

**УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ**

Марко Савићевић

**ВАЛОРИЗАЦИЈА ЕФЕКТА ТРАНЗИЦИЈЕ И
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА КОНКУРЕНТНОСТ ПРИВРЕДА
ЗАПАДНОГ БАЛКАНА**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2021.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Аутор
Име и презиме: Марко Савићевић
Датум и место рођења: 22. 07. 1990. године, Ивањица
Садашње запослење: Истраживач-сарадник на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу
Докторска дисертација
Наслов: Валоризација ефеката транзиције и глобализације на конкурентност привреда Западног Балкана
Број страница: XIII + 221
Број табела: 81; Број графикана: 45; Број слика: 6;
Број библиографских података: 327
Установа и место где је рад израђен: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу
Научна област (УДК): Економија – глобализација – транзиција; 316.42(497-15)(043.3); 330.34(497-15)(043.3);
Ментор: др Љиљана Максимовић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу
Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 03. 03. 2020.
Број одлуке и датум прихватања теме докторске дисертације: 1090/XIII-3, 27. 05. 2020.
Комисија за оцену научне заснованости теме и испуњености услова кандидата: <ol style="list-style-type: none">1. др Милан Костић, ванредни професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија и привредни развој, председник комисије;2. др Снежана Радукић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Нишу, ужа научна област Микроекономија, члан;3. др Ненад Станишић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија и привредни развој, члан.
Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације: <ol style="list-style-type: none">1. др Милан Костић, ванредни професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија и привредни развој, председник комисије;2. др Снежана Радукић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Нишу, ужа научна област Микроекономија, члан;3. др Ненад Станишић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Општа економија и привредни развој, члан.
Датум одбране дисертације:

ИЗЈАВА ЗАХВАЛНОСТИ

Велику захвалност на помоћи, идејама и мотивацији у свим фазама израде докторске дисертације дугујем ментору, редовном професору Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, Љиљани Максимовић. Такође, захваљујем се професорима Милану Костићу и Ненаду Станишићу на ажурности и подршци током рада на дисертацији. На крају, али не и по значају, израда доктората не би била могућа без подршке породице и пријатеља који су ме охрабривали током свих претходних година.

ВАЛОРИЗАЦИЈА ЕФЕКТА ТРАНЗИЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА КОНКУРЕНТНОСТ ПРИВРЕДА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Апстракт

Постсоцијалистичке привреде су почетком деведесетих година двадесетог века започеле транзицију у капиталистички систем и интензивније укључивање у процесе глобализације. Регион Западног Балкана је у том периоду био захваћен политичком и друштвеном нестабилношћу која се неповољно одразила на економске реформе и међународну позицију земаља региона.

Главни проблем са којим су се земље региона Западног Балкана суочиле био је технолошко заостајање и недостатак домаће акумулације. Преовладао је став да ће прилив страних директних инвестиција покренути економски раст и технолошку модернизацију производње и омогућити успешно укључивање у процесе глобализације.

Како би се унапредила међународна конкурентност земаља Западног Балкана, завршетак транзиционих реформи је означен као приоритетан корак.

Предмет истраживања дисертације је теоријско разматрање и емпиријско утврђивање ефеката транзиције и глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана током прве две деценије XXI века. У спроведеном истраживању, једанаест привреда Централне и Источне Европе је искоришћено као основ за поређење и тумачење резултата за пет земаља Западног Балкана.

Емпиријски резултати у дисертацији показују статистички значајан позитиван утицај транзиције и глобализације на унапређење конкурентности земаља региона Западног Балкана.

Кључне речи: конкурентност, глобализација, транзиција, стране директне инвестиције (СДИ), транснационалне корпорације, БДП по глави становника, индекси СРП и GCI, економски раст, извоз

VALORIZATION OF THE EFFECTS OF TRANSITION AND GLOBALIZATION ON THE COMPETITIVENESS OF THE WESTERN BALKANS ECONOMIES

Abstract

Post-socialist states began the transition process to a capitalism and more intensive integration in the processes of globalization in the early 1990s. During that period, the Western Balkans region was affected by political and social instability, which adversely reflected to economic reforms and the international position of the countries in the region.

The main problem the countries of the Western Balkans region faced was technological stagnancy and a lack of domestic accumulation. The prevailing view is that foreign direct investment inflows will drive economic growth and technological modernization of production and enable successfully integration this group of countries in the processes of globalization.

In order to improve the international competitiveness of the Western Balkan countries, the finishing of transition reforms has been identified as a priority step.

The subject of the PhD thesis is theoretical consideration and empirical determination of the effects of transition and globalization on the competitiveness of the Western Balkan countries during the first two decades of the 21st century. In the research that carried out, eleven economies of Central and Eastern Europe were used as a base for comparing and interpreting the results of the Western Balkans countries.

Empirical results obtained in the researching part of the doctoral dissertation show a statistically significant positive impact of transition and globalization on improving the competitiveness of the states of the Western Balkans region.

Keywords: *competitiveness, globalization, transition, foreign direct investment (FDI), transnational corporations, GDP per capita, CIP, GCI, economic growth, export*

Садржај

Идентификациона страница докторске дисертације.....	ii
Изјава захвалности	iii
Апстракт.....	iv
Abstract	v
Садржај.....	vi
Списак табела	viii
Списак графикана	xi
Списак слика.....	xiii

УВОД	1
-------------------	----------

I ДЕО КОНЦЕПТИ КОНКУРЕНТНОСТИ	6
--	----------

1. Појмовно одређење конкурентности	7
1.1. Анализа конкурентности на макроекономском нивоу	10
1.2. Анализа конкурентности на микроекономском нивоу.....	13
2. Класичне и неокласичне теорије конкурентности.....	17
2.1. Меркантилизам.....	18
2.2. Теорија апсолутних предности	20
2.3. Теорија компаративних предности.....	23
2.4. Теорија реципрочне тражње	27
2.5. Модел компаративних предности – Хекшер-Олин-Самјуелсонов модел	29
3. Савремене теорије конкурентности	32
3.1. Теорија конкурентских предности	33
3.2. Ланац вредности и процес развоја конкурентских предности	37
4. Фактори конкурентности националних привреда у условима глобализације	41
1.1. Еволуција теоријског и емпиријског оквира мерења конкурентности у условима глобализације.....	41
1.2. Ограничења Индекса глобалне конкурентности Светског економског форума.....	45
1.3. Конкурентност земаља Западног Балкана према Извештају Светског економског форума за период 2005-2019	47

II ДЕО ТРАНЗИЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА И ПРОМЕНА ПРИВРЕДНЕ СТРУКТУРЕ	53
--	-----------

1. Карактеристике програма транзиције.....	54
1.1. Елементи процеса транзиције	55
1.2. Одрживост развоја током процеса транзиције	58
1.3. Значај процеса транзиције за конкурентски положај земаља Западног Балкана.....	60
2. Макроекономске перформансе земаља Западног Балкана у периоду 2005-2019	63
3. Динамика БДП-а и секторска структура БДП-а земаља Западног Балкана у периоду 2005- 2019	73

4. Динамика индустријске производње земаља Западног Балкана у периоду 2005-2019.....	79
5. Деиндустријализација привреда земаља Западног Балкана у транзиционом периоду	82
6. Индекс индустријских перформанси земаља Западног Балкана за период 2005-2019	86

III ДЕО ПРОЦЕС ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПРИВРЕДА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА 96

1. Појмовно одређење глобализације.....	97
2. Транснационализација привреда земаља Западног Балкана	99
3. Стратегије мултинационалних компанија у региону Западног Балкана	104
4. Прилив СДИ у земљама Западног Балкана у периоду 2005-2019	106
5. Секторска дистрибуција прилива СДИ у земљама Западног Балкана.....	121
6. Контрверзе о односу СДИ и економског раста.....	133

IV ДЕО ЕМПИРИЈСКА АНАЛИЗА УТИЦАЈА ТРАНЗИЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА КОНКУРЕНТНОСТ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА 140

1. Уводне напомене о истраживању.....	141
2. Предмет и циљ истраживања.....	142
3. Истраживачке хипотезе, методологија истраживања и извори података.....	143
3.1. Истраживачке хипотезе	143
3.2. Методологија истраживања и извори података	144
4. Резултати емпиријског истраживања и интерпретација добијених резултата.....	147
4.1. Испитивање утицаја стока СДИ на БДП по глави становника.....	147
4.2. Испитивање односа транзиционих индикатора ЕБРД-а и раста БДП-а по глави становника	166
4.3. Испитивање односа индекса индустријских перформанси и раста БДП-а по глави становника	148
4.4. Испитивање утицаја прилива СДИ на кретање извоза у земљама Западног Балкана ...	173
4.5. Валоризација ефеката глобализације мерених помоћу КОФ Индекса глобализације на конкурентност привреда Западног Балкана мерену помоћу Глобалног индекса конкурентности (ГИК).....	180
5. Закључна разматрања истраживања	189
6. Ограничења истраживања.....	191
7. Препоруке и правци будућег истраживања.....	193

ЗАКЉУЧАК 195

ЛИТЕРАТУРА 199

ПРИЛОЗИ..... 218

Списак табела:

Табела 1. Златна правила конкурентности	10
Табела 2. Трговина заснована на апсолутним предностима	21
Табела 3. Трговина заснована на компаративним предностима	25
Табела 4. Нето добитак од специјализације и међународне поделе рада	26
Табела 5. Кључне претпоставке Хекшер-Олин-(Самјуелсоновог) модела.....	30
Табела 6. Фазе развоја националне конкурентности	39
Табела 7. Индекс конкурентности раста и индекс глобалне конкурентности	42
Табела 8. Индекс глобалне конкурентности одабраних земаља Западног Балкана (2005-2019. године).....	47
Табела 9. Индекс глобалне конкурентности одабраних земаља Централне и Источне Европе (2005-2019. године).....	48
Табела 10. Ранг земаља Западног Балкана према Индексу глобалне конкурентности (2005-2019. године)	48
Табела 11. ГИК стубови конкурентности Републике Србије – 2013. и 2017. година	49
Табела 12. ГИК 4.0 региона Западног Балкана – 2018. и 2019. година.....	50
Табела 13. Глобални индекс конкурентности 4.0, 2019. година, Република Србија..	51
Табела 14. Спољнотрговински биланс – % учешће у БДП-у (2005-2019. године).....	64
Табела 15. Извоз добара и услуга – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)	65
Табела 16. Нето прилив СДИ – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)	67
Табела 17. Биланс текућег рачуна – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)	68
Табела 18. Инфлација и незапосленост у економијама региона Западног Балкана, 2005-2019. године	70
Табела 19. Годишња стопа раста БДП-а (2005-2019. године).....	74
Табела 20. Номинални БДП економија Западног Балкана, у милијардама УСД, 2005-2019. године	75
Табела 21. БДП по глави становника (2005-2019.) – вредност у УСД.....	75
Табела 22. Просечна вредност БДП-а по глави становника, 2005-2019. године	76
Табела 23. Секторска структура БДП-а (у %), 2005-2019. године	77
Табела 24. Прерађивачка индустрија (2005-2019. године), у млрд. УСД.....	80
Табела 25. Вредности и рангови земаља у погледу кретања СІР индекса, 2018. година	89
Табела 26. Индекс индустријских перформанси – СІР (<i>Competitive Industrial Performance Index</i>), вредности композитног индекса, 2005-2018. године.....	90

Табела 27. Структура прерађивачке индустрије земаља Западног Балкана, 2018. година	92
Табела 28. Индекс транснационализације економија Западног Балкана, 2005-2019.	101
Табела 29. Кључне одреднице приликом доношења инвестиционих одлука	105
Табела 30. Кумулативни прилив СДИ (у милионима USD) у региону Западног Балкана, 2005-2019. године.....	108
Табела 31. Нето прилив СДИ у милионима УСД, 2005-2019. године	109
Табела 32. Нето прилив СДИ (% учешће у БДП-у), земље Западног Балкана, 2005-2019.	110
Табела 33. Неке од највећих (топ 100) нефинансијских транснационалних корпорација (ТНК) на Западном Балкану, према вредности капитала у иностранству.....	111
Табела 34. Водеће ТНК које послују на територији земаља Западног Балкана.....	113
Табела 35. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Србији према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године.....	115
Табела 36. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Албанији према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2013-2019. године.....	117
Табела 37. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Босни и Херцеговини према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године	117
Табела 38. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Северној Македонији према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године	118
Табела 39. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Црној Гори према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године.....	119
Табела 40. Десет највећих инвестиција у Републици Србији, 2005-2015. године.....	120
Табела 41. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Република Србија, 2011-2019. године	122
Табела 42. Структура СДИ (у мил. ЕУР) у производном сектору, Република Србија, 2010-2019. године.....	124
Табела 43. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Босна и Херцеговина, 2011-2019. године.....	126
Табела 44. Дистрибуција стока СДИ у сектору прерађивачке индустрије Босне и Херцеговине, 2010-2019. године.....	127
Табела 45. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Албанија, 2014-2019. године	128
Табела 46. Дистрибуција стока СДИ у сектору прерађивачке индустрије Албаније, 2015-2019. године.....	129
Табела 47. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Северна Македонија, 2010-2019. године.....	130

Табела 48. Дистрибуција стока СДИ у сектору прерађивачке индустрије Северне Македоније, 2010-2019. године.....	132
Табела 49. Индекс глобалне конкурентности – оригинални подаци	145
Табела 50. Индекс глобалне конкурентности – балансирани подаци.....	145
Табела 51. Кумулативни прилив СДИ (у милионима USD) у региону Западног Балкана, 2000-2019.....	148
Табела 52. Кумулативни прилив СДИ (у милионима USD) у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2000-2019.	149
Табела 53. БДП по глави становника у економијама Западног Балкана (2000-2018.) – вредност у USD.....	152
Табела 54. БДП по глави становника у одабраним економијама Централне и Источне Европе (2000-2018.) – вредност у USD	153
Табела 55. Утицај кумулативног прилива СДИ на БДП по глави становника у анализираним земљама Западног Балкана, 2000-2018.	156
Табела 56. Утицај кумулативног прилива СДИ на БДП по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	157
Табела 57. ЕБРД транзициони индикатори за земље Западног Балкана, 2000-2014..	159
Табела 58. Транзициони индикатори ЕБРД-а, регион Западног Балкана, 2000-2014.	160
Табела 59. ЕБРД транзициони индикатори одабраних економија региона Централне и Источне Европе, 2000-2014.....	161
Табела 60. Утицај економске транзиције (транзициони индикатори ЕБРД-а) на БДП по глави становника у одабраним земљама Западног Балкана, 2000-2018.	163
Табела 61. Утицај економске транзиције вреднован путем транзиционих индикатора на БДП по глави становника у одабраним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	165
Табела 62. Индекс индустријских перформанси – СІР индекс (Competitive Industrial Performance Index), регион Западног Балкана, 2000-2018. године	166
Табела 63. Индекс индустријских перформанси – СІР индекс, регион Централне и Источне Европе, 2000-2018. године	167
Табела 64. Утицај индекса индустријских перформанси (СІР) на БДП по глави становника у одабраним земљама Западног Балкана, 2000-2018.....	170
Табела 65. Утицај индекса индустријских перформанси (СІР) на БДП по глави становника у одабраним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	172
Табела 66. Извоз добара и услуга (у милионима USD) привреда региона Западног Балкана, 2000-2018.....	174
Табела 67. Извоз добара и услуга (у милионима USD) одабраних привреда региона Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	175

Табела 68. Утицај кумулативног прилива СДИ на извоз региона Западног Балкана, 2005-2018.....	178
Табела 69. Утицај кумулативног прилива СДИ на извоз региона Централне и Источне Европе, 2005-2018.	179
Табела 70. КОФ индекс глобализације привреда Западног Балкана (2000-2017.)	181
Табела 71. КОФ индекс глобализације одабраних привреда Централне и Источне Европе (2000-2017.).....	182
Табела 72. Индекс глобалне конкурентности (ГИК) привреда Западног Балкана и одабраних привреда Централне и Источне Европе, 2005-2019. године	184
Табела 73. Процена утицаја КОФ индекса глобализације на Индекс глобалне конкурентности региона Западног Балкана, 2005-2018. године.....	187
Табела 74. Процена утицаја КОФ индекса глобализације на Индекс глобалне конкурентности у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2005-2018. године	188
Табела 75. Сумарни приказ ефеката транзиције и глобализације на конкурентност привреда региона Централне и Источне Европе и Западног Балкана	190
Табела 76. Класификација привредних делатности.....	218
Табела 77. Нето прилив СДИ у милионима УСД, 2005-2019. године	219
Табела 78. БДП у милионима УСД, 2005-2019. године	219
Табела 79. КОФ индекс економске глобализације, 2000-2017.	220
Табела 80. КОФ индекс социјалне глобализације, 2000-2017.	220
Табела 81. КОФ индекс политичке глобализације, 2000-2017.	221

Списак графикана:

Графикон 1. Генерички ланац вредности	37
Графикон 2. Стубови конкурентности (2007/2008 – 2017/2018).....	44
Графикон 3. Тренд извоза (% од БДП-а) у економијама Западног Балкана.....	66
Графикон 4. Прилив СДИ (% од БДП-а) у економијама Западног Балкана.....	68
Графикон 5. Висина дефицита платног биланса (% од БДП-а), 2005-2019.....	69
Графикон 6. Инфлација у економијама Западног Балкана, 2005-2019.	71
Графикон 7. Стопа незапослености економија Западног Балкана, 2005-2019.....	72
Графикон 8. Стопа раста БДП-а економија Западног Балкана, 2005-2019.....	74
Графикон 9. БДП по глави становника економија Западног Балкана, 2005-2019.	76
Графикон 10. Секторска дистрибуција БДП-а економија Западног Балкана.....	78
Графикон 11. Учешће прерађивачке индустрије у генерисању БДП-а привреда региона Западног Балкана, 2005-2018. године.....	81

Графикон 12. Учешће додате вредности индустријске производње и учешће у трговини производима прерађивачке индустрије.....	90
Графикон 13. Вредност СР индекса, економије Централне и Источне Европе и Западног Балкана, 2005-2018. године.....	91
Графикон 14. Технолошка структура индустрије привреда Западног Балкана.....	93
Графикон 15. Глобални индекс транснационализације и динамика светског БДП-а	100
Графикон 16. Кумулативни прилив СДИ, Западни Балкан (2005-2019)	109
Графикон 17. Учешће земаља у приливу СДИ у Србији, 2010-2019	116
Графикон 18. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ Србије, прерађивачка индустрија, 2011-2019.....	125
Графикон 19. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, прерађивачка индустрија Босне и Херцеговине, 2010-2019. године.....	128
Графикон 20. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, прерађивачка индустрија Албаније, 2015-2019. године.....	130
Графикон 21. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, прерађивачка индустрија Северне Македоније, 2010-2019. године.....	132
Графикон 22. Кумулативни прилив СДИ у региону Западног Балкана	150
Графикон 23. Кумулативни прилив СДИ у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе	151
Графикон 24. БДП по глави становника региона Западног Балкана	154
Графикон 25. БДП по глави становника одабраних земаља региона Централне и Источне Европе	154
Графикон 26. Упоредна анализа кретања стока СДИ и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Западног Балкана, 2000-2018.	156
Графикон 27. Упоредна анализа кретања стока СДИ и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	157
Графикон 28. Транзициони индикатори у региону Западног Балкана, 2000-2018.....	160
Графикон 29. Транзициони индикатори у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	162
Графикон 30. Упоредна анализа кретања транзиционих индикатора ЕБРД-а и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Западног Балкана, 2000-2018.....	163
Графикон 31. Упоредна анализа кретања транзиционих индикатора ЕБРД-а и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.	164
Графикон 32. СР индекс индустријских перформанси у економијама региона Западног Балкана, 2000-2018.....	168

Графикон 33. СР индекс индустријских перформанси у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	169
Графикон 34. Упоредна анализа кретања СР индекса и БДП-а по глави становника у земљама региона Западног Балкана, 2000-2018.....	170
Графикон 35. Упоредна анализа кретања СР индекса и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	171
Графикон 36. Извоз економија региона Западног Балкана, 2005-2018.....	175
Графикон 37. Извоз једанаест одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2005-2018.	176
Графикон 38. Упоредна анализа кретања стока СДИ и извоза у земљама Западног Балкана, 2000-2018.....	177
Графикон 39. Упоредна анализа кретања стока СДИ и извоза у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.....	179
Графикон 40. Индекс глобализације привреда Западног Балкана, 2005-2017.....	182
Графикон 41. Индекс глобализације одабраних економија Централне и Источне Европе, 2005-2017.....	183
Графикон 42. Индекс глобалне конкурентности (ГИК) привреда региона Западног Балкана, 2005-2017.....	185
Графикон 43. Индекс глобалне конкурентности (ГИК) одабраних економија региона Централне и Источне Европе, 2005-2017.....	185
Графикон 44. Упоредна анализа кретања КОФ индекса глобализације и ГИК-а у региону Западног Балкана, 2005-2018.....	186
Графикон 45. Упоредна анализа кретања КОФ индекса глобализације и ГИК-а у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2005-2018.....	188

Списак слика:

Слика 1. Конкурентске силе које одређују профитабилност у оквиру индустрије	15
Слика 2. Основне идеје меркантилиста	19
Слика 3. Дијамант националне конкурентности.....	34
Слика 4. Три генеричке стратегије	36
Слика 5. Мултинационалне корпорације у земљама Западног Балкана.....	112
Слика 6. Структура прилива СДИ из земаља које највише инвестирају у Србију, према укупном броју и према тржишној вредности инвестиционих пројеката.....	115

УВОД

Достизање високог нивоа конкурентности постао је циљ како компанија тако и националних привреда. У савременим условима национална конкурентност се схвата као способност државе да достигне одрживе и високе стопе економског раста уз захтев да произведена добра и услуге задовољавају тест светског тржишта. Национална конкурентност се дефинише и као способност да се повећа учешће земље на међународном тржишту уз истовремено развијање индустријских сектора и активности са већом додатом вредношћу и технолошким садржајем. У транзиционим земљама конкурентност се схвата у контексту укупног економског реструктурирања, које има за циљ изградњу привредне структуре која ће допринети економском расту, извозу и расту друштвеног благостања.

За земље Западног Балкана питање конкурентности је уско повезано са процесима глобализације светске привреде и транзиције тих земаља у тржишне привреде.

Глобализација је процес повезивања националних привреда и интензивне интернационализације тржишта роба и услуга, производних средстава, финансијских система, конкуренције, компанија, технологије и индустрија широм света. Глобализација иницира све већу мобилност радне снаге, капитала, идеја, информација, бржи трансфер технолошких иновација, бољу валоризацију природних и људских ресурса, експанзију мултинационалних компанија, све већу интеграцију и међузависност националних тржишта. Ови процеси стварају нов привредни и друштвени амбијент у коме националне државе настоје да искористе своје конкурентске предности и повећају животни стандард грађана.

Тај процес је иницирао бројне научне дискусије и настанак радова који указују на значај јачања конкурентских предности компанија и земаља на међународном тржишту. У теоријским радовима и емпиријским анализама преовлађује став да ће глобализација светске привреде и тржишта највећем броју земаља омогућити да стекну конкурентске предности.

Паралелно са процесом глобализације, од деведесетих година двадесетог века текао је процес транзиције, тј. процес успостављања тржишне привреде у сада бившим социјалистичким привредама. Програм транзиције је подразумевао приватизацију државног (друштвеног) капитала, корпоративизацију, либерализацију трговине, институционалну реформу и успостављање парламентарне демократије. Основни циљ транзиције био је изградња ефикасне тржишне привреде која ће бити способна да се успешно укључи у глобалне привредне токове и оствари конкурентске предности на глобалном тржишту.

Дискусије о међузависности процеса глобализације, транзиције и националне конкурентности интензивирани су крајем двадесетог и током прве две деценије двадесет првог века. Питања, да ли глобализација доноси свим државама исте економске користи и како транзиција, односно радикална власничка и институционална реформа, утичу на економски напредак транзиционих земаља, произвела су велики број расправа, дискусија, научних радова и емпиријских анализа и довела до различитих, често и контрадикторних закључака.

Од почетка процеса транзиције 1989. године двадесетог века до данас прошло је три деценије. У првој деценији транзиције земље Централне и Источне Европе су успеле да преброде транзициону кризу, заврше процес приватизације и реструктурирања привреде и да већ почетком двадесет првог века достигну

предтранзициони ниво БДП-а. Међутим, један број земаља, међу којима су и земље Западног Балкана, због бројних разлога (рат, санкције, бомбардовање, политичка нестабилност) нису успеле да окончају транзицију и да се успешно укључе у процес глобализације светске привреде.

Глобализација и транзиција су процеси који су текли паралелно, како у случају земаља Централне и Источне Европе, тако и у случају земаља Западног Балкана. Оба процеса су се одвијала уз улазак транснационалних корпорација на тржиште транзиционих привреда путем страних директних инвестиција (СДИ). Владало је уверење да ће СДИ омогућити завршетак транзиције и обезбедити компанијама да се укључе у глобалне ланце снабдевања. Међутим, највећи део СДИ у земље Западног Балкана су биле аквизиције у процесу приватизације или *brownfield* инвестиције, а веоме мали део њих је представљао изградњу потпуно нових капацитета (*greenfield* инвестиције). СДИ су превасходно биле ресурсно и тржишно оријентисане. Највећи део СДИ био је усмерен у сектор неразмљивих производа и услуга, тако да нису имале значајан допринос индустријској производњи и извозу. Последица ове чињенице је нижи степен интегрисаности земаља Западног Балкана у глобалну економију, мерено учешћем извоза добара и услуга у БДП, у односу на земље Централне и Источне Европе.

Прилив СДИ у земље у транзицији подстакао је бројне економисте да испитају како оне утичу на економски раст и извозне перформансе земаља примаоца СДИ. Закључци научника који су се бавили овим питањем често су били контрадикторни, од тврдње да не постоји значајна статистичка веза између токова СДИ и економског раста и раста конкурентности, до става да су СДИ позитивно утицале на раст извоза и конкурентности транзиционих земаља.

Земље Западног Балкана, које су у процесу закаснеле транзиције, не успевају да искористе могућности које са собом доноси глобализација и уклањање баријера слободном протоку капитала, технологије, знања, људи, информација. И поред уласка СДИ у ове земље, оне нису успеле да значајније унапреде технолошки ниво производње и конкурентност својих привреда. Питања која се намећу су у којој мери је недовршена транзиција утицала на конкурентност привреда земаља Западног Балкана и у којој мери је процес глобализације и улазак СДИ транснационалних корпорација у земље Западног Балкана утицао на конкурентност њихових привреда. У великом опсегу ова питања се прожимају, јер владе транзиционих земаља сматрају да ће СДИ истовремено омогућити окончање процеса транзиције и укључивање транзиционих привреда у глобалне инвестиционе и трговинске токове.

Међутим, питање транзиције обухвата шири друштвено економски контекст, јер поред незавршене приватизације укључује и институционалну реформу, реструктурирање јавног сектора, индустријску политику и промену привредне структуре.

Привреде региона Западног Балкана одликују дубоки и вишедеценијски структурни проблеми. Током прве две деценије транзиције економске тешкоће у региону су бивале све израженије, да би глобална рецесија 2008. године разоткрила размере структурних, технолошких и институционалних проблема тих земаља.

Кључне препреке на путу повећања конкурентности земаља Западног Балкана биле су неуспешне приватизације које су довеле до затварања или девастирања производних капацитета. Владе земаља Западног Балкана настојале су да обезбеде што већи прилив СДИ верујући да ће оне надоместити домаћу штедњу, покренути реструктурирање привреде и подизање технолошког нивоа производње. Међутим, СДИ су у случају земаља Западног Балкана превасходно биле вођене јефтним ресурсима и куповином тржишта и доминантно су улагане у сектор услуга.

У бројним економским анализама које се баве транзицијом, економским растом, глобализацијом и конкурентношћу земаља, користе се различити композитни индекси од којих су најпознатији глобални индекс конкурентности (**GCI-Global Competitiveness Index**), индекс транснационализације, индекс индустријских перформанси (**CIP – Competitive Industrial Performance Index**), **КОФ** индекс глобализације (*Konjunkturforschungsstelle – Economic Cycle Research Institut*) и транзициони индикатори. Помоћу наведених индекса се оцењују фактори који детерминишу транзицију, глобализацију и конкурентност. Разматрање најважнијих детерминанти транзиције, глобализације и конкурентности определило је и предмет истраживања ове дисертације.

Имајући у виду значај процеса транзиције и глобализације за конкурентност земаља Западног Балкана, **предмет истраживања** докторске дисертације јесте теоријско разматрање и емпиријско утврђивање ефеката транзиције и глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана током прве две деценије XXI века.

Сагласно образложеној теми и опредељеном предмету истраживања, докторска дисертација има **два основна циља**: *први основни циљ истраживања* је испитивање ефеката транзиције на конкурентност земаља Западног Балкана, док је *други основни циљ* истраживања испитивање ефеката глобализације на конкурентност наведених земаља. У складу са утврђеним основним циљевима истраживања, може се поставити више изведених циљева. У односу на *први циљ* истраживања могу се поставити три изведена циља. **Први** је валоризација ефеката транзиције, мерених преко кумулативног прилива СДИ, на конкурентност која се сагледава преко стопе економског раста, односно вредности БДП-а по глави становника. **Други** је оцена ефеката транзиције, сагледаних преко ЕБРД-овог транзиционог индикатора, на конкурентност која се утврђује преко стопе раста БДП-а по глави становника. **Трећи** изведени циљ је оцена ефеката транзиције, сагледаних преко индекса индустријских перформанси на конкурентност која се мери растом БДП по глави становника. У односу на *други циљ истраживања* могу се одредити следећи изведени циљеви: **четврти** изведени циљ је валоризација ефеката глобализације, мерене преко кумулативног прилива СДИ, на конкурентност која се мери преко извоза; и **пети** изведени циљ је оцена ефеката глобализације, сагледаних преко КОФ индекса глобализације на раст конкурентности земаља Западног Балкана, мерене помоћу Глобалног индекса конкурентности.

У складу са овако постављеним циљевима истраживања докторске дисертације, хипотезе су формулисане на следећи начин:

X1: Недовршене транзиционе реформе имају негативан утицај на конкурентност земаља Западног Балкана.

X1.1.: Напредак у процесу транзиције, мерен учешћем СДИ у БДП-у, има статистички значајан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана која се мери преко стопе раста БДП-а.

X1.2.: Напредак у процесу транзиције који се мери путем транзиционих индикатора ЕБРД-а, има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мереној преко раста БДП-а по глави становника.

X1.3. Квалитет транзиционог напретка који се мери преко индекса индустријских перформанси (CIP), има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мереној преко раста БДП-а по глави становника.

X2: Степен интегрисаности привреда земаља Западног Балкана у глобалне економске токове има значајан негативан утицај на ниво конкурентности земаља Западног Балкана.

X2.1. Ниво укључености привреда земаља Западног Балкана у глобалне економске токове, мерен преко укупног прилива СДИ, има статистички значајан утицај на ниво конкурентности тих земаља, мерен преко оствареног извоза тих земаља.

X2.2. Степен укључености у глобалне токове привреда земаља Западног Балкана, мерен преко вредности КОФ индекса глобализације, има статистички значајан утицај на ниво конкурентности тих земаља, мерен преко Глобалног индекса конкурентности (GCI).

Први део дисертације који носи назив „**Концепти конкурентности**“ бавиће се појмовним одређењем конкурентности на микроекономском и макроекономском нивоу. У овом делу докторске дисертације биће представљене класичне и неокласичне теорије конкурентности, као и савремени теоријски концепти. У последњем сегменту овог дела дисертације посебна пажња биће усмерена на анализу фактора конкурентности националних привреда у условима глобализације. У склопу овог дела рада размотриће се начини мерења конкурентности, са посебним освртом на Глобални индекс конкурентности (ГИК) Светског економског форума и његова ограничења. Такође, биће представљени и анализирани резултати конкурентности који се презентују у Извештајима Светског економског форума за земље Западног Балкана, за временски период 2005-2019. године.

Други део докторске дисертације, под насловом „**Транзициони процеси у земаљама Западног Балкана и промена привредне структуре**“, бавиће се анализом основних карактеристика процеса транзиције, са посебним акцентом на вредновање кључних елемената транзиционог програма и претпоставки одрживог развоја током транзиције. Затим ће бити анализирани макроекономске перформансе земаља региона. Посебна пажња у оквиру другог дела дисертације биће посвећена динамици раста и секторској структури бруто домаћег производа, у временском периоду 2005-2019. године, као и динамици индустријске производње у истом временском раздобљу. Акцент ће бити на објашњењу најзначајнијег проблема са којим се суочавају земље региона Западног Балкана у процесу транзиције – *деиндустријализације*. У последњем сегменту другог дела докторске дисертације биће презентован Индекс индустријских перформанси и указаће се на значај појединих одредница тог индекса на повећање глобалне конкурентности националних економија.

Трећи део докторске дисертације, под насловом „**Процес глобализације привреда Западног Балкана**“, бави се актуелним питањима транснационализације и стратегије мултинационалних корпорација, које су главни промотери и СДИ и глобализације. Затим, у четвртог сегменту детаљно ће бити анализиран прилив СДИ у земаље Западног Балкана у периоду 2005-2019. године. У оквиру петог сегмента овог дела дисертације анализира се секторска дистрибуција СДИ у пет земаља Западног Балкана: Албанији, Босни и Херцеговини, Северној Македонији, Србији и Црној Гори. Последњи сегмент се бави контроверзама о утицају СДИ на економски раст.

У четвртог делу докторске дисертације који носи назив „**Емпиријска анализа ефеката транзиције и глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана**“ биће спроведено истраживање које треба да нам пружи реалну слику о ефекатима транзиционих реформи на привредни раст и конкурентност у посматраном региону, као и ефектима глобализације на унапређење међународне конкурентности

економија Западног Балкана. Након образлагања предмета и циља истраживања, формулисања истраживачких хипотеза, методологије истраживања и извора података, као и конципирања модела истраживања, биће представљени и интерпретирани резултати истраживања. Добијени резултати треба да утврде економске ефекте транзиције сагледане преко кумулативног прилива СДИ, транзиционих индикатора и индекса индустријских перформанси на конкурентност земаља Западног Балкана; и као друго, да утврде ефекте глобализације, који се испитују преко кумулативног прилива СДИ и КОФ индекса глобализације, на ниво конкурентности земаља Западног Балкана, мерен извозом и Глобалним индексом конкурентности. Оваква анализа треба да пружи резултате који ће указати на неискоришћене могућности процеса транзиције и глобализације у подстицању конкурентности земаља Западног Балкана. Добијени резултати могу бити основа за будућа истраживања и за конципирање ефикаснијег модела економског раста. Такође, у оквиру овог дела дисертације биће размотрена ограничења и дате препоруке и правци за будућа истраживања.

І ДЕО
КОНЦЕПТИ КОНКУРЕНТНОСТИ

Постизање одрживе конкурентности на глобалном тржишту је најважнији задатак свих националних привреда и њихових влада. Због тога владе развијају концепте конкурентности и конкурентске стратегије водећи рачуна о економској структури и степену привредног развоја. Конкурентност је данас највише коришћен концепт у економским политикама, у регионалним или националним стратегијама и стратегијама предузећа, посебно када се у средишту анализе налазе економски раст и развој.

Развој економске мисли довео је до формулисања конкурентности, до различитих приступа креатора политике и различитих циљева, како на микро, тако и на макро нивоу. Многа питања су и даље актуелна а тичу се дефиниције конкурентности, фактора конкурентности, применљивости и практичних приступа за подстицање конкурентности. Дилеме у вези концепта конкурентности одсликава питање: Да ли је конкурентност само предузетничка вештина продаје или може бити претпоставка развоја читаве националне економије? (Voinescu & Voinescu, 2015).

Савремено схватање концепта конкурентности заснива се на продуктивности и њеном утицају на привредни развој и животни стандард нације. Готово да сви концепти конкурентности наглашавају способност и усмереност државе и њених предузећа ка достизању одрживих и високих стопа раста БДП по становнику, уз уважавање императива производње роба и услуга које ће испунити захтеве светског тржишта. Како би нације широм света унапредиле животни стандард својих грађана и како би достигле високу конкурентност на међународном нивоу, морају научити да се надмећу на све сложенијем светском тржишту.

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ

Већина људи без превише размишљања користи термин *конкурентност*. Као што наводи Кругман (Krugman, 1994a), људима се чини очигледним да је аналогија између земље и корпорације разумна и да се питање да ли су Сједињене Америчке Државе конкурентне на светском тржишту у принципу не разликује од питања да ли је Ценерал Моторс (General Motors) конкурентан на северноамеричком тржишту миникомбија. Међутим, дефинисање конкурентности нације много је проблематичније од дефинисања конкурентности на нивоу предузећа.

Полазна премиса да економски успех једне државе зависи од њене међународне конкурентности општеприхваћена је међу пословним, политичким и интелектуалним лидерима крајем 1970-их година XX века. За већину њих економска конкурентност нације значи управо оно што на први поглед и изгледа: нације се такмиче за светска тржишта на исти начин као што то чине корпорације. Услед тога што нека држава не успева да усклади властиту технологију или продуктивност са другим државама, суочиће се са истом врстом кризе као и компаније које не могу на адекватан начин да одговоре на трошковне изазове или производе својих конкурената (Krugman, 1996).

Уколико тржишно оријентисано предузеће не може да исплати своје раднике, добављаче и власнике обвезница, неминовно ће нестати са тржишта. Када се каже да је компанија неконкурентна, сматра се да је њена тржишна позиција неодржива; односно, ако компанија не побољша своје перформансе, она ће престати да постоји. Држава, с друге стране, не престаје да функционише. Она може бити задовољна или незадовољна економским перформансама, и сагласно томе настојати да одржи или поправи своју

позицију. Због тога је концепт националне конкурентности врло тешко прецизно одредити (Krugman, 1994a). Макроекономска конкурентност, односно конкурентност националних економија, захтева дубљу анализу како би се на објективан начин представио и образложио овај теоријски концепт.

Национална конкурентност се обично процењује упоређивањем перформанси једне земље са земљама које опслужују слична светска тржишта, мада се земље које се упоређују могу разликовати у зависности од индустријског сектора и тржишта које се разматра (Dunning, 1995).

Родоначелником конкурентности, као економске доктрине која се све чешће помиње у економској литератури 80-их и 90-их година XX века, сматра се Мајкл Портер, који је међу првима увео концепт конкурентности нације, државе, региона. До тада, о конкурентности се говорило само на нивоу појединачних привредних субјеката (предузећа). Портеров дијамант конкурентности суштински не представља теорију која објашњава конкурентност земаља, већ оквир који помаже да се разуме међународна конкурентност фирми. Заправо, Портерова теза представља сврсисходан оквир који пружа могућност представницима јавне власти да употребом одговарајућих инструмената идентификују изворе конкурентске предности земље које локалним фирмама могу омогућити унапређење сопствене конкурентске позиције (Smith, 2010). По мишљењу Портера, конкурентност једне економије детерминисана је њеном способношћу да се константно унапређује и иновира (Портер, 2008).

Постоји мноштво дефиниција конкурентности које се могу срести у економској литератури, а које предлажу бројни аутори и најзначајније међународне организације. Присуство великог броја дефиниција указује на изузетну сложеност концепта конкурентности. Светски економски форум (World Economic Forum – WEF) дефинише конкурентност као скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности земље. Ниво продуктивности исказује ниво просперитета који нека економија може достићи.¹ Како наводе аутори Huggins и Izushi (2015), продуктивност је најважнија одредница дугорочног животног стандарда нације, јер продуктивност људских ресурса одређује њихове плате, а продуктивност физичких средстава одређује повраћај који капиталне инвестиције доносе инвеститорима. Растући животни стандард на националном нивоу пресудно зависи од капацитета предузећа да постигну високе нивое продуктивности и да је повећавају током времена.

Официјелна дефиниција конкурентности, према ОЕЦД-у гласи: „*Конкурентност* је способност земље да, у фер тржишним условима, произведе робу и услуге које могу да задовоље тест међународног тржишта, заједно са дугогодишњим захтевима за одржавањем или повећањем реалног дохотка грађана“.

Aiginger (2006) дефинише конкурентност као способност земље или локације да створи богатство. Да би богатство могло да измери и утврди ниво друштвеног благостања, Aiginger тврди да износ трошкова треба допунити додатним неценовним факторима, укључујући мере резултата (БДП по глави становника, запосленост, зараде и сл.) и мере процеса (институције, технологија и сл.).

Ђого и Станишић (2016) виде конкурентност као способност државе да у условима слободног тржишта задржи свој спољнотрговински рачун уравнотеженим, уз динамичан привредни раст који омогућава генерисање нових радних места и повећање реалних зарада у циљу побољшања животног стандарда, уз истовремено задовољавајућу стопу инвестиција, без повећања спољног јавног дуга и уз очување животне средине.

¹ World Economic Forum, <https://www.weforum.org>, приступ извршен: 05. 08. 2020.

У савременим условима, конкурентност националне економије се схвата као резултат државних активности усмерених ка достизању одрживе и високе стопе раста БДП по глави становника и као тежња да се успостави привредна структура способна да продукује добра и пружи услуге које задовољавају захтеве светског тржишта.

Velloso (1991) истиче важну друштвену импликацију конкурентности а то је да пораст конкурентности мора бити праћен паралелним повећањем животног стандарда радника. У складу са већом продуктивношћу, раст животног стандарда требало би да буде праћен постепеним растом запослености и реалних зарада.

Конкурентност не треба посматрати искључиво као циљ. Сасвим је могуће да грађани неке земље **А** релативно боље живе у односу на грађане друге земље **Б**, а да притом имају мањи БДП-а по глави становника. На исти начин, грађанима земље **А** може бити боље у апсолутном смислу, док у релативном, у односу на грађане из земље **Б**, они могу имати нижи животни стандард (Dunning, 1995).

Значај продуктивности за националну конкурентност истакнут је и у стратегијама Европске уније. У настојању да ЕУ постане најконкурентнија светска економија, што је предвиђено Лисабонском стратегијом с почетка XX века, европски народи су се усмеравали на бази принципа одрживог економског развоја. То је подразумевало искоришћавање потенцијала земаља чланица у погледу динамичног раста БДП-а, раста продуктивности и способности привлачења инвестиција. Према томе, конкурентност је одређена као способност привреда држава чланица ЕУ да остварују високе стопе раста продуктивности (Sillasi et al., 2011).

Европска централна банка истиче две дефиниције појма конкурентности. Ужа је изведена из спољно-трговинских перформанси, односно показатеља раста извоза, биланса текућег рачуна и тржишног учешћа. Шира дефиниција инкорпорира и показатељ релативне продуктивности. Конкурентност се схвата као способност генерисања високопродуктивних предузећа с највећим перспективама раста у оквирима конкретне привреде и глобалног тржишта. Тиме је конкурентност одређена као способност државе или конкретног региона да остварује дугорочно одрживу стопу привредног раста, отварајући тиме перспективе раста благостања становништва (Аџић и Стојић, 2013).

Достизање и одржавање високог нивоа конкурентности постало је императив, како на нивоу компанија (микроекономски ниво), тако и на нивоу националних економија (макроекономски ниво). Заправо, *конкурентност* се схвата као способност земље да у условима слободног тржишта произведе робу и услуге које могу да задовоље тест међународног тржишта, уз уважавање дугогодишњег захтева за повећањем реалног дохотка грађана. Сагласно томе, преокупација и главно питање одговорне државе јесте благостање њених грађана, односно постизање што вишег нивоа животног стандарда. Благостање, тј. богатство, обезбеђује се стимулисањем привредног раста и подстицањем конкурентности на домаћем и иностраном тржишту. Отуда је дошло до појаве нове економске доктрине која се среће под називом конкурентност националних привреда. Она је у економској литератури све више заступљена са циљем да се схвате економске специфичности земаља и искористе расположиви потенцијали за веће учешће на међународном тржишту и раст животног стандарда.

1.1. Анализа конкурентности на макроекономском нивоу

Како би земље широм света одржале и унапредиле животни стандард, морају научити да се такмиче на све комплекснијем глобалном тржишту. Због тога су висока продуктивност и квалитет производа постали неопходан услов за наступ на светском тржишту. Баш из тог разлога је нужно преоријентисати економију у секторе високе технологије који ће генерисати производе са високом додатом вредношћу и нова радна места за будућност (Krugman, 1994b).

Конкурентском предношћу Портер означава способност земље (или локалних фирми земље) да користи ресурсе одређене локације на начин који ће јој омогућити да буде конкурентна на међународном тржишту. Он надаље упоређује детерминанте такве способности са дијамантом који са скупом својих атрибута обликује окружење у којем се локалне компаније такмиче и унапређују своју конкурентност (Dunning, 1992).

У настојању да постане глобално конкурентна и да одржи своју међународну конкурентску позицију, свака земља би морала да уважи одређена правила. Garelli (2002) истиче важност 10 златних правила конкурентности, која су представљена у *табели 1*.

Табела 1. Златна правила конкурентности

I	<i>Креирање стабилног и предвидљивог законодавног окружења</i>
II	<i>Стварање флексибилне и резистентне привредне структуре</i>
III	<i>Улагање у традиционалну и савремену технолошку инфраструктуру</i>
IV	<i>Промоција приватне штедње и домаћих инвестиција</i>
V	<i>Снажна усмереност ка међународним тржиштима (промоција извоза) и обезбеђење привлачности за стране директне инвестиције</i>
VI	<i>Обезбеђење квалитета, ефикасности и транспарентности у раду владе и администрације</i>
VII	<i>Одржавање равнотеже између нивоа плата, продуктивности и система опорезивања</i>
VIII	<i>Очување друштвене стабилности и онемогућавање социјалних тензија кроз смањење неједнакости у платама и снажењем средње класе</i>
IX	<i>Интензивно улагање у образовање (нарочито средње), целоживотно учење и перманентну обуку радне снаге</i>
X	<i>Створити услове за уравнотежење економске доктрине непосредне близине и глобализације како би се осигурало стварање економског благостања, уз истовремено чување друштвеног системе вредности</i>

Извор: Garelli, S. (2002). Competitiveness of nations: the fundamentals. International Institute for Management Development IMD, World Competitiveness Yearbook, Lausanne, Switzerland.

Просперитет нације није могуће наследити од претходних генерација, већ је потребно да се генерише, непрестано унапређује и одржава за садашње и будуће генерације. Напретку на пољу макроекономске конкурентности доприносе разлике у националној култури, стилу живота, историји, друштвеним вредностима, обичајним нормама, институцијама. Поред наведених, неекономских фактора, конкурентност националне економије детерминишу и бројни економски фактори: привредна структура, природни ресурси, трошкови радне снаге, продуктивност, ефикасност,

каматне стопе, девалвација курса националне валуте и многи други. Портер (2008, 163) наводи пример земаља које нису имале бројне претпоставке важне за међународну конкурентност а ипак су је постигле. Тако су Јапан, Италија, Јужна Кореја, Немачка, Швајцарска и Шведска у другој половини XX века оствариле брз и динамичан раст животног стандарда упркос ограниченим природним ресурсима, буџетском дефициту, ап्रेसијацији валуте, високим каматним стопама, дефициту радне снаге, високим платама. Ипак, у савременим условима привређивања, највећа пажња поклања се *продуктивности*, као предуслову за постизање високог нивоа конкурентности.

Економски успех „четири азијска тигра“ на импресиван начин показује како је могуће уз помоћ ефикасне организације производног система, висококвалификоване и обучене радне снаге и оптималних институционалних решења утицати на раст продуктивности (Todaro & Smith, 2006). Јужна Кореја, Сингапур, Тајван и Хонгконг су изградиле међународно конкурентне привреде, а њихови становници данас уживају висок животни стандард.

Обзиром да је циљ сваке одговорне државе благостање њених грађана, односно висок животни стандард, неопходно је континуирано подстицање конкурентности на домаћем и иностраном тржишту. Како би се овај циљ реализовао, држава треба да се усредсреди на одрживи раст продуктивности као главној детерминанти дугорочног раста животног стандарда. Односно, свака земља свој развој треба да заснива на сложеном концепту конкурентности који поред традиционалних детерминанти укључује и сегментацију тржишта, економију обима, технолошку супериорност и диференцирање производа (Портер, 2008).

Норвешки економисти Fagerberg et al. (2007) су у свом истраживању које је обухватило 90 земаља потврдили важност технологије, технолошких капацитета и подстицања тражње за економски раст. Технолошки фактор се испоставио као кључан у објашњењу брзог економског раста азијских тигрова у односу на неке друге земље. Погоршање конкурентности технологије, паралелно са неповољном структуром извоза, главни су фактори који коче многе земље у развоју у искоришћавању властитих потенцијала. Развојне неуспехе појединих земаља ова група економиста налази и у неповољном географском положају, природним условима и неповољној клими. Ови фактори могу успорити, па чак и ограничити економски развој неких земаља у развоју (као што је случај са земљама Субсахарске Африке) што појачава потребу за проналажењем извора конкурентности.

Портерова анализа конкурентских перформанси једне државе обухвата и трговину и страна директна улагања. Извоз и директна улагања уско су повезани и као супститути и комплементи, а њихови токови имају велику корелацију и управљају истим националним одредницама, укључујући: привредну структуру, систем вредности, културу, институције и историју. Стога, Портер не разликује међународну конкурентску предност која се заснива на директним улагањима од оне засноване на извозу. Међународна конкурентска предност мери се значајним и континуираним извозом добара и услуга у друге земље и / или значајним страним улагањима на основу вештина и капитала створених у матичној земљи (Grant, 1991).

Многи економисти који се баве питањима конкурентности националних привреда наглашавају значај извоза и привлачења страних директних инвестиција као два врло битна аспекта конкурентности земље у савременим условима привређивања. Траболд (Trabold, 1995) ове две компоненте назива „способност продаје“ и „способност привлачења“.

Конкурентност земаља је релативан појам. Предмет интересовања нису апсолутне перформансе неке земље, већ колико је једна земља успешнија у односу на друге. Концепт конкурентности националних економија заправо се може двојачко

тумачити: односи се на економско благостање грађана, које се обично мери путем БДП-а по глави становника, као и на трговинске перформансе земље, исказане величином извоза (Fagerberg et al., 2007).

Користи од међународне трговине за једну земљу не подразумевају нужно губитке других земаља, па с тога не треба схватити да су државе у некаквој конкурентној борби једна са другом, попут компанија. У овоме и лежи суштинска разлика између конкурентности на макро и микро економском нивоу. Заправо, добит од трговине долази путем специјализације, која би могла бити последица компаративних предности или економије обима. Компаративна предност настаје као резултат разлика између држава. Слободна трговина, иако не увек оптимална и фер, боља је од било које софистициране протекционистичке стратешке трговинске политике (Smith, 2010).

Компаније које су свој бизнис прошириле изван границе матичне земље имају вишеструки избор приликом опредељивања за локацију свог пословања. Управо из тог разлога државе се такмиче за привлачење и (или) задржавање великих компанија. У савременим условима, макроекономска конкурентност се не може фокусирати само на интензивирање наступа на светским тржиштима путем извоза и страних директних инвестиција. Наглашава се да је потребно уједно и јачати способност перманентног стварања богатства. У том смислу, политика конкурентности треба да уравни економске императиве са социјалним захтевима нације који су резултат историје, културног наслеђа, система вредности и традиције (Garelli, 2002).

Flachenecker (2018) идентификује четири компоненте које на најбољи начин објашњавају феномен макроекономске конкурентности:

- 1) концентрација понуде је неопходан услов макроекономске конкурентности;
- 2) цене морају бити допуњене неценовним факторима;
- 3) индикатори на нивоу државе морају бити повезани са индикаторима на нивоу предузећа; и
- 4) конкурентност се односи на постизање друштвеног благостања, односно стварање богатства.

Сагласно наведеним компонентама, Flachenecker (2018) истиче шест показатеља који могу бити заједнички именитељ различитих схватања појма макроекономске конкурентности:

- (1) *брuto домаћи производ (БДП) по глави становника,*
- (2) *стопа незапослености,*
- (3) *зараде по глави становника,*
- (4) *инвестиције у истраживање и развој* које свој ослонац налазе у Портеровом концепту континуираних иновација и надоградње,
- (5) *текући рачун* који представља показатељ ценовне конкурентности, и
- (6) *Глобални индекс конкурентности (ГЦИ)* Светског економског форума који поред других фактора наглашава улогу институција као одреднице конкурентности.

Иако ових шест показатеља ближе објашњавају појам макроекономске конкурентности, мора се признати да не постоји оптимални показатељ или сет показатеља конкурентности.

Најчешће коришћени индикатор националне конкурентности је бруто домаћи производ по глави становника (GDP – Gross Domestic Product per capita). Међутим, овај индикатор конкурентности не укључује бројне ставке које грађани сматрају важним сегментом свог животног стандарда. Бруто домаћи производ (БДП) не пружа

релевантне информације о неким аспектима који утичу на стандард живота грађана, попут квалитета животне средине, личне сигурности, образовања, здравствене заштите и сл.

Упркос чињеници да је бруто домаћи производ, укупан и по глави становника, укључен у званичне статистике еминентних светских организација и статистике свих земаља широм света, неминовно има и изванредан број недостатака. Миленковић и Бошковић (2011) истичу да категорија БДП-а обухвата искључиво производе и услуге који се тржишно размењују и реализују, али истовремено занемарује многе параметре економског и друштвеног благостања (ниво образовања, степен здравствене заштите, социјалне сигурности, деградације животне средине, истрошености ресурсног потенцијала земље и сл).

1.2. Анализа конкурентности на микроекономском нивоу

Најједноставније речено, микроекономска конкурентност је конкурентност на нивоу предузећа. Заснива се на продуктивности и ефикасности привређивања и као таква представља способност одређеног предузећа да учествује на тржишту и буде успешније у понуди, промоцији и реализацији производа и услуга на међународном тржишту у односу на своје конкуренте.

Микроекономски фактори (физичка инфраструктура, ефикасан приступ тржишту капитала, квантитет и квалитет обучене и висококвалификоване радне снаге, квалитет административних прописа у смислу ниских трошкова отварања предузећа и сл.), директно утичу на продуктивност предузећа и мобилност радне снаге. У економској литератури се често прави разлика између инпута (често генерисаних кроз систем јавних инвестиција) и подстицаја (конкурентности, у смислу интензивног локалног ривалитета) као покретача веће продуктивности. Висок ниво конкурентности на локалним тржиштима је пресудан за постизање високих перформанси (Delgado et al., 2012).

Конкурентска предност се генерише када је фирма способна да створи вредност за своје купце која премашује трошкове фирме. Вредност је оно што су купци спремни да плате, док супериорна вредност произилази из понуде по нижим ценама од конкурентата за еквивалентне или боље погодности које је фирма спремна да пружи. Заправо, према мишљењу Портера (Porter, 1985), могуће је издвојити две основне врсте конкурентске предности: лидерство у трошковима и диференцијација. Фирма постаје конкурентна стичући трошковну предност. Такође, оптималан спектар активности компаније може да игра снажну улогу у одређивању конкурентске предности. Притом, Портер (1985) сматра да су међусобни односи међу пословним јединицама главно средство помоћу ког диверзификована фирма ствара вредност и конкурентску предност, те на тај начин даје основу за формулисање и спровођење корпоративне стратегије.

Dechezleprêtre и Sato (2014) наводе да је предузеће конкурентно ако може произвести квалитетније или јефтиније производе или услуге од својих домаћих и међународних конкурентата. Конкурентност је синоним за дугорочни профит компаније и односи се на способност да се повећа профит мерен прометом, додатом вредношћу или тржишном вредношћу.

Предузећа се такмиче између себе како би задовољила жеље и потребе својих потрошача. Да би биле конкурентне на тржишту, компаније морају ефикасно да користе ограничене ресурсе. Процес такмичења, тј. конкурентског надметања између компанија повећава поделу рада (специјализацију). Као резултат тога, ефикасније фирме постижу већи ниво продуктивности и постају богатије, док мање ефикасне

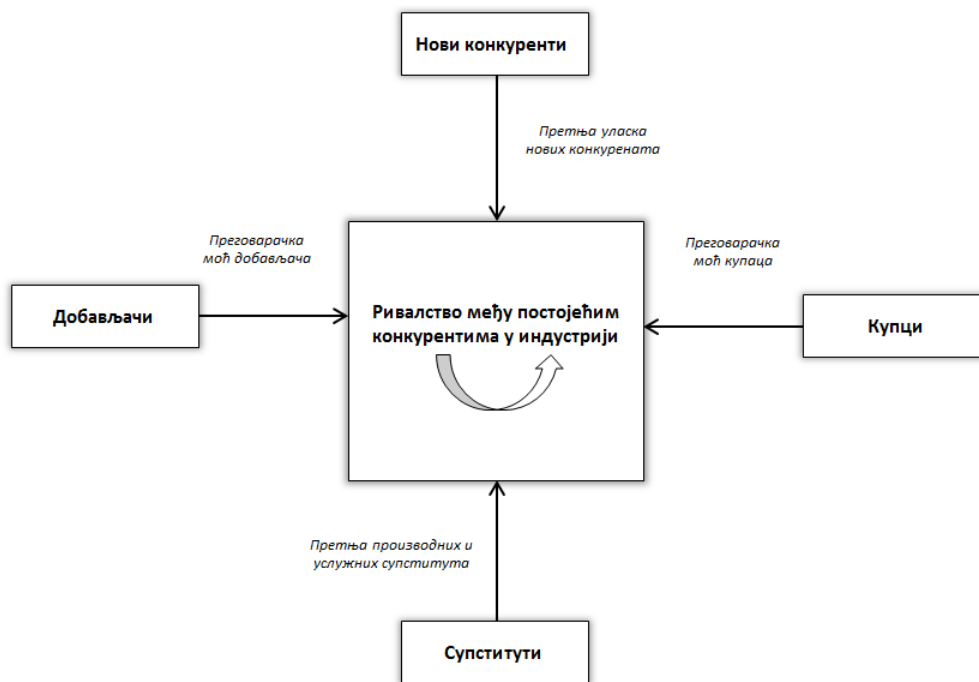
фирме излазе са тржишта и престају да послују. Ефикасне фирме имају тенденцију да користе специјализованија капитална добра и радну снагу за производњу ценовно конкурентних производа за глобално тржиште. Насупрот њима, фирме које су флексибилне настоје да користе одговарајућу технологију и обучену радну снагу за производњу производа за специјализоване тржишне нише. У сваком случају, према мишљењу аутора Malizia (1996), и ефикасне и флексибилне компаније бивају продуктивније на глобалном тржишту.

Микроконкурентност се односи на валоризацију економских перформанси фирме. Економске перформансе могу бити различито дефинисане. Такође, могу послужити као мера за упоређивање, како на макроекономском, тако и на микроекономском нивоу. Из перспективе пословних предузећа, перформансе се односе на продуктивност, профитабилност, тржишни удео или стопу раста продаје конкретног предузећа; упоређивање перформанси се врши у односу на перформансе главних конкурената и оних који користе технике и стратегије „најбоље праксе“ (Dunning, 1995).

Компаније константно проналазе начине да буду конкурентније на глобалном тржишту. Оне настоје да повећају продају и да повећају своје тржишно учешће, како на домаћем, тако и на међународном тржишту. Повећана тражња за производима или услугама предузећа утиче на раст прихода и конкретног предузећа и читаве економије. Овакав тренд омогућава свим учесницима у међународној трговини да остваре бенефит, укључујући и државу. Међутим, државу не би требало посматрати као гигантску компанију обзиром да се менаџмент државе знатно разликује од менаџмента предузећа. За разлику од државе, предузеће које не остварује профит неминовно ће бити истиснуто са тржишта уколико не унапреди властите перформансе (Schuller & Lidbom, 2009). Strandskov (2006) под одрживим перформансама подразумева супериорне перформансе на тржишту (тржишно учешће, задовољство потрошача и сл.) и финансијске перформансе (повраћај уложених средстава, повећање богатства стејкхолдера).

Да би неко предузеће уопште било конкурентно, мора бити профитабилно. Прва основна одредница профитабилности је атрактивност неке индустрије. Конкурентска стратегија предузећа проистиче из разумевања правила конкуренције која одређују атрактивност саме индустрије. Крајњи циљ конкурентске стратегије јесте суочити се и, у идеалном случају, променити правила у корист фирме. Без обзира на индустрију, било да је она оријентисана на домаће или међународно тржиште, било да производи производе или услуге, према Портеру (Porter, 1985) правила конкуренције су уграђена у пет конкурентских сила које треба уважити: улазак нових конкурената, претња супститута, преговарачка моћ купаца, преговарачка моћ добављача и ривалство међу постојећим конкурентима (слика 1).

Слика 1. Конкурентске силе које одређују профитабилност у оквиру индустрије

Извор: Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage – Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press, London: Collier Macmillan, p. 5.

Генеричке стратегије (лидерство у трошковима, диференцијација и фокусирање) могу помоћи предузећу да се избори са пет конкурентских снага у индустрији и буде боље од конкурената. Одржавање стратегије лидерства у трошковима захтева континуирану потрагу за смањењем трошкова у свим аспектима пословања фирме. Диференцијација је одржива стратегија јер има за резултат лојалност купаца која смањује њихову осетљивост на цене. Док стратегија диференцијације вероватно доноси веће приходе, стратегија ниских трошкова повећава удео на тржишту. Стратегија фокусирања је најприкладнија за релативно мале фирме, мада може бити од користи и великим компанијама. Најчешће се примењује приликом одабира производа и услуга који су мање осетљиви на супституте или тржишних сегмената у којима је конкуренција најслабија (Tanwet, 2013).

Генерално, компаније следе само једну од наведених генеричких стратегија. Међутим, неке фирме се труде да спроведу више стратегија истовремено. Иако је овакав приступ краткорочно успешан, дугорочно је тешко одржив.

У средишту Портерове анализе конкурентности главну улогу играју управо фирме, а не нације. Утицај нације на међународно конкурентно пословање фирми остварује се на начине који Портер описује као „најближе окружење фирме које обликује конкурентски успех током времена“. Примарна улога нације је матична база коју пружа фирми. Будући да се компаније обично развијају у домаћем контексту пре ширења на међународно тржиште, Grant (1991) сматра да домаће тржиште игра кључну улогу у обликовању идентитета фирме, карактера њеног највишег менаџмента и његовог приступа стратегији, као и стални утицај у одређивању квантитета и квалитета ресурса који су доступни фирми.

О значају националног пословног окружења за конкурентност фирми, Портер елаборира у бројним радовима. Он истиче да глобализација конкуренције мења

карактер нације у конкурентској предности. То значи да задатак није објаснити зашто су фирме које послују искључиво у властитој држави међународно успешне, већ зашто је нација више или мање пожељна домаћа база за такмичење. Матична база је место где се формулише стратегија фирме, развијају производи и процеси а задржавају основна знања и вештине (Porter, 1998).

Портер (1990) наглашава да је матична база поднебље у којем се генеришу и одржавају суштинске конкурентске предности компаније. Обично, али не увек, у матичној бази се одвија софистицирана производња. Она је локација многих најпродуктивнијих послова, основне технологије и најнапреднијих вештина.

У економијама које властити просперитет заснивају на расту продуктивности и промоцији високе технологије, долази до јачања привредне структуре и издвајања сектора, грана и делатности који су носици привредног раста и развоја. За микроконкурентност је од значаја конкурентност индустрије (сектора). Конкурентност на нивоу сектора односи се на то колико су привлачне различите земље за одређену индустрију и често се мери у смислу перформанси у међународној трговини (нето извоз, токови инвестиција). Главни покретачи конкурентности сектора обухватају доступност производних фактора (укључујући сировине, радну снагу и вештине), локацију, индустријску политику, ланце снабдевања и економију агломерације (Dechezleprêtre & Sato, 2014).

Јасно је да само у оквиру просперитетних сектора, грана и делатности егзистира успешна фирма која поседује и развија ресурсе и способности, што је чини јединственом у поређењу с конкуренцијом. Таква фирма на јединствен начин комбинује ресурсе иновација, људске ресурсе, бренд или функционално искуство (производња, маркетинг, продаја и сл.). Сагласно томе, специфичне предности предузећа се односе на специфичне способности и ресурсе који су развијени и акумулирани унутар фирме и у великој мери попримају облик препознатљивих и ексклузивних вештина и нематеријалних средстава. Фирма која поседује тако јединствене и оскудне вештине и средства (ресурсе), надмашиће своје конкуренте (Strandskov, 2006).

За једну фирму је поред одабира сектора важан и одабир локације за раст конкурентности. Компаније које се налазе у земљама са високим трошковима, имају компаративне недостатке, што ће негативно утицати на перформансе предузећа. С друге стране, компаније са високим тржишним уделима које се такмиче на монополским или олигополским тржиштима и које своје производне капацитете лоцирају на тржиштима јефтине радне снаге, могу очекивати позитивне ефекте на профитабилност у оквиру своје индустрије. Будући да компаније у потрази за профитабилношћу тесно сарађују са партнерима у пословним односима, такав приступ ће имати позитиван утицај на пословне резултате предузећа.

О значају индустрије (сектора) и локације за микроконкурентност говори пример индустрије керамичких плочица у Италији (Портер, 2008). Италијански произвођачи и извозници керамичких плочица лоцирани у граду Сасуоло морали су да одговоре на префињени укус локалних потрошача, јединствене дистрибутивне канале и интензиван ривалитет на домаћем тржишту. Како би одржале своју лидерску позицију и надмашили конкуренцију на интернационалном тржишту, ове компаније су биле под императивом константног унапређивања своје технологије, дизајна, ексклузивних вештина, канала дистрибуције и сл.

Портер (2008) детаљно објашњава како раст микроконкурентности доводи до развоја кластера који подстичу глобалну конкурентност фирми. Он наводи да су средином прошлог века, произвођачи керамичких плочица у региону Емилија Ромања (Emilia-Romagna), око градића Сасуоло, били приморани да увозе машине и опрему из

иностраниста, да би од 70-их година прошлог века, захваљујући развоју машинске индустрије, Сасуоло од увозника постао извозник машина и опреме намењених овој индустрији. Паралелно са растом и развојем кластера, расла је и понуда квалификоване радне снаге, укључујући стручњаке, инжењере, дизајнере и сервисере. Географска концентрација сродних и помоћних делатности, као и интензитет локалног ривалитета, омогућио је фирмама из овог региона да одрже глобалну лидерску позицију.

Кластери су идентификовани као важан интегрални елемент у индустрији, који обједињују заједничке инпуте, знање, вештине, технологију, али и као подстицајни амбијент за развој микроконкурентности. Економска литература ставља све већи нагласак на значај кластеризације индустрије као основног својства регионалних и националних економија, са значајним импликацијама на иновације, конкурентност и економске перформансе фирми (Porter, 2003).

2. КЛАСИЧНЕ И НЕОКЛАСИЧНЕ ТЕОРИЈЕ КОНКУРЕНТНОСТИ

У економским доктринама присутно је мноштво теоријских концепција конкурентности које прате развој економске мисли од најстаријих времена до данас. Прва теорија конкурентности је меркантилистичка теорија која постаје актуелна с краја XV века и остаје на снази све до средине XVIII. Еволуција традиционалних теорија конкурентности започиње са појавом класичног и неокласичног учења у економској науци. Најзначајнији допринос развоју класичне теорије конкурентности дали су Адам Смит (Adam Smith), који се сматра родоначелником савремене економске мисли, и Дејвид Рикардо (David Ricardo). Смит сматра да се извориште конкурентности националне економије може пронаћи у апсолутним предностима, односно у специјализацији производње и међународној подели рада. С друге стране, Рикардова теорија компаративних предности је искорак у односу на Смитову теорију и у њеној основи се налази став да свака земља може остваривати бенефите од слободне трговине, упркос различитој ефикасности у производњи одређених добара. За разлику од Смита и Рикарда који су истицали значај фактора на страни понуде као генератора конкурентности економије, Џон Стјуарт Мил је предност давао факторима на страни тражње. Као представник либералне оријентације заговарао је теорију реципрочне тражње, истичући да у условима слободне трговине све земље добијају уколико се међусобно специјализују. Теорија опште равнотеже чврсто је везана за модел факторске расположивости, који је првобитно развијен од стране двојице шведских економиста Ели Хекшера (Eli Heckscher) и његовог студента Бертил Олина (Bertil Ohlin) 20-их година прошлог века. Међутим, многе разраде овог модела извршио је Пол Самјуелсон (Paul Samuelson) 30-их година XX века. У основи Хекшер-Олин-Самјуелсоновог модела компаративних предности се налази став да је конкурентност националне економије детерминисана расположивошћу производних фактора. Поред наведених теорија које ће бити образложене у овом делу, не треба умањити значај још неких аутора који су дали допринос развоју теоријских концепата конкурентности: Карл Маркс (Karl Marx), Макс Вебер (Max Weber), Јозеф Шумпетер (Joseph Schumpeter), Роберт Солоу (Robert Solow) и други.

2.1. Меркантилизам

Меркантилизам представља прву теоријску концепцију конкурентности спољне трговине. Суштински, под меркантилизмом се подразумева привредни систем који је био актуелан на европском континенту од XV до XVIII века. Реч *меркантилизам* потиче од италијанске речи „*mercantile*“ што значи трговачки, као и од латинске речи „*mercantus*“, односно трговина. Заправо, меркантилизам је први заокружени концепт економске политике који упућује на значај државе за повећање благостања нације. Меркантилисти нису представљали хомогену групу и обухватили су припаднике бројних европских народа. Све њих повезује чињеница да су се бавили практичним питањима економске политике националних економија. Сагласно томе су развили читав спектар практичних мера које су биле непосредно усмерене на повећање богатства и јачање моћи државе (Митровић, 2008).

Меркантилизам је настајао паралелно са рађањем снажних апсолутистичких монархија у Европи. Монархија је требала да угуши феудални поредак и да створи јаке националне државе. Временско раздобље меркантилизма се поклапа са периодом великих географских открића, открића нових морских путева, техничких проналазака и експанзије међународне трговине. Трговина је на прелазу из феудализма у капитализам постала водећа привредна делатност и носилац привредног развоја, у оквиру које се одвијао процес првобитне акумулације капитала. Људи који су се у то време бавили трговином успели су брзо да се обогате и постану политички и економски саветодавци владајуће класе (Host & Zaninović, 2018).

Према меркантилистичкој теорији, злато и сребро су заправо једино друштвено богатство, а снага земље се може повећати гомилањем златних и сребрних полуга које се зарађују на извозним пословима. Наиме, меркантилисти су се одлучно залагали за интервенционистичку економску политику. Суштина меркантилистичке теорије је схватање по коме држава посредством мера спољнотрговинске политике треба да учини све како би се остварио и одржао позитиван трговински биланс. Укључивањем земље у међународну трговину остварили би се државни циљеви који су се сводили на „*национални егоизам*“ и политику „*осиромашења суседа*“ (Унковић, 2014).

Меркантилистички концепт је у правом смислу речи политика са наглашеним економским национализмом. Став меркантилиста је да пораст богатства једне нације неминовно утиче на смањење богатства друге нације. Из тог разлога је спољна трговина сматрана основним извором богатства једног народа. Богатство се стварало истовременим повећањем извоза и смањењем домаће потрошње. Ако је мања домаћа потрошња то значи да ће више домаћих производа преостати за извоз (Шошкић, 1972).

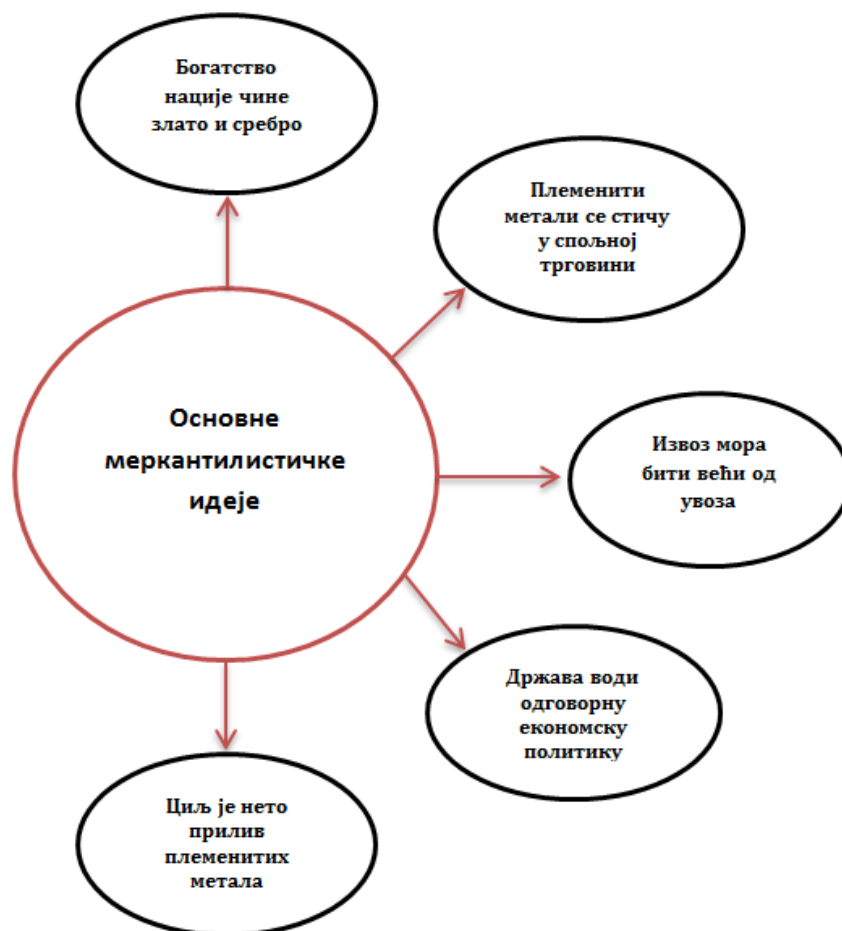
Упркос критици, Адам Смит је посматрао меркантилизам као ефикасну политику која је имала значајну улогу у процесу акумулације капитала. Меркантилизам као правац представљао је идеолошку оријентацију превасходно усмерену на интересе нације. Поједини аутори (Herlitz, 1964) истицали су једну посебност овог теоријског учења које се разликовало од свих надлазећих класичних и неокласичних школа – одсуство концепта профита као опште економске категорије. Сагласно томе, наглашавали су претпоставку меркантилиста да су рента и експлоатација страних потрошача посредством међународне трговине једини начин увећања прихода и једини извор капитала.

Може се закључити да меркантилисти нису били поборници инвестирања у друге земље. Били су мишљења да се инвестицијама оснажује економија земље потенцијалног конкурента и притом нису могли да сагледају интерес властите државе и домаће привреде (Митровић, 2008).

Све идеје меркантилиста се сажето могу представити преко следећих елемената (слика 2):

- богатство нације се изражава вредношћу акумулираних племенитих метала, пре свега злата и сребра;
- богатство се увећава активним учешћем у спољној трговини;
- свака нација тежи да оствари већи извоз од увоза;
- како би се остварио позитиван трговински биланс, односно суфицит у спољној трговини, држава води одговорну спољнотрговинску политику; и
- промоција извоза и ограничавање увоза је оправдано само уколико се остварује нето прилив племенитих метала, односно злата и сребра.

Слика 2. Основне идеје меркантилиста

Извор: Аутор

Митровић (2008) закључује да меркантилизам представља прву школу економске мисли која има заокружене концепције и „тврдо језгро“ економских идеја. Највећи недостатак овог теоријског правца је тај што се фокусирао само на промет. Без обзира на то, меркантилисте треба посматрати као реакцију на проблеме тог времена. Учење и ставови меркантилиста дефинитивно представљају иницијални корак у развоју теорије међународне трговине, а идеја о позитивном трговинском билансу је и данас општеприсутна.

Међутим, како је меркантилизам као теоријски правац постепено спутавао развој међународне трговине, неминовно је морао бити превазиђен и замењен теоријом која се уклапа у нови временски контекст. Од друге половине XVIII века појавио се нови правац, односно класично учење које се заснивало на либералној доктрини чију основу чини теорија апсолутних предности Адама Смита.

2.2. Теорија апсолутних предности

Адам Смит је личне ставове о спољној трговини изложио у свом познатом делу „Истраживање природе и узрока богатства народа“, објављеном 1776. године. Он је формулисао теорију апсолутних предности (или апсолутних вредности) у спољној трговини.

Смитова теоријска концепција се заснива на премиси да из иностранства треба увозити робу која је јефтинија од домаће и притом ценовно најконкурентнија на свету, а да треба извозити робу чијом се производњом остварују најнижи трошкови и такву робу пласирати на тржишта где се може постићи највиша цена (Унковић, 2014).

Смит је кроз своје експлицитне теоријске ставове о међународној трговини доказао како је веровање да је игра са нултом сумом у којој добитак од трговине једне нације представља истовремено губитак друге нације, погрешан. Заправо, међународна трговина је игра позитивне суме – у којој све нације могу бити на добитку.

Адам Смит данас важи за једног од првих заговорника слободне међународне трговине и стога се сврстава у ауторе либералне економске оријентације. Теорија апсолутних предности говори да ће се свака земља специјализовати у производњи робе коју може да произведе уз што ниже трошкове, односно у којој има апсолутну (производну) предност. Када земље једном отпочну трговину и када дође до чврсто успостављене специјализације и међународне поделе рада, доћи ће и до постепене реалокације ресурса унутар земље на начин који ће повећати ефикасност њиховог коришћења. Последишно, то ће довести до раста глобалне производње.

Како наводи Schumacher (2020), теорија апсолутних предности је статичка теорија. Она међународну трговину схвата само у смислу специјализације по националним територијама. То значи да ће се свака држава специјализовати за производњу одређених добара, што ће довести до међународне територијалне поделе рада. Према овој теорији, међународна трговина се сматра корисном само зато што искоришћава постојеће разлике међу државама.

Бројне анализе користе модел са две земље и два производа да илуструју Смитову теорију апсолутних предности. Ови примери често укључују пољопривредни и индустријски производ, што показује да ће се једна земља специјализовати у производњи пољопривредног производа, а друга у производњи индустријског производа. Основне претпоставке модела су да радна снага представља једини производни фактор и да не постоји мобилност фактора између земаља, већ само унутар граница земље.

Као сликовит пример могу послужити Индија и Немачка које производе тканину (аутпут изражен у метрима) и машинске алате (аутпут исказан у броју комада) (табела 2).

Табела 2. Трговина заснована на апсолутним предностима

Земља	Дневни аутпут по јединици рада	
	Тканина	Машински алат
Индија	18	3
Немачка	12	9

Извор: Калкулација аутора

Према овако конципираном примеру, може се констатовати да ће се Индија специјализовати у производњи тканине, а Немачка у производњи машинских алата. Услед чињенице да Немачка три пута ефикасније производи машинске алате од Индије, азијска земља ће из иностранства (Немачке) увозити машинске алате јер су јефтинији од домаћих. С друге стране, извозиће тканину коју производи ефикасније од Немачке. Стога, Индија ће се, вођена принципом међународне поделе рада, специјализовати у производњи тканине, а Немачка у производњи машинских алата.

Када једна земља производи одређени производ ефикасније од друге земље, каже се да има апсолутну предност у производњи те робе. Конкретније речено, како Индија производи тканину ефикасније од земље непосредног конкурента (Немачка), каже се да има апсолутну предност у производњи тканине. Ефикасност у производњи се сагледава на два начина: или кроз утрошени рад у производњи јединице конкретног производа или количином произведене робе по јединици времена. Нација остварује апсолутну предност у производњи неке робе уколико за њену производњу троши мање рада, тј. уколико за исто време производи већу количину производа.

Међутим, за разлику од класичне, неокласична интерпретација претпоставља да су ресурси мобилни између држава и да је њихова реалокација ефикаснија захваљујући међународној специјализацији и подели рада. Притом, не постоје квантитативне или квалитативне промене тих ресурса.

Представници класичне оријентације сматрају да спољна трговина неминовно доводи до акумулације капитала и међународне поделе рада и да образац спољне трговине јасно опредељује домаћи економски развој. Смит претпоставља да је обим трговине највећи међу високо развијеним земљама, које имају сличне производне структуре. Сагласно томе, више простора има за поделу рада између земаља које су свој развој заснивале на индустрији него код земаља које су економски развој базирале на пољопривреди. Из тог разлога је Смит сматрао да се највећи део међународне трговине одвија између индустријских земаља услед чињенице да транспорт пољопривредних производа подразумева релативно високе трошкове. Управо разлике у транспортним трошковима између примарних (пољопривредних) и индустријских производа имају значајне импликације на спољну трговину у његовој теорији (Schumacher, 2020). Elmslie и James (1993) сходно томе претварају идеју апсолутних предности у теорију о неравномерном развоју између богатих и сиромашних нација (Blecker, 1997).

Интензивно укључивање у међународну трговину омогућава домаћој индустрији да искористи предности динамичког повећања приноса које Смит идентификује са три аспекта поделе рада: унапређење вештина и компетенција специјализованог радника, уштеда времена услед преласка са једног задатка на други и проналазак машина које

олакшавају и скраћују људски рад. Blecker (1997) даље разрађује став о постизању апсолутне предности у производњи одређене робе. Када домаћа индустрија производи за светско тржиште, она истовремено превазилази ограничења која поставља величина домаћег тржишта и на тај начин подиже своју продуктивност изнад нивоа који би могао да се постигне само за производњу која је намењена искључиво домаћем тржишту. Како земље производе веће количине робе у којој се током времена специјализују, оне побољшавају своје методе производње и на тај начин смањују трошкове производње, постижући тако апсолутну предност у производњи дате робе.

Смит (Smith, 1776) у својој теоријској концепцији о апсолутним предностима истиче да у случају када понуда одређеног пољопривредног производа или производа било које индустријске гране премаши тражњу домаћег тржишта, вишак се мора усмерити ка иностранству и заменити производом за којим постоји тражња у земљи. Само таквим извозом остварени вишак има вредност довољну за надокнаду трошкова радне снаге и производње. Према томе, може се закључити да постоје три кључна концепта у теорији међународне трговине Адама Смита, а то су:

- 1) апсолутна предност,
- 2) ширење тржишта и
- 3) извоз генерисаног вишка понуде које домаће тржиште не може да апсорбује.

Blecker (1997) је, проучавајући теоријске ставове Адама Смита по питању апсолутних предности нације у међународној трговини, закључио да они нису у сагласности са његовом идејом о „природном прогресу и поретку“, већ су у складу са разумевањем „неприродног и назадног поретка“ у којем је еволуирала већина капиталистичких економија Запада. Међутим, закључује Blecker, управо је такав поредак био делимично производ меркантилистичке политике. У покушају да образложи свој став о развојном процесу, Смит је тврдио да је „неприродно“ да апсолутна предност и вишак капацитета у производњи буду искључива последица спољне трговине. Уместо тога, Смит је сматрао да природан ток економског развоја сваког напредног друштва подразумева да највећи део капитала буде усмерен у пољопривреду у почетним фазама развоја, затим преусмерен на индустријску производњу, док је тек на крају оправдано економски просперитет заснивати на спољној трговини. Признајући потенцијално прогресиван карактер „неприродног поретка“, Смит је прећутно признао да владина интервенција понекад може да нанесе више користи него штете, уколико промовише трговину која подстиче развој индустрије или производњу која подстиче унапређење пољопривреде. Blecker сматра да се због таквог става не може рећи да је Смит заговарао промеркантилистичке ставове у економској политици. Schumacher (2012) објашњава да се он залагао за неограничену трговину и слободну међународну конкуренцију што пружа далеко више користи за нацију него меркантилистичка економска политика која је постојала у многим деловима Европе током XVIII века. За разлику од меркантилиста, класичари на челу са Адамом Смитом сматрају да се међународна трговина може посматрати као „win-win“ случаја јер се на тај начин повећава светско богатство и национално богатство земаља које међусобно тргују.

Адам Смит се у економској литератури истиче као оснивач модерне економије и један од првих и најзначајнијих теоретичара који се залагао за слободну трговину. Међутим, његова теорија међународне трговине прилично је слабо уважена (Schumacher, 2012). Из тог разлога се приликом разматрања теоријских концепција о спољној трговини теорија апсолутних предности потискује у други план, дајући примат теорији компаративних предности која се везује за свог идејног творца Дејвида Рикарда

(David Ricardo). У прилог значају ове теорије говори и став Пола Самјуелсона (Paul Samuelson) који је једном рекао да уколико би постојало такмичење лепоте за економску теорију, теорија компаративних предности би сигурно испливала на врх због неупоредиво лепше логичке структуре (Xie, 2019).

2.3. Теорија компаративних предности

Теоријски концепт *компаративних предности* развио је Дејвид Рикардо (David Ricardo) 1817. године, полазећи од релативне производне ефикасности нације у сфери међународне трговине. По мишљењу Рикарда, земља извозница треба да посматра релативне ефикасности производње два добра и да производи само ону робу коју би могла ефикасније произвести (Riad & Jason, 2015).

Поставља се питање шта би се десило у случају да једна земља не производи ниједну робу јефтиније од неке друге земље. Према Рикарду, чак и у случају да нека земља нема апсолутну предност у производњи бар једне робе у односу на другу земљу, међународна трговина може бити корисна за обе земље на принципу релативних предности. Рикардо је тврдио да уколико једна земља нема апсолутну предност у производњи било које робе, она ипак може профитабилно производити и извозити робу у којој је апсолутни заостатак у продуктивности релативно мањи, и увозити робу у којој је њен апсолутни заостатак у продуктивности релативно већи (Xie, 2019).

Као репрезентативан, може послужити чувени Рикардов пример Енглеске и Португалије које производе вино и платно. Основна претпоставка од које се полази је да Енглеска апсолутно јефтиније производи оба наведена производа. Сагласно теорији апсолутних предности Адама Смита, Енглеска ће производити и извозити и платно и вино, док Португалија неће производити ове производе. Међутим, према теорији релативних предности, Унковић (2014) наводи да ће Енглеска Португалији препустити производњу вина јер је код овог производа апсолутно заостајање у продуктивности Португалије мање у односу на производњу платна. Другим речима, производна цена вина није много неповољна као производна цена платна.

Рикардова теорија компаративних предности као и теоријски модел заснивају се на следећим битним претпоставкама (Jhingan, 2004):

- постоје само две земље (пример Енглеске и Португалије),
- оне производе два производа (вино и платно),
- радна снага је једини фактор производње,
- радна снага је хомогена,
- понуда радне снаге и технолошког знања је фиксна,
- производни фактори су савршено мобилни унутар сваке земље, али се не могу кретати између земаља,
- производња се одвија по закону константних приноса (Samuelson & Nordhaus, 2010, 673) – закон константних приноса указује на темпо којим се производња повећава или смањује када се сви производни инпути пропорционално повећају или смање. Када се инпути удвоструче и то допринесе тачно двоструком увећању аутпута, испољава се деловање закона константних приноса,
- трговина између две земље одвија се на основу трампе,
- успостављена је слободна трговина између земаља, без трговинских препрека и ограничења,
- међународно тржиште је савршено тако да су односи размене једнаки,
- остварена је пуна запосленост свих производних фактора у обе земље, и

- транспортни трошкови нису укључени у трговинске односе између две земље.

Као и у случају других теорија и теоријских модела, и овај модел компаративних предности полази од одређеног броја претпоставки које би требало да опишу битне карактеристике појаве која се истражује. Може се закључити да су бројне претпоставке модела компаративних предности веома рестриктивне и да не одсликавају стварни економски контекст у коме се одвија међународна трговина. Међутим, закључак да земља треба да учествује у међународној трговини иако нема апсолутну предност у производњи било које робе, и да ће јој трговина помоћи да се брже развија, јесте оно што даје вредност Рикардовој теорији и чини је актуелном.

У теорији је било покушаја да се развије једноставнији модел компаративних предности и да се редукује број претпоставки на којима ће се модел заснивати. Тако, Dunn и Mutti (2004) пружају нешто другачији сет претпоставки на којима почива теорија компаративних предности и које важе за све земље које учествују у међународној трговини:

- 1) савршена конкуренција на робним и факторским тржиштима – трошкови производње одређују цене производа, а флексибилност у одређивању цена инпута омогућава да се фактори у потпуности искористе;
- 2) фиксне количине фактора производње;
- 3) фактори производње су савршено мобилни између индустрија унутар сваке земље, али се не могу кретати између земаља;
- 4) ниво технологије је непроменљив, дат у фиксном изразу;
- 5) транспортни трошкови и друге трговинске баријере не постоје;
- 6) најоштрије разлике међу земаљама се могу уочити када су укуси и склоности потрошача дати и када пораст дохотка пропорционално повећава потрошњу свих добара; и
- 7) уједначена трговина, где је вредност увоза једнака вредности извоза.

Будући да земље имају ограничене ресурсе и дати ниво технологије, оне имају тенденцију да производе робу или услуге у којима имају компаративну предност. Компаративна предност, као мера ефикасности, подразумева опортунитетне трошкове повезане са производњом једног добра у поређењу са производњом другог производа. Односно, опортунитетни трошак производње јединице неке робе је количина друге робе која се могла произвести за исти временски период. Због тога, истиче Kiliç (2002), земље настоје да се специјализују у производњи одређених производа, што непосредно доводи до међународне поделе рада. Као што је случај са Смитовом теоријом апсолутних предности, тако и Рикардова теорија компаративних предности заступа тезу да ће међународна подела рада допринети порасту благостања земаља које су укључене у трговину.

Према стандардној теорији компаративних предности, која полази од утврђених претпоставки, уколико је једна земља релативно ефикаснија у производњи једног производа, друга земља је по аутоматизму релативно ефикаснија у производњи другог производа. У *табели 3* представљен је пример међународне трговине заснован на теорији компаративних предности.

Табела 3. Трговина заснована на компаративним предностима

Земља	Дневни аутпут по јединици рада	
	Х (тканина)	У (вино)
Енглеска (земља А)	18	9
Португал (земља Б)	9	6

Извор: Калкулација аутора

У представљеној табели производних могућности уочава се да Енглеска (земља А) има апсолутну предност у производњи оба производа. Енглеска на дневном нивоу може произвести више јединица (метара) тканине и више јединица (литара) вина у односу на Португалију. Обзиром на представљене производне могућности, очигледно је да Португалија апсолутно заостаје за Енглеском јер нема апсолутну предност у производњи нити једног производа. Према теорији апсолутних предности неће доћи до специјализације и трговине између земаља. Међутим, према теорији компаративних предности, земља која има апсолутну предност у производњи оба производа, стиче компаративну предност у производњи где је њена апсолутна предност (продуктивност) већа. Како је Енглеска у производњи тканине продуктивнија од Португалије 2 пута, а у производњи вина 1,5 пута, остварује компаративну предност у производњи тканине. Сагласно међународној специјализацији и подели рада, Португалији ће бити препуштена производња вина, услед чињенице да је њено апсолутно заостајање у производњи вина мање.

Уважавајући претпоставке на којима почива теорија компаративних предности, однос цена у Енглеској се може представити на следећи начин:

$$18X = 9Y, \text{ односно } 2X = 1Y, \text{ што значи да је:}$$

$$1X = 0,5Y \text{ и } 1Y = 2X.$$

Из оваког односа цена се може видети да је опортунитетни трошак производње **1X** у Енглеској **0,5Y**, док опортунитетни трошак производње **1Y** износи **2X**. Насупрот Енглеској, однос цена у земљи Б (Португалији) био би:

$$9X = 6Y, \text{ односно } 3X = 2Y, \text{ што значи да је:}$$

$$1X = 0,66Y \text{ и } 1Y = 1,5X.$$

Сагласно представљеном односу цена у Португалији могло би се тврдити да је производња вина јефтинија него у Енглеској. Опортунитетни трошак **1X** у Португалији је **0,66Y**, док опортунитетни трошак **1Y** износи **1,5X**.

Уколико је опортунитетни трошак одређеног производа нижи него у иностранству, земља има компаративну предност у његовој производњи. На основу изложеног примера се може констатовати да је производња тканине (производ X) релативно јефтинија у Енглеској, док се производ Y (вино) може релативно јефтиније произвести у Португалији. То значи да Енглеска има компаративну предност у производњи тканине, а Португалија у производњи вина.

Када се разматрана анализа примени у контексту међународне трговине, јасно је да ће земље међусобно трговати јер постоји обострана корист од специјализације. Енглеска ће извозити тканину, док ће Португалија извозити вино. Португалија ће тканину у међународној трговини добити по цени која је нижа ($0,5Y$) од цене која се постиже на домаћем тржишту ($0,66Y$). С друге стране, Енглеска ће вино увозити из Португалије по повољнијој цени ($1,5X$) од цене тог производа на домаћем тржишту ($2X$). Такав однос размене допринеће повећању укупне вредности светског аутпута. У наредној *табели* (4) представљена је промена светског производа која је резултат специјализације и међународне поделе рада.

Табела 4. Нето добитак од специјализације и међународне поделе рада

ЗЕМЉА	Дневни аутпут по јединици рада	
	X (тканина)	Y (вино)
Енглеска (земља А) пре специјализације	18	9
Португал (земља Б) пре специјализације	9	6
Светски аутпут пре специјализације	27	15
Енглеска (земља А) након специјализације	36	0
Португал (земља Б) након специјализације	0	12
Светски аутпут након специјализације	36	12
Нето добитак од размене	+9	-3

Извор: Калкулација аутора

Из *табеле* 4 се може уочити да је остварен нето добитак од спољне трговине која почива на специјализацији и међународној подели рада. У условима аутархије, укупно се произведу 42 јединице вина и тканине, док се у условима слободне трговине генерише 48 јединица два производа (Енглеска производи 36 уместо 18 јединица тканине јер је све своје расположиве капацитете упослила у производњу тканине, док је производњу вина уступила Португалији која уместо досадашњих 6, производи 12 јединица). На светском нивоу је, као последица међународне трговине, дошло до раста укупне производње тканине за 9 јединица као и до пада укупне производње вина од 3 јединице. Упркос томе, агрегатни нето добитак је 6 јединица што говори да је дошло до пораста укупног глобалног аутпута.

Теорија компаративних предности једна је од најстаријих и најуспешнијих у историји економских доктрина, судећи по њеној прихваћености и заступљености. Темељи се на идеји да је специјализација ефикасна и да слободна трговина повећава благостање, како унутар, тако и преко националних граница. Међутим, слабост теорије компаративних предности је што занемарује питања попут утицаја трговине на ниво запослености, утицаја трговине на расподелу дохотка унутар једне земље и могуће

поремећаје у тражњи. Међутим, ова теорија се бави микроекономским питањима и због тога није обавезна да одговара на питања која се тичу запослености и ефективне тражње. И поред те чињенице, Рикардова теорија компаративних предности ипак има одређене проблематичне претпоставке на којима почива и које се не могу уважити због своје неприменљивости у пракси. У том смислу ова теорија (Prasch, 1996):

- занемарује екстерналије, односно сматра да су укупни приватни трошкови и укупни друштвени трошкови исти;
- истиче да постоји бесплатна мобилност капитала и радних вештина у одређеној земљи;
- наводи да постоји пуна запосленост свих расположивих ресурса и радне снаге;
- указује да је трговина између земаља увек у равнотежи;
- истиче да капитал не прелази међународне границе; и
- указује да постоји фиксни скуп производних економских ресурса и технологија, укључујући радне вештине.

Prasch (1996) закључује да је историјска поука та да политика слободне трговине постаје све мање успешна. Такође, он преиспитује да ли је таква политика икада имала смисла за било коју земљу осим за доминантне светске силе. Овакав став је поткрепљен мишљењем да политика *laissez-faire* утемељена на теорији компаративних предности не може опстати.

Упркос својим теоријским и емпиријским ограничењима и неконзистентним претпоставкама, теорија компаративних предности се и даље користи у економској литератури. Реч је о теорији која је једна од најмање контроверзних идеја у економији. Међутим, данас теорија компаративних предности није адекватна јер не објашњава обрасце слободне међународне трговине на прави начин. Основна слабост ове теорије је та што се међународна трговина између тржишних економија не одвија онако како то сугерише теорија компаративних предности. Стога постоји мишљење да ову теорију треба напустити као превазиђену у корист теорије која је логична и теоретски исправна. Таква теорија би се бавила релевантним појавама и реалним проблемским ситуацијама (Schumacher, 2013).

2.4. Теорија реципрочне тражње

Корак даље у објашњавању принципа функционисања међународне трговине је теорија реципрочне тражње Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill). Он је у свом делу Принципи политичке економије (*Principles of Political Economy*) из 1848. године изнео концепцију која се ослања на теоријске ставове Адама Смита, и коју је успео да прилагоди идејама модерног доба. С једног аспекта, Мил је био директан следбеник Смита и Рикарда, а према властитим изјавама и уверењу, он је уједно био и бранитељ Рикардове доктрине која је имала много критичара (Dobb, 1973). Он је у свом есеју из 1844. представио свој нови приступ разумевању концепта међународних предности (вредности) који попуњава празнине у Рикардовом излагању теорије спољне трговине (Gehrke, 2017). Претпоставке на којима се заснива теорија реципрочне тражње Џона Стјуарта Мила надовезује се на теорију компаративних предности Дејвида Рикарда. Међутим, његов модел међународне трговине у суштини представља модерну интерпретацију Рикардовог модела и у потпуности се разликује од базичног Рикардовог. Основне претпоставке модела су (Negishi, 2001):

- (1) постоји само један фактор производње, рад, који је потребно платити,
- (2) укупна радно способна популација сваке земље је дата, и
- (3) продуктивност рада остаје непромењена без обзира на ниво производње

Насупрот Смиту и Рикарду који су предност у међународној трговини давали искључиво факторима на страни понуде (природни ресурси, радна снага), Мил је истицао значај фактора на страни тражње. Слично Рикарду, сматрао је да ће се земље богатити уколико се специјализују и уколико се успостави међународна подела рада. Милова теорија реципрочне тражње се заснива на следећим принципима (Унковић, 2014):

- тражња представља понуду конкретног производа у једнакој вредности;
- понуда је износ који је земља спремна да произведе и за одређену цену, односно количину увезене робе;
- цена неког производа се формира сагласно понуди и тражњи;
- у пресеку домаће понуде и иностране тражње успоставља се међународна равнотежа – тачка пресека представља *Милов закон реципрочне тражње*;
- еластичност понуде се мери променом количине производа на промену цене;
- просперитетне земље имају високу еластичност, док мање развијене земље карактерише слаба еластичност због чињенице да извозе сировине, а увозе индустријске производе који имају високу додату вредност.

Објашњавајући Милову доктрину, Самјуелсон (Samuelson, 2004) је истакао да је Мил сматрао да би свака земља требало да буде у потпуности специјализована за производњу извозних производа и да у тој производњи ангажује све расположиве ресурсе. У својим радовима Мил је користио израз „рад и капитал“. Међутим, под радом и капиталом подразумевао је један фактор производње чија је укупна количина и његова продуктивност у свакој земљи дата и непромењена (Negishi, 2001). Под утицајем техничко-технолошког прогреса слободна трговина може бити од користи за земље које тргују међусобно. Понекад повећање продуктивности у једној земљи може да користи само тој земљи, док трајно ограничава другу земљу смањујући добитак од трговине који је могуће остварити између две економије.

Главни допринос Милове теорије је тај што је међу првима указала на односе размене у спољној трговини. Он је образложио тезу по којој је потребна одређена количина извозних производа како би се остварио увоз одговарајуће количине производа. Односи размене ће више одговарати земљи чија је тражња за производима неке друге земље релативно мања. Сматрао је да се односи размене (*terms of trade*) могу побољшати на 5 начина:

- симултани раст извозних и пад увозних цена;
- раст извозних цена уз непромењене увозне цене;
- пад увозних уз непромењене извозне цене;
- раст увозних и још већи раст извозних цена; и
- пад извозних и још драстичнији пад увозних цена.

У средишту своје анализе Мил је указао на обрнут однос између цена роба и тражене количине. Он је сматрао да количина било које робе која се може реализовати варира у зависности од цене. Што је цена већа, то ће бити мање купаца, а последично ће бити продата и мања количина. Уколико је цена нижа, биће већи број купаца и последично, већа реализована количина. Каква год да је роба у смислу квантитета и квалитета, постоји нека цена по којој ће целокупна понуда робе пронаћи купце и бити

продата. Анализирајући доктрину Цона Стјуарта Мила, Gehrke (2017) истиче да је понуђена количина одређене робе дата, а да је тражња детерминисана ценом. Сагласно томе, цена или вредност по којој се роба размењује на тржишту, зависи од тражње и понуде. Тржишна цена ће бити успостављена тако да тражена количина тачно одговара понуђеној.

Gehrke (2017) закључује да је Милова концепција подразумевала да ће односи размене (односи цена) захтевати потпуну специјализацију, што индиректно подразумева фиксну понуду сваке робе. Потенцијални проблем лежи у дилеми да ли ће постојати однос цена за који би тражња била оптимална да „очисти тржиште“, тј. да се изједначи са понудом.

Поред основних елемената на којима почива његова теорија, може се приметити да је Мил у своју анализу увео још неке факторе који опредељују природу међународне трговине: преференције и укусе потрошача и расположење купаца, као и утицај трговине на цене, платнобилансну ситуацију и национално благостање.

У контексту успостављања равнотеже у платном билансу, Мил је истакао да се производи једне земље размењују за производе друге земље по цени која омогућава да се прикупљена средства од реализоване робе на иностраном тржишту преусмере на сервисирање обавеза по основу увезене робе (Унковић, 2014). Извоз се земљи исплати само по цени која је виша од цене на домаћем тржишту, док је увоз исплатив по цени која је нижа од цене у затвореној економији. Полазећи од произвољно дате вредности новца у две земље, Мил је објаснио како остварени суфицит или дефицит мора довести до даљих промена вредности новца у две земље све док се текући биланси не уједначе (Gehrke, 2017).

Оно што је Мил постигао у својим анализама реципрочне тражње јесте јасно утврђивање важности тражње (и преференција) у постизању међународних предности. У условима када две земље међусобно тргују, однос цена два производа прилагодиће се укусима и преференцијама потрошача у обе земље. Као што се склоности потрошача не могу свести ни на једно правило, тако се не могу прописати правила ни за пропорције у којима ће се две робе размењивати. Ограничења су једино однос трошкова производње два производа у једној земљи и однос између њихових производних трошкова у другој земљи.

Треба напоменути да је Милова анализа процеса прилагођавања реалних економских агрегата која се заснива на принципима реципрочне тражње, укључена у монетарну анализу. Наиме, како тражена количина неког производа реагује на промене цена и како су промене цена повезане са променама у вредности новца, тако токови злата и сребра између земаља указују на дистрибуцију добитака од трговине (Gehrke, 2017).

2.5. Хекшер-Олин-Самјуелсонов модел

Модел факторске расположивости првобитно је развијен од стране двојице шведских економиста Ели Хекшера (*Eli Heckscher*) и Бертил Олина (*Bertil Ohlin*) 20-их година XX века, док се заслуге за унапређење модела дугују Полу Самјуелсону (*Paul Samuelson*), па се из тог разлога модел често среће под називом *Хекшер-Олин-Самјуелсонов (ХОС) модел*. Овај модел је током времена претрпео извесне промене.

Данас се међународно кретање радне снаге, капитала, добара, услуга, идеја и информација одвија несметано и доприноси све чвршћој глобалној интеграцији. Готово све економске теорије укључују феномен глобализације. Заиста, класични економисти XIX века, попут Смита, Рикарда и Мила, истицали су супериорност отворених

економија у односу на аутархичне. Тако и неокласична економија данас потврђује снагу отворених економија успостављањем Хекшер-Олин-Самјуелсоновог модела (Yoshihara & Kurose, 2016).

Хекшер-Олинов (ХО) модел, односно проширени Хекшер-Олин-Самјуелсонов модел (ХОС), сматра се једним од најважнијих модела међународне трговине. У значајној мери проширује Рикардову теорију компаративних предности увођењем другог производног фактора. Модел претпоставља да се рад и капитал користе у производњи два финална производа. Капитал се односи на физичке машине и опрему која се користи у производњи, док се радна снага посматра као фактор производње са својим знањем, вештинама и компетенцијама. Претпоставка да постоје два производна фактора указује на њихову различиту расположивост унутар и изван различитих привредних грана (табела 5). Односно, расположивост два производна фактора значајно варира у зависности од делатности у којој су ти фактори упошљени. На пример, производња челика подразумева употребу скувих машина и опреме и ангажовање релативно мало радника. Насупрот томе, у виноградарству, берба захтева на стотине радника за прикупљање плодова винове лозе. Количина машина која се користи у овом производном процесу је релативно мала (Suranovic, 2010).

Табела 5. Кључне претпоставке Хекшер-Олин-(Самјуелсоновог) модела

ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ МОДЕЛА	
1	<i>Производна функција са два производа почива на закону константних приноса</i>
2	<i>Производне функције се разликују међу земљама по факторској интензивности – један производ је радно интензиван док је други капитално интензиван</i>
3	<i>Не постоји евентуална промена факторске интензивности у посматраним земљама</i>
4	<i>Заступљен је фиксни фонд рада и капитала који су хомогени и мобилни између индустрија унутар сваке земље. Међутим, фактори су непокретни између земаља</i>
5	<i>Нема тржишних дисторзија, попут појаве несавршене конкуренције или пореских оптерећења</i>
6	<i>Преференције и укуси потрошача су хомогени унутар земље, док могу бити хетерогени између становника различитих земаља</i>
7	<i>Земље се међусобно разликују у факторској расположивости</i>

Извор: Аутор

Према Хекшер-Олиновој теорији компаративних предности која се заснива на факторској пропорцији, међународна трговина је у стању да надокнади неравномерну географску дистрибуцију производних ресурса. Ова теорија објашњава услове под којим земље које су богатије радном снагом у односу на неке друге производне факторе (земља, капитал) извозе радно-интензивне пољопривредне производе. Као резултат трговине, имају зараде које се приближавају нивоима који преовлађују у земљама са мањком радне снаге (Leamer, 1995).

У моделу се дефинише однос количине капитала у односу на количину рада која се користи у производном процесу. Можемо претпоставити, да се у различитим привредним гранама производе различити производи који у различитом односу употребљавају капитал и рад. То представља расположивост једног фактора у односу на други. Ако су два производа која земља производи челик и одећа и ако се за производњу челика користи више капитала по јединици рада него што се користи у производњи одеће, можемо рећи да је производња челика капитално интензивна у односу на производњу одеће. Исто тако, ако је производња челика капитално интензивна, онда то подразумева да производња одећа мора бити радно интензивна у односу на челик. Ова теорија говори да ће земља која има изобиље капитала извозити капитално интензивне производе, док ће земља са обиљем рада извозити радно интензивне производе. Земље имају на располагању различите количине капитала и рада које користе у производном процесу. Развијене земље најчешће имају већу расположивост капитала у односу на рад. Насупрот њима, мање развијене земље имају мање капитала, али зато имају радне снаге у изобиљу. Suranovic (2010) даје пример Енглеске и Португалије.

Ако је рацио капитала према раду у једној земљи, нпр. Енглеској, већи него у другој држави, нпр. Португалији, тада Енглеска релативно обилује капиталом (има недостатак радне снаге), док Португалија релативно обилује радном снагом (има оскудицу капитала). Надаље, уколико је производ Y релативно капитално интензиван, а добро X релативно радно интензивно, релативни однос капитала у односу на рад који се користи за производњу добра Y је већи него у производњи добра X . Математички, то је могуће изразити на следећи начин (Giri, 2011):

$$\left(\frac{K}{L}\right)_y > \left(\frac{K}{L}\right)_x$$

Базични допринос овог модела је пружање увида у то да је роба којом се тргује производ различитих фактора (земља, рад и капитал). На тај начин, размена робе на међународном нивоу се схвата као преношење услуга иначе непокретних фактора производње са локација на којима тих фактора има у изобиљу на локације где су оскудни (Suranovic, 2010).

Као што је већ истакнуто на почетку овог дела, ХОС модел је претрпео бројне модификације и допуне. Suranovic (2010) указује на теоријску допуну Рибчинског која у теоријски модел укључује однос између промена у расположивости фактора и промене у количини финалних производа. Ова допуњена теорија каже да ће повећање расположивости фактора једне земље проузроковати повећање количине производа у чијој производњи се интензивно користи тај фактор, и истовремено до смањења количине другог производа. Другим речима, ако Енглеска доживи пораст капиталне опреме, онда би то довело до пораста количине капитално интензивног производа (челик) и смањења количине произведеног радно интензивног производа (одеће). Suranovic (2010) истиче да је ова теорија корисна у решавању питања инвестиција,

раста становништва и самим тим промена радне снаге, проузроковане имиграцијама и емиграцијама.

Унковић (2014) закључује да Хекшер-Олин-Самјуелсонов модел представља стандардну теорију међународне трговине која у односу на раније теоријске концепције и моделе има извесне новине:

- супротно теорији компаративних предности, овај модел у анализу укључује и капитал као производни фактор који треба уважити приликом формирања цене одређене робе;
- свака земља ће извозити производ у чијој производњи интензивно користи релативно обилнији фактор;
- за разлику од ранијих теорија, овај модел указује на присуство транспортних трошкова и ефеката мера трговинске политике;
- међународна трговина повратно детерминише цене производних инпута;
- може се десити да нека земља у међународној трговини претрпи губитке; ово је супротно Рикардовом ставу да међународна трговина доноси користи свим земљама које тргују.

Sen (2010) је истакао да тражња и преференције потрошача у свакој земљи имају улогу у одређивању цена инпута и производа, одражавајући на тај начин разлике у расположивости фактора. У случају да земље које међусобно тргују имају идентичне преференције, расположивост производних фактора ће одредити ценовну конкурентност робе којом се тргује. Самјуелсон (Samuelson, 1969) у свом познатом делу *Економија* је на случају скандинавских земаља показао како преференције и укуси становништва могу подстаћи трговину. Он је пошао од претпоставке да су трошкови производње два производа (меса и рибе) у Норвешкој и Шведској идентични. Упркос томе, како Норвежани у својој исхрани више преферирају рибу а Швеђани месо, то ће довести до трговине између ових земаља. Швеђани ће извозити рибу у Норвешку, док ће Норвежани извозити месо у Шведску.

Међутим, слабости одређених претпоставки ХОС модела слободне трговине показале су се у наредних неколико деценија. Емпиријски докази (Sen, 2010) у неким случајевима су били у супротности са ставом да би једна земља требало да се специјализује и да извози добро у чијој производњи доминантно учествује релативно обилнији фактор.

3. САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ КОНКУРЕНТНОСТИ

Током 80-их и 90-их година XX века појам конкурентности почиње да се сагледава у знатно ширем контексту. Савремена економска кретања постала су толико сложена и стохастична да их није могуће објаснити традиционалним теоријама. На значају добијају нови фактори од којих доминантно зависи раст конкурентности свих економија. Интензивни техничко-технолошки прогрес имплицирао је откриће нових, као и унапређење постојећих производа и услуга. Преласком на савремене методе менаџмента и маркетинга остварује се већа ефикасност и бољи резултати у производњи и укупном пословању. Данас глобалну конкурентност у многоме детерминишу и обликују различити интеграциони трендови и процеси. Под утицајем глобализације дошло је до веће мобилности токова радне снаге, капитала, идеја, информација и технолошких иновација. Овакав тренд је довео до чвршће повезаности различитих

сегмената светске привреде и до интензивније међународне размене, али и до бројних научних дискусија о значају конкурентских предности компанија и националних економија. Родоначелником савремене теорије конкурентности сматра се Мајкл Портер (Michael Porter), који је први у економску теорију увео појам конкурентска предност. Поред Портера, овим феноменом су даље наставили да се баве и разрађују бројни економски стручњаци и експерти, у првом реду Пол Кругман (Paul Krugman), као и многи други.

3.1. Теорија конкурентских предности

Hanafı et al. (2000) наводи да у условима све веће глобалне конкуренције, глобализација детерминише нацију као све важнију базу конкурентности. Овај феномен глобалне конкуренције се јавља као одговор на глобално тржишно надметање разноврсних производа и услуга у циљу задовољавања светских потреба. Hanafı et al. (2000) истиче Портеров став да је продуктивност једини смислен концепт конкурентности на националном нивоу и да глобализација пружа конкурентске предности нацијама кроз конкурентност фирми које су кључни актери унапређења и иновација у индустрији у којој се такмиче.

Конкурентску предност нације као концепт први је представио Мајкл Портер (Porter, 1990). Концепту националне конкурентности претходило је одређивање конкурентске предности фирме. Он конкурентску предност фирме дефинише као јединствену позицију коју нека компанија развија у односу са конкурентима и која указује на супериорност фирме у конкретној индустрији или на тржишту. Конкурентске предности, као што су нижи трошкови или цене, боља услуга, бржа испорука или добар имиџ марке, заснивају се на примени ресурса фирме. У циљу стварања и одржавања конкурентских предности фирма развија посебне ресурсе и вештине које се називају компетенцијама. Vamberger (1989) наводи да је корисно разликовати конкурентске предности од извора предности. Извори предности су савремена опрема, квалификовани радници, ефикасан информациони систем или квалитетан менаџмент. Међутим, амбијент у којем предузећа послују и граде свој реноме умногоме зависи и од државе, односно њене способности да обезбеди оптималне услове за несметано пословање фирми.

Већина економских теоретичара и стручњака, укључујући и Портера, сматрају да не постоји универзално прихваћена дефиниција и објашњење појма конкурентности нације. Већ је у оквиру првог дела рада истакнуто како се конкурентност заправо односи на способност државе да у условима слободне конкуренције омогући генерисање добара и услуга које ће испунити захтеве светског тржишта, уз истовремени императив повећања животног стандарда становништва.

Портер (Porter, 1998) истиче да су у економској теорији постојали различити ставови о факторима националне конкурентности. Неки макроекономисти националну конкурентност виде као феномен детерминисан девизним курсом, каматним стопама и државним дефицитом. Међутим, неке нације остварују брз раст животног стандарда упркос буџетском дефициту, високим каматним стопама и слабљењу вредности националне валуте. За неке економисте, истиче Портер, конкурентност је функција јефтине и обилне радне снаге. Међутим, земље попут Швајцарске, Шведске и Немачке су просперирале упркос високим платама и несташици радне снаге. Присутно је и гледиште по којем конкурентност нације зависи од богатства природних ресурса. Међутим, неке од најуспешнијих нација биле су земље са ограниченим природним ресурсима које увозе већину својих сировина (Huggins & Izushi, 2015). Недостатак

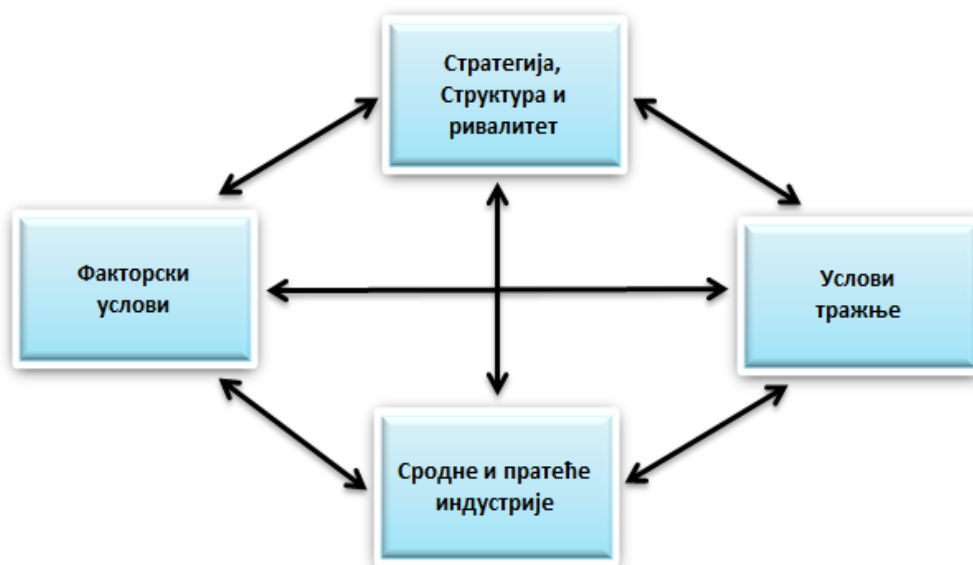
убедљивог објашњења конкурентности нација довео је до појаве Портеровог дела Конкурентске предности нација (*The Competitive Advantage of Nations*) 1990. године.

Портер сматра да нације могу да постигну међународни успех у одређеној индустрији и на конкретном тржишту ако стварају окружење у оквиру којег се локалне фирме такмиче. Фактори који стварају контекст у којем се фирме стварају и надмећу су: доступност ресурса, информација, вештина и компетенција, циљеви власника, менаџера и запослених, као и тржишни притисци на фирме да константно улажу и иновирају. Портер истиче да детерминанте које подстичу или спречавају стварање конкурентске предности чине *ромб националне конкурентности*, односно *дијамант конкурентности* и обухватају:

- 1) факторске услове,
- 2) услове тражње,
- 3) сродне и пратеће индустрије, и
- 4) стратегију, структуру и ривалитет између фирми.

Портер (1998) детаљно објашњава детерминанте националне конкурентности. Факторски услови указују на позицију државе по питању квалитативне и квантитативне расположивости производних фактора. Услови тражње се односе на природу домаће тражње за одређеним производима или услугама. Сродне и пратеће индустрије подразумевају присуство или одсуство сродних или помоћних делатности и добављача који су међународно конкурентни. Најзад, изабрана стратегија и структура фирме, као и ривалитет на домаћем тржишту, обухватају услове у конкретној земљи који регулишу начине на који се компаније оснивају, организују и управљају, као и природу локалног ривалитета. Ромб националне конкурентности са својим детерминантама представљен је *сликом 3*.

Слика 3. Дијамант националне конкурентности

Извор: Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations – With a new introduction*. New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster Inc., p. 112.

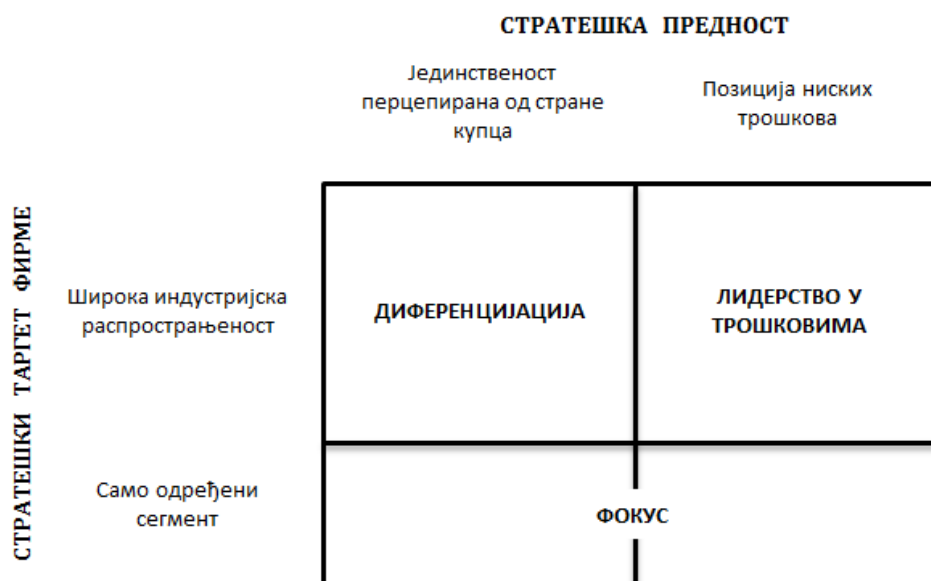
Конкретније, факторски услови се односе на доступност ресурса и вештина које су потребне за конкурентску предност у индустрији. Они су сврстани у две групе: основни фактори и напредни фактори. Основни фактори укључују природне ресурсе, климу, локацију и радну снагу. Напредни фактори укључују високо образовану радну снагу, као и информациону и комуникациону инфраструктуру. Услови тражње указују да национале фирме стичу конкурентску предност ако су домаћи купци захтевни у погледу појединих производа, што подстиче фирме да уоче нове потребе и могућности. Сродне и пратеће делатности се односе на присуство у индустрији добављача или сродних индустрија које су међународно конкурентне. Међународно конкурентни добављачи помажу фирмама да уоче нове методе и могућности за примену нове технологије у одређеној индустрији, често кроз сталну координацију. Стратегија, структура и ривалитет као детерминанте националне конкурентности, репрезентује циљеве власника, менаџера и запослених, изворе конкурентске предности у одређеној индустрији и притиске на компаније који су последица снажног домаћег ривалитета (Huggins & Izushi, 2015).

Портер налази да четири атрибута локалног окружења играју доминантну улогу у обликовању контекста који домаћим фирмама омогућава да стекну, унапреде и одрже конкурентску предност. Он такође истиче „*улогу владе*“ и „*улогу шанси*“ као фактора који утичу на функционисање четири главне одреднице дијаманта конкурентности (Öz, 2002).

Портер наглашава да се национална конкурентност може постићи само ако су компаније конкурентне. Централно питање на које је Портер (Porter, 1998) покушао да одговори је зашто компаније са седиштем у одређеној држави могу створити, надоградити и одржати конкурентску предност у односу на своје глобалне конкуренте у одређеном индустријском сектору, делатности или грани. Он истиче да неке компаније могу остварити конкурентску предност тако што ће се фокусирати на одређени сегмент или тако што ће наступити на више тржишних сегмената.

Изузетно важно питање у конкурентској стратегији је релативан положај фирме у одређеној индустрији. Позиционирање одређује да ли је профитабилност предузећа изнад или испод просека индустрије у којој се надмеће. Две основне врсте конкурентске предности које фирма може да поседује су ниска цена или диференцијација. Ове две врсте конкурентске предности у комбинацији са обимом активности коју фирма обавља доводе до формулисања три генеричке стратегије за постизање високих перформанси у некој индустрији: лидерство у трошковима, диференцијација и фокусирање (Porter, 1985). Портер сматра да компанија бира између генеричких стратегија које су представљене на *слици 4*.

Слика 4. Три генеричке стратегије

Извор: Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations – With a new introduction*. New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster Inc., p. 77.

Фирма следи стратегију *лидерства у трошковима* уколико искоришћава све изворе трошковне предности. Фирме које желе да буду јединствене у својој индустрији, уз одређене атрибуте производа или услуга које купци посебно цене, бирају *стратегију диференцирања*. Ако се фирма фокусира на један или неколико сегмената у својој индустрији, онда следи *стратегију фокусирања* (Tanwar, 2013).

Портер наводи да различите стратегије могу успешно коегзистирати у многим индустријама. Иако индустријска структура ограничава распон доступних стратешких опција, не постоји индустрија у којој само једна стратегија може бити успешна. Такође, могу постојати различите могуће варијације исте генеричке стратегије, које укључују различите начине диференцирања или фокусирања (Porter, 1998).

Природа конкуренције и извори конкурентских предности се разликују међу индустријским гранама. Портер (Porter, 1998) сматра да се фирме ослањају на различите изворе конкурентске предности у различитим индустријама, а не на неки универзални извор, попут трошкова радне снаге или економије обима. Међународна трговина омогућава некој држави да се специјализује у оним индустријама у којима су њене фирме релативно продуктивније, и да увози оне производе и услуге у којима су фирме мање продуктивне од страних конкурената.

Грант (Grant, 1991) закључује да се Портерова „*Конкурентска предност нација*“ бави централном темом развоја светске економије током последњих неколико деценија: интернационализацијом. На микроекономском нивоу, раст обима међународних трансакција трансформисао је окружење предузећа: руководство се суочава са већим ризицима, могућностима и притиском за подстицање ефикасности и флексибилности. На нивоу индустрије, интернационализација је убрзала техничко-технолошке промене, скратила животни циклус производа и повећала географску концентрацију индустрија.

3.2. Ланац вредности и процес развоја конкурентских предности

Анализирајући Портеров концепт, Grant (1991) је закључио да је национални просперитет уско повезан са „надоградњом“ конкурентске предности. То значи да је трајна конкурентска предност једне нације детерминисана настојањем компанија да надограде своје конкурентске предности кроз иновације и улагања у „напредне“ факторе производње.

Фирма може стећи конкурентску предност само ако обавља ефикасније активности од својих конкурената или ако обавља активности на јединствен начин који ствара већу вредност за купце. Све активности које се спроводе током конкурентског надметања у одређеној индустрији могу се груписати у категорије и представљају тзв. *Портеров ланац вредности*. Активности фирме у ланцу вредности доприносе већој укупној вредности за купца и расту конкурентске предности фирме. Портер (Porter, 1998) дели активности на *примарне активности* у генеричком ланцу вредности које обухватају улазну логистику, текућу производњу, излазну логистику, маркетинг и сервисирање, као и *помоћне (секундарне) активности* у које се убрајају менаџмент људским ресурсима (планирање и финансије), инфраструктура фирме, технологија и набавка. Свака активност користи купљене инпуте, људске ресурсе, неку комбинацију технологија и користи инфраструктурни потенцијал (организација пословања, правна служба, планирање, финансије, квалитет). Портеров генерички ланац вредности представљен је *графиконом 1*.

Графикон 1. Генерички ланац вредности

Извор: Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations – With a new introduction*

Huggins и Izushi (2015), као и Портер, наглашавају да иновације и улагање на националном нивоу повећавају продуктивност рада и реални приход по глави становника. За стицање високе конкурентске позиције на међународном тржишту, потребно је идентификовати изворе високе продуктивности и дугорочног раста продуктивности које су постигле успешне компаније у глобалној утакмици, у одређеној индустријској грани.

Grant (1991) објашњава да технолошка надоградња укључује променљив састав индустрија и делатности у оквиру националне економије. Компаније су приморане да развијају технологију, да се крећу ка више диференцираним сегментима, да пребацују многе своје производне активности са нижом технологијом изван граница своје земље, док се унутар матичне базе концентришу на делатности које захтевају највиши ниво вештина и стручности. Портер у оквиру своје теорије конкурентских предности идентификује развојни процес у четири фазе, односно идентификује четири носиоца развоја:

- 1) факторски услови,
- 2) инвестиције,
- 3) иновације, и
- 4) богатство.

Портер (Porter, 1998) детаљно анализира носиоце конкурентских предности на примерима појединих земаља. Основни фактори производње (географски положај, природни ресурси, неквалификована радна снага) су покретачи привредног развоја и конкурентности у првој фази, о чему говоре примери Канаде, Аустралије, Сингапура и Јужне Кореје из 80-их година XX века. У другој фази снажења конкурентности, економије се базирају на инвестирању у капиталну опрему и трансфер технологије из развијених прекоокеанских земаља. У овој фази се захтева успостављање националног консензуса по питању остваривања веће инвестиционе потрошње у односу на личну потрошњу. Типичан пример ове фазе су Јапан и земље тзв. „Мали тигрови“, пре свих Јужна Кореја. У оквиру треће фазе најважнију улогу играју иновације, а све четири детерминанте национале конкурентности (факторски услови, услови тражње, сродне и помоћне делатности и стратегија и структура фирме, као и интензитет националног ривалитета) доприносе стварању софистициране технологије. Ову фазу развоја националне конкурентности су прошле земље као што су Јапан, Италија, Шведска и Немачка. У последњој, четвртој фази, ставља се нагласак на управљање и одржавање постојећег богатства што може да доведе до стагнације: конкурентска предност опада у моменту када се иновације пригуше, када улагање у напредне факторе успори, када опадне ниво ривалитета и када нестане индивидуална мотивација. Портер (1998) наводи да је земља, која је типичан пример ове фазе, Енглеска у послератном периоду, али и САД, Швајцарска, Шведска и Немачка у последњих неколико деценија. Портер закључује да нације успевају на глобалном тржишту јер је њихово домаће окружење најдинамичније и најизазовније, те подстиче компаније да надограде и прошире своје предности током времена. Сликвити приказ главних покретача развоја националне конкурентности дат је у *табели 6*.

Табела 6. Фазе развоја националне конкурентности

Покретачи развоја	Извори конкурентске предности	Примери
Факторски услови	<i>Основни фактори производње (природни ресурси, клима, рељеф, географска локација, радна снага)</i>	<i>Канада, Аустралија, Сингапур, Јужна Кореја</i>
Инвестиције	<i>Инвестиције у капиталну опрему и трансфер софистициране технологије</i>	<i>Јапан, Јужна Кореја, Хонгконг, Сингапур, Тајван</i>
Иновације	<i>факторски услови, услови тражње, сродне и помоћне делатности, стратегија и структура фирме, као и интензитет националног ривалитета</i>	<i>Јапан, Италија, Шведска, Немачка</i>
Богатство	<i>Одржавање стеченог богатства кроз улагање у напредне факторе, иновације, мотивацију и снажење локалног ривалитета</i>	<i>Енглеска, САД, Швајцарска, Шведска, Немачка</i>

Извор: Grant, R. M. (1991). Porter's competitive advantage of nations: an assessment. Strategic Management Journal, Vol. 12, p. 540.

Последњу деценију XX века и прве две деценије XXI века карактерише све динамичније пословно окружење. Stonehouse и Snowdon (2007), на бази анализа развоја које су се бавиле конкурентношћу, закључују да се сматрало да динамика окружења захтева од фирми да континуирано обликују стратегију развијањем властитих компетенција на основу знања заснованих на сталном организационом учењу. Утицајне школе тог периода су сматрале да конкурентска предност произлази из интерно развијених основних компетенција или препознатљивих способности које су засноване на знању.

Stalk (1988) на примеру Јапана објашњава како се током времена мењала стратегија националне конкурентности. Он истиче да су у Јапану предузећа од 1945. године најмање четири пута померала стратешки фокус. Непосредно по завршетку Другог светског рата и огромне штете које је претрпео народ и економија, Јапан се концентрисао на постизање конкурентске предности путем јефтине радне снаге. Притом, влада ове земље охрабрила је компаније да максимално искористе своју предност, фокусирајући се на индустрије које захтевају обиље радне снаге: текстил, бродоградња и индустрија челика. Као резултат овакве стратешке оријентације, јапанске компаније су преузеле тржишни удео од својих непосредних конкурената са Запада. Међутим, раст плата, узрокован високом инфлацијом, у комбинацији са фиксним курсом, проузроковао је губитак конкурентске предности на тржишту. У многим индустријама произвођачи нису могли да надокнаде растуће трошкове рада повећањем продуктивности. Због тога, почетком 60-их година, Јапан мења своју стратегију, користећи капитална улагања како би повећао продуктивност радне снаге. Јапан је започео еру технолошког развоја, постижући високу продуктивност и ниске трошкове изградњом најинтензивнијих и највећих постројења. Упркос томе, Јапан је наставио да проналази начине да се постигне још већа продуктивност и још нижи трошкови. Применом стратегије фокусирања и уз помоћ континуираног технолошког развоја, јапанске компаније су искористиле ниске трошкове и високу продуктивност да ценовно конкуришу фирмама на Западу. Међутим, током 70-их година XX века, водећи

јапански произвођачи (попут *Sony, Matsushita, Sharp, Toyota, Hitachi, Toshiba, Honda*) су се кретали ка новом извору конкурентске предности, званом *систем флексибилних фабрика*. Постепено су напуштали стратегију фокусирања услед тога што су уске линије производа почеле да ограничавају раст. Како би одржале стечену конкурентску предност, јапанске фирме су постепено почеле и са спровођењем структурних промена које су омогућиле временско скраћивање операција (*time-based competitive advantage*). Као последица тога, време је постало нови извор конкурентских предности.

Stalk (1988) закључује да компаније нове генерације конкуришу флексибилним производним системима и системима за брзо реаговање, стратегијом диференцирања и иновацијама. Компанија која своју стратегију гради на овом циклусу је снажнији конкурент од оне која има традиционалну стратегију засновану на ниским платама, економији обима или фокусу. За водеће јапанске фирме које су постале тржишно препознатљиве, време је постало важан аспект економских перформанси. Смањујући потрошњу времена у сваком виду пословања, ове компаније смањују трошкове, побољшавају квалитет и остају блиске својим купцима.

Bali et al. (2020) наводи пример Сингапура који се сврстава у групу земаља „малих азијских тигрова“ коју је крајем прошлог и почетком новог века карактерисао убрзан економски раст и развој. Сингапур је имао интенцију да се трансформише у економију коју углавном покреће креативност, иновације и раст продуктивности, а не повећање стока капитала и радне снаге.

Концепт конкурентности развијен од стране Портера био је широко прихваћен од многих економиста, објашњаван, разрађиван и унапређиван. Ипак, неки елементи његовог концепта су били критиковани и оспоравани. На пример, основна Кругманова замерка концепту конкурентности била је идеја о ривалитету нација на међународном тржишту. По његовом мишљењу, та идеја је погрешна будући да се државе, насупрот компанија, не такмиче једна са другом. Voltho (1996), слично Кругману, наводи да иако је успех једне фирме на одређеном тржишту готово неизбежно повезан са губицима конкурентске фирме, то у случају држава није тако. Када се посматра макро аспект конкурентности уочава се да је међународна трговина игра позитивног збира где се успех за једну државу најчешће претвара у успех и за њене партнере. Државе остварују користи од доступности нових и бољих производа са развијених иностраних тржишта. Сагласно томе, посматрање земаља као потенцијалних ривала је погрешно. То би чак могло бити и опасно јер би потенцијални сукоб довео до јачања протекционистичких притисака.

Једна од замерки упућених Портеровој анализи националне конкурентности односи се на недостатак пажње коју треба посветити улози националне културе. Тако Frans Van Den Bosh и Arno Van Prooijen (1992) наглашавају да одреднице националног дијаманта заправо почивају на националној култури. Они истичу да се европски менаџмент сусреће са различитим националним окружењима која су заснована на различитим националним културама. Различитости националних окружења узрокују разлике у конкурентским предностима између европских земаља.

4. ФАКТОРИ КОНКУРЕНТНОСТИ НАЦИОНАЛНИХ ПРИВРЕДА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Готово све светске економије и њихови привредни субјекти свакодневно се надмећу на међународном тржишту. Интензитет ривалитета постао је нарочито јак у условима глобализације и свеопште либерализације економских токова. Како би обезбедиле стабилну и одрживу позицију на тржишту, компаније које учествују у глобалној тржишној утакмици морају уважавати присуство мноштва ендогених и егзогених фактора од којих посредно или непосредно зависи њихова конкурентност.

У економској литератури развијани су концепти конкурентности који представљају покушаје да се измери утицај ендогених и егзогених фактора на националну конкурентност. Захваљујући тим концептима конкурентности, глобална конкурентност се може мерити на много начина. Светски економски форум је развио један концепт конкурентности који је широко прихваћен и сваке године се презентује у Извештају о глобалној конкурентности. Економисти и владини експерти се слажу да у овом Извештају велики број земаља и бројност показатеља пружа поуздану анализу конкурентности једне привреде, како у апсолутном, тако и у релативном смислу. Константним праћењем вредности показатеља могу се извести одговарајући закључци о стању и перспективама привреде једне земље.

4.1. Еволуција теоријског и емпиријског оквира мерења конкурентности у условима глобализације

Светски економски форум (СЕФ) већ неколико десетина година испитује и мери динамичне и сложене феномене конкурентности, истовремено примењујући теоријска сазнања и расположиве емпиријске резултате. Крајем XX века није било довољно релевантних теоријских ставова и потребних практичних сазнања који би пружили могућност за целовиту интеграцију пословних и националних аспеката конкурентности. Вујовић (2007) истиче да је циљ њихове интеграције био формулисање јединственог композитног индекса који би представљао репрезентативно мерило конкурентности и који би пружио поуздан ослонац у вођењу економске политике, одређивању инвестиционе динамике, спровођењу економских и институционалних реформи, и који би детерминисао будуће правце економског раста и развоја.

У швајцарском граду Давосу се од 1971. године одржава самит најугицајнијих личности из света политике и економије, под покровитељством Светског економског форума. Овај скуп сваке године окупуља стејкхолдере из света бизниса, државнике и представнике цивилног друштва који разматрају кључна глобална питања и настоје да пронађу решења за изазове у глобалној економији и политици, са посебним освртом на питања глобалне конкурентности.

Први званични Извештај о глобалној конкурентности објављен је 1979. године.² Методологија која се употребљавала за оцену конкурентности нација је еволуирала и као резултат тога, 2004. године је формиран Индекс глобалне конкурентности (Global Competitiveness Index) који је и данас у употреби.

До појаве Глобалног индекса конкурентности (ГИК), актуелан је био јединствени *индекс конкурентности*, сложен показатељ који је рангирао земље према

² <https://www.weforum.org/about/history>, приступ извршен 02. 09. 2020.

одабраним критеријумима и мерама националне конкурентске моћи (Lall, 2001). У настојању да се континуирано уводи најбоља доступна методологија, годинама је долазило до низа побољшања. Важна прекретница се догодила 2000. године, када је професор Џефри Сакс (*Jeffrey Sachs*) представио *Индекс конкурентности раста*. Мајкл Портер се придружио напорима 2000. године, уводећи пратећи *Индекс пословне конкурентности*, усмерен на микроекономске покретаче просперитета (Porter, et al., 2008). Према Извештају о глобалној конкурентности (Porter et al., 2000), *Индексом конкурентности раста* било је обухваћено 59 земаља, док је *индексом пословне конкурентности* обухваћена једна земља мање (табела 7). У следећој табели је представљен ранг конкурентности водећих земаља у 2000. години (WEF, 2000).

Табела 7. Индекс конкурентности раста и индекс глобалне конкурентности

<i>Држава</i>	<i>Индекс конкурентности раста – ранг 2000.</i>	<i>Индекс пословне конкурентности – ранг 2000.</i>
Аустралија	12	10
Белгија	17	12
Данска	14	6
Ирска	5	22
Канада	7	11
Немачка	15	3
Сингапур	2	9
Сједињене Америчке Државе	1	2
Уједињено Краљевство	9	8
Финска	6	1
Француска	22	15
Холандија	4	4
Швајцарска	10	5
Шведска	13	7

Извор: World Economic Forum (WEF, 2000). The Global Competitiveness Report 2000

Економисти су настојали да створе јединствен показатељ конкурентности који би био прихваћен од стране јавности и креатора економске политике.

Највећи напредак је остварен 2004. године када је створен ГИК који је обухватио и макроекономске и микроекономске факторе конкурентности. Циљ новог индекса глобалне конкурентности био је стварање јединственог, потпуно интегрисаног индекса који ће заменити Индекс конкурентности раста и Индекс пословне конкурентности. Портер (Porter et al., 2008) је истакао да се нови ГИК заснивао на јединственом моделу који је чврсто утемељен у најновијим академским истраживањима, пружајући практичне смернице за креаторе економске политике. Овај индекс се од самог почетка концентрисао на детерминанте одрживе продуктивности нације, што је крајњи покретач националног просперитета.

Schwab (2017) наводи да индекс глобалне конкурентности (ГИК) прати учинак великог броја земаља. Он процењује факторе који су емпиријским и теоријским истраживањем идентификовани као детерминанте за побољшање продуктивности.

Продуктивност се сматра кључном одредницом дугорочног економског раста и просперитета. Извештај о глобалној конкурентности стога настоји да помогне доносиоцима одлука да разумеју сложену и вишедимензионалну природу развоја, да дизајнирају бољу економску политику, засновану на сарадњи јавног и приватног сектора и да предузму мере за обезбеђење континуираног економског напретка (WEF, 2017).

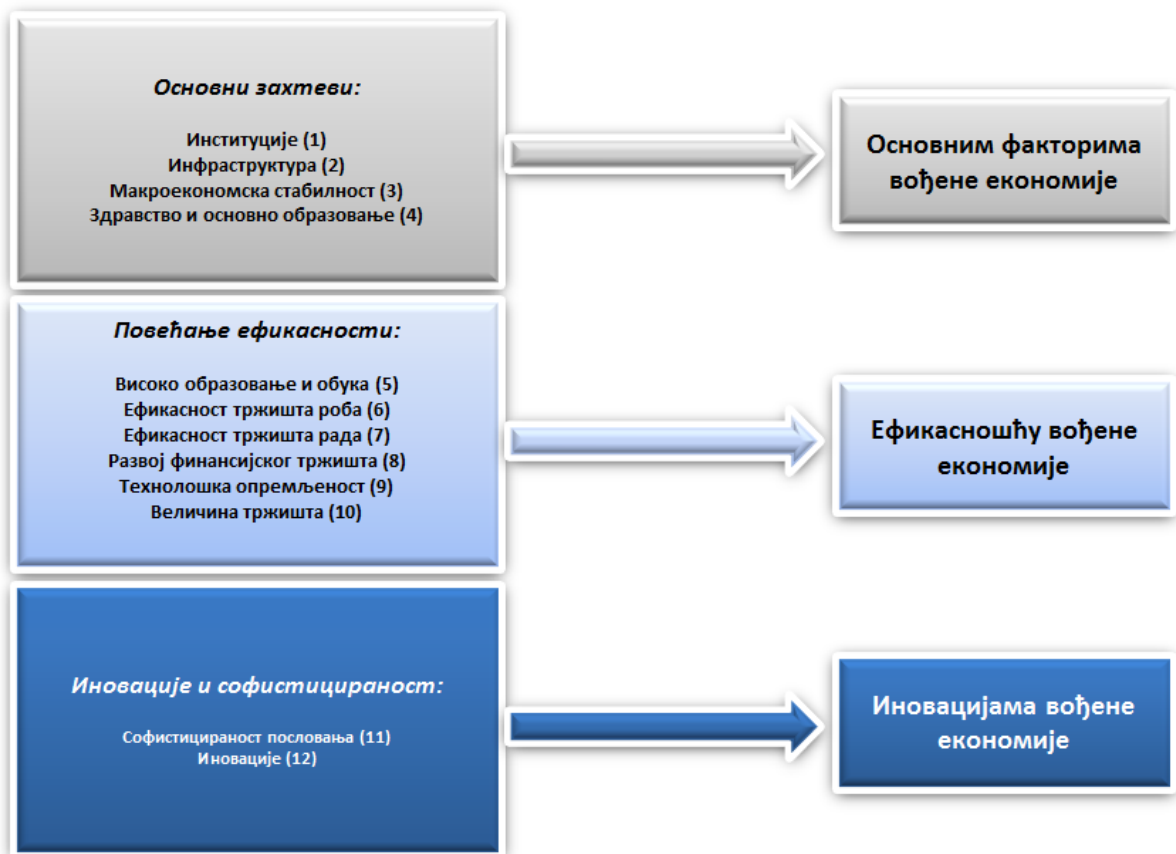
Подаци за израчунавање композитног индекса се добијају комбиновано, из анкета које су намењене руководиоцима предузећа из целог света (*soft*, примарни подаци) и из званичних база података међународних организација (*hard*, секундарни подаци). Заправо, базу за састављање Извештаја чине стандардизоване анкете у којима у оквиру сваке националне економије учествује све већи број репрезентативних предузећа. Руководиоци оцењују услове пословања, додељујући оцене од 1 (најгоре) до 7 (најбоље). Значај добијених оцена из анкета указује на створене предуслове у земљи за раст микроекономске конкурентности, што је заправо и смисао раста конкурентности националне економије.

Подаци анкете пружају квалитативне информације, а *hard* подаци пружају квантитативне, објективне податке (на пример, бруто домаћи производ, процентуално учешће штедње у БДП-у, процентуално учешће буџетског дефицита у БДП-у, стопа инфлације и сл.). Светски економски форум користи најновије податке доступне у базама међународних организација (попут Међународног монетарног фонда, Светске банке, разних агенција Уједињених нација), допуњене из националних извора, уколико се за то укаже потреба (WEF, 2008).

Као што је већ речено, званична мера конкурентности СЕФ-а је *Индекс глобалне конкурентности*. Он представља пондерисани просек оцена великог броја фактора који су груписани у 12 стубова (*pillars*) конкурентности: институције, инфраструктура, макроекономска стабилност, здравство и основно образовање, високо образовање и обука, ефикасност тржишта роба, ефикасност тржишта рада, развој финансијског тржишта, технолошка опремљеност, величина тржишта, софистицираност пословања, иновације (WEF, 2013). Пондери се разликују за сваку земљу у зависности од фазе развоја земље, па се сагласно томе сваком стубу, индикатору и подиндикатору додељује различити пондер, односно различита важност приликом формирања композитне вредности.

Преко овог индекса могу се сагледати различити аспекти конкурентности. Стубови су организовани у три групе: прву чине *основни (базични) захтеви* који су повезани са мобилношћу и обиљем фактора производње; другу групу чине тзв. *фактори повећања ефикасности* који мере ефикасност употребе производних фактора; и трећу групу сачињавају *фактори иновативности и софистицираности*. Сагласно томе, ове три целине представљају основу за три различита начина вођења економије (*графикон 2*).

Графикон 2. Стубови конкурентности (2007/2008 – 2017/2018)

Извор: World Economic Forum, WEF, 2017, p. 12.

Међутим, Индекс је недавно претрпео извесне промене. Пре три године Светски економски форум је започео велику ревизију индекса глобалне конкурентности (ГИК). Она је била подстакнута новом економском стварношћу, појавом четврте индустријске револуције и новим емпиријским доказима. Schwab (2017) истиче да се нова методологија (ГИК 4.0) надовезује на успех текуће методологије и задржава неке од својих кључних карактеристика (WEF, 2017, 353). Кључни циљ оригиналног ГИК остаје непромењен – мерење детерминанти конкурентности, дефинисаних као скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности привреде. Упркос потешкоћама повезаним са мерењем, продуктивност остаје кључни покретач просперитета и економског напретка (WEF, 2017). *Извештај о глобалној конкурентности 2018 (Global competitiveness report 2018)* се заснива на новом приступу који 12 покретача продуктивности (укупно 98 индикатора), рашчлањава у четири групе:

- 1) **оспособљавање амбијента** – институције (1), инфраструктура (2), усвајање информационо-комуникационих технологија (3) и макроекономска стабилност (4),
- 2) **људски капитал** – здравље (5) и вештине (6),
- 3) **тржишта** – тржиште добара (7), тржиште рада (8), финансијски систем (9) и величина тржишта (10), и
- 4) **иновациони екосистем** – динамика пословања (11) и иновациона способност (12).

ГИК 4.0, за разлику од до тада актуелног ГИК-а, мери конкурентски напредак оценом која се креће у распону од 0 до 100. Свака земља треба да тежи максимизирању својих резултата по основу сваког показатеља, а остварени резултат показује тренутни напредак. Овај приступ наглашава да конкурентност није игра са нултом сумом између земаља, већ да је унапређење конкурентности достижно за све земље (WEF, 2018).

Развојни пут свих светских економија се у другој половини XX века заснивао на прогресивној индустријализацији уз коришћење нискоквалификоване радне снаге, посебно у економијама са нижим дохотком. Schwab (2017) истиче да је у контексту четврте индустријске револуције ситуација знатно комплекснија. Трошкови технологије и капитала су ниски, али је њихова успешна употреба детерминисана низом других фактора. ГИК 4.0 све већу сложеност у вођењу економске политике превазилази пондерисањем стубова једнако, а не према тренутној фази развоја земље. Према новом контексту ГИК-а, економије морају бити холистичке у свом приступу конкурентности, без искључивог фокусирања на одређени фактор. Снажне перформансе у једном стубу не могу надокнадити слабе перформансе у другом. Како Schwab (2017) наглашава, улагање у технологију без улагања у дигиталне вештине неће донети значајне добитке у продуктивности. Да би се повећала конкурентност, не може се занемарити ниједно подручје.

4.2. Ограничења Индекса глобалне конкурентности Светског економског форума

Индекс глобалне конкурентности (ГИК) је званична мера конкурентности Светског економског форума (СЕФ). СЕФ дефинише конкурентност земље као скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности земље, што повратно одређује ниво благостања који држава може да оствари. Економисти СЕФ-а тврде да раст укупне факторске продуктивности омогућава земљама да ефикасније користе своје ресурсе (Petryle, 2016). Економисти се слажу да је за националну конкурентност од највећег значаја факторска продуктивност, као и да је она условљена економским условима унутар земље. Неслагање постоји када је у питању дефинисање макроекономске конкурентности и укључивање одређених димензија конкурентности у композитни индекс конкурентности. Међутим, поред бројних предности, овај индекс има и извесних недостатака.

Ђого и Станишић (2016) сматрају да дефиниција макроекономске конкурентности и пратеће методе које се користе за мерење конкурентности, иако дугорочно прагматичне, не објашњавају овај феномен на најприкладнији начин и нису најбоље решење за мерење текуће макроекономске конкурентности. Они тврде да неки елементи нису довољно наглашени у дефиницији СЕФ-а о конкурентности, а то су динамичан економски раст са генерисањем довољно нових радних места, уравнотежен текући биланс, инвестиције, еколошки одрживи развој.

ГИК прати преко 100 показатеља за 140 економија. Schwab (2017) наглашава да ГИК успоставља заједнички оквир и упоредиве податке и омогућава доносиоцима одлука да прате њихов годишњи напредак. Притом, Извештај СЕФ-а упућује на дугорочне одреднице продуктивности, раста, нивоа дохотка и благостања. ГИК мери све показатеље на скали 1–7 и агрегира оцене како би се формирао укупни ГИК. Иако је рангирање корисно за процену релативног учинка земље, сама вредност индекса је информативнија за креаторе политике. Промена вредности индекса је бољи показатељ

од промене ранга – држава може пасти на ранг листи, чак и док побољшава свој резултат (WEF, 2017).

Познато је да се индекс глобалне конкурентности мери у складу са теоријом о фазама развоја земаља којом су се бавили Портер, Сакс и Мекартур (Porter, et al., 2001). Сагласно томе, сматра се да ће раст БДП-а по становнику утицати на раст вредности ГИК. Међутим, та веза није довољно јака. Petryle (2016) истиче да, иако ГИК није у стању да предвиди будуће стопе раста БДП-а земље, веће вредности ГИК у некој држави указују на то да ће та економије расти стабилније и да ће имати блаже флукуације од економија са нижом вредношћу ГИК.

Извештај о глобалној конкурентности комбинује низ *hard* података о конкурентности са резултатима анкетних истраживања (*soft* подаци) спроведених међу пословним лидерима за сваку појединачну земљу. За обједињавање различитих тврђих и меких података у јединствени композитни индекс, СЕФ користи фиксни скуп пондера који се затим равномерно примењују на оригиналне податке за сваку земљу. Међутим, вредности пондера које је усвојио СЕФ и линеарна примена ових вредности пондера у свакој земљи могу довести до несвесног потцењивања или фаворизовања појединих земаља, тако да резултујуће вредности ГИК-а и накнадно рангирање земаља буде пристрасно. Из тог разлога, наводе Bowen и Moesen (2011), приликом одређивања пондера, треба уважити одређене специфичности сваке земље како би се избегла потенцијална пристрасност, или макар свела на најмању могућу меру.

Меки (*soft*) подаци се добијају из стандардизованих анкета које попуњавају руководиоци репрезентативних компанија из свих земаља које су обухваћене Извештајем СЕФ-а. Број компанија који је обухваћен овом анкетом није исти у свим државама и превасходно је детерминисан величином и економском снагом земље. Руководиоци и менаџери оцењују генералне услове пословања, владавину права, политичке прилике у земљи, тржишну климу и сл. Питања из анкете су конципирана на следећи начин: „У којој мери је заступљена слобода штампе у вашој земљи?“ или „У којој мери антимонополска политика у вашој земљи промовише конкуренцију?“. Ристић и Танасковић (2011) закључују да је обзиром да су одговори производ субјективне перцепције менаџера и руководилаца, вероватна пристрасност у оцени одређених подиндикатора који преко 12 стубова конкурентности детерминишу композитну вредност ГИК-а. Сагласно томе, добијени резултати из анкете индиректно могу утицати и на коначан ранг земље.

Коришћење и валоризовање анкетних података критикују бројни економисти који верују да су мишљења субјективна и да зависе од културе и ставова заступљених у одређеној земаљи. Притом, учешће примарних, *soft* података у структури ГИК је између 65-70%. Због тога Petryle (2016) сматра да подаци анкете нису добра основа за поређење земаља и процену која је држава мање или више конкурентна.

Противници композитних индикатора (индекса) истичу да је пожељно остати на појединачним индикаторима обзиром да је агрегирање у свакој следећој итерацији субјективног карактера. Вујовић (2007) сматра да се агрегирањем губи богатство и суштинска вишедимензионалност феномена који се посматра.

Krugman (1994), Lall (2001), Xia et al. (2011) су тврдили да ГИК није толико значајан, односно да није толико моћно средство предвиђања конкурентности. ГИК је свакако користан индикатор националне конкурентности и економског раста, али ипак није толико моћан као неке друге стабилне мере (попут извоза, БДП-а по становнику).

4.3. Конкурентност земаља Западног Балкана према Извештају Светског економског форума за период 2005-2019

Индекс глобалне конкурентности (ГИК), и поред одређених мањкавости, мери факторе који покрећу дугорочни раст и просперитет. Овај индекс помаже креаторима политика да идентификују изазове и снаге приликом одређивања стратегије економског раста за своје земље. СЕФ објављује Глобални извештај о конкурентности сваке године са циљем да процени способност економија за постизање одрживог економског раста. Овај показатељ сумира технолошку снагу нације, карактеристике јавних институција и макроекономско окружење (Xia et al., 2012).

Анализирањем Извештаја Светског економског форума од 2005. године до данас, може се констатовати да је позиција Републике Србије врло неповољна. Током светске економске кризе, 2009. године, Србија је била трећа најлошије рангирана економија у Европи. Лошији резултат оствариле су само Албанија и Босна и Херцеговина, а вредност ГИК била је 3,77. Након неколико година у којима је остварен скроман напредак, Србија 2013. године бележи резултат из 2009. године, што је сврстава на последње место међу ранжираним европским земљама (европске земље које нису обухваћене Извештајем су Андора, Сан Марино, Малта, Фарска Острва, Лихтенштајн, Молдавија и Белорусија). Тек 2017. године Србија први пут остварује вредност ГИК изнад 4 (4,14), што је слабији резултат од Црне Горе и Албаније. Када је дошло до промене методологије у мерењу ГИК и конкурентски напредак почео да се оцењује у распону од 0 до 100, Србија је остварила најбољи резултат у региону Западног Балкана, захваљујући динамичнијем привредном расту. У претходне две године (2018. и 2019.), вредност индекса глобалне конкурентности износио је идентичних 60,9. Вредности композитног индекса земаља региона Западног Балкана детаљно су представљене у *табели 8*.

Табела 8. Индекс глобалне конкурентности одабраних земаља Западног Балкана (2005-2019. године)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	3,07	3,46	3,48	3,55	3,72	3,94	4,06	3,91	3,85	3,84	3,93	4,06	4,18	58.1	57.6
Б и Х	3,17	3,67	3,55	3,56	3,53	3,70	3,83	3,93	4,02	-	3,71	3,80	3,87	54.2	54.7
С.Македонија	3,26	3,86	3,73	3,87	3,95	4,02	4,05	4,04	4,14	4,26	4,28	4,23	-	56.6	57.3
Србија	3,38	3,69	3,78	3,90	3,77	3,84	3,88	3,87	3,77	3,90	3,89	3,97	4,14	60.9	60.9
Црна Гора	-	-	3,91	4,11	4,16	4,36	4,27	4,14	4,20	4,23	4,20	4,05	4,15	59.6	60.8

Извор: WEF, *The Global Competitiveness Report 2005/2006 – 2019*.

Насупрот земљама Западног Балкана, одабрене државе региона Централне и Источне Европе бележиле су далеко боље резултате у погледу конкурентности мерене преко композитног ГИК. Најуспешније земље овог региона су Естонија и Чешка, док су напредак током читавог периода остваривале још неке успешне транзиционе земље (Пољска, Литванија), као и Словенија и Летонија (*табела 9*). Економије чији резултати не одступају превише од резултата земаља Западног Балкана су Румунија, Бугарска и Хрватска.

Табела 9. Индекс глобалне конкурентности одабраних земаља Централне и Источне Европе (2005-2019. године)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Бугарска	3,83	3,96	3,93	4,03	4,02	4,13	4,16	4,27	4,31	4,37	4,32	4,44	4,46	63.6	64.9
Естонија	4,95	5,12	4,74	4,67	4,56	4,61	4,62	4,64	4,65	4,71	4,74	4,78	4,85	70.8	70.9
Летонија	4,29	4,57	4,41	4,26	4,06	4,14	4,24	4,35	4,40	4,50	4,45	4,45	4,40	66.2	67.0
Литванија	4,30	4,53	4,49	4,45	4,30	4,38	4,41	4,41	4,41	4,51	4,55	4,60	4,58	67.1	68.4
Мађарска	4,38	4,52	4,35	4,22	4,22	4,33	4,36	4,30	4,25	4,28	4,25	4,20	4,33	64.3	65.1
Пољска	4,00	4,30	4,28	4,28	4,33	4,51	4,46	4,46	4,46	4,48	4,49	4,56	4,59	68.2	68.9
Румунија	3,67	4,02	3,97	4,10	4,11	4,16	4,08	4,07	4,13	4,30	4,32	4,30	4,28	63.5	64.4
Словачка	4,31	4,55	4,45	4,40	4,31	4,25	4,19	4,14	4,10	4,15	4,22	4,28	4,33	66.8	66.8
Словенија	4,59	4,64	4,48	4,50	4,55	4,42	4,30	4,34	4,25	4,22	4,28	4,39	4,48	69.6	70.2
Хрватска	3,74	4,26	4,20	4,22	4,03	4,04	4,08	4,04	4,13	4,13	4,07	4,15	4,19	60.1	61.9
Чешка	4,42	4,74	4,58	4,62	4,67	4,57	4,52	4,51	4,43	4,53	4,69	4,72	4,77	71.2	70.9

Извор: WEF, *The Global Competitiveness Report 2005/2006 – 2019.*

Вредност композитног индекса је релевантнија мера за креаторе политике, док је рангирање корисно за процену релативног учинка земље. Сагледавајући позиције земаља на ранг листи, утврђено је да Босна и Херцеговина има најлошији ранг међу европским земљама које се анализирају у Извештају СЕФ-а (*табела 10*). Република Србија је најслабији резултат остварила 2013. године када је завршила на 101. месту од 148 ранжираних земаља, чиме је била најлошије рангирана европска земља. У том тренутку, неколицина афричких земаља имала је већу вредност композитног ГИК (Кенија, Замбија, Намибија, Боцвана). Најбољи резултат током посматраног периода, Србија је остварила 2018. године – 65. позиција на ранг листи. Најбољи резултат у региону остварила је Црна Гора 2010. године – 49. позиција, што је био бољи резултат од Мађарске, Словачке, Румуније, Летоније, Бугарске и Хрватске.

Табела 10. Ранг земаља Западног Балкана према Индексу глобалне конкурентности (2005-2019. године)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	(100)	(98)	(109)	(108)	(96)	(88)	(78)	(89)	(95)	(97)	(93)	(80)	(75)	(76)	(81)
Б и Х	(95)	(89)	(106)	(107)	(109)	(102)	(101)	(88)	(87)	-	(111)	(107)	(103)	(91)	(92)
С.Македонија	(85)	(80)	(94)	(89)	(84)	(79)	(79)	(80)	(73)	(63)	(60)	(68)	-	(84)	(82)
Србија	(80)	(87)	(91)	(85)	(93)	(96)	(95)	(95)	(101)	(94)	(94)	(90)	(78)	(65)	(72)
Црна Гора	-	-	(82)	(65)	(62)	(49)	(60)	(72)	(67)	(67)	(70)	(82)	(77)	(71)	(73)

Извор: WEF, *The Global Competitiveness Report 2005/2006 – 2019.*

Као што је већ речено, Србија је била најслабије рангирана земља Европе 2013. године са индексом од 3,77, док је свој најбољи резултат остварила 2017. године (4,14). У *табели 11* биће представљене вредности појединачних стубова конкурентности Републике Србије за две анализиране године.

Табела 11. ГИК стубови конкурентности Републике Србије – 2013. и 2017. година

	2013. година		2017. година	
	Индекс	Ранг	Индекс	Ранг
Основни захтеви	4,0	106	4,5	74
1. Институције	3,2	126	3,4	104
2. Инфраструктура	3,5	90	4,1	75
3. Макроекономска стабилност	3,4	136	4,6	72
4. Здравство и основно образовање	5,7	69	6,0	52
Фактори повећања ефикасности	3,8	92	4,0	82
5. Високо образовање и обука	4,0	83	4,6	59
6. Ефикасност тржишта роба	3,6	132	4,0	110
7. Ефикасност тржишта рада	3,9	119	4,0	92
8. Софистицираност финансијског тржишта	3,5	115	3,6	101
9. Технолошка опремљеност	3,9	60	4,2	72
10. Величина тржишта	3,7	69	3,7	74
Фактори иновативности и софистицираности	3,0	125	3,3	104
11. Софистицираност пословања	3,2	137	3,5	110
12. Иновације	2,9	112	3,1	95

Извор: WEF, *The Global Competitiveness Report 2013/2014*; *The Global Competitiveness Report 2017/2018*

Анализирајући податке из *табеле 11*, могу се изнети одређена запажања. Србија је у периода 2013-2017. године унапредила све стубове конкурентности, истовремено поправљајући и вредности индекса и глобални ранг на скоро свим стубовима. Једини стубови где Србија у посматраном четворогодишњем периоду није остварила напредак су у домену технолошке опремљености (стуб 9) и величине тржишта (стуб 10). Наиме, на међународној ранг листи Република Србија је покварила своју позицију за чак 12 места када се посматра стуб „технолошка опремљеност“ (припремљеност), а за 5 места када се у обзир узме стуб „величина тржишта“. Сагласно чињеници да се земље Западног Балкана према методологији СЕФ-а налазе у другој развојној фази, економски раст и развој доминантно треба усмерити на унапређење ефикасности производног процеса и унапређење квалитета производа и услуга. Из тог разлога потребно је да се Србија у предстојећем периоду оријентише на додатно улагање у високо образовање и обуку радне снаге, на већу ефикасност тржишта рада, тржишта добара и финансијског тржишта, а нарочито на обезбеђивање вишег степена технолошке опремљености и на проширивање тржишта.

Као што је већ истакнуто, индекс је 2018. године претрпео извесне методолошке промене. ГИК 4.0, за разлику од до тада актуелног ГИК-а, мери конкурентски напредак оценом која се креће у распону од 0 до 100. Композитна вредност индекса, као и вредности стубова конкурентности, биће приказани у следећој *табели (12)*.

Табела 12. ГИК 4.0 региона Западног Балкана – 2018. и 2019. година

	Албанија		Босна и Херцеговина		Северна Македонија		Србија		Црна Гора	
	2018.	2019.	2018.	2019.	2018.	2019.	2018.	2019.	2018.	2019.
Оспособљавање амбијента										
1. Институције	54 (68)	52 (76)	46 (111)	44 (114)	51 (85)	51 (84)	52 (76)	52 (75)	55 (63)	57 (53)
2. Инфраструктура	57 (100)	58 (98)	61 (89)	63 (84)	64 (80)	67 (75)	73 (48)	74 (51)	62 (86)	64 (83)
3. Усвајање ИСТ	52 (74)	53 (75)	46 (86)	52 (80)	54 (70)	58 (70)	57 (60)	53 (77)	57 (58)	63 (57)
4. Макроекономска стабилност	70 (97)	70 (104)	74 (73)	75 (64)	75 (70)	75 (82)	75 (64)	75 (64)	70 (102)	70 (104)
Људски капитал										
5. Здравље	87 (45)	86 (46)	85 (52)	80 (73)	80 (71)	81 (64)	81 (67)	79 (76)	85 (55)	81 (65)
6. Вештине	69 (47)	69 (50)	58 (87)	60 (82)	59 (81)	60 (83)	68 (56)	68 (55)	68 (52)	69 (53)
Тржишта										
7. Тржиште добара	57 (58)	54 (75)	52 (106)	50 (108)	51 (107)	49 (110)	56 (66)	55 (73)	61 (45)	59 (42)
8. Тржиште рада	65 (34)	65 (38)	51 (112)	53 (107)	58 (78)	58 (82)	62 (52)	62 (54)	68 (25)	68 (26)
9. Финансијски систем	51 (105)	53 (102)	55 (83)	58 (80)	56 (80)	57 (83)	56 (79)	57 (82)	64 (51)	68 (44)
10. Величина тржишта	39 (108)	40 (111)	42 (99)	42 (101)	39 (109)	40 (109)	51 (75)	52 (74)	28 (132)	29 (134)
Иновациони екосистем										
11. Динамика пословања	64 (48)	62 (63)	53 (106)	51 (117)	61 (57)	61 (65)	61 (59)	63 (54)	63 (50)	64 (50)
12. Иновациона способност	32 (91)	30 (110)	28 (114)	28 (117)	31 (98)	32 (97)	40 (56)	40 (59)	35 (74)	38 (69)

Извори: WEF, *The Global Competitiveness Report 2018*; *The Global Competitiveness Report 2019*

Уколико посматрамо вредност сваког од стубова конкурентности из *табеле 12* и ранг земље (дат у загради), уочавамо да је Србија лидер региона Западног Балкана. Када се разматрају основни захтеви (оспособљавање амбијента), приметно је да Босна и Херцеговина има неефикасан институционални амбијент. Албанија је међу европским земљама које имају најнеповољнију инфраструктуру, док се Црна Гора карактерише одсуством одговарајуће макроекономске стабилности.

У тржишном погледу, са изузетком Србије, све земље региона имају недовољно развијено тржиште на које могу пласирати произведена добра и услуге. Притом, Босна и Херцеговина испољава неефикасност на тржишту рада, док привреду Албаније одликује недовољна развијеност финансијског тржишта. Када се посматрају стубови иновативности и софистицираности, очигледно је да се само Црна Гора и Србија одликују позитивним трендовима. Највеће заостајање у овом домену показује Босна и Херцеговина, која је уједно и најслабије рангирана европска економија.

Како би унапредиле конкурентност, земље Западног Балкана морају да наставе са унапређивањем свих фактора конкурентности који детерминишу њихову међународну позицију. Посматрајући актуелни Извештај о глобалној конкурентности СЕФ-а из 2019. године, уочено је да Србија треба да усмери ресурсе у правцу јачања свих димензија конкурентности, а нарочито у правцу јачања институција, усвајања информационо-комуникационе технологије и развијања и унапређења инвестиционих капацитета. У *табели 13* су представљени резултати одређених подиндикатора из Извештаја СЕФ за 2019. годину.

Табела 13. Глобални индекс конкурентности 4.0, 2019. година, Република Србија

	<i>Скор</i>	<i>Ранг</i>	<i>Најбољи резултат</i>
I Институције	52,5	75	Финска
1.01. Организовани криминал	51,8	99	Финска
1.07. Независност судства	34,1	101	Финска
1.09. Слобода штампе	68,8	71	Норвешка
1.11. Ефикасности правног оквира у решавању спорова	34,2	104	Сингапур
1.13. Учесталост корупције	39,0	75	Данска
1.14. Имовинска права	48,6	106	Финска
1.15. Заштита права интелектуалне својине	44,5	104	Финска
1.20. Политичка стабилност	44,2	92	Швајцарска
II Инфраструктура	73,8	51	Сингапур
2.02. Квалитет путне инфраструктуре	41,6	98	Сингапур
2.06. Ефикасност услуга авио превоза	55,3	88	Сингапур
III Усвајање ICT	52,6	77	Јужна Кореја
IV Маркооекономска стабилност	65,0	64	Више земаља (33)
V Здравље	79,0	76	Више земаља (4)
VI Вештине	68,2	55	Швајцарска
6.02. Обука особља	43,6	104	Швајцарска
6.05. Дигитална писменост радно активне популације	51,5	77	Финска
VII Тржиште добара	54,6	73	Хонгконг
7.02. Обим тржишне доминације	37,4	110	Швајцарска
7.03. Конкурентност услуга	62,3	85	Хонгконг
VIII Тржиште рада	62,1	54	Сингапур
8.03. Кооперација између радника и послодавца	51,4	107	Сингапур
8.06. Права радника	69,0	81	Више земаља (2)
8.08. Интерна мобилност радне снаге	55,0	92	САД
8.09. Ослањање на професионално управљање	45,4	114	Финска
IX Финансијски систем	57,4	82	Хонгконг
9.04. Тржишна капитализација	13,2	88	Више земаља (15)
9.07. Нереализоване позајмице	81,2	105	Више земаља (3)
X Величина тржишта	51,8	74	Кина
XI Динамика пословања	63,1	54	САД
11.05. Ставови према предузетничком ризику	44,9	107	Израел
XII Инвестициона способност	40,2	59	Немачка
12.02. Стање развоја кластера	40,0	104	Италија
12.09. Софистицираност купаца	28,9	124	Јужна Кореја

Извор: *The Global Competitiveness Report 2019*

Сагледавајући резултате који су доступни у Извештајима Светског економског форума, може се недвосмислено констатовати да регион Западног Балкана значајно заостаје за развијеним европским земљама у домену међународне конкурентности. Овај регион још увек испољава бројне институционалне и инфраструктурне проблеме, док је ситуација последњих година знатно повољнија у погледу макроекономске стабилности (што се нарочито може рећи за Србију). Такође, пажњу би требало усмерити на развој

тржишта добара и тржишта рада, као и на превазилажење проблема у финансијском систему.

У том смислу, земље региона се морају оријентисати на јачање конкуренције кроз јачање институција и већи прилив инвестиција у секторе разменљивих добара. Проактиван приступ треба да обезбеди раст ефикасности и продуктивности и да омогући развој конкурентских предности привреда региона. На тај начин ће производи и услуге Албаније, Босне и Херцеговине, Северне Македоније, Србије и Црне Горе имати већу шансу на светском тржишту, а раст извоза ће последично утицати на економски раст ове групе земаља и раст животног стандарда становништва.

II ДЕО
ТРАНЗИЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ
БАЛКАНА И ПРОМЕНА ПРИВРЕДНЕ СТРУКТУРЕ

Комунистички режими у Централној, Источној и Југоисточној Европи су претрпели крах крајем 80-их и почетком 90-их година XX века. Слом комунизма означио је почетак темељних системских промена које су трансформисале друштва, економске структуре, политичке системе и институције. Транзиција је креаторе економске политике суочила са значајним изазовима на самом почетку процеса (Friesenbichler et al., 2014). Спровођење економске транзиције је подразумевало напуштање концепта економског планирања и увођење принципа тржишне економије у којој се цене одређују непосредном интеракцијом између купаца и продаваца. На почетку транзиције, реалсоцијалистичке привреде су настојале да успоставе макроекономску стабилност. Притом, прерасподела ресурса и структурне промене догодиле су се брзо. Новоформирани економски систем није успевао да упосли обиље радне снаге чије знање, вештине и компетенције нису биле у сагласности са тржишним захтевима, што је проузроковало високе стопе незапослености које су се константно повећавале и упорно остајале на високом нивоу.

1. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОГРАМА ТРАНЗИЦИЈЕ

Транзиција је процес који је захватио тзв. реалсоцијалистичке земље крајем 80-их година XX века. Економије у транзицији су постепено прелазиле из социјалистичког у капиталистичко друштво, односно са централног планирања на тржишне системе алокације ресурса. Истовремено је извршена радикална промена правног поретка како би се створиле нове институције током 1990-их. Транзициони програми су се знатно разликовали међу земљама, а често је трансформација институција заостајала за променама закона. *Bevan et al. (2004)* наводе да је успостављање тржишта која несметано функционишу било спорадично, споро и неуједначено у транзиционим економијама. Неразвијени уставни, законски и регулаторни оквир, као и значајан степен корупције и бирократске неефикасности, биле су неке од основних карактеристика социјалистичких земаља које су започеле процес транзиције.

Суштина овог феномена лежи у радикалној или постепеној трансформацији из економски нерационалног у економски рационално друштво, односно из нетржишне у тржишну привреду. Другим речима, транзиција подразумева прелазак из планског, нетржишног и тоталитарног друштвено-економског система (социјализам) у тржишни и демократски облик друштвено-економског уређења (капитализам).

Транзиција је текла паралелно са процесом глобализације у свим земљама реалсоцијализма које се данас на европском континенту групишу у земље Централне и Источне Европе и земље Западног Балкана. Наиме, транзиција и глобализација су обележиле последњу деценију XX века у Европи. У појединим земљама ови феномени су присутни у мањој или већој мери и данас. Процеси глобализације су захватили све земље света а транзиција, тј. економска и политичка трансформација, захватила је земље Централне и Источне Европе и Западног Балкана. Очекивања наведених земаља у процесима глобализације и транзиције у погледу социјално-економског напретка временом су се показала нереалним и неостваривим у одређеном броју постсоцијалистичких привреда.

Читав транзициони период у земљама Централне и Источне Европе обележен је значајним економским оптимизмом који је вероватно допринео његовом успешном завршетку у одређеном броју земаља. *Ђуричин и Вуксановић (2013)* наводе да је

изградња економског и политичког система који су пандан системима у развијенијим економијама, представљала предуслов за политичку и економску интеграцију бивших социјалистичких економија у глобалне економске токове.

Грујић (2018) посебно истиче значај институционалних реформи, јер је институционално наслеђе постсоцијалистичких земаља одликовала велика недисциплинована и неефикасна администрација, бирократске институције и корупција. Радно место у државној управи било је извор сигурности и утицаја, а бирократизована власт је омогућила корупцију и подмићивање јавних службеника. Због тога су грађани комунистички државни апарат доживљавали као неефикасан и неправедан и ништа их није спречавало да избегавају или заобилазе законске прописе. Сагласно тој чињеници, спровођење одлучних реформи било је неизбежно и захтевало је много времена и енергије.

Шкуфлић (2010) наводи да бројне анализе показују да успешност процеса транзиције зависи од полазних позиција, програма реформи, околности у којима се транзиција одвија и спремности нације да се суочи са неизбежним последицама радикалне привредне трансформације.

Шкуфлић (2010) закључује да је искуство показало да је спровођење економске транзиције далеко успешније уколико је потпомогнуто одређеним екстерним факторима. Ово се посебно односи на стране инвеститоре који не само да интензивирају инвестициони циклус и повећавају обим свежег капитала, већ доносе знање и нове технологије, што све заједно подстиче и убрзава процес транзиције. Говорећи о позицији земаља Западног Балкана, Максимовић (2009) истиче да услед одсуства веће домаће акумулације, земље Западног Балкана су биле приморане да недостајући капитал прибављају на међународном тржишту. Временом је прилив страног капитала у форми СДИ интензивирао економску динамику и допринео унапређењу макроекономских перформанси. У првим годинама транзиције, прилив СДИ је остварен у облику куповине домаћих предузећа у процесу приватизације. Земље које су успешно и на време спровеле процес транзиције, фокус су преусмериле на формирање повољног институционалног и пословног амбијента који ће бити атрактиван за нове инвестиције.

1.1. Елементи процеса транзиције

У 90-им годинама XX века скоро општеприхваћен став у економској теорији транзиције био је да транзиција обухвата следеће елементе (Navtylyshyn & Wolf, 1999):

- 1) либерализацију економске активности, цена и тржишних операција, уз истовремену прераспodelу ресурса која омогућава најефикаснију употребу;
- 2) макроекономску стабилизацију уз помоћ посредних, тржишно оријентисаних инструмената макроекономске политике;
- 3) приватизацију која омогућава постизање ефикасног управљања предузећима и економске ефикасности;
- 4) фискалне рестрикције, односно наметање буџетских ограничења, што пружа прилику за побољшање економске ефикасности; и
- 5) успостављање институционалног и правног оквира за осигурање имовинских права, владавине закона и транспарентних прописа о уласку на тржиште.

Већина економиста је усагласила мишљења да су први кораци у спровођењу процеса транзиције макроекономска стабилизација и либерализација. Након успешног спровођења наведених програма, приступа се приватизацији економски неефикасних државних и друштвених предузећа, фискалној консолидацији и променама у правном и политичком систему. Међутим, размимоилажења међу економистима постоје када се говори о темпу реформи. Распрострањен је био став да би шок терапија проузроковала извесне потешкоће које би биле привременог карактера и мање изражене него када би се овај процес пролонгирао. У највећем броју држава, програм транзиције је започет либерализацијом цена које су биле регулисане и на ниском нивоу, што је доводило до пораста инфлације.

Мићић (2011) је истакао став, као и већина теоретичара транзиције, да су приватизација и реструктурирање предузећа најбитнији корак у процесу транзиције и услов за побољшање конкурентности, али и макроекономских и макроекономских перформанси. За успостављање ефикасне привредне структуре, приватизација, структурне промене индустрије и њена технолошка модернизација су идентификовани као приоритетни кораци.

Bevan et al. (2004) су истакли да су институције важне приликом утврђивања локацијских предности у међународном пословању. Оне представљају неизоставни фактор на глобализованом тржишту и предуслов веће атрактивности конкретне економије. Ови аутори наводе да правни, политички и административни системи представљају оквир чији трошкови одређују међународну атрактивност локације. То значи да институције утичу на способност предузећа да комуницирају и због тога утичу на релативне трошкове трансакција и координације производње и иновација.

Миловановић и Веселиновић (2009) наводе да новоформирану привредну систем подразумева:

- 1) плурализам својинских облика, уз доминацију приватне својине;
- 2) тржишни начин привређивања;
- 3) подстицање ефикасности и продуктивности рада;
- 4) афирмацију предузетништва;
- 5) успостављање парламентарне демократије;
- 6) функционисање правне државе (владавина права кроз поштовање устава, закона, прописа, уредби, правилника и сл.);
- 7) гарантовање људских права и слобода на националном и наднационалном нивоу;
- 8) идентификовање профита као приоритетног мотива привређивања;
- 9) слободну конкуренцију.

Прелазак са планске на тржишну економију који су предузеле посткомунистичке земље, представља политичку, социјалну и економску трансформацију која се догодила у релативно кратком временском периоду. Током последње три деценије остварен је драстичан преображај јавних и социјалних институција и динамичан развој приватног сектора, као и реинтеграција у глобалну економију.

Све транзиционе земље претрпеле су економску рецесију у првим годинама процеса. У неким земљама рецесија је била краткотрајна, док је у другим била дубока и трајала је много година. У целини, економска трансформација је била релативно успешна. Међутим, као што је мноштво студија показало, користи од транзиције нису биле подједнако распоређене. Док је у једној групи земаља дошло до стагнације у економском, социјалном и политичком развоју и до смањења подршке новој тржишној

економији и демократији, код друге групе земаља су се остварили успеси, како у политици, тако и у економији, али и у читавом друштву (EBRD, 2017, 31).

Транзиција се може посматрати са различитих аспеката, пре свих економског, политичког, правног и социолошког, али и међународног, демографског, етичког и сл. Миловановић и Веселиновић (2009) износе став да је у комунизму политика имала доминацију над економском, социолошком, етичком и демографском компонентом, па је сагласно томе политички аспект био опредељујући за карактер друштвено-економског система. У демократском друштву које је прошло кроз процес транзиције, социолошки и економски аспекти имају предности у односу на политички. Они истичу да су у новом друштвено-економском поретку постављени нови приоритети:

- ✓ економска ефикасност привређивања;
- ✓ ефикасна алокација и употреба ресурсног потенцијала земље;
- ✓ висок животни стандард нације;
- ✓ рационални метод запошљавања кроз уважавање оптималне секторске структуре запослених и генерисање нових радних места изградњом нових производних капацитета, активним искоришћавањем природних ресурса, ревитализацијом сеоских подручја и сл.;
- ✓ промена владајуће гарнитуре и актуелног политичког система који је у функцији политичких функционера и партија;
- ✓ разбијање ауторитарне политичке партије као предуслов успостављања правне државе.

Наведени услови су за велики број земаља, које нису завршиле транзицију, и даље тешко достижни. Неки теоретичари транзиције истичу да је узрок неостваривања циљева у одређеном броју транзиционих земаља полазна позиција тих земаља, неадекватан програм реформи и корупција.

Највећи број анализа које се баве процесом спровођења транзиционих реформи истиче зависност метода транзиције од полазних позиција сваке земље, друштвено-политичких околности у којима се транзиција одвијала и спремности друштва да се суочи са изазовима које намеће процес трансформације из централно-плански регулисане привреде у модерну привреду засновану на тржишном механизму и приватној својини.

Обликовање и спровођење транзиционих програма у бившим социјалистичким привредама било је делимично дириговано од стране утицајних међународних тела. Најчешћа замерка водећих наднационалних организација (ММФ-а и Светске банке) је одсуство доследног спровођења препоручених реформи. Грујућ (2018) наводи да је током осмишљавања стратегије на који начин је потребно спровести транзиционе програме, недовољно пажње посвећено наслеђеној економској структури која је била неефикасна. Процес приватизације је био делимично успешан, обзиром да приватизована предузећа углавном нису долазила у руке власника који имају знање, капитал и способност да га реструктурирају и унапреде.

Уопштено говорећи, прихваћена је теза да амбициозне структурне реформе могу подстаћи економски раст и раст конкурентности. Фактори који одређују продуктивност и економски раст обухватају важна подручја као што су институције, инфраструктура, финансијска тржишта, ефикасност тржишта роба, ефикасност тржишта рада, софистицираност тржишта и иновације. Према истраживачкој студији Међународног монетарног фонда из 2015. године, Србија се суочава са великим структурним изазовима, јер су фактори који детерминишу раст продуктивности, раст конкурентности и економски раст, неповољни у поређењу са земљама Централне и

Источне Европе у свим анализираним факторима, од институција, преко финансијских тржишта и тржишта рада, до иновација. Према истој студији, ситуација у преосталим земљама Западног Балкана такође је неповољна. Анализа спроведена у овој студији сугерише да, иако се очекује да ће реформе у свим областима имати позитиван утицај на привредни раст, највећи утицај ипак имају реформе институција, финансијских тржишта и инфраструктуре. Притом, утицај реформи на раст варира у зависности од нивоа дохотка у појединим земљама. Апроксимације указују да су институције и инфраструктура релативно значајнији за земље са нижим и средњим дохотком, док се иновације и софистицираност пословања чине релативно значајнијим за земље са високим дохотком. Резултати истраживања ММФ-а сигнализирају да су реформски приоритети у анализираним земљама Западног Балкана у областима институција, инфраструктуре, ефикасности тржишта робе, ефикасности тржишта рада и развоја финансијског тржишта. Сматра се да су наведена подручја међу првих пет реформских приоритета за најмање четири од пет држава Западног Балкана. Инфраструктура је идентификована као главни реформски приоритет у свих пет анализираних земаља (Murgasova, et al., 2015).

1.2. Одрживи развој током процеса транзиције

Бројни научници тврде да су кризе са којима се човечанство суочава, попут климатских промена, смањења природних ресурса и неоптималне расподеле богатства, дубоко укорене у основним структурама друштвених система. Наведени проблеми су инкорпорирани у начину живота и перцепцији чланова друштва. Потенцијална решења за проблеме одрживог развоја често стварају нове проблеме који не могу да се реше помоћу тржишних сила или постојећих управљачких система (Schlaile & Urmetzer, 2019). Проблеми одрживог развоја посебно су изражени у земљама у транзицији и захтевају комплексну трансформацију привредног и друштвеног система.

Одрживи развој у најширем смислу подразумева развој који задовољава потребе садашњих генерација без угрожавања способности будућих генерација да задовоље сопствене потребе.

Неке од најважнијих циљева одрживог развоја формулишу Уједињене нације у Извештају о циљевима одрживог развоја за 2018. годину (Radukić et al., 2019):

1. неутралисање свих облика сиромаштва;
2. искоренити глад, достићи високе стандарде у погледу безбедности хране, побољшати исхрану и промовисати одрживост сектора пољопривреде;
3. осигурати здрав живот и промовисати благостање за све узрасте;
4. обезбедити инклузивно и равноправно квалитетно образовање и пружити могућности целоживотног учења за све;
5. постићи родну равноправност;
6. обезбедити доступност воде и одговарајуће санитарне услове за све;
7. осигурати приступачност поузданој, одрживој и модерној енергији;
8. промовисање инклузивног и одрживог економског раста и продуктивног запошљавања;
9. изградити неопходну инфраструктуру, промовисати инклузивну и одрживу индустријализацију и подстаћи иновације;
10. смањити неједнакост (пре свих материјалну) унутар и међу земљама;
11. насеља учинити сигурним и одрживим;

12. омогућити одрживе обрасце потрошње и производње;
13. предузети хитне мере за борбу против климатских промена и др.

Одрживи развој је сложен концепт за креаторе економске политике јер се не може квантитативно исказати, обзиром да је по себи нормативан и двосмислен појам. Наиме, не постоји консензус о томе шта тачно треба „одржати“ (социјални, економски или еколошки капитал). Притом, одрживост се може посматрати и дефинисати на локалном и глобалном нивоу. Kempe и Loorbach (2003) истичу да постоје различите идеје о томе шта одрживи развој представља у погледу технологије у различитим секторима (енергетика, транспорт, пољопривреда, прехранбена индустрија, управљање отпадом). Они указују да се одрживи развој не може постићи краткорочно и без одређених трошкова, јер укључује неке темељне промене у политици, технологији, институцијама и у расподели богатства између генерација унутар друштва и између различитих народа. При томе, концепт одрживог развоја је посебно тешко инкорпорирати у транзиционе програме.

Експерти који су се бавили транзицијом препоручивали су или шок терапију или градуалистички приступ у трансформацији социјалистичког привредног система. У транзиционој пракси већине земаља то је било хаотично, с обзиром да је коришћена комбинација мера радикалне и градуалистичке реформе. Показало се да се промене система ипак дешавају током дужег временског периода и да релативно спор темпо који подразумева градуалистички приступ, може бити користан. Наиме, период од неколико деценија пружа довољно времена индустрији, законодавству и конкретној друштвеној заједници да ублаже поремећаје и нежељене ефекте транзиције и омогуће у већој мери одрживи развој (Hess, 2014).

Avelino et al. (2016) наводе да одрживост током процеса транзиције у најширем смислу подразумева темељне друштвене промене као одговор на друштвене изазове. Изазови су дугогодишњи економски и социјални проблеми чије решавање захтева структурне и дугорочне промене. Ови аутори закључују да већина концепата који се баве питањем транзиције, наглашавају да се друштвени процеси развијају паралелно са техничким, инфраструктурним, еколошким и другим системима.

Процес транзиције социјалистичких привреда ка тржишној економији отпочео је 1989. године. Данас, три деценије након започетог процеса транзиције, може се констатовати да постоје две основне групе европских земаља: успешне транзиционе земље, које су превазишле транзиционе тешкоће и постале део развијене Европе; и неуспешне или мање успешне транзиционе земље. Међу мање успешне спадају државе региона Западног Балкана, мада и унутар ове групе постоје извесне разлике. Западни Балкан се географски налази на маргинама ЕУ. Након уласка Хрватске у ЕУ 2012. године, регион се свео на 5 балканских земаља: Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Србија и Црна Гора. Ово подручје претрпело је мноштво криза, политичких сукоба и распада који су имали значајан утицај на успоравање транзиције у региону (Шкуфлић, 2010).

Земље региона Западног Балкана годинама се суочавају са проблемима и изазовима који су се односили на потешкоће у економском развоју, проузроковане бројним неповољним догађајима: распад СФР Југославије, војни сукоби, међународне санкције. Услед тога, у овим земљама су се деценијама одлагале важне економске и институционалне реформе, као и целовита интеграција у Европску унију (Uvalić & Свјановић, 2018). Наведени проблеми су отежавали транзицију и реформе које би омогућиле дугорочан, стабилан и одрживи развој земаља Западног Балкана.

Uvalić и Свјановић (2018) наводе следеће факторе који су успорили транзицију и реализацију циљева одрживог развоја. То су:

- (1) политички догађаји који су имали дубоке економске последице;
- (2) неодговарајуће економске политике, укључујући занемаривање важних економских реформи које се односе на транзицију; и
- (3) ограничене мере ЕУ за подршку транзицији у земљама Западног Балкана, што је успорило њихову економску и политичку интеграцију у ЕУ.

Упркос наведеним ограничавајућим факторима који су онемогућавали успешан завршетак започетог процеса транзиције западнобалканских земаља, регион је у неким аспектима транзиције остварио конкретне помаке. Ипак, како наводе Radukić et al. (2019), чини се да је неопходан корак у наредном периоду формулисање целовите стратегије одрживог развоја током процеса транзиције. Стратегија нуди прилику да се надогради комплементарност програма у економској, еколошкој и социјалној сфери како би се побољшала дугорочна ефикасност владиних политика. Аутори истичу да треба обратити већу пажњу на садржај националних стратегија одрживог развоја, аспекте управљања и процесе за њихово побољшање. Не постоји јединствена метода или идеалан механизам координације за ове стратегије, који ће одражавати економске, социјалне, еколошке и културне специфичности земаља.

Генерално се може тврдити да су земље Западног Балкана оствариле релативан напредак у спровођењу транзиционих промена, пре свега кроз процес приватизације и реструктурирања у првој деценији транзиције. Међутим, модернизација индустрије и структурне промене у привреди нису спроведене на најефикаснији начин, што представља баријеру остваривању дугорочно одрживог и прогресивног раста производње и запослености. Како наводе Мићић и Зеремски (2011), међународно искуство током кризног периода који је наступио на преласку из прве у другу декаду XXI века, указало је да су економије које имају слабу индустрију више погођене глобалном кризом, с обзиром да је привредни раст и развој детерминисан јаким индустријским сектором. Досадашње транзиционе реформе су показале да није могуће обезбедити динамичан и одржив привредни раст уколико се не подстиче индустријски раст и развој, односно уколико се економија не усредреди на динамизирање процеса реиндустријализације.

1.3. Значај процеса транзиције за конкурентски положај земаља Западног Балкана

У светској привреди коју одликује феномен глобализације, одржавање и повећање међународне конкурентности представља главни изазов, посебно економија у транзицији. Интеграција и све већа отвореност привреда, започета трансформацијом из централно планске у тржишну економију, праћена је побољшањем међународне конкурентности у већини земаља Централне и Источне Европе, што није случај за групу земаља Западног Балкана.

У почетним годинама транзиције сматрало се да ће СДИ у земљама Централне и Источне Европе играти пресудну улогу у подстицању преласка са централно планских у тржишне привреде, да ће убрзати приватизацију, донети савремену технологију, подићи продуктивност рада и довести до раста међународне конкурентности. Интензивно укључивање у процес глобализације и прикључење једног броја држава Европској унији, требало је да подржи транзиционе реформе и убрзање прилива СДИ.

Током 90-их година XX века привреде региона Централне и Источне Европе и Западног Балкана водиле су се као “тржишта у настајању”. Либерализацијом финансијских сектора, уклањањем баријера слободном протоку капитала и укључивањем у светске трговинске токове, ово подручје постаје привлачно за страни капитал. Као допуна домаћој акумулацији, СДИ постају доминантан облик улагања у ове земље (Максимовић, 2009).

Искуство досадашњег поцеса транзиције показало је да величина и раст тржишта, обиље јефтине радне снаге и квалитетна инфраструктура представљају важне одреднице за опредељивање о инвестиционој локацији страног капитала. Поједина истраживања (Bevan et al., 2004; Majocchi & Strange, 2007) су потврдила да различити програми транзиције, пре свих политика либерализације и политика приватизације, детерминишу локацију СДИ. Када се има у виду да СДИ у земљама у транзицији представљају један од опредељујућих фактора привредног раста и раста конкурентности, јасно је да успех у транзиционим реформама јесте претпоставка за прилив СДИ. Студија (Majocchi & Strange, 2007) је потврдила да државе које настоје да унапреде властиту конкурентност уз помоћ СДИ, морају да се озбиљно позабаве транзиционим реформама, кроз јачање институција, унапређење инфраструктуре, очување макроекономске стабилности и смањење корупције.

Инвестиције су кључни покретач укупног унапређења економских перформанси и конкурентности. Значај инвестиција за постизање одрживог економског раста и раста конкурентности емпиријски је доказан у брзорастућим економијама: улагање повећава агрегатну производњу, истовремено побољшавајући укупну продуктивност. Стопе приватних инвестиција обично воде повећању продуктивности и требало би да имају пресудну улогу у динамизирању привредног раста и раста конкурентности. Постизање већих инвестиционих стопа и квалитетнијих улагања је свеобухватни циљ и представља важан изазов за креаторе макроекономске политике у земљама Западног Балкана. Сем тога, СДИ су позитивно повезане са домаћим инвестицијама. Наиме, прилив СДИ има значајне импликације на раст продуктивности и раст конкурентности домаћих фирми. Инвестиције из иностранства проузрокују „ефекте преливања“ у земљи увозници капитала који се огледају у увођењу нових технологија и примени организационих вештина, пружајући могућност пласмана робе произведене у земљи на нова тржишта (European Commission, 2009, 37).

Током последње две деценије носиоци процеса транзиције у Србији и земљама региона углавном су се ослањали на неолибералну економску доктрину која је препоручивала економску политику садржану у тзв. *Вашингтонском консензусу*. Предлог Вашингтонског консензуса (а чине га ММФ, Светска банка и Америчка администрација) садржан је у следећим реформама: приватизација, дерегулација и либерализација, заједно са политикама циљане инфлације и стабилног девизног курса.

Чињеница да земље Западног Балкана још увек нису завршиле процес транзиције говори о тешкоћама које су се јавиле приликом спровођења мера које је захтевао Вашингтонски консензус. Приватизацију у земљама региона Западног Балкана бројни експерти оцењују као неуспешну. Истичу да је била праћена великом корупцијом и да је довела до деиндустријализације у наведеним земљама. Прилив СДИ није мотивисан структурним прилагођавањем привреда у тим земљама, већ је мотивисан искључиво профитом. Неefикасна институционална реформа, неповољна привредна структура, деиндустријализација и корупција, и поред прилива СДИ у регион Западног Балкана, онемогућиле су раст конкурентности земаља Западног Балкана.

Западни Балкан је ниско конкурентан регион. Разлоге за то треба између осталог тражити и у закаснелој и делимично успешној транзицији. У домену институционалних

реформи, заштита имовинских права је истакнути проблем већине земаља Западног Балкана. Показатељи повезани са корупцијом и неефикасношћу владе такође указују на реформски геп у већини земаља, када се упоређују са реформским резултатима земаља Централне и Источне Европе. У поређењу са новим земљама чланицама ЕУ, чини се да је неефикасна државна потрошња важно ограничење у Србији, Албанији и Босни и Херцеговини. У економији Србије, а у мањој мери у Босни и Херцеговини, Албанији и Црној Гори, потребе за реформама су велике у областима повезаним са отпочињањем пословања и учинком приватног сектора. У домену инфраструктуре, све земље Западног Балкана заостају у великој мери за успешним транзиционим земљама. Присутан је велики реформски потенцијал у железничкој и друмској инфраструктури у Северној Македонији, Србији и Албанији. У погледу тржишне ефикасности, резултати анализе сугеришу да земље Западног Балкана намећу релативно ниско пореско оптерећење предузећима, што се посебно односи на Северну Македонију, Црну Гору и Босну и Херцеговину. Недостаци у политици конкуренције, мерени интензитетом локалне конкуренције и ефикасношћу антимонополске политике, указују на нужност реформи у овој области. Чини се да су правила о СДИ и страном власништву строжија у Србији, а знатно мање у осталим земљама региона. Најзад, на тржишту рада, Србија има снажнију пореску дестимулацију за рад у легалној зони, али релативно флексибилније одређивање плата, за разлику од осталих земаља региона. Већина западнобалканских економија врло тешко задржава и привлачи таленте, што доприноси недостатку квалификоване радне снаге (Murgasova et al., 2015).

Када би се процењивали ефекти транзиције у низу кључних институционалних подручја, могло би се констатовати да су резултати спровођења реформи далеко од задовољавајућих. Ова тврдња се односи на реструктурирање јавних предузећа и корпоративно управљање, државну регулативу и политику конкуренције, развој инфраструктуре и финансијских тржишта. Како би успешно довршиле процес транзиције и како би ефекти тог процеса на раст конкурентности били видљиви, неопходно је да економије Западног Балкана елиминишу системска ограничења. Наиме, потребно је да земље региона решавају проблеме корупције и да уклањају бирократске баријере које ометају развој приватног предузетништва. Рапаски (2014) истиче да земље у транзицији треба да унапреде инфраструктуру, изврше реформу јавних финансија и изграде јаке институције. Наведени реформски кораци треба да буду у функцији поправљања међународне конкурентске позиције земаља региона.

Рапаски (2014) закључује да је реално очекивати да ће усвајање овог широког институционалног приступа и дизајнирање и спровођење структурних реформи у земљама Западног Балкана постати кључни покретач побољшања њихових макроекономских перформанси. Овакав темељан приступ може да резултира повећањем конкурентности и продуктивности земаља региона и побољшањем услова на тржишту рада, односно смањењем незапослености. Поред тога, може подстаћи инвестициону климу и побољшати фискалну позицију, која подразумева консолидацију јавних финансија.

2. МАКРОЕКОНОМСКЕ ПЕРФОРМАНСЕ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ПЕРИОДУ 2005-2019

Западни Балкан је регион који не успева да искористи свој огромни потенцијал. Чини га пет држава: Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Србија и Црна Гора, са укупном популацијом од око 20 милиона становника и укупним БДП-ом од око 100 милијарди УСД, према подацима из 2018. године. Сматра се да овај регион у великој мери заостаје за развијеним европским земљама и да је потребан читав век како би се достигао просечан БДП земаља ЕУ. Слабе економске перформансе и политичка нестабилност имплицирале су да се земаље Западног Балкана описују синтагмом „регион у заостајању“ у погледу просперитета и животног стандарда у односу на развијене европске државе. БДП по глави становника на Западном Балкану је у просеку само четвртина нивоа најбогатијих чланица ЕУ (Sanfey & Milatović, 2018).

Упркос томе, регион је забележио значајне помаке у погледу раста животног стандарда, иако не онолико колико се очекивало. Са просечним економским растом у региону који је прелазило 5 % годишње у периоду до избијања економске кризе (2000-2008.), доходак по глави становника се знатно повећао и делимично је смањило јаз са животним стандардом најбогатијих европских држава. Ипак, конвергенција дохотка региона Западног Балкана не може се сматрати потпуно задовољавајућом. Економије региона Централне и Источне Европе су знатно брже напредовале захваљујући транзиционим реформама у односу на земље Западног Балкана. Поставља се питање због чега земље Западног Балкана заостају у развоју. Murgasova et al. (2015) наводе да део објашњења лежи у географској близини земаља Централне и Источне Европе језгру Европе, што је омогућило неким од њих да се релативно брзо и успешно интегришу у немачке ланце производње. Други део објашњења је у мишљењу да је конвергенција дохотка на Западном Балкану била спорија услед структурних реформи чији је темпо био успорен.

О макроекономским перформансама западнобалканских земаља најбоље сведоче економски показатељи који мере достигнути ниво раста и развоја: стопа привредног раста, извоз (% од БДП-а), стопа незапослености, ниво инфлације, салдо текућег рачуна (% од БДП-а), спољнотрговински биланс (% од БДП-а), прилив СДИ (% од БДП-а) и др.

Uvalić и Свијановић (2018) истичу да су током прве деценије XXI века, уочи финансијске кризе, све земље Западног Балкана оствариле опште побољшање макроекономских перформанси. Истовремено је дошло до убрзаног раста БДП-а, опадања инфлације, брзог раста спољне трговине, значајног прилива СДИ, као и имплементације економских транзиционих реформи, које су дале позитивне ефекте. Глобална економска криза је снажно погодила земље Западног Балкана и проузроковала драстичан пад извоза и нагло смањење прилива страног капитала (зајмови, СДИ, дознаке радника). Након тога, већина земаља Западног Балкана је доживела дубоку рецесију, праћену успоравањем БДП-а и врло постепеним економским опоравком. Производња и трговина су свакако имале периодичне флукуације, како пре, тако и након глобалне финансијске кризе.

Економије региона Западног Балкана карактеришу вишедеценијски структурни проблеми који су постали очигледни након избијања глобалне финансијске и економске кризе крајем прве деценије XXI века. Током година су се нагомилали многи проблеми – потрошња је била већа од производње и била је финансирана страном штедњом и инвестицијама; дефицит текућег рачуна се увећавао; незапосленост је била велика; реструктурирање предузећа није спроведено ефикасно, док су структурне промене фаворизовале пре свега брзо ширење сектора услуга. Estrin и Uvalić (2013) истичу да модел политике заснован на трговини и финансијском отварању, брзој

кредитној експанзији и све већој зависности од страног капитала је био далеко мање успешан на Западном Балкану почетком XXI него у Централној и Источној Европи деценију раније. Упркос постепеној интеграцији западнобалканских земаља у глобалну економију захваљујући расту спољне трговине, ове земље су имале растуће трговинске дефиците. Разлог за то делом треба тражити у одсуству интензивније промоције извозно-оријентисане стратегије, а делом у недовољној конкурентности ових земаља на глобалним тржиштима. У *табели 14* представљен је спољнотрговински биланс земаља региона за временски период 2005-2019.

Табела 14. Спољнотрговински биланс – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	-24.8	-23.8	-26.7	-26.8	-24.6	-20.6	-22.7	-18.6	-18.0	-19.0	-17.3	-16.9	-15.1	-13.7	-13.8
Б и Х	-40.0	-28.0	-29.3	-32.5	-23.7	-21.6	-23.8	-23.4	-20.4	-22.6	-18.2	-16.6	-16.2	-15.0	-15.2
С.Македонија	-16.2	-17.0	-17.9	-25.1	-21.6	-18.3	-18.9	-21.5	-18.1	-17.2	-16.2	-14.9	-13.8	-12.5	-14.2
Србија	-17.1	-18.0	-21.0	-21.8	-13.3	-12.2	-12.8	-13.8	-8.2	-8.1	-7.0	-4.8	-6.6	-8.6	-10.0
Црна Гора	-17.5	-36.9	-42.7	-53.3	-30.8	-25.7	-22.0	-24.4	-20.1	-19.8	-18.5	-22.5	-23.4	-23.9	-21.1

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data (World Development Indicators);
External balance on goods and services (% of GDP),
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Из *табеле 14* се може приметити да спољнотрговински биланс земаља Западног Балкана карактерише хронични дефицит. Према подацима Светске банке, највећи дефицит у спољној трговини Србија и остале земље региона бележиле су у првим годинама транзиције. Током четворогодишњег периода (2005-2008.) спољнотрговински дефицит се увећавао сваке године и рекордну вредност је достигао у Црној Гори 2008., чинећи више од половине новостворене вредности у току посматране календарске године (53,3% од укупне вредности БДП-а). Током 2009. и 2010. дефицит је незнатно смањен, пре свега као последица умереније спољнотрговинске активности која је проузрокована глобалном финансијском кризом. Од 2011. године, а посебно од 2014. године, долази до смањења дефицита у спољној трговини свих земаља региона. У Србији је први пут 2013. године забележен једноцифрен дефицит (8,2% од БДП-а). Овакав тренд траје до самог краја разматраног петнаестогодишњег периода. Негативан биланс у спољној трговини посебно је био проблематичан у Црној Гори и Босни и Херцеговини. Црногорски спољнотрговински дефицит је скоро у свим годинама износио више од 1/5 БДП-а. С друге стране, Босна и Херцеговина је успела тек од 2015. године да негативни салдо спољне трговине смањи испод 1/5 БДП-а. Разлика између увоза и извоза у Албанији је била најмања 2018. и 2019. године (испод 14% БДП-а), док је највећи дефицит у овој земљи забележен 2007. и 2008. године (приближно 27% од вредности БДП-а). Генерално се може констатовати да је за смањење спољнотрговинске неравнотеже западнобалканских земаља у предстојећем периоду неопходно подстицати извозно-оријентисане секторе и индустријске гране које су у стању да генеришу већу додатну вредност у производњи. На тај начин би се у кратком року повећала извозна конкурентност и додатно ублажио трговински дефицит.

Вјелић et al. (2013) наводе да када је светска економска криза отпочела 2008. године, ионако мала вредност извоза Западног Балкана почела је да се смањује. Преливање глобалне економске кризе на националне економије региона Западног Балкана догодило се само неколико месеци након што се криза појавила у САД. Наведени аутори истичу да је ово доказ да су економије Западног Балкана значајно

интегрисане у глобалну економију, али више увозом и приливом СДИ него извозом на инострано тржиште. Сагласно томе се може тврдити да је економска криза у великој мери успорила свеопшту интеграцију овог региона. У наставку је представљена динамика извоза региона Западног Балкана у периоду пре и након избијања економске кризе (табела 15).

Табела 15. Извоз добара и услуга – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)

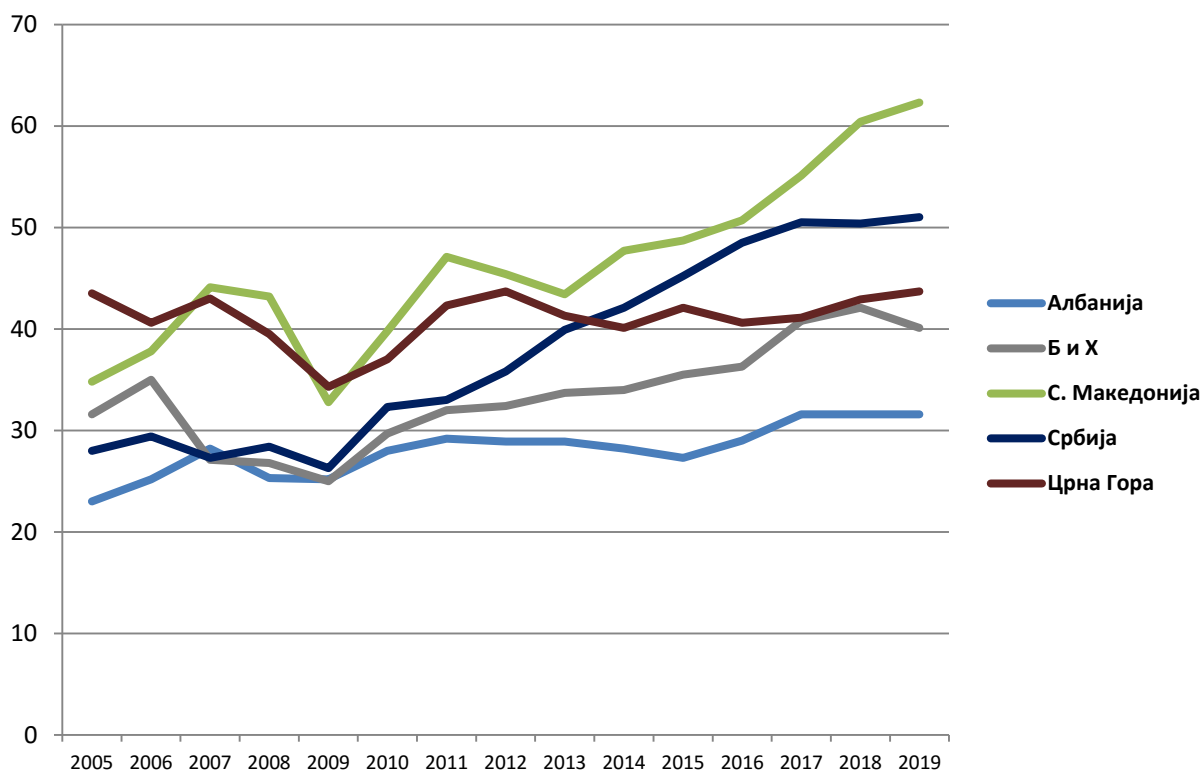
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	23.0	25.2	28.2	25.3	25.2	28.0	29.2	28.9	28.9	28.2	27.3	29.0	31.6	31.6	31.6
Б и Х	31.6	35.0	27.1	26.8	25.0	29.7	32.0	32.4	33.7	34.0	35.5	36.3	40.8	42.1	40.1
С.Македонија	34.8	37.8	44.1	43.2	32.8	39.8	47.1	45.4	43.4	47.7	48.7	50.7	55.1	60.4	62.3
Србија	28.0	29.4	27.3	28.4	26.3	32.3	33.0	35.8	39.9	42.1	45.2	48.5	50.5	50.4	51.0
Црна Гора	43.5	40.6	43.0	39.5	34.3	37.0	42.3	43.7	41.3	40.1	42.1	40.6	41.1	42.9	43.7

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators; Exports of goods and services (% of GDP),

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Упркос томе што је највећа економија региона са највећим апсолутним износом укупног извоза добара и услуга током петнаестогодишњег периода, Србија не остварује најдинамичнији извоз у региону када се посматра учешће извоза у БДП-у. Наиме, највећи проценат новостворене вредности извози Северна Македонија. По избијању економске кризе и испољавања њених највидљивијих ефеката 2009. године, Северна Македонија се извозно оријентисала, константно увећавајући извоз добара и услуга. У 2009. години ова земља је извозила 1/3 свог БДП-а, да би већ 2016. године извезла више од 50% новостворене вредности. Уколико се тренд раста извоза Северне Македоније настави, у наредним годинама се може несумњиво очекивати да ће 2/3 БДП-а бити извозно пласирано. Попут македонске, српска привреда је након глобалне финансијске кризе почела да активно примењује стратегију извозне оријентације. У прилог таквој констатацији је извозни тренд од 2010-2019. године који је у континуираном порасту. Само је 2018. године забележен незнатан пад у односу на претходну годину. На крају посматраног периода, извоз Србије премашује 50% БДП-а. Практично, учешће извоза у генерисаном БДП-у је 2019. године скоро дупло веће у односу на кризну, 2009. годину. Запажен пораст извоза бележе и Црна Гора и Босна и Херцеговина. Црна Гора је након 2010. године имала стабилан извоз који је сваке године премашивао 40% БДП-а, док је Босна и Херцеговина током петнаестогодишњег периода такав резултат први пут остварила 2017. Стратегија извозне оријентације је била најмање успешна у Албанији. Без обзира на скромнији допринос у односу на преостале земље региона, извозна активност има несумњив значај за албанску привреду. Међутим, уколико се направи паралела са другим анализираним земљама Западног Балкана, а посебно са С. Македонијом, закључује се да је извозна конкурентност албанских производа и услуга најнижа у региону. Подаци које пружа Светска банка показују да је на крају посматраног периода извоз албанске економије дупло мањи од извоза Северне Македоније, мерено учешћем извоза добара и услуга у БДП-у. Северна Македонија је 2019. године извезла 62,3% од целокупног БДП-а, док је Албанија на инострано тржиште пласирала 31,6% од укупно произведених добара и услуга (табела 15). На следећем графикаону (3) је исказан извозни тренд анализираних економија Западног Балкана.

Графикон 3. Тренд извоза (% од БДП-а) у економијама Западног Балкана

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

Botrić (2012) истиче да је Европска унија највећи трговински партнер привреда Западног Балкана. Земље Западног Балкана претежно извозе радно-интензивне производе и производе засноване на природним ресурсима, а увозе капитално-интензивне производе, што потврђују званични статистички подаци које обезбеђује Еуростат (*Eurostat*). Регион Западног Балкана извози ресурсе и радно-интензивне производе попут пољопривредних, одеће, челика и сировина које се екстрахују у оквиру рударства у земље Европске уније, док је увоз претежно оријентисан ка индустријским машинама, хемијским и фармацеутским производима и другим производима тешке индустрије.

Упркос спором процесу политичке и економске интеграције земаља Западног Балкана, неке мере ЕУ су у значајној мери потпомогле интеграцију региона и допринеле стимулисању трговине, прилив СДИ, као и банкарску и финансијску интеграцију. ЕУ је главни трговински партнер свих земаља Западног Балкана, на који се односи 60-75% њихове робне трговине. Насупрот томе, Западни Балкан учествује са свега 1,4% у робној размени ЕУ. Међу најважнијим инвеститорима у региону Западног Балкана су компаније које су претежно из држава чланица ЕУ.

У наставку ће бити представљен нето прилив СДИ, мерен процентуалним учешћем СДИ у БДП-у (*табела 16*).

Табела 16. Нето прилив СДИ – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	3.3	3.7	6.1	9.7	11.2	9.1	8.1	7.5	9.8	8.7	8.7	8.8	7.9	8.0	7.9
Б и Х	5.6	6.6	11.7	5.3	0.8	2.6	2.5	2.3	1.7	2.9	2.4	1.9	2.8	2.9	1.9
С.Македонија	2.3	6.2	8.8	6.2	2.8	3.2	4.8	3.5	3.7	0.5	2.9	5.1	3.4	5.1	3.8
Србија	5.7	13.1	10.2	7.8	6.5	4.0	10.0	2.9	4.3	4.2	5.9	5.8	6.6	8.0	8.3
Црна Гора	22.2	22.9	25.5	21.5	37.3	18.3	12.2	15.1	10.0	10.8	17.3	5.2	11.6	8.8	8.4

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators; Foreign direct investment, net inflows (% of GDP),

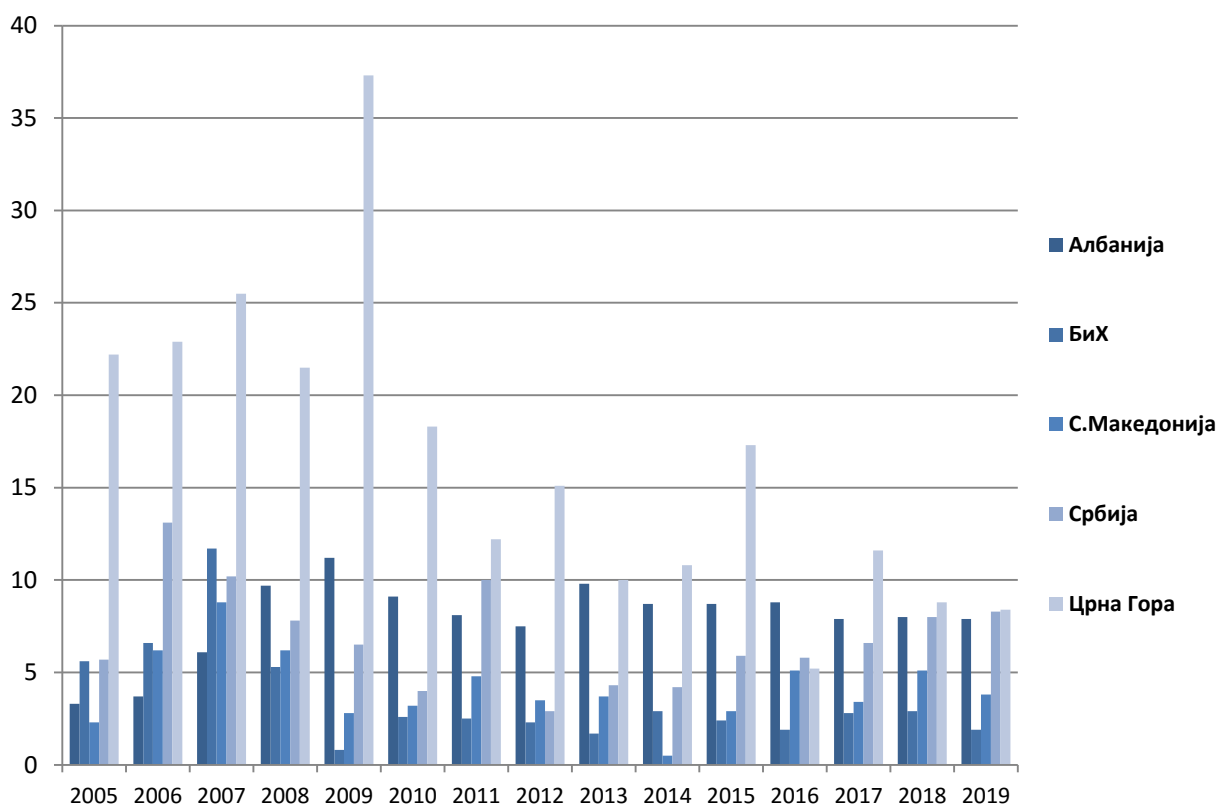
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

СДИ се сматрају значајним елементом економске интеграције. Другим речима, сток СДИ има позитивне ефекте на јачање међународних економских односа. Након превазилажења економских, друштвених и политичких потешкоћа 90-их година XX века, земље Западног Балкана су постале атрактивне за стране инвеститоре током прве две декаде XXI века. Увећавање прилива страног капитала било је охрабрено транзицијом. Ипак, и поред тога што су привукле значајан сток СДИ, земље региона нису значајније унапредиле укупне економске перформансе. Иако је кумулативни прилив СДИ био у константном порасту, посебно након 2005. године, највећи сток је био оријентисан ка услужном сектору, а знатно мање ка пољопривредном и индустријском. Највеће инвестиције из иностранства ушле су у банкарски сектор и осигуравајућа друштва. Банкарски сектор Западног Балкана је 75-95% у власништву великих банкарских система из земаља Европске уније (Uvalić, 2014).

Како би привукле већи сток инвестиција у секторе који доприносе динамичнијем расту (технолошки интензивније привредне делатности), земље региона треба да обезбеде квалитетнију инфраструктуру, политичку стабилност, подстицајнији пословни амбијент, развијеније финансијско тржиште и сл.

Посматрано преко процентуалног учешћа СДИ у БДП-у економијама З. Балкана, приметно је да се црногорска економија највише ослањала на страни капитал. Само током 2009. године вредност СДИ у земљи износила је преко 1/3 укупне вредности БДП-а (37,3%). У наредној години (2010.), својеврсна зависност од страног капитала се смањила, а учешће СДИ у БДП-у се преполовило. Током 2016. године, овај однос је био најмањи, да би се до краја посматраног периода увећао за неколико процената. Поред Црне Горе, Србија и Албанија показују нешто већу оријентацију као СДИ у односу на Босну и Херцеговину и Северну Македонију. Нето прилив СДИ је забележио рекордан износ у Албанији у 2009. (11,2% у односу на вредност БДП-а), док је у Србији прилив СДИ био највећи у 2006. години, када је између осталог продат Мобтел норвешком оператору фиксне и мобилне телефоније Теленору, за приближно 1,6 милијарди ЕУР. Приближно учешће СДИ у БДП-у у Србији је забележено још само 2007. (10,2%) и 2011. (10,0%), што би могло да указује на релативно ниску зависност српске привреде од страног капитала. Стабилност економско-политичког амбијента су могући разлози зашто страни инвеститори предност дају Србији у односу на Босну и Херцеговину и Северну Македонију. Сагласно томе, учешће прилива СДИ у БДП-у је најниже у Босни и Херцеговини и Северној Македонији. На *графикону 4* уочава се тренд прилива СДИ (исказан кроз процентуално учешће СДИ у БДП-у) у земљама региона Западног Балкана током петнаестогодишњег периода (2005-2019).

Графикон 4. Прилив СДИ (% од БДП-а) у економијама Западног Балкана

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

Ковачевић (2004) закључује да је постало евидентно да су се државе региона у значајној мери ослањале на инострани капитал како би финансирале јаз између домаће штедње и инвестиција. Притом, нето прилив СДИ је омогућавао финансирање дефицита текућег рачуна на Западном Балкану. Поједини експерти истичу да је дискутабилно да ли је дефицит текућег рачуна присилио земље да привуку значајан ниво СДИ или су СДИ иницирале ескалацију дефицита текућег биланса (Mencinger, 2003). У следећој табели (17) су приказани годишњи дефицити текућег рачуна земаља региона.

Табела 17. Биланс текућег рачуна – % учешће у БДП-у (2005-2019. године)

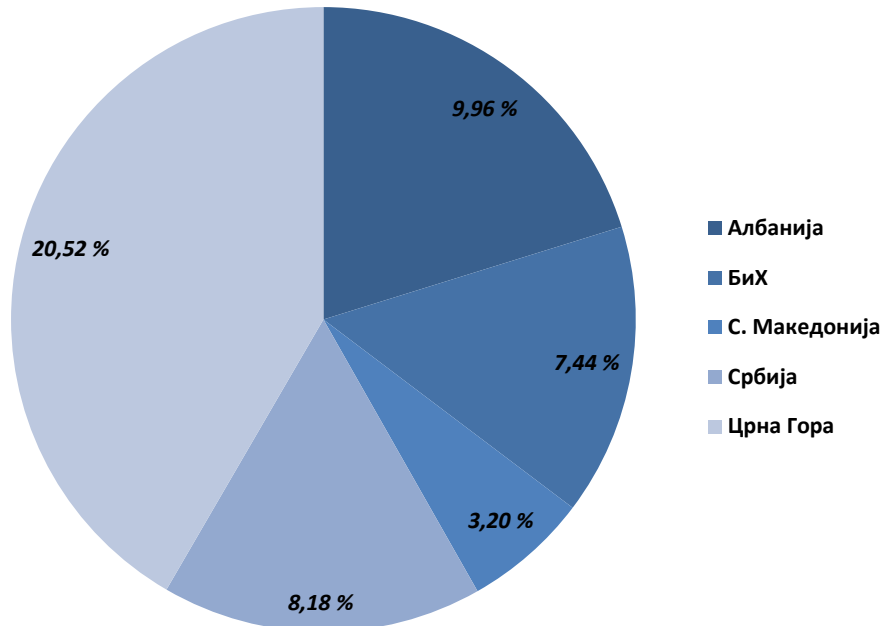
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	-7.1	-7.5	-10.8	-15.6	-15.4	-11.4	-12.9	-10.2	-9.3	-10.8	-8.6	-7.6	-7.5	-6.7	-8.0
Б и Х	-16.4	-7.8	-9.2	-13.8	-6.4	-6.0	-9.5	-8.6	-5.3	-7.4	-5.1	-4.8	-4.8	-3.4	-3.1
С.Македонија	-2.5	-0.4	-7.3	-12.5	-6.5	-2.1	-2.5	-3.3	-1.6	-0.6	-1.9	-2.9	-0.9	-0.2	-2.8
Србија	-	-	-17.4	-20.2	-6.2	-6.4	-10.3	-10.9	-5.8	-5.6	-3.5	-2.9	-5.3	-4.9	-6.9
Црна Гора	-	-	-39.8	-49.6	-27.7	-20.6	-14.6	-15.6	-11.5	-12.4	-10.9	-16.2	-15.7	-17.1	-15.1

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators; Current account balance (% of GDP)

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

У годинама које су претходиле глобалној финансијској кризи, тачније током прве деценије XXI века, дефицит текућег рачуна региона Западног Балкана повећавао се у континуитету (у просеку између 5-10% БДП-а). Црна Гора је доживела једно од најоштријих погоршања биланса текућег рачуна у свету током назначеног периода (Murgasova et al., 2015). Sanfey et al. (2016) истиче да је током читавог анализираних периода Црна Гора бележила изузетно висок дефицит текућег биланса. Он наводи да је просечни дефицит текућег рачуна у региону (као проценат БДП-а) износио 9,9% у периоду 2009-2014. Највећи утицај на такав просек има Црна Гора чији је дефицит био двоцифрен током читавог посматраног периода. Рекордно висок дефицит ова економија бележи у 2008., када је платнобилансни дефицит био на нивоу од приближно 50% БДП-а. Насупрот Црној Гори, Северна Македонија је успела да дефицит држи под контролом. Ово се посебно односи на период након избијања светске финансијске кризе и преливања њених ефеката и на западнобалкански регион. Од 2010. до 2019. године дефицит текућег биланса С. Македоније кретао се у распону од 0,2% до 3,3% БДП-а. У Србији, дефицит је након рекордних 20% (у односу на вредност БДП-а) 2008. године био у разумним оквирима. Једино је у 2011. и 2012. достигао висину изнад 10% БДП-а. У преосталим земљама региона (Албанија и Босна и Херцеговина) забележен је сличан тренд као и у Србији. Просечна вредност дефицита платног биланса за сваку земљу региона сликовито је представљена на *графикону 5*.

Графикон 5. Висина дефицита платног биланса (% од БДП-а), 2005-2019.

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

Најнижи просечан дефицит у петнаестогодишњем периоду остварила је Северна Македонија – 3,2%. Просечан дефицит Босне и Херцеговине у разматраном периоду износио је 7,44%, што је бољи резултат у односу на Србију (8,18%) и Албанију (9,96%). Највећи дефицит платног биланса у посматраном периоду имала је Црна Гора (20,52%).

Земље региона Западног Балкана успевале су да у посматраном периоду одрже висок степен макроекономске стабилности. Стабилни режими девизног курса и ниске стопе инфлације кључни су стубови макроекономске стабилности у региону. Босна и Херцеговина, С. Македонија и Црна Гора су у режиму фиксног девизног курса. Албанија и Србија су се определиле за режим флукутирајућег девизног курса, а интервенцијама централне банке контролишу се прекомерне флукуације. Као резултат такве политике, све земље имају веома ниску инфлацију већ дуго низ година. Изузетак представља Србија где је стопа достигла високе једноцифрене нивое или краткотрајно двоцифрене у појединим годинама.

Можда и највећа слабост економског модела економија Западног Балкана била је хронична неискоришћеност људских ресурса. У наредној *табели (18)* је приказано кретање инфлације (π) и незапослености (U) у привредама Западног Балкана 2005-2019. године.

Табела 18. Инфлација и незапосленост у економијама региона Западног Балкана, 2005-2019. године

инфлација незапосленост	Албанија		БиХ		С. Македонија		Србија		Црна Гора	
	π (%)	U (%)	π (%)	U (%)	π (%)	U (%)	π (%)	U (%)	π (%)	U (%)
2005	2,4	16,5	3,6	30,4	-0,6	37,3	16,3	20,9	3,4	30,3
2006	2,4	16,2	6,1	31,1	3,3	36	10,7	20,9	2,1	24,5
2007	3	16	6,1	29	2,8	34,9	6	18,1	3,4	19,4
2008	3,3	13,1	1,5	23,4	7,5	33,8	12,4	13,7	9	17,1
2009	2,2	13,7	7,4	24,1	-0,7	32,2	8,1	16,1	3,6	19,1
2010	3,6	14,1	-0,4	27,3	1,5	32	6,1	19,2	0,4	19,6
2011	3,4	13,5	4	27,6	3,9	31,4	11,1	23	3,5	19,7
2012	2	13,4	2,1	28	3,3	31	7,3	24	4,1	20
2013	1,9	15,9	-0,1	27,5	2,8	29	7,7	22,2	2,2	19,5
2014	1,6	17,5	-0,9	27,5	-0,3	28	2,1	19,2	-0,7	18
2015	1,9	17,1	-1	27,7	-0,3	26,1	1,4	17,7	1,5	17,5
2016	1,3	15,2	-1,6	25,4	-0,2	23,7	1,1	15,3	-0,3	17,7
2017	2	13,8	0,8	20,5	1,4	22,4	3,1	13,5	2,4	16,1
2018	2	12,3	1,4	18,4	1,5	20,7	2	12,7	2,6	15,2
2019	1,4	12,3	0,7	18,4	0,8	17,8	1,9	12,7	0,4	14,9

Извору: International Monetary Fund – IMF DataMapper, Database; World Economic Outlook (april 2020) – Inflation (Inflation rate, average consumer prices – annual percent change),

<https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEQ/ALB/BIH/CZE/MNE/MKD/ROU/POL/LTU/LVA/BGR/HRV/SV/SVK/SRB/EST/HUN>

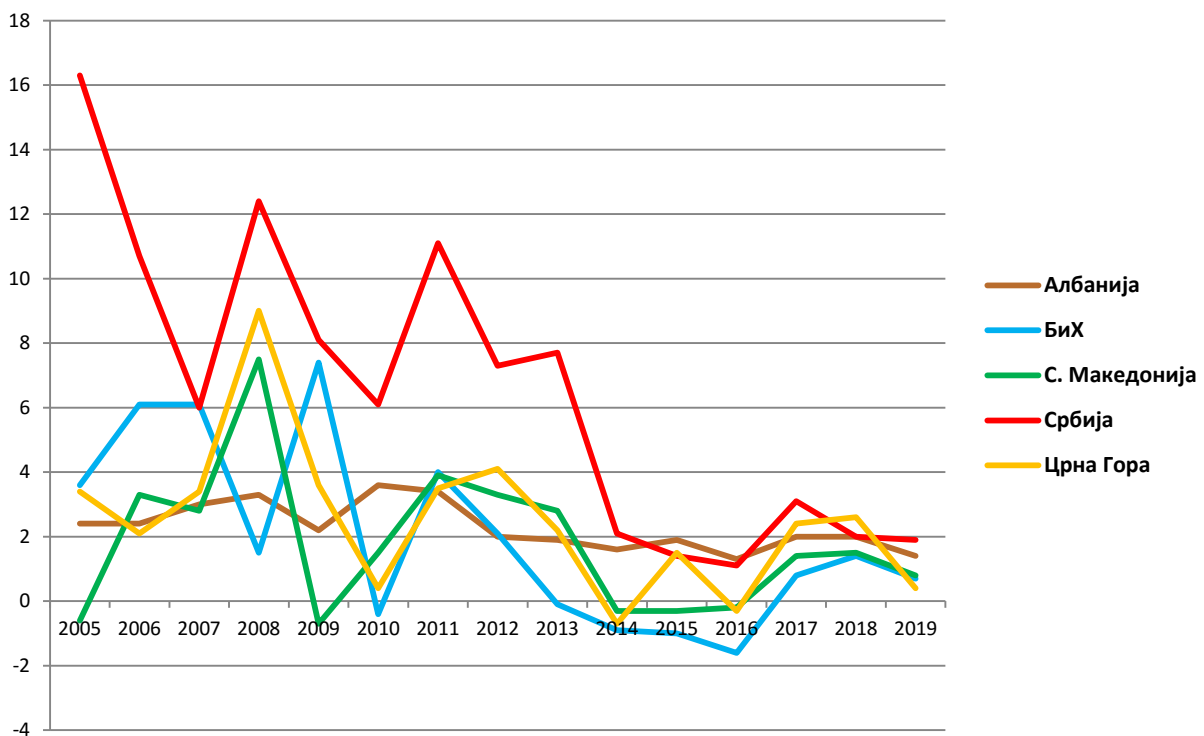
&

World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators; Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Србија је дуго имала проблем са ценовном стабилношћу. Ситуација се променила 2014. године када је инфлација стабилизована и доведена у оквире умерене инфлације (1,1 до 3,1 %). У анализираном петнаестогодишњем периоду, највећа стопа инфлације забележена је 2005. (16,3%) и 2018. (12,4%). У преосталим земљама региона цену су биле релативно стабилне, уз периодичне флукуације које су биле кратког трајања. Албанија је имала најстабилније цене у посматраном периоду – 1,3% до 3,6%. Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Црна Гора су у појединим годинама бележиле и дефлацију – пад општег нивоа цена. Тај пад је био највећи у БиХ током четворогодишњег периода (2013-2016.), када се дефлација кретала од 0,1% до 1,6%. Генерално се може констатовати да је у посматраном временском раздобљу ниво цена у региону био релативно стабилан, изузимајући Србију у којој се током неколико година евидентирала двоцифрена инфлација. Следећи *графикон (б)* приказује кретање општег нивоа цена у западнобалканским земљама током посматраног периода, 2005-2019.

Графикон 6. Инфлација у економијама Западног Балкана, 2005-2019.

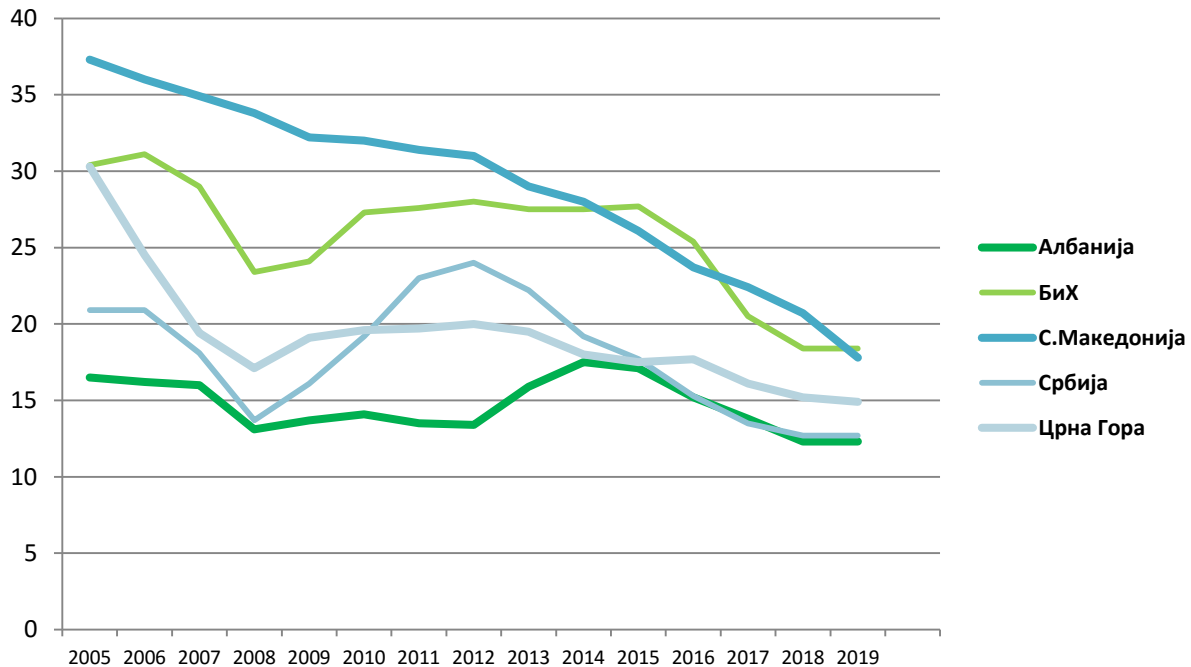

Извор: Аутор, на основу базе података Међународног монетарног фонда

Незапосленост представља један од највећих макроекономских изазова са којим се суочавају економије Западног Балкана. Стопа незапослености је у првој половини анализираног петнаестогодишњег периода била изразито висока у С. Македонији (од 31% у 2012. до 37,3% у 2005.) и Босни и Херцеговини (од 28% у 2012. до 31,1% у 2006). Црна Гора је већ 2007. године свела стопу незапослености испод 20%, док су Србија и Албанија уз периодичне флукуације незапослености, последњих година бележиле најниже стопе незапослености у региону. Као што је напред већ истакнуто, хронична неискоришћеност производних капацитета, а нарочито недовољна упосленост људских ресурса, представља једно од најистакнутијих макроекономских ограничења стабилног

и одрживог економског раста и развоја и поправљања животног стандарда. На следећем *графикону (7)* представљен је проблем незапослености у земљама региона.

Графикон 7. Стопа незапослености економија Западног Балкана, 2005-2019.

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

Земље региона традиционално имају велики прилив дознака и задовољавајући ниво девизних резерви. Јавни дуг је порастао у већини земаља од 2007. године, а Србија је забележила највећи проценат повећања јавног дуга. Крајем 2014. године ниво јавног дуга био је знатно изнад 60% БДП-а у Албанији и Србији, а нешто мањи у Црној Гори. Овакав јавни дуг представља ризик за макроекономску стабилност. Међутим, Албанија и Србија су се обавезале аранжманима са ММФ-ом да ће одобрена средства користити за отклањање фискалних неравнотежа и стављање јавног дуга у границе одрживости (Sanfey et al., 2016).

Основу модела развоја западнобалканских економија требало би да представља реални сектор, односно извозно оријентисана индустрија. Интензивирање производње, праћено растом запослености и извоза требало би да буду главни развојни циљеви. Искуство неких развијених земаља потврђује да је примена стратегије извозне експанзије била успешна јер је истовремено обезбедила висок темпо индустријског раста, раста запослености и извоза, као и постизање одговарајуће конкурентности индустријских производа. Нажалост, истиче Савић (2010), регион Западног Балкана је пропустио драгоцену шансу да у минулом периоду од петнаест година, који је био карактеристичан по огромном приливу страног капитала, значајније унапреди и побољша перформансе националних привреда.

Подизање конкурентности региона Западног Балкана, посебно сектора који су извозно оријентисани, захтева унапређење општих фактора конкурентности, попут макроекономске стабилности, стварања подстицајног привредног амбијента, образовања висококвалификованог кадра, интеграције у глобалне економске токове, унапређења привредне инфраструктуре и сл. Раст производње је приоритетан циљ

макроекономске политике који би требало да се више базира на извозној експанзији него на расту домаће тражње. Веселиновић (1999) истиче да у случају да се макроекономска политика оријентише на раст производње стимулисањем домаће тражње, то би значило да се таква производња мора инфлаторно финансирати. Међутим, поставља се питање да ли ограничење тражње на домаћем тржишту доводи до пораста извоза? Нека искуства то потврђују. Тако су аутори Paul и Mote (1970) навели пример машинске индустрије током рецесије у Индији када је у кратком року дошло до побољшања извозне конкурентности. Испоставило се да је главни фактор који је утицао на знатно повећање извоза током рецесије био управо пад домаће тражње. Наравно, овај пример не треба генерализовати и занемарити позитиван утицај домаће тражње на раст производње.

Може се закључити да светска економска криза која је погодила цео свет, у потпуности је разоткрила слабости модела привредног раста економија Западног Балкана и указала да он није дугорочно одржив. Функционисање модела у коме је бржи раст домаће тражње од раста БДП-а био омогућен растућим дефицитом платног биланса није одрживо на дуги рок. Обзиром на ограничене могућности нових прекомерних задуживања на међународном финансијском тржишту, неопходно је да земље Западног Балкана успоставе нови модел раста који ће да се заснива на новим инвестицијама, реиндустријализацији, предузетништву, расту производње и извозу (Бајец ет ал., 2010).

3. ДИНАМИКА БДП-А И СЕКТОРСКА СТРУКТУРА БДП-А ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ПЕРИОДУ 2005-2019

Бруто домаћи производ је мерило остварених резултата привредне активности у оквиру једне националне економике и способности да се задовоље потребе различитих облика потрошње (личне, јавне, инвестиционе). Владе настоје да усвоје и реализује мере економске политике које ће омогућити континуирани раст БДП-а и животног стандарда становништва. Земље Западног Балкана у току дугогодишње транзиције нису успевале да обезбеде стални раст БДП-а и достизање БДП-а по глави становника из последње предтранзиционе године.

Пад БДП-а током глобалне рецесије у 2008. и 2009. није био тако интензиван на Западном Балкану као у појединим земљама Централне и Источне Европе. Са изузетком Албаније која није остварила негативну стопу економског раста, преостале земље региона су 2009. године имале пад који се кретао од 0,4% у Северној Македонији, до 5,8% у Црној Гори (табела 19). У годинама пре глобалне економске кризе, све земље Западног Балкана бележиле су релативно високе и стабилне стопе раста БДП-а, са годишњим просеком изнад 5% током прве четири године (2005-2019). Највеће стопе у посматраном петнаестогодишњем периоду бележе БиХ 2005. године (8,8%), Црна Гора 2006. (8,6%) и Албанија 2008. године (7,5%).

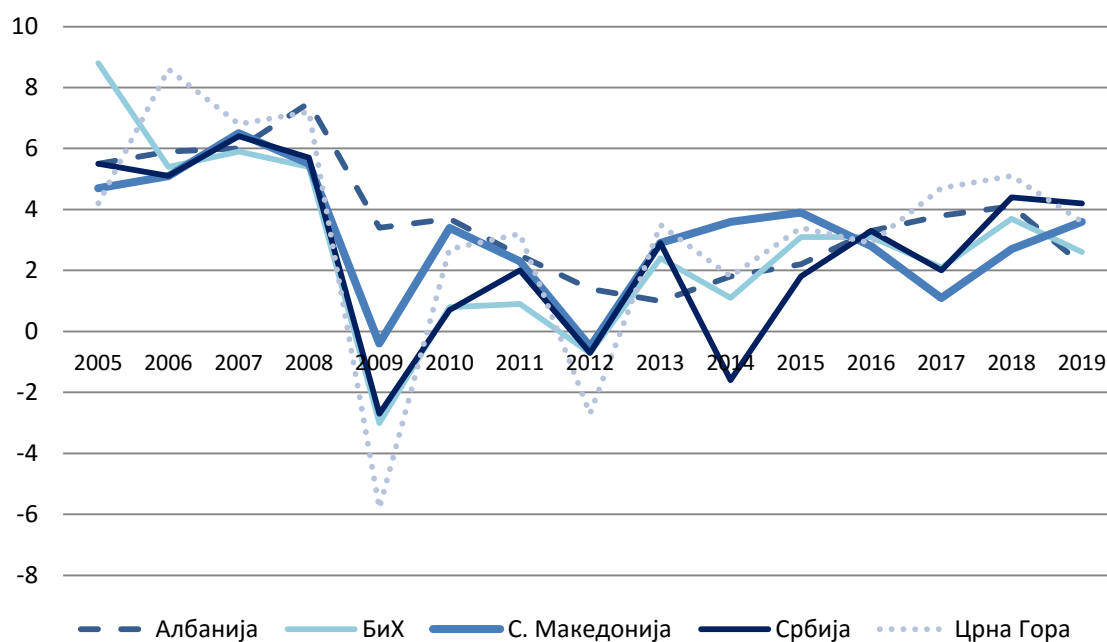
Табела 19. Годишња стопа раста БДП-а (2005-2019. године)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	5,5	5,9	6,0	7,5	3,4	3,7	2,5	1,4	1,0	1,8	2,2	3,3	3,8	4,1	2,2
Б и Х	8,8	5,4	5,9	5,4	-3,0	0,8	0,9	-0,7	2,4	1,1	3,1	3,1	2,1	3,7	2,6
С.Македонија	4,7	5,1	6,5	5,5	-0,4	3,4	2,3	-0,5	2,9	3,6	3,9	2,8	1,1	2,7	3,6
Србија	5,5	5,1	6,4	5,7	-2,7	0,7	2,0	-0,7	2,9	-1,6	1,8	3,3	2,0	4,4	4,2
Црна Гора	4,2	8,6	6,8	7,2	-5,8	2,7	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,4	2,9	4,7	5,1	3,6

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Посматрајући *табелу 19* могло би се протумачити да је након окончања глобалне кризе економска активност у региону доживела опоравак 2015. године, упркос томе што је стопа раста БДП-а била испод 5% све до краја посматраног периода. Изузетак је направила Црна Гора 2018. године када је остварила раст БДП-а од 5,1%. Тренд БДП-а у анализираним земљама представљен је на следећем *графикону (8)*.

Графикон 8. Стопа раста БДП-а економија Западног Балкана, 2005-2019.

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

Познато је да БДП представља један од најзначајнијих и најчешће коришћених макроекономских индикатора. У *табели 20* су презентоване агрегатне вредности БДП-а западнобалканских економија, обрачунате по текућим ценама и исказане у америчким доларима. Обухваћени период посматрања је, као и у претходним анализама, од 2005. до 2019. године.

Табела 20. Номинални БДП економија Западног Балкана, у милијардама УСД, 2005-2019. године

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	8,05	8,90	10,68	12,88	12,04	11,93	12,89	12,32	12,78	13,29	11,39	11,86	13,02	15,15	15,28
Б и Х	11,22	12,86	15,78	19,11	17,61	17,18	18,64	17,23	18,18	18,56	16,21	16,91	18,08	20,18	20,05
С.Македонија	6,26	6,86	8,34	9,91	9,40	9,41	10,49	9,75	10,82	11,36	10,06	10,67	11,31	12,63	12,69
Србија	27,68	32,48	43,17	52,19	45,16	41,82	49,26	43,31	48,39	47,06	39,63	40,63	44,12	50,60	51,41
Црна Гора	2,26	2,72	3,68	4,55	4,16	4,14	4,54	4,09	4,47	4,59	4,05	4,38	4,86	5,51	5,49

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

*БДП је обрачунао по текућим ценама и исказан је у америчким доларима (current USD)

Подаци из *табеле 20* указују да се привреде Западног Балкана знатно разликују по висини новостворене вредности добара и услуга током календарске године. Уочава се да је највећи забележени ниво БДП-а у разматраном периоду остварила Србија, која је као најмногољуднија земља Западног Балкана (7 милиона становника) у 2008. години остварила БДП од 52 млрд. УСД. После Србије, највећу вредност БДП-а бележила је Босна и Херцеговина. Међутим, Босна и Херцеговина је са око 3,3 милиона становника бележила значајно ниже вредности у односу на српску економију. Највећи БДП забележен је у 2018. и 2019. години када је генерисано нешто више од 20 млрд. УСД БДП-а. Албанија је, попут Србије и Босне и Херцеговине, рекордан БДП остварила у последње две посматране године (приближно 15 млрд. УСД), док су Северна Македонија и Црна Гора бележиле најниже вредности. Детаљан приказ годишњих вредности БДП-а у регији Западног Балкана дат је у претходној *табели 20*.

Обзиром да се анализиране земље разликују по величини својих економија и по броју становника, за поређење остварених резултата далеко је прикладније посматрати висину БДП-а по глави становника (БДП *per capita*). Наредна *табела (21)* приказује вредности БДП-а по становнику за пет анализираних земаља Западног Балкана.

Табела 21. БДП по глави становника (2005-2019.) – вредност у УСД

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	2674	2973	3595	4371	4114	4094	4437	4248	4413	4579	3953	4124	4531	5284	5352
Б и Х	2981	3417	4193	5091	4715	4636	5093	4779	5131	5330	4727	4995	5395	6072	6109
С.Македонија	3038	3326	4036	4793	4544	4543	5064	4698	5211	5469	4840	5129	5431	6089	6022
Србија	3721	4383	5849	7101	6169	5735	6809	6016	6755	6600	5589	5765	6293	7252	7412
Црна Гора	3675	4426	5976	7368	6727	6688	7329	6587	7187	7378	6515	7029	7784	8846	8909

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;

GDP per capita (current US\$),

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, accessed on December, 24th 2020.

На бази података из *табеле 21*, може се констатовати да Црна Гора и Србија остварују највећи БДП-а по глави становника. Наиме, Црна Гора је од осамостаљења економија која успева да генерише највиши ниво БДП-а *per capita*. На крају периода, црногорска економија је достигла висину од приближно 9000 УСД БДП-а по глави становника. Тај износ је већи у односу на БДП по становнику у Србији за приближно 1500 УСД. Уз краткотрајне флукуације проузроковане екстерним шоковима, привреде Западног Балкана су у континуитету увећавале висину БДП-а *per capita* током читавог

петнаестогодишњег периода. Уколико се узме просечна вредност БДП-а по становнику за цео посматрани период, уочава се да је црногорска привреда остварила најбоље резултате. Просечне вредности БДП-а *per capita*, за период 2005-2019., приказане су у наредној *табели* (22).

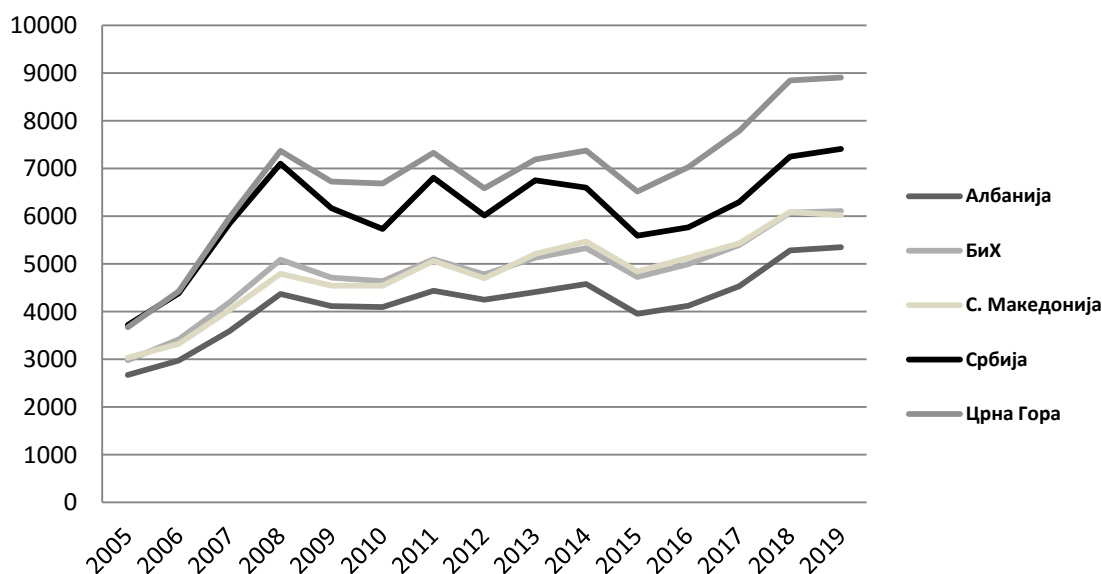
Табела 22. Просечна вредност БДП-а по глави становника, 2005-2019. године

ПРИВРЕДА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	БДП <i>per capita</i>
Албанија	4182,80
Б и Х	4844,27
С.Македонија	4815,53
Србија	6096,60
Црна Гора	6828,27

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

На наредном *графикону* (9) је представљен тренд БДП-а по глави становника у анализираним економијама Западног Балкана.

Графикон 9. БДП по глави становника економија Западног Балкана, 2005-2019.

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

Земље у региону Западног Балкана имају екстензивне привредне структуре, уместо ослањања на један или неколико стратешких сектора. Ипак, као најзначајнији се истичу: трговина, индустрија, јавна управа и пољопривреда. Трговина, укључујући транспорт и складиштење, смештај и услуге исхране, у просеку је највећи сектор економија Западног Балкана и креће се у распону од 18 % БДП-а у Албанији и Србији до 27 % у Црној Гори. Sanfey и Milatović (2018) наводе у свом истраживању да иако на делатност трговине на велико и мало отпада око 15% БДП-а у економијама у региону, важност смештаја и прехранбених услуга у Црној Гори која је високо зависна од туризма, са уделом од 8%, представља оно што ову земљу разликује од остатка региона.

Генерално се може констатовати да услужни сектор највише доприноси расту БДП-а у економијама региона, док је учешће пољопривреде у генерисању новостворене вредности најниже у свим земљама које су обухваћене анализом. У наставку (табела 23) је приказана секторска структура БДП-а у земљама Западног Балкана за временски период 2005-2019. године.³

Табела 23. Секторска структура БДП-а (у %), 2005-2019. године

Држава	Албанија			Б и Х			С.Македонија			Србија			Црна Гора		
	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ
2005	18,8	25,1	43,6	8,3	21,3	54,7	9,7	20,4	55,8	6,7	29,1	47,2	8,8	17,3	57,6
2006	17,7	25,3	43,5	8,1	21,0	52,7	9,0	21,7	56,3	6,8	28,7	47,6	8,2	17,7	55,8
2007	17,2	25,3	44,6	7,7	21,7	52,6	8,9	20,6	56,7	6,1	28,2	48,6	7,2	17,0	55,3
2008	16,8	25,2	44,7	7,2	23,2	53,7	11,4	19,5	55,1	7,4	27,6	48,6	7,4	17,7	55,2
2009	16,8	24,4	45,3	7,1	22,8	55,7	10,4	19,0	57,1	7,2	24,9	51,6	8,3	17,3	57,4
2010	18,0	24,9	44,0	6,8	22,4	55,6	10,1	21,0	55,1	6,6	25,3	51,7	7,7	17,1	58,6
2011	18,2	24,5	44,3	6,8	22,1	55,9	9,4	21,6	55,1	7,4	26,7	50,3	8,1	15,1	60,6
2012	18,8	22,9	45,0	6,1	21,5	56,9	9,1	21,1	56,3	6,4	27,0	51,0	7,5	14,9	61,5
2013	19,6	23,1	44,6	6,8	22,2	56,2	10,0	22,1	54,8	7,4	26,8	50,4	8,0	15,5	58,6
2014	20,0	21,5	45,8	6,0	22,1	56,9	10,2	22,8	53,8	7,1	25,2	51,7	8,1	14,3	58,6
2015	19,8	21,8	46,3	6,2	22,5	56,3	9,7	23,9	53,7	6,7	25,7	50,9	8,1	14,4	60,3
2016	19,8	21,1	46,7	6,4	23,2	55,5	9,2	24,0	53,5	6,8	25,7	50,4	7,5	15,7	59,6
2017	19,0	20,4	48,0	5,6	23,9	55,8	7,9	24,3	54,5	6,0	26,1	50,9	6,9	14,9	60,1
2018	18,4	21,3	47,7	5,9	24,5	54,9	8,5	23,9	54,4	6,3	25,5	51,0	6,7	15,9	59,2
2019	18,6	20,1	48,6	6,1	23,7	55,5	8,8	23,9	54,6	6,2	25,6	51,2	-	-	-

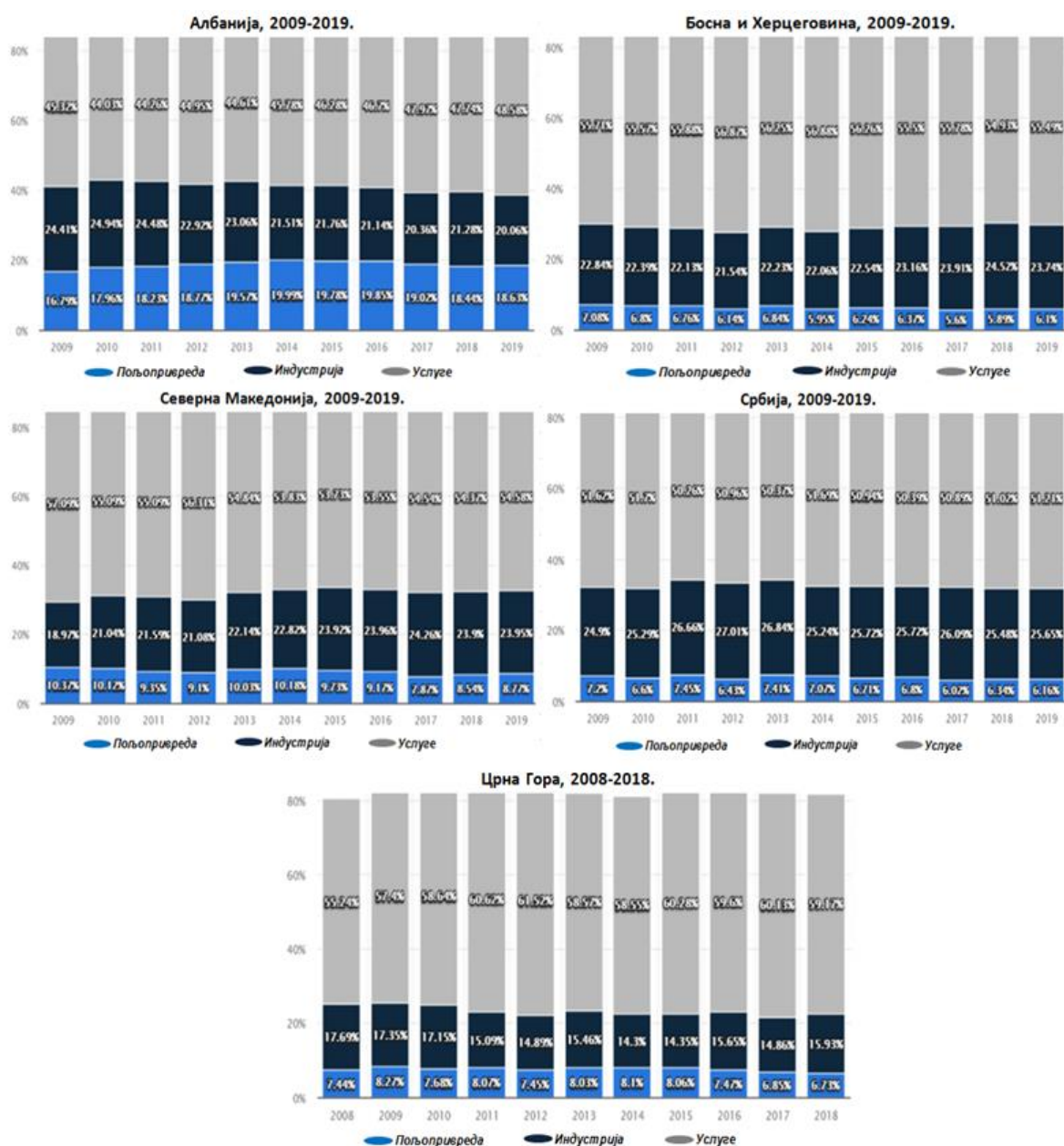
Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators; <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>; Statista, <https://www.statista.com>;

Индустрија у просеку чини петину БДП-а. Међутим, ово се значајно разликује у зависности од привреде која се посматра. Улога индустрије је посебно важна у Србији, и нешто мање у Босни и Херцеговини. Прерађивачка индустрија је претежна индустријска грана, посебно у Србији и С. Македонији. Комунална делатност, као и делатност производње енергије, важне су за Босну и Херцеговину и Црну Гору. Рударство нема запажену улогу у овом региону. Јавна управа је трећи по величини економски сектор. Сектор обухвата одбрану, образовање, социјалне услуге и другу јавну управу и у просеку чини 17% економске активности. Учешће се креће од свега 13% у Албанији до преко 25% у Босни и Херцеговини. Овако висок удео јавне управе у економији БиХ је последица сложености државног апарата. Говорећи о пољопривредном сектору, Sanfey и Milatović (2018) наводе да се стиче утисак да је

³ Сагласно међународној стандардној индустријској класификацији (**International Standard Industrial Classification – ISIC**), све привредне делатности се могу поделити у три сектора који су класификовани у 21 сегмент, односно 99 области. У примарни (пољопривредни) сектор убрајају се шумарство, лов и риболов, као и узгој усева и сточарска производња, односно ставке 1-4 сагласно методологији ISIC-а. У секундарни (индустријски) сектор укључене су ставке 10-49, попут грађевинарства, прехранбене, дуванске и текстилне индустрије, производње моторних возила и мотоцикала, делатности снабдевања електричном енергијом, гасом и паром и сл., укључујући и сектор рударства. У терцијарни (услужни) сектор убрајају се ставке 50-99, као што су трговина на велико и мало, транспортне услуге, образовање, здравствена заштита, осигурање, послови са некретностима и др. Комплетна класификација економских делатности представљена је у табели у прилогу (табела 76, у прилогу).

регион пољопривредно интензиван. Пољопривреда (заједно са шумарством и рибарством) у просеку чини 12% БДП-а, у распону од 7% у Босни и Херцеговини до 23% у Албанији. Ово је значајно различито у односу на регион Централне и Источне Европе, где тај сектор у просеку чини само 4% БДП. Србија се истиче као земља која има компаративну предност у пољопривреди, углавном због поседовања плодног пољопривредног земљишта у Војводини и Шумадији. Преостале четири земље имају мање напредне пољопривредне секторе. Потенцијал за даљи развој пољопривреде у региону је значајно детерминисан решавањем нагомиланих проблема у овом сектору, у смислу консолидације пољопривредних газдинстава, унапређења маркетиншких активности и значајнијег фокуса на услуге осигурања. На *графикону (10)* сликовито је представљена секторска дистрибуција БДП-а у земљама региона за временски период 2009-2019., са изузетком Црне Горе чији подаци обухватају период 2008-2018.

Графикон 10. Секторска дистрибуција БДП-а економија Западног Балкана

Извор: Statista – The Statistics Portal for Market Data, <https://www.statista.com>

У целом свету, па тако и на Западном Балкану, пандемија COVID-19 је проузроковала рецесију у економији. Иако су изгледи по питању динамике опоравка и даље неизвесни, експерти Светске банке (World Bank Group, 2020, 2) предвиђају да ће се економска активност у региону смањити за око 4,8% у 2020. години. Основни узроци економске стагнације су пад домаће и стране тражње и поремећаји у производњи и дистрибуцији, нарочито од када су земље широм света поштриле мере за сузбијање пандемије, попут *lockdown*-а. Други, много јачи талас пандемије на Западном Балкану од средине јуна 2020. године, као и политичка неизвесност око избора у неким земљама, додатно су успориле економски опоравак. Притом, услед ограничења путовања и захтева за физичким дистанцирањем, летња туристичка сезона је суштински изгубљена, што је посебно погодило земље у чијој структури БДП-а туризам игра доминантну улогу, а то су Албанија и Црна Гора.

4. ДИНАМИКА ИНДУСТРИЈСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ПЕРИОДУ 2005-2019

У економској литератури се неретко разматра дилема где је заправо уграђена конкурентност неке земље. Уобичајено је схватање да конкурентна способност потиче из прерађивачке индустрије, јер је та индустрија главни креатор додате вредности и радних места у многим економијама. Притом, већа је техничка сложеност процеса и производа у прерађивачкој индустрији, а тиме је и већа генерисана додата вредност. Због тога је за креаторе економске политике ова индустрија фокус политике и истраживања одрживог развоја. Прерађивачка индустрија се сматра једном од најбитнијих економских активности која омогућава одрживу конкурентност и економски раст (Kumral et al., 2008). Bernard et al. (2017) закључују да је прерађивачка индустрија сектор са релативно високим стопама раста продуктивности током многих деценија, да је производња мотор савремене економије и као таква, од суштинског значаја за постизање дугорочног привредног раста и раста благостања.

Историјски емпиријски докази потврђују да је прерађивачка индустрија одувек била мотор укупног економског раста нација, што се односи како на индустријски најразвијеније светске економије, тако и на највећи део економија у развоју. Међутим, данас једна група аутора сматра да постоји низ фирми у услужном сектору које имају способност да генеришу иновације и раст продуктивности. Bernard et al. (2017) сматрају да политике које фаворизују прерађивачку индустрију, тј. производни сектор, не би требало да занемарују значај продуктивних услужних фирми. Уколико се то деси, ови аутори сматрају да ће то вероватно утицати да поједине компаније из производног сектора задрже мање ефикасне производне активности, због неповерења у подстицајне мере у услужном сектору и у циљу спречавања деиндустријализације.

Овакво резонување може се применити у случају високоразвијених земаља које имају савремену високо-технолошку базу у индустријској производњи, али не и на земље Западног Балкана чије недовољно развијене индустрије одликује ниско или средње интензивна технологија.

Упркос чињеници да постоји дифузија технологије у мање развијене економије, такав тренд није нужно праћен побољшањем у битним аспектима конкурентности мање развијених економија, какав је случај са групом земаља Западног Балкана. Кључни изазов за спровођење структурних промена и генерисање одрживог индустријског развоја у нискоконкурентним економијама Западног Балкана представља изградња

капацитета потребних за технолошко продубљивање у циљу постизања веће свеукупне индустријске конкурентности. То је могуће остварити кроз продуктивне инвестиције, побољшање инфраструктуре, увећање вредности људског капитала и изградњу ефикаснијих институција. И у најмање развијеним земљама Европе реиндустријализација је од суштинске важности за значајније увећање удела додате вредности прерађивачке индустрије у БДП-у и већег учешћа запослености прерађивачке индустрије у укупној запослености. Како би се повећао потенцијал региона Западног Балкана, UNIDO (2019) истиче да фокус треба да се усмери ка подстицању средње и високо технолошко интензивних инвестиција из иностранства и изградњи продуктивних производних капацитета. Индустријски инфериорне економије, какве су економије Западног Балкана, имају скромно учешће прерађивачке индустрије у генерисању БДП-а. Разлог за то лежи у чињеници да је капацитет ових економија у производњи и продаји властитих добара и услуга на домаћем и међународном тржишту лимитиран, о чему сведочи мали удео додате вредности производње у укупном БДП-у. Управо због тога ове економије не остварују значајнију глобалну конкурентност.

Европска унија је доминантан трговински партнер економија Западног Балкана. Међутим, ниво и динамика постојећих трговинских образаца не пружају превише разлога за оптимизам. Наиме, удео индустријских производа у трговинској размени је низак, а структура производа којима се тргује је релативно неповољна, са тенденцијом благог побољшања. Botrić (2012) закључује да би се земље региона Западног Балкана интегрисале у заједничко европско тржиште у будућности, требало би да се изврши значајно прилагођавање структуре трговинске размене, која подразумева раст учешћа индустријских производа који имају већу додату вредност у структури извоза. Развој индустрије на бази високе технологије би имао значајне импликације на поправљање конкурентских перформанси региона.

У следећој *табели (24)* представљено је учешће прерађивачке индустрије у генерисању БДП-а економија Западног Балкана током петнаестогодишњег периода (2005-2019. године).

Табела 24. Прерађивачка индустрија (2005-2019. године), у млрд. УСД

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	4,4	4,9	5,3	5,0	5,2	5,5	5,7	4,6	5,1	5,3	5,7	5,7	6,2	6,1	6,3
Б и Х	9,9	10,0	10,8	11,0	10,5	10,9	10,9	10,5	10,9	10,9	11,7	12,4	13,1	13,2	12,7
С.Македонија	9,7	10,2	10,2	9,8	8,8	9,9	11,4	10,2	9,9	11,0	11,8	12,3	12,6	13,0	-
Србија	19,5	18,6	17,8	17,2	14,9	15,3	15,2	15,8	16,1	15,0	14,7	14,7	15,1	14,5	-
Црна Гора	8,2	7,8	5,1	5,1	4,5	4,6	5,0	4,1	4,0	3,9	4,1	3,7	3,8	4,0	-

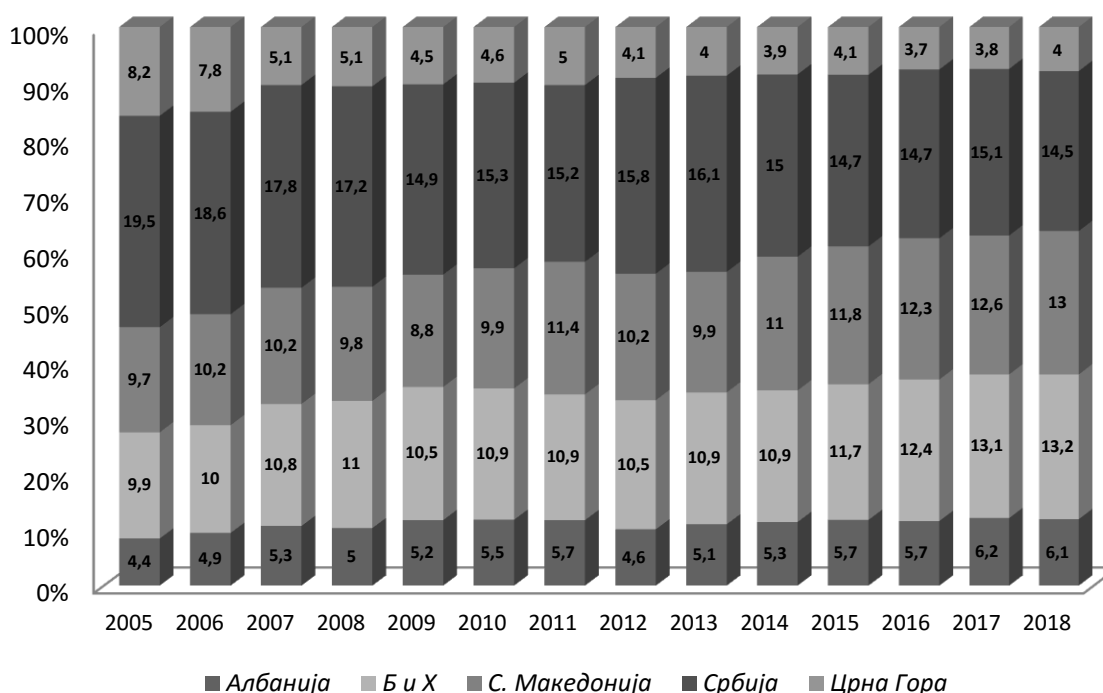
Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Штрбац (2016) наводи да су емпиријска и теоријска литература и економска реалност потврдиле да успешне индустрије, а нарочито прерађивачка индустрија, спадају у групу најважнијих одредница дугорочног одрживог раста. Прерађивачка индустрија је главни генератор додате вредности и раста запослености у економији. Прерађивачка индустрија коју одликује већи технолошки интензитет створиће већу додату вредност у економији и веће стопе раста.

Подаци из *табеле 24* указују да је учешће прерађивачке индустрије у стварању БДП-а земаља Западног Балкана релативно скромно. Црна Гора и Албанија су само периодично оствариле раст учешћа прерађивачке индустрије у БДП-у које током

посматраног периода има константно једноцифрену вредност. Подаци за Србију, БиХ и Северну Македонију су повољнији. Србија је најбоље резултате остварила на почетку периода (2005-2008), да би паралелно са доласком глобалне економске кризе, ионако скромно учешће прерађивачке индустрије додатно пало за 2-3% у односу на почетни период. На следећем *графикону (11)* може се уочити учешће прерађивачке индустрије у БДП-у свих земаља региона Западног Балкана у периоду од 2005. до 2018. године на основу расположивих званичних података Светске банке.

Графикон 11. Учешће прерађивачке индустрије у генерисању БДП-а привреда региона Западног Балкана, 2005-2018. године

Извор: Аутор, на основу званичних података Светске банке – World Bank Group – World Bank Open Data – <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Савић (2010) закључује да је глобални економски развој у савременим условима детерминисан процесом индустријализације у оквиру којег секундарни привредни сектор, пре свих рударство и прерађивачка индустрија, остварује највеће учешће у агрегатној производњи, извозу и потрошњи. Значајно место у економском развоју свакако има и пољопривредна производња. Ове две производне делатности обезбеђују храну и технологију, без чијег развоја се не би могло рачунати на развој услужних грана. Искуства најуспешнијих транзиционих земаља указују да извозно-оријентисана индустријализација у кратком року може осигурати испуњење кључних економско-социјалних циљева који подразумевају превасходно раст запослености у индустријском сектору, унапређење међународне конкурентности, целовитију интеграцију у међународну поделу рада и развој стратешки важних привредних делатности. Што се тиче Србије, најновија национална стратегија истиче делатности које треба да буду лидери у извозу и индустријском развоју Србије: прехранбена индустрија, индустрија метала, хемијска индустрија, делатност која је усмерена на производњу добара од гуме и пластике, електрични и оптички уређаји и саобраћајна и транспортна средства. Савић

(2010) истиче да оваква структура указује да су средње и ниже технолошки интензивне индустријске гране главни сегменти индустријске структуре и покретачи економског раста и развоја привреде.

5. ДЕИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА ПРИВРЕДА ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ТРАНЗИЦИОНОМ ПЕРИОДУ

Индустријализација је метод и политика економског развоја која је била тачка ослонаца убрзаног развоја социјалистичких земаља непосредно после Другог светског рата. Одабиром индустрије као носиоца свог будућег економског развоја, ове земље су се за врло кратко време од заосталих аграрних земаља претвориле у средње развијене индустријске земље. Индустријски замах трајао је све до распада СССР-а 1989. године и почетка процеса транзиције у који су ушле све источноевропске социјалистичке земље, укључујући и привреде региона Западног Балкана. Отпочињањем програма транзиције, све реалсоцијалистичке земље су ушле у фазу економске рецесије и деиндустријализације. Stevanović et al. (2013) закључују да је 11 земаља релативно успешно прошло кроз процес транзиције и да су током петнаест година овог процеса успеле да достигну предтранзициони ниво БДП-а. Оне су у већини испуниле услове неопходне за чланство у Европској унији и тиме су формално окончале процес транзиције. Србија и остале земље Западног Балкана искусиле су бројне промашаје током спровођења процеса транзиције, тако да се деиндустријализација ових привреда наставила и у периоду након 2000. године.

Улазак у процес економске транзиције је подразумевао прелазак са модела централног планирања на тржишни модел привређивања. Спровођење транзиционих програма није имало повољне ефекте на индустријски сектор и привреде Западног Балкана у целини. Програми реформи у земљама Западног Балкана су били лоше конципирани и недоследно спровођени. Вишегодишњи и значајан пад индустријске производње, појава вишкова радне снаге у индустрији као последица лоше приватизације и изражена неконкурентност извоза, представљају трендове који су редуковали индустријску производњу и драстично смањили значај индустрије за раст економија тих земаља. За разлику од неких земаља Централне и Источне Европе које су у одређеној мери успеле да са мањим губицима у привреди амортизују прелазак на нови модел привређивања (Чешка, Словенија, Пољска), Србија и друге земље региона Западног Балкана нису успеле да на адекватан начин одговоре транзиционим изазовима и притисцима. Божић (2009) наводи да земље Западног Балкана нису биле успешне у прилагођавању новим условима тржишног функционисања, што се негативно одразило на макроекономске перформансе, кроз драстично смањење учешћа индустрије у генерисању БДП-а, пораст незапослености, ценовну нестабилност, погоршање односа спољнотрговинске размене, пад животног стандарда и међународне конкурентности.

Sertić et al. (2019) наводе да ови трендови нису били присутни искључиво међу земљама Западног Балкана. Читава Европа је доживела процес деиндустријализације током последњих неколико деценија. Како не би угрозила властиту конкурентност, европска економија се морала ослањати на јаке и модерне индустријске базе, ново знање и нове технологије, сектор малих и средњих предузећа и иновације. Повећање продуктивности је било пресудно за постизање снажног економског раста у овом периоду.

Динамичан развој индустрије и индустријализација као метод економског развоја, обележили су XX век у целом свету. Реч је о тренду који је одлучујуће

подстакао темпо економског развоја. Божић (2009) закључује да је захваљујући убрзаној индустријализацији, остварен динамичан развој светске привреде, диверзификација производне структуре, раст продуктивности рада, редуковање степена зависности производног процеса од природних ресурса и природних услова. Социјалистички модел индустријализације који је био карактеристичан за регион Западног Балкана од средине XX века, утицао је на модернизацију и динамичан прогрес свих економија региона. Модел привредног развоја који је тада постао актуелан заснивао се на убрзаном економском расту и развоју у којем индустријски сектор има доминанту улогу и највеће учешће у привредној структури. За разлику од периода транзиције у коме се раст базирао на иностраним средствима финансирања, у социјалистичком периоду се економски раст претежно заснивао на домаћој акумулацији и домаћим изворима финансирања. У том периоду индустрија је била лидерски сектор у генерисању БДП-а. Притом, индустријализација је значајно утицала на измену економске структуре становништва, јер је значајан део пољопривредног становништва нашао запослење у индустрији. Истовремено, индустрија је значајно утицала на раст обима и измену структуре спољнотрговинске размене. Божић (2009) наводи да су индустријски развој и технолошка модернизација утицали на економски развој социјалистичких земаља, али значајно мање него што је то био случај у тржишним привредама.

Petrakos (2002) објашњава да су земље Западног Балкана путем транзиције покушале да изграде ефикасну тржишну привреду, али да су бројни економски, геополитички и историјски фактори утицали да се постигне само делимичан успех. Petrakos (2002) закључује да су на актуелну економску и друштвену стварност западнобалканских земаља утицали бројни фактори. Транзициони неуспех не би требало приписати искључиво погрешно вођеној владиној политици, лошим изборима и корупцији на свим нивоима, а да се не доведе у питање важност осталих фактора. У исто време, нема чврстих основа за тврдњу да је већи напредак земаља Централне и Источне Европе само последица успешног спровођења одговарајућих политика. Поред ових политика, које су несумњиво играле значајну улогу, треба узети у обзир и читав низ других фактора који су или повезани са географским положајем сваке земље, или са развојним, организационим или историјским атрибутима. Наведени фактори и атрибути у средњем року могу позитивно или негативно да одреде темпо и пут земаља и ток прилагођавања новом економском окружењу.

Кризни период који је у региону Западног Балкана наступио након финансијске и економске кризе, после 2009. године проузроковао је многе структурне проблеме, као што су: висок трговински дефицит и дефицит текућег рачуна; растући социјални проблеми који су повезани са незадовољавајућом ситуацијом на тржиштима рада; интензивна деиндустријализација; динамично ширење сектора услуга (банкарство, телекомуникације, трговина на мало, некретнине) који првенствено служи домаћем тржишту и чиме се само индиректно доприноси развоју сектора разменљивих добара и побољшању међународне конкурентности (Uvalić & Cvijanović, 2018).

Са сигурношћу се може рећи да је главна карактеристика структурних промена у српској привреди и осталим привредама региона Западног Балкана током последње три деценије била деиндустријализација праћена неадекватном имплементацијом транзиционих програма. Из наведених разлога Штрбац (2016) закључује да постоји потреба за формулисањем нове индустријске политике која ће се заснивати на извозно-оријентисаној реиндустријализацији, идентификовању и подршци пропульзивним секторима и индустријама и стварању подстицаја за одређене компаније и секторе који би се идентификовали као носиоци економског прогреса.

Поједини аутори истичу да постоји разлика у узроцима деиндустријализације у транзиционим привредама и у развијеним привредама. Тако Tomljanović et al. (2018) говоре о деиндустријализацији као сложенем и широко присутном економском проблему. Реч је о природном процесу који је карактеристичан и за развијене земље и резултат је убрзаног економског раста и промена у економској структури, што изазива смањење удела индустријског сектора у генерисању БДП-а. Неки аутори истичу да је овај процес резултат убрзаног раста индустријске продуктивности која остаје стабилна, упркос паду удела индустрије у БДП-у. Заправо, деиндустријализацију карактерише смањење производње и запослености у индустријском сектору, уз истовремено повећање производње и запослености у услужним делатностима. Притом, учешће индустријских производа у спољној трговини се смањује, што за последицу има појаву трговинске неравнотеже. Дефицит спољне трговине наставља да расте, па државе услед недовољног девизног прилива нису у могућности да реализују увоз потребан за одржавање домаће производње. Таква кретања у економији успоравају економски раст и проузрокују пратеће макроекономске проблеме. У већини случајева преурањена деиндустријализација је карактеристична за транзиционе земље и проузрокована је лоше конципираном и стихијски спроведеном приватизацијом која није била усаглашена са процесом структурног прилагођавања транзиционих привреда светским привредним токовима.

Известан број економиста сматра да је деиндустријализација у основи последица све присутнијих и глобализованих процеса *outsourcing*-а (реалокације производних процеса из матичне компаније). Замерка која се упућује заговорницима деиндустријализације односи се на давање превеликог значаја динамичнијем развоју сектора услуга у поређењу са индустријским сектором. Појава *outsourcing*-а несумњиво је имала улогу промотера деиндустријализације. Lošonc и Ivanišević (2014) наводе да је погрешно посматрати реалокацију као процес који генерише искључиво негативне ефекте на домаћу незапосленост. У аутомобилској индустрији САД-а, у периоду од 1990-2007, угашено је 172.000 радних места, али је додата вредност по радном месту порасла за око 85%. У електронској индустрији је током две деценије дошло до затварања 365.000 радних места, али се упркос томе додата вредност повећала за чак 363%. Губитак радних места који указује на смањење запослености у индустријском сектору, може се само делимично приписати *outsourcing*-у, док се остали разлози за смањење запослености крију иза техничко-технолошког прогреса који смањује потребу за обимнијом радном снагом у индустријским погонима. Када се говори о деиндустријализацији, Кина се често помиње као промотер индустријализације, уз метафорично описивање ове земље као светске индустријске радионице. Уколико дође до релативног пада укупне производње и запослености, то не мора нужно да значи и смањење тражње за индустријским производима. Наиме, истичу Lošonc и Ivanišević (2014), индустријска производња може имати мање учешће у БДП-у, а да уједно индустрија и тржишна реализација индустријских добара испољавају бржи раст од раста БДП-а. У сваком случају, (де)индустријализација се посматра као неизбежан аспект економске модернизације.

High (2013) посебно истиче бројне социолошке последице деиндустријализације. Деиндустријализација није проузроковала само уништавање фабрика и пораст незапослености, већ и уништавање градова и квартова у којима су људи живели и радили. Наиме, као последица колапса индустрије, градови и читави региони бивали су опустошени.

Свеобухватан приступ феномену деиндустријализације пружају бројни аутори из региона (Družić et al., 2012; Mičić & Zeremski, 2011; Tomljanović et al., 2012) који анализом деиндустријализације у транзиционим привредама истичу да се ради о

апсолутној деиндустријализацији која подразумева истовремено смањење индустријске производње и смањење запослености у индустријском сектору.

Упркос томе што је индустријски сектор био основ брзог економског развоја постсоцијалистичких привреда све до 1990. године, након ње се привредна структура економија региона Западног Балкана мења у корист услужног сектора који доминира у генерисању БДП-а и запослености. Управо је раст услужног сектора на рачун индустрије проузроковао убрзање процеса деиндустријализације земаља Западног Балкана, па самим тим и Србије (Мићић & Зеремски, 2011).

Регион је потрошио драгоцено време током прве декаде транзиције и пропустио шансу да искористи предности глобализације. Ратови и сукоби који су погодили регион 90-их година гурнули су земље у европску периферију. Деиндустријализација је уништила радна места и проузроковала високе концентрације незапослености у најнеразвијенијим подручјима, уз пораст сиромаштва. Интеграција на међународна тржишта је била отежана, што је за резултат имало хроничан дефицит платног биланса. Bartlett (2009) наводи да је низак прилив СДИ био детерминисан високим ризицима улагања у регион, што је ометало технолошко сустизање и истовремено слабило међународну конкурентност. Приходи су неупоредиво мањи, а бројна домаћинства постају у великој мери зависна од прихода по основу дознака чланова породица запослених у иностранству. Криза која је наступила крајем друге деценије транзиције продубила је нагомилане проблеме, обзиром да су се приходи по основу извоза смањили, финансијски капитал повукао, привредни раст успорио, а незапосленост додатно повећала.

Ђуричин и Вуксановић (2013) закључују да криза у региону није цикличне, већ структурне природе. Реиндустријализација се третира као одговор на деиндустријализацију, што је став у Србији и осталим земљама Западног Балкана. Ови аутори сматрају да само реиндустријализација, без осталих неопходних реформи, не може решити проблеме неефикасности транзиционих привреда Западног Балкана.

Досадашњи напори у спровођењу реиндустријализације у региону су пропали и били су без јасне визије и политике развоја индустрије. Јасно је да се успешан индустријски развој може постићи само спровођењем ефикасних и доследних структурних реформи и повећаним улагањима.

Мали обим инвестиција у индустрију током последњих деценија утицао је на драстично смањење њеног учешћа у структури БДП-а и извоза земаља Западног Балкана. Неки економисти сматрају да је Србија у том периоду пропустила прилику да се структурно прилагоди. О скромном расту српске индустрије сведочи податак да је са просечним годишњим растом БДП-а од 5,4% (2001-2008. године), сектор услуга растао 6,6%, а сектор индустрије свега 1%. Тако скроман допринос индустрије расту БДП-а у потпуности је изостао током финансијске кризе која је наступила 2009. године. Stevanović et al. (2013) наводе да је удео прерађивачке индустрије у генерисању БДП-а у Србији износио свега 14,5% и упркос томе што је био највиши у региону, структурне промене су скромне и успоравају се, док се губици акумулирају. Притом, заостајање за већином земаља Централне и Источне Европе у погледу индустријског раста и развоја постало је укорењено.

6. ИНДЕКС ИНДУСТРИЈСКИХ ПЕРФОРМАНСИ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ЗА ПЕРИОД 2005-2019

Од прве индустријске револуције, преко друге и треће, па све до нове четврте, индустрија је главна покретачка снага економског раста и развоја. Индустријска револуција била је детерминисана технолошким напретком, односно развојем знања, науке и технологије. Развојне могућности заснивају се превасходно на структурним променама индустрије, што подразумева релативни пораст учешћа нових и технолошки интензивних индустрија. Штрбац (2016) наводи да постоје теоријски и емпиријски аргументи који доказују да је индустрија, посебно прерађивачки сектор, покретачка снага економског раста и развоја и структурних промена националне економије. Притом, за разлику од осталих сектора привреде, прерађивачка индустрија пружа јединствене могућности за акумулацију капитала, економију обима и технолошки напредак.

Инклузивни и одрживи индустријски развој обухвата економске, социјалне и еколошке димензије од којих зависи укупни просперитет нације. У теорији је конструисан индекс индустријских перформанси (*Competitive Industrial Performance Index – CIP*) који мери најзначајнију компоненту одрживог индустријског развоја – економску ефикасност процеса који су повезани са индустријским развојем. Индекс је конструисан на такав начин да одражава вишеструке димензије конкурентности, укључујући капацитет економија у производњи и продаји властитих добара и услуга на домаћем и међународном тржишту, као и способност економија да усвоје напредне технологије и генеришу већи удео додате вредности (UNIDO, 2019, 95).

CIP индекс је једноставно, али корисно и транспарентно мерило конкурентних индустријских перформанси нација. Овај индекс истиче релативна достигнућа земаља у индустријском развоју и указује на њихове најслабије карике. Упркос одређеним недостацима, служи у сврху поређења перформанси земаља и спровођења индустријске дијагностике за интервенције у политици (Uradhуaya, 2019).

CIP индекс су развили стручњаци УНИДО-а и осмислили су га као релевантну меру националне конкурентности. У Извештају који објављује УНИДО, конкурентност се дефинише као способност држава да повећају своје присуство на међународним и домаћим тржиштима, истовремено развијајући индустријске секторе и активности са већом додатом вредношћу и технолошким садржајем који се односе на одговарајући степен индустријализације и уделе на домаћем и међународном тржишту. Реч је о композитном индексу састављеном од осам променљивих, груписаних у три димензије конкурентних индустријских перформанси (Subochev & Zakhlebin, 2014):

I димензија:

Капацитет за производњу и извоз производа прерађивачке индустрије, који се мери по два основа:

- 1) MVA_{pc} – додата вредност производње по становнику;
- 2) MX_{pc} – извозно-оријентисана производња;

II димензија:

Технолошко продубљивање и надоградња, састављена из две субдимензије:
IIa субдимензија:

Интензитет индустријализације, који се мери по два основа:

- 3) MHV_{Ash} (*medium-high-value-added_{share}*) – учешће додате вредности средње и високотехнолошке производње у укупној додатој вредности производње;
- 4) MV_{Ash} (*manufacturing-value-added_{share}*) – учешће додате вредности производње у укупном БДП-у;

IIb субдимензија:

Квалитет извозно-оријентисане производње, који се мери по два основа:

- 5) MHX_{sh} (*medium-high-export_{share}*) – учешће у извозу средње и високотехнолошке индустријске производње у укупној извозно-оријентисаној производњи;
- 6) MX_{sh} (*manufacturing-export_{share}*) – удео извозно-оријентисане индустријске производње у укупном извозу;

III димензија:

Утицај у свету, који се такође мери по два основа:

- 7) $ImWMVA$ (*impact-world-manufacturing-value-added*) – утицај земље на додату вредност у светској производњи, мерено кроз учешће земље у додатој вредности укупне светске индустријске производње;
- 8) $ImWMT$ (*impact-world-manufacturing-trade*) – утицај земље на светску трговину фабричким производима, мерену учешћем земље у укупном светском извозу фабричких производа.

Сагласно презентованим димензијама СІР-а, комбинацијом четири индикатора (два пара – MVA_{pc} , MX_{pc} , с једне, и MHX_{sh} , MX_{sh} , с друге стране) се обједињују у два индикатора који представљају њихову аритметичку средину. Добијена вредност СІР индекса се може записати на следећи начин:

$$CIP = MVA_{pc} \cdot MX_{pc} \cdot \frac{MHV_{Ash} + MV_{Ash}}{2} \cdot \frac{MHX_{sh} + MX_{sh}}{2} \cdot ImWMVA \cdot ImWMT \quad (1).$$

Вредности свих представљених варијабли су стандардизоване и крећу се од нула (најлошије перформансе) до један (најбоље перформансе).

Економије које се карактеришу високим нивоом конкурентности имају запажен учинак у свим важним димензијама конкурентности. Јаз између најконкурентнијих и оних економија које теже да сустигну напредне и међународно конкурентне земље није идентичан у свим посматраним димензијама. Велика неједнакост је нарочито присутна у капацитетима економија за производњу и извоз произведене робе. Значајне су и импликације које таква производња има на глобалну економију. Последица је велики диспаритет између неколико висококонкурентних економија које доминирају глобално интегрисаним тржиштима произведене робе (САД, Немачка, Јапан, Кина, В. Британија, Република Ирска, Белгија, Италија, Холандија, Швајцарска, Француска и сл.) и већине

неконкурентних или мање конкурентних држава. Сагласно томе је могуће разликовати две групе економија на основу њихових перформанси у развоју индустрије (UNIDO, 2019, 95):

- 1) *глобални лидери* – земље које се такмиче у иновацијама и тиме генеришу највећи удео додате вредности на врху глобалних ланаца вредности, и
- 2) земље које усвајају технологију („*технолошки примаоци*“) – економије које су се специјализовале за интермедијарне производе ниже технологије, генеришући мање количине додате вредности.

Досадашња пракса указује да је врло мало земаља успело да пређе из групе технолошких прималаца у глобалне лидере, тј. иноваторе. Током последњих деценија, Кина је постигла највећи апсолутни пораст у погледу индустријских перформанси, што потврђује апсолутно лидерство вредности и ранга СІР индекса. Кина је остварила значајан технолошки напредак и утицај на глобалне економске токове, што је повезано са снажном извозном оријентацијом и међународном интеграцијом. Kumral et al. (2008) истичу да основу успешног привредног раста и развоја земаља које су се профилисале као глобални лидери чини прерађивачка индустрија. Ова индустрија је једна од најважнијих компонената конкурентности у данашње време. Представља извор иновација, основу технолошког развоја производње, ствара позитивне екстерналије на читаву привреду и омогућава постизање компаративне предности у међународној трговини.

Као показатељ економских перформанси земље, СІР одражава продуктивност, структурне промене и конкурентност привреде. Наиме, СІР је важан алат за упоредну анализу индустријских перформанси земаља. Земље се знатно разликују према степену индустријског развоја, технолошкој опремљености и степену производних могућности. Композитни индекс (СІР) обухвата различите димензије индустријских перформанси и групише привреде са сличним производним и технолошким структурама. Оптимизација овог индекса подразумева скалирање показатеља различитих вредности и пружа заједнички индекс који је врло користан за анализу индустријских перформанси у различитим земљама (Uradhyaya, 2019).

Ослањајући се на статистичке извештаје и базе података УНИДО-а, врши се мерење и даје објективна оцена перформанси индустријске конкурентности у свим економијама. Вредности СІР-а пружају драгоцене информације о бројним предностима и недостацима националних производних сектора. Ове информације су важан ослонац за креаторе економске политике, обзиром да конкурентне индустрије покрећу процес структурних промена које имају импликације на развој. Промовисањем конкурентности могуће је максимизирати економску ефикасност у расподели ограничених ресурса, истовремено генеришући већи просперитет становништва. У наставку овог дела дат је табеларни приказ вредности СІР-а неких од најразвијенијих светских економија за 2018. годину (UNIDO, 2019, 9).

Табела 25. Вредности и рангови земаља у погледу кретања СІР индекса, 2018. година

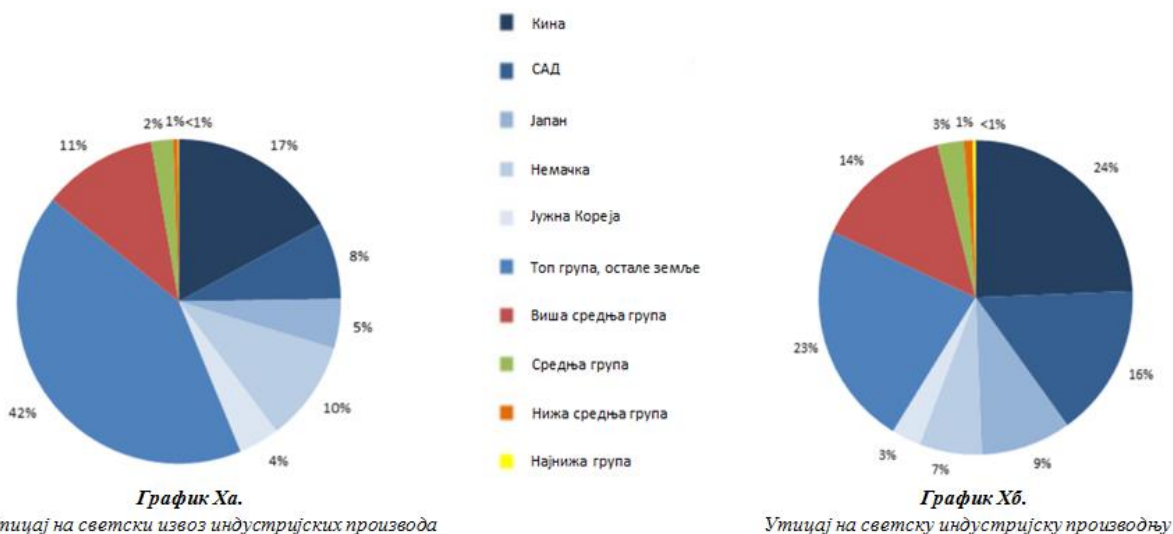
Ранг	Држава	Вредност
1.	Немачка	0,471
2.	Кина	0,372
3.	Јужна Кореја	0,349
4.	САД	0,345
5.	Јапан	0,344
6.	Ирска	0,330
7.	Швајцарска	0,302
8.	Тајван	0,284
9.	Сингапур	0,259
10.	Холандија	0,252
11.	Италија	0,244
12.	Белгија	0,242
13.	Француска	0,237
14.	Аустрија	0,205
15.	Велика Британија	0,205
16.	Чешка	0,202
17.	Шведска	0,195
18.	Шпанија	0,181
19.	Канада	0,179
20.	Мексико	0,164

Извор: <https://stat.unido.org/cip/>

Може се закључити да су индустријски најконкурентније економије света азијске пацифичке привреде (Јапан, Кина, Јужна Кореја, Сингапур и Тајван), северноамеричке државе (САД, Канада и Мексико), најразвијеније западноевропске економије (Немачка, Ирска, Велика Британија, Француска, Швајцарска, Аустрија, Италија, Холандија, Белгија и Шпанија), Шведска и привреда Чешке (табела 25). Земље које су најуспешније на свету у категоријама технолошког продубљивања и технолошке надоградње су земље „мали тигрови“: Јужна Кореја, Тајван, Сингапур и Хонгконг (UNIDO, 2019).

Када се посматра светски ранг, који је у позитивној корелацији са нивоом индустријализације земље (према вредности СІРа), примећује се да су најконкурентније земље 2018. године биле Немачка, Јапан, Кина, САД и Јужна Кореја, које доминирају уделом у додатој вредности индустријске производње (58%) и уделом у светском извозу (44%). Ово упућује на закључак да су индустријска производња и трговина и даље доминантно концентрисане у индустријским земљама. На наредном *графикону* (12) је представљено учешће најконкурентнијих земаља света у генерисању додате вредности индустријске производње, као и њихово учешће у извозу индустријских производа. На *графикону* 12 се може видети и удео свих група земаља.

Графикон 12. Учешће додате вредности индустријске производње и учешће у трговини производима прерађивачке индустрије, 2016. година

Извор: UNIDO, 2019 : *Competitive industrial performance report 2018. Biennial CIP Report – Edition 2018*, p. 65.

У наредној табели (26) дат је преглед композитних вредности CIP-а за економије региона Западног Балкана и одабране земаља Централне и Источне Европе.

Табела 26. Индекс индустријских перформанси – CIP (*Competitive Industrial Performance Index*), вредности композитног индекса, 2005-2018. године

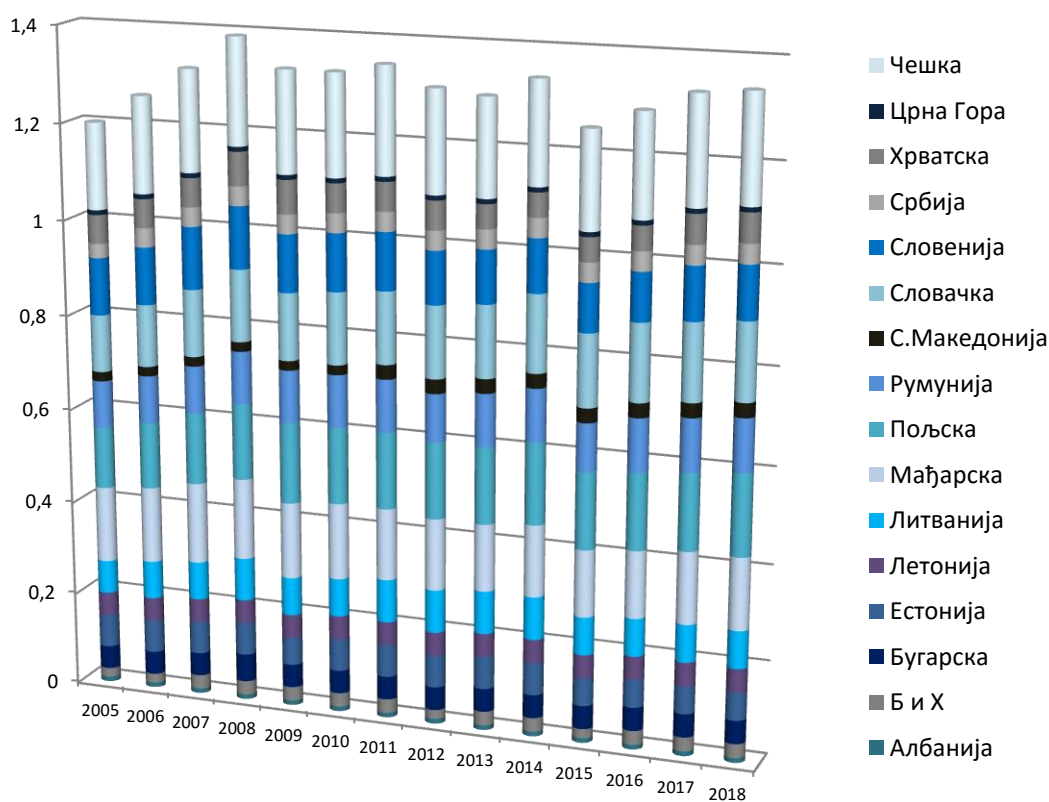
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Албанија	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
Б и Х	0.02	0.02	0.03	0.03	0.03	0.03	0.03	0.02	0.03	0.03	0.02	0.03	0.03	0.03
Бугарска	0.05	0.05	0.05	0.06	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05
Естонија	0.07	0.07	0.07	0.07	0.06	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.06	0.06	0.06	0.06
Летонија	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05
Литванија	0.07	0.08	0.08	0.09	0.08	0.08	0.09	0.09	0.09	0.09	0.08	0.08	0.08	0.08
Мађарска	0.16	0.16	0.17	0.17	0.16	0.16	0.15	0.15	0.14	0.15	0.14	0.14	0.15	0.15
Пољска	0.13	0.14	0.15	0.16	0.17	0.16	0.16	0.16	0.16	0.17	0.16	0.16	0.16	0.17
Румунија	0.10	0.10	0.10	0.11	0.11	0.11	0.11	0.10	0.11	0.11	0.10	0.11	0.11	0.11
С.Македонија	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.03	0.03	0.03	0.03	0.03	0.03	0.03	0.03
Словачка	0.12	0.13	0.14	0.15	0.14	0.15	0.15	0.15	0.15	0.16	0.15	0.16	0.16	0.16
Словенија	0.12	0.12	0.13	0.13	0.12	0.12	0.12	0.11	0.11	0.11	0.10	0.10	0.11	0.11
Србија	0.03	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04	0.04
Хрватска	0.06	0.06	0.06	0.07	0.07	0.06	0.06	0.06	0.05	0.05	0.05	0.05	0.06	0.06
Црна Гора	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
Чешка	0.18	0.20	0.21	0.22	0.21	0.21	0.22	0.21	0.20	0.21	0.20	0.21	0.22	0.22

Извор: UNIDO (United Nations - Industrial Development Organization); Statistical databases;
<https://stat.unido.org/database/CIP%202020>

У табели 26 се запажа да индустријски напредније, развијеније и конкурентније економије Централне и Источне Европе, које су релативно успешно спровеле процес транзиције, бележе боље резултате у погледу индустријских перформанси у односу на земље региона Западног Балкана код којих је транзиција била мање успешна. Подаци из табеле сугеришу да Црна Гора и Албанија имају врло неразвијен сектор прерађивачке индустрије који се одликује скромним производним могућности и ниским степеном технолошке опремљености. Незнатно повољнију индустријску позицију имају привреде Босне и Херцеговине и Северне Македоније, док је за корак испред осталих економија Србије, са константном вредношћу СРП-а од 0,04. То указује да индустрија Србије има највеће производне могућности у региону и да остварује највећи степен технолошког развоја. У односу на Бугарску, Хрватску, Естонију, Летонију и Литванију, индустријски сектор Србије је мање конкурентан јер у структури прерађивачке индустрије углавном доминирају нискотехнолошки производи који имају нижу додату вредност. У земљама Западног Балкана, као што су Албанија и Црна Гора, интеграција са Западном Европом само је делимично резултирала структурним променама. Изузимајући мање порасте СРП ранга наведених земаља последњих неколико година, учинак ових земаља у извозу производа прерађивачке индустрије је изузетно мали (UNIDO, 2019).

На *графикону 13* је приказан тренд кретања СРП индекса током посматраног периода (2005-2018. године), за две групе земаља – Централне и Источне Европе (11) и Западног Балкана (5 земаља).

Графикон 13. Вредност СРП индекса, економије Централне и Источне Европе и Западног Балкана, 2005-2018. године

Извор: Аутор, на основу базе података УНИДО-а

CIP индекс се фокусира на националну способност производње конкурентних производа. Ово је важно за анализу глобализације и њену улогу у индустријским перформансама. Као што је већ речено, основни показатељ индустријских перформанси је величина додате вредности производње, исказана у америчким доларима (УСД). Други значајан показатељ је индустријски извоз који посматра конкурентност индустријских грана. Извозне перформансе указују на способност националне индустрије да иде у корак са техничко-технолошким променама у производима који су намењени извозу. Структура извоза показује степен конкурентности економије и софистицираности технологије коју произвођачи користе. Трећа битна компонента CIP-а је учешће средње и високе технологије у генерисању додате вредности прерађивачке индустрије. Што је индустријска структура технолошки сложенија, то су индустријске перформансе повољније, а привреда конкурентнија. Ово није само из разлога што индустријски развој подразумева прелазак из области ниске технологије и делатности заснованих на ресурсима у области средње и високе технологије, већ и због тога што технолошки интензивне структуре имају позитивне импликације на економски раст, економски развој и конкурентност. Најзад, компонента CIP-а која има највећи значај за унапређење индустријских перформанси је учешће производа средње и високе технологије у производњи која је извозно-оријентисана. Полазећи од тврдње Lall-а (2003) да је корисно размотрити извозне структуре одвојено од структура додате вредности прерађивачке индустрије, јер се у данашњим околностима привређивања наведене компоненте значајно разликују, у наредној *табели (27)* ће бити дат приказ производне и технолошке структуре индустријског сектора у економијама Западног Балкана за 2018. годину. На основу наведених показатеља, добија се јаснија слика о индустријским перформансама, производним могућностима и технолошкој опремљености анализираних земаља.

Табела 27. Структура прерађивачке индустрије земаља Западног Балкана, 2018. година

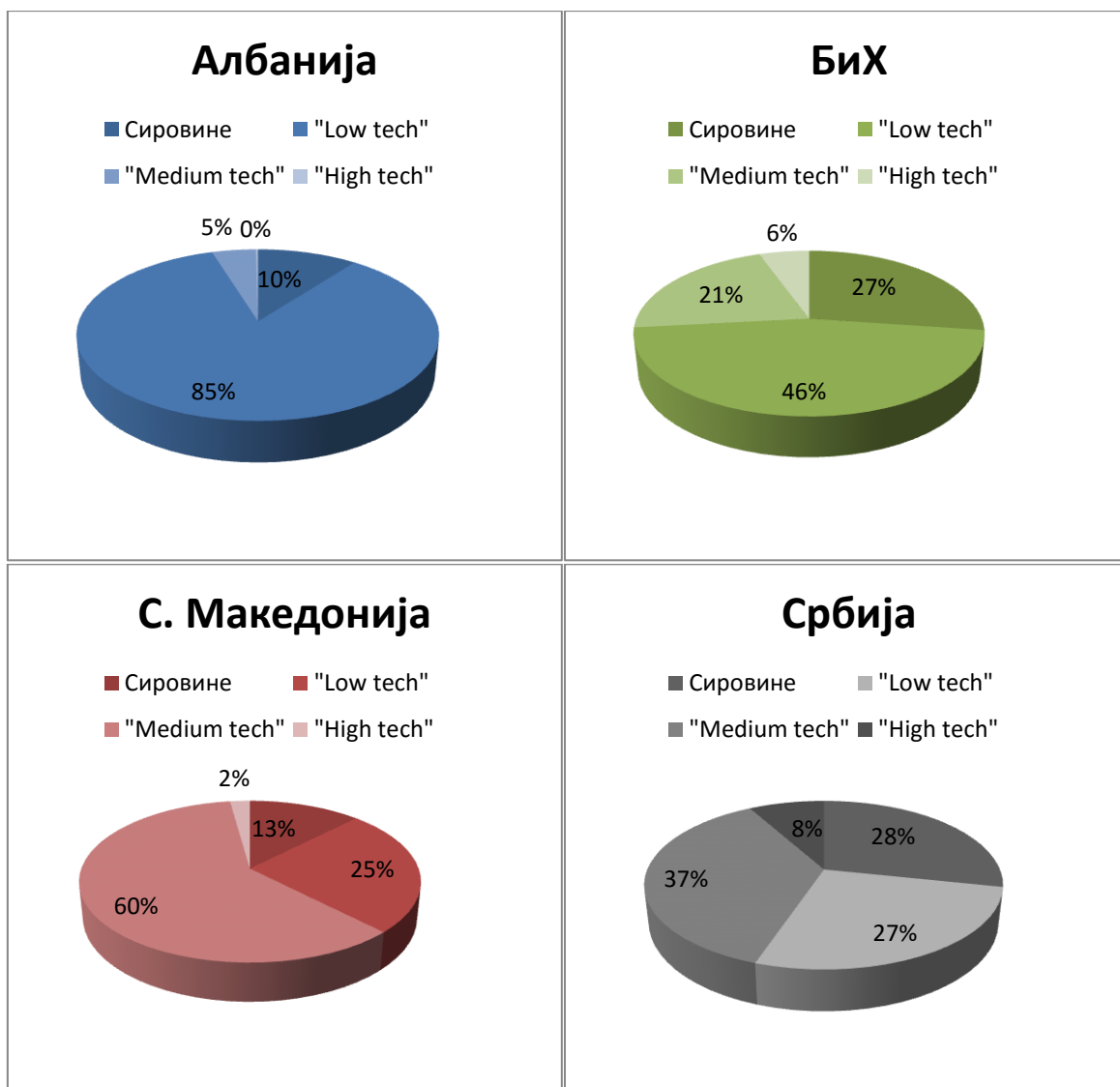
Земља	БДП (млрд. УСД)	Прерађивачка индустрија – додата вредност (млн. УСД)	Прерађивачка индустрија – извоз (млн. УСД)	Сировине	“Low tech” производња	“Medium tech” производња	“High tech” производња
<i>Албанија</i>	12,7	797	1.216	10,4 %	84,8 %	4,6 %	0,2 %
<i>Б и Х</i>	17,9	2.218	5.971	27,2 %	46,1 %	21,2 %	5,5 %
<i>С. Македонија</i>	10,7	1.229	6.460	12,4 %	25,3 %	60,2 %	2,2 %
<i>Србија</i>	40,7	6.409	16.200	28,3 %	26,9 %	36,7 %	8,1 %
<i>Црна Гора</i>	4,6	181	299	59,3 %	14,6 %	14,8 %	11,3 %

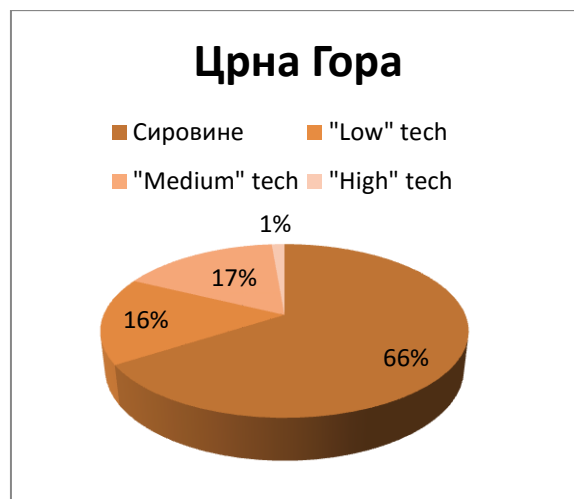
Извор: *Competitive Industrial Performance Report 2020, CIP Index, edition 2020: Country and Economy Profiles, Vienna: UNIDO.*

Анализиране економије се међусобно разликују по степену индустријског развоја, технолошке опремљености и производним могућностима. Уколико се посматра индустријска структура са регионалног аспекта, у индустријској производњи привреда Западног Балкана претежно је заступљена ниска технологија. Високотехнолошки производи имају највеће учешће у Црној Гори (11,3%), док је једноцифрено у остатку региона. Нискотехнолошка производња је најзаступљенија у Албанији (84,8%). Сировинска база индустрије је најдоминантнија у Црној Гори (59,3%), док је средња технолошка интензивност најизраженија у Северној Македонији (60,2%). Структура

индустрије Србије је највише балансирана, са доминацијом средњетехнолошких индустријских производа (више од 1/3 укупне индустријске производње), док су производња сировина и нискотехнолошка производња прилично уравнотежене. Производи са највећом додатом вредношћу, у чијем стварању доминира висока технологија, имају учешће од свега 8,1%. Највећу додату вредност у региону остварује прерађивачка индустрија Србије са 6,4 милијарде УСД, док најслабији резултат у том погледу има Црна Гора (181 мил. УСД). Највећи извоз остварује српска индустрија, са вредношћу од 16,2 милијарде УСД. Овај податак указује да је Србија лидер у региону Западног Балкана, обзиром да је укупан извоз преостале четири земље за више од 2 милијарде УСД мањи. Сагласно наведеном, може се констатовати да је српска привреда најконкурентнија привреда Западног Балкана и да су њене индустријске перформансе најповољније у посматраном региону. Технолошка структура индустрија земаља Западног Балкана сликовито је представљена на следећем *графикону (14)*.

Графикон 14. Технолошка структура индустрије привреда Западног Балкана

Извор: Аутор, на основу базе података УНИДО-а

Технолошки сложене индустријске структуре омогућавају остваривање веће продуктивности током времена, услед већег потенцијала за примену нових научних сазнања. Lall (2003) наводи да многе економије имају веће користи од ефеката преливања, посебно економије које се налазе у „чвориштима“ која шире технологију у различитим привредним делатностима. Гране високе технологије уживају боље изгледе за раст производње и трговине, а уједно су и чешће одабирана подручја од стране ТНК.

Економски раст заснован на константном унапређењу технике и технологије и модернизацији индустрије, с једне, и међународној глобалној интеграцији и експанзији ТНК-а, с друге стране, у вези је и са одређеним проблемима одрживог развоја. Данас се све већа пажња посвећује еколошкој компоненти одрживог развоја која истиче императив очувања физичких и биолошких темеља екосистема. Сагласно томе, наводи Веселиновић (2013), а у контексту све динамичније (ре)индустријализације базиране на технолошком прогресу, потребно је ограничити емисију штетних гасова, спречити прекомерну и нерационалну експлоатацију висококвалитетних и ретких природних ресурса, очувати постојеће богатство флоре и фауне, успорити и евентуално искоренити деградацију земљишта и сл. На тај начин би еколошки стуб одрживог развоја био адекватно инкорпориран у СІР индекс и пружио потпунију и објектвнију апроксимацију одрживих индустријских резултата.

Индустријализација је покретач структурних промена, повећања дохотка и већег благостања нације. Узгред, прерађивачка индустрија такође доприноси и деградацији локалних и глобалних екосистема кроз потрошњу ресурса и загађење. Потпунија валоризација одрживог индустријског развоја захтева узимање у обзир компоненте одрживости животне средине и социјалне компоненте. Стога, СІР извештај за 2018. годину проширује индекс и инкорпорира штету по животну средину која настаје као последица производње и пратеће емисије угљен-диоксида (CO₂). Проширење индекса је у сагласности са индустријском политиком која промовише облике производње који су компатибилнији са очувањем природног капитала (UNIDO, 2019, 69).

Кључно прилагођавање и израчунавање нове вредности СІР-а засновано је на интензитету емисије CO₂, специфичном за одређену земљу. Индустријски развој који минимизира штетне утицаје на животну средину зависи од способности државе да постигне низак ниво интензитета емисије. Два су главна разлога за разлике у интензитету емисије: употреба различитих технологија и производња различите роба.

За било који ниво интензитета емисије, прилагођавање СР-а варира у зависности од емисије CO₂ у земљи.

Када се посматрају земље региона Западног Балкана, процентуалне промене СР-а као последица прилагођавања штетне емисије CO₂, крећу се од 65% у Црној Гори до 73% у Босни и Херцеговини. Генерално, прилагођавање емисије CO₂ смањује неједнакост СР-а међу групама земаља које су на различитом степену индустријске развијености (UNIDO, 2019, 82).

На бази досадашње анализе индустријских перформанси земаља Западног Балкана можемо закључити да се ове земље сусрећу са два велика изазова. Први изазов је реиндустријализација анализираних група земаља и подизање техничко-технолошког нивоа производње, а други је потреба да технолошко осавремењавање индустрије не угрози атрибуте одрживог развоја тих земаља.

**III ДЕО
ПРОЦЕС ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПРИВРЕДА ЗАПАДНОГ
БАЛКАНА**

У неколико деценија пре и две деценије новог миленијума, глобализација је постала реч која је све више добијала на значају. Реч је о комплексном феномену који је присутан на светској економској и политичкој сцени деценијама. Глобализација није сасвим нов процес обзиром да је још индустријска револуција покренула масовне токове природних ресурса, роба, људи и капитала преко националних граница и континената у XIX веку. Тада су, као што је то случај и данас, процеси глобализације убрзали смањење трговинских баријера и развој јефтинијих транспортних средстава и технологија (Ćulahović, 2007).

Утицај различитих трендова на обликовање глобализације омогућио је да економска глобализација и глобална економска интеграција надмаше политичку глобализацију. Ахен (Ahen, 2019) наводи да се савремена глобализација у академској литератури и медијима схвата као отвореност, у смислу слободног приступа ресурсима и технологијама, несметаног увоза и извоза добара и услуга, либерализације трговине и успона транснационалних корпорација. Укратко, процес глобализације подразумева корисну и слободну размену посредством које се шири богатство и која је мотор глобалног просперитета и економског развоја.

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Бројни економисти наводе да се глобализација у стручној литератури често поистовећује са феноменима интернационализације, либерализације и вестернизације, упркос томе што она није еквивалентна ниједном од ових старијих концепата и трендова. Када се глобализација тумачи помоћу интернационализације, термин се односи на пораст трансакција између земаља и међузависност земаља. У сагласности са оваквом перспективом, свет остварује већи степен глобализације уколико више порука, идеја, робе, новца, инвестиција и људи прелази границе између територијалних јединица – држава. Уколико се феномен глобализације поистовети са појмом либерализације, глобализација означава процес уклањања званично наметнутих ограничења кретању ресурса између земаља у циљу формирања отворене економије без граница и баријера. Према овом схватању, глобализација се интензивира када државе смањују или укидају регулаторне мере попут трговинских баријера, девизних ограничења, контроле капитала и визних режима. Глобализација се у контексту појма вестернизације сматра посебним типом универзализације у којој су друштвене одреднице Запада (капитализам, индустријализам, рационализам, урбанизам) раширене и већином прихваћене у целом свету, у процесу уништавања постојећих култура и локалних карактеристика. Глобализација схваћена на овај начин се често тумачи као колонизација, американизација и „вестоксификација“.⁴ Scholte (2008) закључује да глобализација сагледана у светлу вестернизације, представља идеологију наводног напретка која маскира далекосежно уништавање и потчињавање.

Potrafke (2015) наводи да је глобализација вишезначни концепт који укључује економске, социјалне и политичке аспекте који превазилазе индикаторе као што су трговинска отвореност и кретање капитала. Глобализација представља мултидимензионални феномен који обликује савремене друштвене и привредне токове

⁴ Овај термин је увео ирански секуларни интелектуалац *Jalal Al-e Ahmad* како би описао зависност и фасцинацију Западом на штету традиционалних, историјских и културних веза. У средишту његових учења су опасности културног империјализма и политичке доминације. Опасности које Запад са собом носи описују као моралну изопаченост, социјалну неправду, секуларизам, девалвацију религије и опседнутост новцем, а све то подстиче развој суровог капиталистичког поретка.

и који све више добија на значају почев од 70-их и 80-их година XX века. Реч је о комплексном процесу чији се ефекти одражавају на готово све аспекте друштвеног и економског живота.

Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) посматра глобализацију као појам који се користи за описивање све интензивније интернационализације тржишта роба и услуга, производних средстава, финансијских система, конкуренције, компанија, технологије и индустрија широм света. Она иницира све већу мобилност радне снаге, капитала, идеја, информација, бржи трансфер технолошких иновација, бољу валоризацију природних и људских ресурса, експанзију мултинационалних компанија, све већу интеграцију и међузависност националних тржишта.

Глобализација као светски процес који захвата све земље света има и позитивне и негативне последице које се односе на економски раст, социолошке и политичке феномене, културолошке појаве и слично. Vyshnevskaja et al. (2018) наглашавају да несумњиво глобализација има велики број позитивних импликација, али и да је уједно претња државном суверенитету. Тај процес испољава глобалну тежњу да се све нације интегришу у један целовити друштвено-економски систем, што неминовно води остваривању интернационализације, односно транснационализације великих и малих, развијених и неразвијених националних привреда. Прилагођавање овом феномену је посебно тешко малим и неразвијеним привредама које треба да обезбеде стабилан социјално-економски развој и очување националног идентитета друштва.

Могло би се тврдити да је глобализација на неки начин произвела и богатство и сиромаштво и неједнакост. Глобализација је продуковала низ позитивних екстерналија. Свет постаје бољи са појавом нових научних достигнућа и информационих технологија, са унапређењем здравства и побољшањем животног стандарда. Како наводи Аћен (2019), Кина, која је била неконкурентна економија суочена са мноштвом изазова и проблема пре 90-их година XX века, видно је профитирала од глобализације. Чињеница говори да њена економска политика либерализације готово извесно извлачи из сиромаштва око милијарду људи. Такав позитиван исход се може делимично приписати државно контролисаном начину привређивања који је пружио бољу преговарачку моћ у односу на ТНК у поређењу са другим, мањим државама. Насупрот позитивним ефектима, глобализација проузрокује негативне екстерналије, попут прекомерне потрошње ресурса, уништавања животне средине и слично.

Утицај глобализације и транснационализације на светску економију константно расте и мења приступе пословању у свим економским делатностима. У настојању да заузму доминантну улогу на тржиштима широм света, ТНК имају све снажнији утицај на фирме које се такмиче на националном нивоу и далеко веће конкурентске предности и финансијске могућности. ТНК, наводе Vyshnevskaja et al. (2018), у комбинацији са актуелним приликама на међународном тржишту, стварају својеврсну претњу националним интересима у целом свету и несметаном развоју националних економија. Због тога, стратешки приступ заштити националних интереса у глобализованом окружењу подразумева предузимање низа активности које ће бити усмерене на развој националне економије и гарантовање јавне безбедности.

Унковић (2014) истиче да је економија без граница синтагма која се идентификује са глобализацијом и која истиче потпуну слободу кретања људи, капитала, добара, услуга, идеја и информација. Доминацију у таквом економском систему успостављају најразвијеније светске привреде, најутिकाјније међународне организације и највеће транснационалне корпорације. Широко је распрострањено мишљење да сви они скупа диктирају темпо и одређују правила игре у глобалној политици и међународним економским односима.

С тим у вези треба нагласити да концепт глобализације није био у функцији смањивања великих разлика у нивоу економске развијености између појединих земаља широм света. Он је у функцији несметаног ширења транснационалног крупног капитала и остваривања профитних интереса глобалних компанија и њихових матичних земаља. Расположиви подаци упућују на дугогодишње непрекидно и све израженије продубљивање гена између економски развијених земаља и неразвијених, често означаваних синтагмом „земље у развоју“.

Ahen (2019) закључује да глобализација у основи угрожава национални суверенитет урушавањем успостављених националних институција и система, увећањем иностране контроле над националним индустријама од стране транснационалних корпорација, уз истовремену контролу новца и кредита од стране међународних финансијских организација. Ахен (Ahen, 2019) сматра да је све израженије и непосредније деловање савремене глобализације (у виду либерализације и приватизације на слободном тржишту), вероватно било дизајнирано како би у основи било употребљено „структурирано насиље“ у сврху експропријације људи, земљишта и ресурса из економија у развоју.

2. ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПРИВРЕДА ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Последње две деценије XX века и прве две деценије XXI века представљају период у којем глобално тржиште игра важну улогу у регулисању расподеле и прерасподеле економских активности. Широм Европе делују нове економске и политичке снаге, што је резултат и процеса транзиције, глобализације и процеса економских интеграција. Оне делују све већим интензитетом, кроз одабир трговинских токова и повољних локација за пласман капитала. Petrakos (2002) наводи да суочавање са овим кумулативним снагама приморава мање развијене европске земље на формулисање и усклађивање националних развојних политика са новим тенденцијама. Иза ових снага, истиче Petrakos (2002), углавном се крије велики капитал транснационалних корпорација (ТНК) које имају намеру да преобликују економску мапу Европе и прошире домен свог утицаја.

Конференција Организације Уједињених нација за трговину и развој (УНЦТАД) у свом Извештају о глобалним улагањима транснационалне корпорације дефинише на следећи начин: ТНК представљају правна лица која се састоје од матичних компанија и њихових иностраних филијала. Kordos & Vojtović (2016) наводе да је матична компанија дефинисана као предузеће које контролише имовину других ентитета у земљама које нису матична база (држава), обично поседовањем удела у капиталу. Придружено правно лице је инострана фирма у којој инвеститор (ТНК) као резидент друге земље има власнички удео којим остварује дуготрајан интерес за управљање овом компанијом.

Интеракција две групе актера, ТНК и држава, детерминише глобалну економију, без обзира на географско подручје из којег долазе и на којем послују. Реч је о ентитетима који делују у динамичном технолошком окружењу. Кроз сложене и динамичне интеракције између ТНК-а и држава, технолошке промене обликују кључне генераторе светске економске трансформације. Ćulahović (2007) наводи да ТНК, кроз своје географски раширене операције, и државе, кроз своје трговинске, инвестиционе и индустријске политике, обликују и преобликују глобалну економску мапу света, док динамичне технолошке промене у транспортним, информационам и комуникационим

технологијама и производним процесима убрзавају глобализацију и индустријализацију производње добара и услуга.

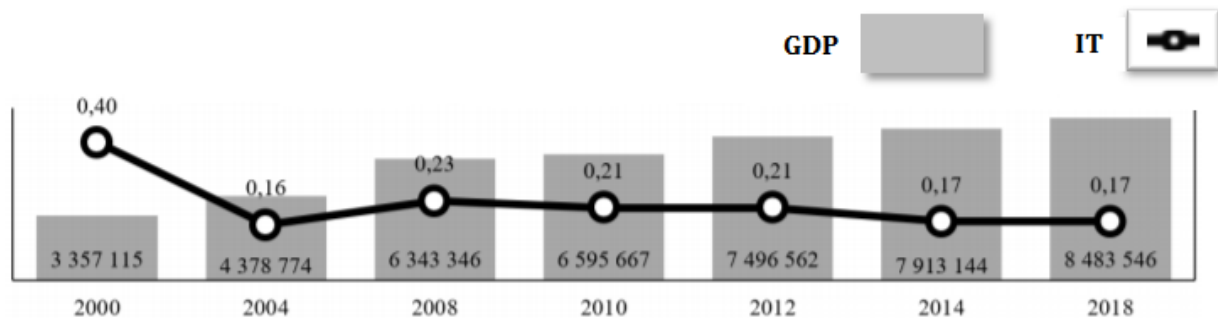
Dunning (1992) наводи да транснационализација непосредно утиче на алокацију и употребу свих врста ресурса на планети. Инвестиције несумњиво представљају канал преко којег ТНК у савременим условима врше утицај на готово све економије света. Сагласно томе, страна директна улагања великих светских компанија у иностранству свакако детерминишу дијамант конкурентске предности.

Приликом проучавања теоријских основа процеса транснационализације, често се као релевантна мера користи *индекс транснационализације (IT)*. Држава остварује већи степен транснационализације уколико врши интензивнију размену робе, новца, идеја, инвестиција и људи са другим државама. Овај индекс се може користити за испитивање динамике односа између СДИ и БДП-а. Индекс транснационализације је следећег облика:

$$IT_{i,t} = \frac{FDI_{i,t}}{GDP_{i,t}} \quad (1)$$

при чему је $IT_{i,t}$ индекс транснационализације земље i у години t , $FDI_{i,t}$ прилив страних директних инвестиција у земљу i током године t , док $GDP_{i,t}$ исказује вредност укупне количине произведених и тржишно реализованих добара и услуга у економији i током године t . По истом принципу могуће је израчунати индекс транснационализације светске економије. Следећи *графикон (15)* показује динамику глобалног IT и динамику кретања светског БДП-а од 2000-2018. године.

Графикон 15. Глобални индекс транснационализације и динамика светског БДП-а

Извор: Shapoval, A. (2018). *The current state of the transnationalization of the economy and aspects of the transnational corporation's growth. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*, 2(8), p.121-129.

Индекс транснационализације држава Западног Балкана, за временски период 2005-2019. године, представљен је у наредној *табели (28)*. Овај индекс је добијен стављањем у однос нето прилива СДИ (*табела 77, у прилогу*) и укупне вредности БДП-а (*табела 78, у прилогу*), у милионима УСД.

Табела 28. Индекс транснационализације економија Западног Балкана, 2005-2019.

	<i>Албанија</i>	<i>Б и Х</i>	<i>С.Македонија</i>	<i>Србија</i>	<i>Црна Гора</i>
2005	0,033	0,056	0,023	0,058	0,214
2006	0,037	0,066	0,062	0,139	0,231
2007	0,061	0,117	0,088	0,102	0,255
2008	0,097	0,053	0,062	0,078	0,214
2009	0,112	0,008	0,028	0,065	0,373
2010	0,091	0,026	0,032	0,040	0,183
2011	0,081	0,025	0,048	0,100	0,123
2012	0,745	0,023	0,035	0,029	0,151
2013	0,098	0,017	0,037	0,043	0,100
2014	0,087	0,029	0,005	0,042	0,108
2015	0,087	0,024	0,030	0,059	0,173
2016	0,088	0,019	0,051	0,058	0,052
2017	0,079	0,026	0,034	0,066	0,116
2018	0,079	0,024	0,051	0,080	0,088
2019	0,079	0,026	0,038	0,083	0,082

Извор: Калкулација аутора

Анализирајући податке из претходне *табеле (18)*, уочава се да је индекс транснационализације привреда Западног Балкана испод глобалног просека. Током периода 2005-2019. године највећи индекс транснационализације забележила је Албанија 2012. са вредношћу од 0,75. Од осталих земаља региона, једино је Црна Гора 2005-2009. године забележила вредност преко 0,2, што је на нивоу светског просека. Најниже вредности индекса транснационализације у посматраном периоду забележиле су Северна Македонија 2014. са 0,005 и Босна и Херцеговина 2009. године са 0,008.

Како на нивоу држава, тако се и на нивоу било које компаније може израчунати индекс транснационализације. Индекс транснационализације ТНК се рачуна као просек три односа:

- 1) вредност капитала у иностранству према укупном капиталу ТНК,
- 2) вредност стране продаје према укупној продаји ТНК, и
- 3) инострана запосленост према укупној запослености ТНК.

Сагласно наведеном, индекс транснационализације ТНК се може израчунати по следећој формули:

$$IT_{i,t} = \frac{\frac{IA_{i,t}}{AA_{i,t}} + \frac{IS_{i,t}}{AS_{i,t}} + \frac{IE_{i,t}}{AE_{i,t}}}{3}$$

при чему је $IT_{i,t}$ индекс транснационализације компаније i у години t , $\frac{IA_{i,t}}{AA_{i,t}}$ је однос вредности имовине компаније i у иностранству и укупне имовине током године t , $\frac{IS_{i,t}}{AS_{i,t}}$ је однос вредности годишње продаје у иностранству компаније i и укупне продаје исте компаније током године t , док $\frac{IE_{i,t}}{AE_{i,t}}$ представља однос запослености компаније i у иностранству и укупног броја запослених током године t .

Примера ради, компанија *Fiat Chrysler Automobiles* (Фијат аутомобили Србија) која производи возила у Крагујевцу, има индекс транснационализације 77,5, што је сврстава међу тридесет корпорација са листе 100 највећих нефинансијских ТНК. Ова

компанија поседује капитал у иностранству у висини од око 88,3 милијарде УСД, што представља 80,14% укупног капитала ове компаније. Укупна остварена продаја током 2019. године износила је 121,1 милијарду УСД, од чега је 104,3 милијарде УСД (односно 86,14%) реализовано у иностранству. *Fiat Chrysler Automobiles* је компанија која је 2019. године запошљавала 191.752 радника, од чега 2/3 чине запослени изван матичне базе (127.136 радника). Када се добијене релативне вредности односа продаје, запослености и капитала упросече, добија се индекс транснационализације компаније *Fiat Chrysler Automobiles*.

Током 2019. године стопе интернационализације првих 100 ТНК у свету су остале непромењене. Пад индекса (стопа) транснационализације ТНК из области тешке индустрије компензован је порастом транснационализације међу технолошким и телекомуникационим ТНК. Фармацеутске компаније су такође прошириле пословање у иностранству, а највише се истакла британска компанија *GlaxoSmithKline*. Друге компаније које су оствариле значајан пораст у пословању са иностранством су америчка ТНК *Amazon.com*, који је наставио да улази на нова тржишта. *Coca-cola* је проширила своју производну мрежу у Африци и ушла на европско тржиште кафе. Француска фармацеутска компанија *Sanofi* је такође проширила своје пословање, као и кинеска технолошка компанија *Huawei*, која је наставила да шири своје глобалне операције, иако споријим темпом него током 2018. године (UNCTAD, 2020).

Велике ТНК поседују напредне вештине и знања. Међутим, примена напредније технологије ТНК у технолошки неразвијеним земљама захтева присуство одговарајућег људског капитала у економији домаћина. Стање људског капитала у земљи домаћину може ограничавати способност апсорпције позитивних екстерналија. Дакле, како би капитал ТНК-а био у функцији економског раста и развоја земље домаћина, наглашава се важност увођења напредније технологије и захтев за оптималним апсорпционим капацитетима земље увознице капитала. Сагласно томе, истичу Borensztein et al. (1998), једна од кључних одредница економског раста је успостављање комплементарности СДИ и људског капитала у процесу раста продуктивности. Другим речима, утицај иностраног капитала на економски раст зависи од нивоа људског капитала који је доступан у економији која увози капитал.

СДИ последњих деценија имају све већу важност. Искуства латиноамеричких земаља говоре да велики део СДИ није прешао у извозно оријентисану производњу, већ у делатности засноване на ресурсима и у услужне делатности. Borensztein et al. (1998) наводе да изван број фирми у неразвијеним земљама и земљама у развоју нису у стању да уложе потребне напоре како би постале конкурентне у високотехнолошким активностима. Насупрот њима, фирме у појединим државама и регионима се фокусирају на стратегију таргетирања извозно оријентисаних СДИ у технолошки интензивнијим активностима.

Поред директних финансијских средстава које генеришу, СДИ играју изузетно важну улогу у модернизацији националне економије и подстицању привредног раста. Управо из тих разлога, владе већине земаља дале су предност овом питању и улажу све напоре да пронађу ефикасне, и за властиту економију, нешкодљиве начине да привуку што већи сток СДИ. Притом, СДИ имају и низ других позитивних ефеката, међу којима су увођење нових производних процеса, менаџерских вештина, технолошких трансфера и знања на ново тржиште, као и подстицање међународне финансијске интеграције. СДИ на два начина могу убрзати економски раст (Lee & Chang, 2009):

- први, путем преливања капитала које олакшава усвајање нове технологије у производном процесу, и

- други, путем стимулисања преноса идеја, вештина и знања, како у смислу обуке на раду и стицања вештина, тако и увођењем алтернативних пракси управљања и ефикаснијих организационих варијанти.

На питање, да ли ће прилив страних директних инвестиција побољшати конкурентску предност земаља домаћина, врло је тешко дати прецизан одговор. Оно што економисти могу да ураде јесте да најпре утврде услове под којима велике ТНК (било домаће, било иностране) могу краткорочно или дугорочно да побољшају националну конкурентност (у индустрији или у привреди); и друго, да утврде шта се може урадити (и по коју цену) да се оптимизује утицај прилива СДИ (кроз заједничке подухвате, као на пример, стратешке алијансе) на конкурентност (Dunning, 1992).

Транснационализација економија Западног Балкана и интеграција у ЕУ су битне претпоставке за прилив СДИ. Најаве ЕУ о повећаним изгледима за приступање ЕУ повећавају прилив СДИ у транзиционе земље које су позитивно оцењене. Bevan и Estrin (2004) закључују да напредак у транзицији и најаве које се односе на потенцијално чланство могу створити добро основу за раст, и самим тим, за интензивнији прилив СДИ. Земљама које су успешно примениле транзиционе политике обећава се релативно брзо чланство у ЕУ, што даље убрзава СДИ које генеришу већи раст и развој. Супротно томе, земље које су мање успешне у спровођењу транзиционих политика добијају дуже рокове за приступање ЕУ, што може обесхрабрити прилив СДИ.

Поставља се питање фактора који смањују степен транснационализације привреда Западног Балкана. Поред економских фактора (неразвијеност индустрије и путне инфраструктуре, неадекватан људски капитал), и институционални и политички фактори (правна несигурност и корупција) умањују прилив СДИ у земљама Западног Балкана и њихово укључивање у производне мреже ТНК-а. Estrin и Uvalić (2013) истичу да је спровођење процеса приватизације у већини земаља Западног Балкана било одложено због неповољних политичких околности током 90-их година XX века, што је допринело врло ограниченом приливу СДИ у раним годинама транзиције и њиховом интензивнијем доласку тек 2000-их. Током 1990-их, уместо реструктурирања предузећа које су често водили страни инвеститори у Централној и Источној Европи, у региону Западног Балкана производни капацитети су остали неискоришћени, затворени или уништени у војним сукобима. Штавише, закони о приватизацији које су усвојиле државе наследнице Југославије ослањали су се у великој мери на продају инсајдерима по повлашћеним условима, јер се то сматрало неопходним и исправним. Свесно давање предности власништву запосленима као методу приватизације вероватно је ограничило износ улазних СДИ на почетку процеса транзиције, што се негативно одразило на касну интеграцију западнобалканских земаља у глобалну економију. Стање у погледу међународне интеграције, тј. транснационализације привреда региона Западног Балкана се драстично поправило почетком 2000-их, нарочито током друге декаде XXI века.

Велики део СДИ у земљама региона Западног Балкана, кроз процес приватизације, првобитно се концентрисао у секторима намењеним домаћој потрошњи, попут финансијских услуга и телекомуникација. Како је овај извор у великој мери пресушио, наводе Sanfey et al. (2016), земље у региону се више фокусирају на привлачење СДИ у производне, и нарочито у трговинске секторе, који доприносе извозним капацитетима, а не домаћој потрошњи.

Sanfey et al. (2016) наводе да подаци указују да је Србија остварила највећи степен транснационализације, односно интеграције у међународну економију. Разлике у степену интеграције у међународну економију земаља Западног Балкана могу се делимично објаснити разликама у привредној структури наслеђеној из социјалистичких времена. Други разлог лежи у све већем обиму извозно оријентисаних инвестиција које

су током последњих десет година неравномерно улагане у земље Западног Балкана (OECD, 2019).

3. СТРАТЕГИЈЕ МУЛТИНАЦИОНАЛНИХ КОМПАНИЈА У РЕГИОНУ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Већина данашњих ТНК обавља своје међународно пословање тако што пласира СДИ у различите земље широм света. Инвестирајући у иностранству, ТНК су повећале промет последњих деценија и на тај начин су се развиле у моћне и супериорне мултинационалне економске гиганте. Значајан део спољне трговине данас подразумева кретање робе и капитала унутар глобално организованих компанија. Њихова стратегија је повећање профитабилности читавог ланца који се састоји од различитих делова глобалне корпорације. Глобалне компаније своје пословање, од истраживања и развоја преко производње и дистрибуције до финалне продаје и маркетинга, организују као међународно интегрисани комплекс. ТНК црпи ресурсе из најјефтинијих извора, производи или довршава монтажу на месту са најјефтинијом радном снагом, а њени управљачки и технички ресурси се користе у складу са принципом економичности. На тај начин се компаније успешно позиционирају на тржиштима појединих земаља и у конкурентској утакмици са домаћим фирмама често бивају много успешније, што доводи до постепеног слабљења и нестајања малих и средњих предузећа на локалном тржишту. Kordos & Vojtović (2016) истичу да нација у чијој економији доминирају стране компаније све више постаје зависна од њихове пословне стратегије и тада је веома тешко одржати укупну политичку и економску моћ државе.

Одлука највећих мултинационалних компанија о инвестирању у иностранству зависи од низа фактора и од основног мотива за предузимање инвестиционог подухвата. Данинг (Dunning, 1998) разликује (Copenhagen Economics, 2016, 15):

- **Тржишно оријентисане СДИ (*Market-seeking FDI*)** – Одлука компаније о локацији тржишно оријентисаних СДИ зависиће од атрактивности страног тржишта у погледу инфраструктуре, транспортних трошкова и других фактора који опредељују инвестициону климу. Другим речима, мултинационалне компаније су усмерене ка освајању нових тржишта, односно расту тржишних удела на међународном нивоу. Притом, велике компаније отварају своје филијале у иностранству а земље у развоју су им најчешће инвестиционе дестинације, обзиром на могућности искоришћавања бројних компаративних предности у тим земљама.
- **Ресурсно оријентисане СДИ (*Resource-seeking FDI*)** – Мултинационалне компаније инвестирају у иностранству како би дошле до критичних инпута неопходних у производњи добара, а који су опредељујући за конкурентност компаније (природни ресурси, нискоквалификована радна снага, квалификована радна снага, технолошке и управљачке способности). Одлука о локацији ресурсно оријентисаних СДИ зависиће од фактора као што су стварни трошкови, оскудица природних ресурса и релативна продуктивност ресурса. ТНК су сагласно томе често усмерене у области експлоатације природних ресурса.
- **СДИ оријентисане ка генерисању ефикасности (*Efficiency-seeking FDI*)** – Одлука о локацији СДИ оријентисаних ка генерисању ефикасности превасходно зависи од оперативних трошкова у иностранству (нпр. плата,

пореза и трошкова енергије) у односу на матичну државу. Односно, компаније ће алоцирати властите пословне активности у државама у којима ће искористити њихове компаративне предности.

- **Стратешки оријентисане СДИ (*Strategic-seeking FDI*)** – Код овог приступа, мултинационалне компаније могу имати одређене стратешке мотиве за инвестирање у иностранству: побољшање квалитета постојећих производа, увођење нових производа или користи од повољног регулаторног оквира. Притом, ТНК настоје да стекну власнички удео у фирмама у иностранству и сагласно томе, ојачају властиту конкурентску позицију у међународним оквирима. ТНК на тај начин трагају за користима у другим земљама која ће им повећати продуктивност.

Поред *Dunning*-ове широко прихваћене класификације, економски аналитичари (Cvetanović et al., 2018) са подручја Западног Балкана систематизују мотиве ТНК на нешто другачији начин. Реч је о мотивима који су најчешће међусобно испреплетани:

- већи профит или неки други облик прихода по основу инвестираног капитала;
- јефтинија радна снага;
- нижи трошкови сировина и енергије;
- производња која је мање зависна од спољних фактора;
- отварање нових погона у иностранству како би се проширило продајно тржиште властитих производа;
- потреба за повећањем пласмана капиталних добара (машина и опреме).

Имајући у виду мотиве крупног капитала приликом одабира атрактивне земље или региона, у следећој *табели (29)* се истичу неке од најзначајнијих детерминанти инвестиционих одлука ТНК приликом опредељивања за инвестициону дестинацију.

Табела 29. Кључне одреднице приликом доношења инвестиционих одлука

ДЕТЕРМИНАНТЕ ИНВЕСТИЦИОНИХ ОДЛУКА	
Стабилно макроекономско окружење	Богатство природним ресурсима
Повољна географска локација	Образована и квалификована радна снага
Развијена инфраструктура	Политичка стабилност
Уређен институционални амбијент	Подстицајна пословна клима
Развијено финансијско тржиште	Низак ниво корупције
Величина тржишта	Сигурност инвестирања

Извор: Аутор

Главни мотиви ТНК у земљама Западног Балкана били су освајање локалних тржишта, постизање производне ефикасности на бази јефтине радне снаге и присвајање природних и привредних ресурса који су се могли стећи по приступачној цени. Изостала су високотехнолошка улагања која би дала суштински допринос динамичном економском развоју и расту конкурентности западнобалканских земаља (Максимовић, 2020).

Вођене мотивом максимизирања добити, или повећањем прихода или смањењем трошкова, ТНК се интегришу у међународну привреду путем СДИ. Ова димензија њиховог ангажмана омогућена је политиком либерализације, брзим технолошким променама и појачаном конкурентношћу у глобалној економији. Досадашња пракса је показала да су ТНК, усмерене на тржиште Западног Балкана, примењивале различите стратегије, од којих су најзаступљеније биле стратегија оријентисана ка ресурсима и стратегија освајања тржишта. Могло би се констатовати да су ТНК у различитим индустријама у земљама Западног Балкана изградиле водећу позицију опредељивањем за различите стратегије управљања СДИ. Стратегије „глобалне партије шаха“ и „праћење лидера“ коришћене су у различитим привредним делатностима. У сектору телекомуникација, *Telenor* и *VIP* су ТНК које су биле тржишно оријентисане. Оне су ушле у међународну конкурентску утакмицу (стратегија *глобална партија шаха*) у којој је норвешка компанија наступала као лидер. Стратегија „*првог корака*“ била је заступљена код фирми које су пословале у индустријама цемента и дувана (*Lafarge*, *British American Tobacco*). Неразвијена конкуренција, мали трошкови уласка и коришћење издашних владиних субвенција створило је плодно тло за примену такве стратегије. Освајањем тржишта ТНК су јачале не само своје позиције на Западном Балкану и Југоисточној Европи, већ и олигополистичку позицију на међународном нивоу (Maksimović et al., 2012).

Жеља влада свих земаља Западног Балкана је да привуче што више СДИ како би се подстакао економски раст. У настојању да привуку што више страних инвестиција, владе земаља Западног Балкана стварају услове који омогућавају експлоатацију сопственог становништва и ресурса, често фаворизујући иностране компаније на штету домаћих. Radenković (2016) наводи да ниска стопа акумулације у земљама Западног Балкана врши притисак на државе Западног Балкана да дају уступке страном капиталу како би надоместиле недовољну домаћу штедњу. Страни инвеститори остаће у земљи само уколико су плате ниже од зарада у другим земљама. Претња пресељењем производње је увек присутна. Суочене са тим, државе често тражи нове, додатне уступке за ТНК: задржавају се изузетно ниске стопе пореза на добит фирми, толерише се утаја пореза, уздржавају се од контроле трансферних цена, обезбеђују се издашне субвенције, омогућавајући притом изношење неопорезоване добити у земљу порекла. Наведени уступци који се пружају ТНК утичу на повећану атрактивност инвестиционе локације и омогућавају ТНК да остваре своје профитне циљеве тако што ће применити једну или више стратегија приликом инвестирања (први корак, глобални шах или праћење лидера).

4. ПРИЛИВ СДИ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ПЕРИОДУ 2005-2019

Економије региона Западног Балкана су се већ на почетку транзиционог процеса суочавале са значајним макроекономским проблемима, као што су инфлација, незапосленост, недостатак домаће штедње, успорен економски раст. Како би покренуле економску активност, услед одсуства домаће штедње (акумулације), земље региона су се усредсредиле на привлачење СДИ. Како истиче Кес (Cass, 2007), владало је уверење да ће СДИ допринети решавању проблема реструктурирања државних предузећа, унапређењу извозне структуре, технолошкој модернизацији производње и надоградњи

вештина, знања и менаџерске стручности. Притом, прилив СДИ има позитивне импликације на јачање међународних економских односа.

Након слабог интересовања страних инвеститора за економије Западног Балкана 90-их година XX века, током 2000-их је дошло до раста прилива СДИ, подстакнутог транзицијом, пре свега програмима либерализације, приватизације и реструктурирања предузећа и благим побољшањем макроекономских перформанси (Estrin & Uvalić, 2013).

СДИ представљају значајан елемент економске интеграције. Економска литература углавном препознаје два најчешћа облика СДИ: гринфилд (*greenfield*) и браунфилд (*brownfield*) инвестиције. Први облик се односи на изградњу нове фабрике, тј. новог предузећа, док се браунфилд инвестиције односе на куповину једног дела или читавог предузећа у страној држави.

Гринфилд инвестиције су постале доминантан вид СДИ у земљама у развоју и бројни економисти су мишљења да ће бити главно опредељење за инострано инвестирање и у наредном периоду. Разлог за то треба тражити у чињеници да насупрот мерцерима и аквизицијама, гринфилд инвестиције не подразумевају наслеђивање дуговања и да пружају могућност самосталног подизања фабричких постројења, као и уношење модерне опреме и технологије у новоизграђене производне погоне (Стојадиновић-Јовановић, 2007).

Бројна емпиријска истраживања (Дугалић, 2017; Ковачевић, 2016; Максимовић, 2015; Маџар, 2016; Botrić, 2010; Estrin & Uvalić, 2015; Hlavacek & Bal-Domanska, 2016; Jirasavetakul & Rahman, 2018; Paul & Singh, 2017; Petrović-Randjelović et al., 2017; Svetličić & Kunčić, 2013) аргументовано показују да су СДИ играле важну улогу у већини транзиционих земаља, као додатак домаћој штедњи и најчешће као фундаментални покретач реструктурирања предузећа током процеса приватизације. Међутим, недовољно пажње је посвећено утицају страних директних инвестиција на регион Западног Балкана, подручје у којем је процес транзиције био спорији и мање успешан него у другим регијама, попут Централне и Источне Европе. У овом региону је био присутан захтев за већим приливом СДИ као допуна ограниченој домаћој акумулацији (Estrin & Uvalić, 2013).

Уопштено говорећи, чини се да је темпо структурних реформи пресудан за привлачење СДИ. Чешка, Мађарска и Пољска, које важе за најуспешније транзиционе земље, привукле су већи сток капитално интензивних СДИ, захтевајући од страних инвеститора значајну и дугорочну укљученост у локалну економију. Имајући у виду искуства успешних транзиционих привреда, Resmini (2000) је истицао да је приоритет мање напредних земаља у транзицији (регион Западног Балкана) требало да буде стабилизација целокупног пословног окружења како би се привукао висок и одржив ниво СДИ у производном сектору.

Упркос многобројним позитивним помацима, земље Западног Балкана су имале структурне проблеме који су постали очигледни, нарочито након избијања глобалне економске кризе крајем 2008. године. Током година се нагомилавало много проблема који су постали неодрживи – потрошња већа од производње која се финансира страном штедњом и инвестицијама, све већи дефицит текућег рачуна, огромна незапосленост, незадовољавајуће реструктурирање предузећа и неадекватне структурне промене које су фаворизовале услужни сектор. Estrin и Uvalić (2013) истичу да је модел економске политике заснован на слободној трговини и финансијском отварању, брзој кредитној експанзији и све већој зависности од страног капитала био мање успешан на Западном Балкану на почетку прве декаде XXI века него у Централној и Источној Европи деценију раније.

Генерално се може констатовати да прилив СДИ на Западни Балкан знатно заостаје за приливом у ЕУ. Видљива последица глобалне кризе била је нагли пад СДИ у регион, праћен трендом стагнације. Иако је Србија у укупном износу највећи прималац СДИ, Црна Гора је последњих година имала највећи удео страног капитала по становнику. Ипак, регион значајно заостаје за Европском унијом у погледу прилива СДИ по становнику. Наиме, просечна стопа СДИ по глави становника на Западном Балкану износи око 2.600 ЕУР, док у Европској унији износи око 14.300 ЕУР (Sanfey & Milatović, 2017).

У табели 30 представљен је кумулативни прилив СДИ у земљама Западног Балкана током период 2005-2019.

Табела 30. Кумулативни прилив СДИ (у милионима USD) у региону Западног Балкана, 2005-2019. године

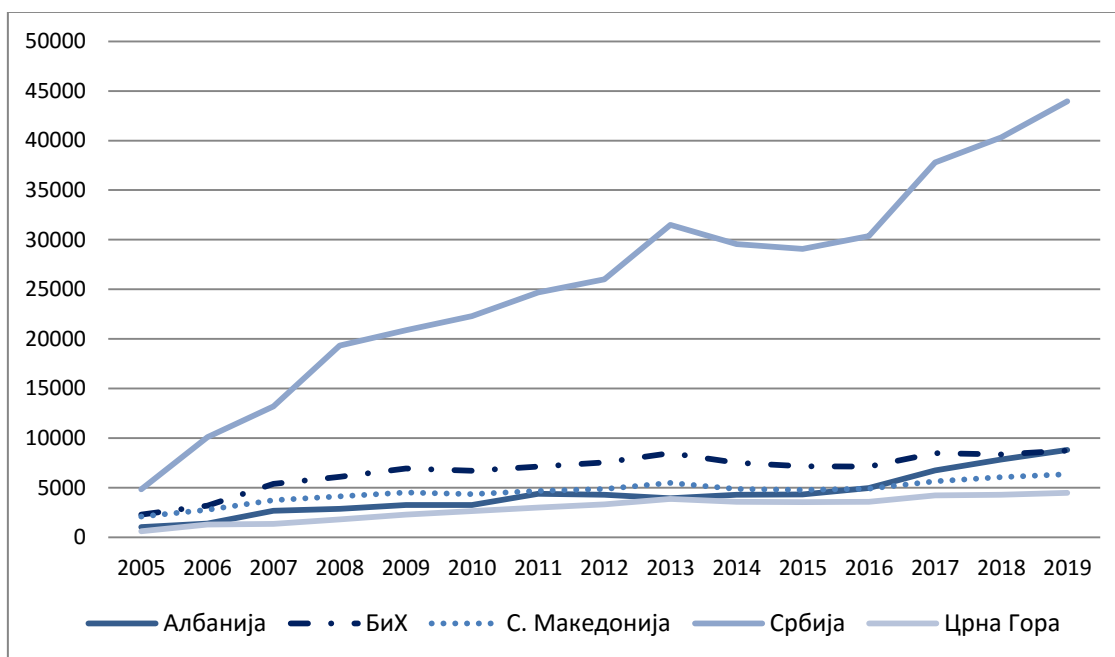
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	1020	1392	2693	2869	3258	3256	4399	4303	3931	4295	4337	4985	6742	7833	8811
Б и Х	2302	3203	5397	6103	6936	6709	7127	7564	8503	7507	7161	7140	8489	8372	8755
С.Македонија	2087	2764	3747	4132	4526	4351	4678	4863	5489	4885	4790	4909	5634	6077	6350
Србија	4831	10094	13204	19333	20870	22299	24675	26014	31490	29569	29073	30369	37788	40295	43964
Црна Гора	597	1291	1361	1801	2290	2634	3010	3331	3884	3595	3543	3590	4222	4276	4501

Извор: UNCTAD – United Nations Conference of Trade and Development, World Investment Report: Annex Tables, <https://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
World Investment Report 2004 : Transnational Corporations and the Internationalization of R&D, https://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf
World Investment Report 2006 : FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf
World Investment Report 2007 : Transnational Corporations, Extractive Industries and Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf

У првим годинама транзиције прилив страног капитала на Западни Балкан био је јако скроман. Међутим, државе су убрзо увиделе потребу за већим стоком капитала јер су домаће стопе штедње биле ниске.

Србија је остварила највећи сток СДИ у региону. Кумулативни прилив СДИ био је значајно већи у односу на све преостале земље током читавог посматраног периода. Након 2005. године када је забележен сток СДИ у износу од 4,8 милијарди УСД, током наредних 8 година (2006-2013), прилив је имао континуирани раст. После краткотрајне стагнације, већ 2017. године забележено је ново повећање од близу 25%. На крају 2019., Република Србија је остварила кумулативни раст СДИ од близу 44 милијарде УСД, што је далеко више у односу на агрегатни сток СДИ у преосталим земљама региона. На наредном *графикону (16)* представљен је кумулативни прилив СДИ у региону Западног Балкана, за период 2005-2019. године.

Графикон 16. Кумулативни прилив СДИ, Западни Балкан (2005-2019)

Извор: Аутор, на основу базе података Светске банке

После Србије, највећи кумулативни прилив СДИ имала је Албанија. Она и друге земље региона су почетком глобалне рецесије, тачније од 2009. године, бележиле одливе страног капитала из својих економија. Међутим, већ 2014. године, у Албанији је настављен прогресивни кумулативни прилив СДИ. Босна и Херцеговина је бележила нето одлив СДИ након 2013. године, да би 2016-2019. остварила кумулативни раст који је достигао вредност од 8,8 милијарди УСД. У Северној Македонији и Црној Гори, прилив капитала у облику СДИ био је најнижи у региону. Оно што је уочљиво код свих економија је стагнација прилива СДИ у годинама након економске кризе. Међутим, већ након 2016., поново је интензивирао прилив СДИ на Западном Балкану.

Ослањајући се на званичну базу података Светске банке, у *табели 31* су приказани годишњи нето приливи СДИ у земљама Западног Балкана, као и у Хрватској и Словенији. Анализирани подаци обухватају временски период 2005-2019. године.

Табела 31. Нето прилив СДИ у милионима УСД, 2005-2019. године

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	262	325	652	1.247	1.345	1.090	1.049	918	1.254	1.150	990	1.044	1.023	1.204	1.209
Б и Х	624	846	1.842	1.005	139	444	472	392	313	545	383	313	464	489	516
С.Македонија	145	427	733	612	260	301	508	338	402	61	297	549	381	649	477
Словенија	971	692	1.885	1.081	-347	319	876	34	104	1.019	1.730	1.446	1.196	1.524	1.382
Србија	1.609	4.499	4.423	4.056	2.929	1.693	4.931	1.275	2.059	2.000	2.343	2.355	2.895	4.072	4.282
Хрватска	1.815	3.347	4.646	5.250	3.070	1.545	1.249	1.465	937	3.184	52	419	477	1.213	1.170
Црна Гора	482	628	937	975	1.550	758	557	618	446	497	700	227	561	486	454

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
[World Investment Report 2006 : FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf](https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf)
[World Investment Report 2006 : Transnational Corporations, Extractive Industries and Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf](https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf)

За разлику од претходног случаја (*табела 30*) када се анализирао сток СДИ на Западном Балкану, *табела 31* пружа податке годишњег нето прилива СДИ економија Западног Балкана, Хрватске и Словеније. Са изузетком Србије и Хрватске, из табеле се може видети да су све земље остваривале скромне годишње нето приливе СДИ. Идентична констатација важи и за Словенију, која се суочавала са сличним изазовима 90-их година XX века као и остале земље бивше Југославије. Црна Гора, Северна Македонија и Босна и Херцеговина су оствариле најниже приливе СДИ. Само на почетку посматраног периода, Босна и Херцеговина и Црна Гора су успевале годишње да привуку око милијарду УСД инвестиција из иностранства. Рекордан прилив остварила је Хрватска 2008. године (5,25 милијарди УСД). Прати је Србија са приливом од 4,93 милијарде УСД из 2011. године. Упркос томе што је током одређених година остваривала највеће нето приливе СДИ, Хрватска држи позицију најнижег годишњег нето прилива – 52 милиона УСД (2015. године). Када се посматра прилив СДИ на подручју Западног Балкана (изузимајући Хрватску и Словенију), уочава се да је Србија најпривлачнија за стране инвеститоре.

У односу на висину БДП-а, нето прилив СДИ је био неуједначен у економијама региона Западног Балкана током посматраног временског периода. Наредна *табела (32)* представља учешће СДИ у БДП-у у земљама Западног Балкана.

Табела 32. Нето прилив СДИ (% учешће у БДП-у), земље Западног Балкана, 2005-2019.

	Албанија	Б и Х	С.Македонија	Србија	Црна Гора
2005	3,3	5,6	2,3	5,7	22,2
2006	3,7	6,6	6,2	13,1	22,9
2007	6,1	11,7	8,8	10,2	25,5
2008	9,7	5,3	6,2	7,8	21,5
2009	11,2	0,8	2,8	6,5	37,2
2010	9,1	2,6	3,2	4	18,3
2011	8,1	2,5	4,8	10	12,2
2012	7,5	2,3	3,4	2,9	15,1
2013	9,8	1,7	3,7	4,3	10
2014	8,7	2,9	0,5	4,2	10,8
2015	8,7	2,4	2,9	5,9	17,3
2016	8,8	1,9	5,1	5,8	5,2
2017	7,9	2,8	3,4	6,6	11,6
2018	8	2,9	5,1	8	8,8
2019	7,9	1,9	4,4	8,3	8,4

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Из *табеле 32* је уочљиво да Црна Гора има највеће учешће прилива СДИ у односу на БДП. Само је на крају посматраног периода учешће страног капитала било мање од 10% БДП-а. Албанија и Србија такође бележе значајно учешће прилива СДИ у односу на БДП, с тим да Албанија има најстабилније кретање посматраног показатеља међу земљама региона. Босна и Херцеговина и Северна Македонија имају најмање

учешће прилива СДИ у БДП-у које је само 2007. године било око 10% (11,7% у Босни и Херцеговини, односно 8,8% у С. Македонији).

Кључни носиоци глобализације и међународног кретања капитала у форми СДИ су велике мултинационалне (транснационалне) корпорације – ТНК. У наставку (табела 33) су представљене неке од најпознатијих корпорација које се сврставају међу 100 највећих ТНК, посматрајући вредност капитала у иностранству, а које истовремено имају своје филијале на подручју Западног Балкана.

Табела 33. Неке од највећих (топ 100) нефинансијских транснационалних корпорација (ТНК) на Западном Балкану, према вредности капитала у иностранству

Ранг	Компанија	Земља порекла	Индустрија	Вредност капитала у иностранству (у млрд. УСД)	Индекс
1.	Royal Dutch Shell	В. Британија	рударство производња нафте	376,4	82,6 (19)
2.	Toyota Motor Corporation	Јапан	моторна возила	307,5	65,0 (46)
3.	British Petroleum	В. Британија	производња нафте	259,9	82,2 (22)
6.	Volkswagen Group	Немачка	моторна возила	243,5	60,3 (54)
7.	Anheuser-Busch InBev NV	Белгија	производња хране и пића	192,1	84,0 (17)
8.	British American Tobacco	В. Британија	производња цигарета	185,0	78,2 (29)
9.	Daimler	Немачка	моторна возила	179,5	59,8 (56)
11.	Exxon Mobil Corporation	САД	производња нафте	169,7	47,4 (78)
12.	Vodafone Group	В. Британија	телекомуникације	168,4	87,2 (13)
17.	Siemens	Немачка	индустријске и комерцијалне машине	134,6	77,0 (32)
21.	Microsoft Corporation	САД	производња рачунара и обрада података	117,5	43,6 (80)
23.	Apple	САД	рачунарска опрема	114,7	43,2 (81)
28.	Nestlé	Швајцарска	производња хране и пића	105,7	91,9 (8)
32.	Bayer	Немачка	фармацеутски производи	100,9	65,2 (43)
38.	Fiat Chrysler Automobiles	В. Британија	моторна возила	88,3	77,5 (30)
40.	Rio Tinto PLC	В. Британија	рударство производња нафте	87,2	99,6 (1)
41.	Medtronic	Ирска	медицински производи	86,7	97,7 (3)
45.	Linde	В. Британија	хемијски производи	82,2	92,1 (7)
58.	Huawei Technologies	Кина	телекомуникациона опрема и услуге	67,8	39,7 (84)
59.	Amazon.com	САД	електронска трговина	67,2	30,0 (93)
72.	Renault	Француска	моторна возила	58,0	63,5 (51)
75.	The Coca-Cola Company	САД	производња хране и пића	54,0	73,1 (34)
87.	Peugeot	Француска	моторна возила	47,9	55,1 (66)
91.	Vinci	Француска	грађевина	46,8	48,5 (76)
100.	Barrick Gold Corporation	Канада	рударство производња нафте	43,8	97,8 (2)

Извор: UNCTAD. Annex table 19 – The world's top 100 non-financial MNE, ranked by foreign assets, 2019

Познато је да међу водећим ТНК у свету, значајан број послује на територији Западног Балкана. У Србији и земљама у окружењу најзначајнији су *British American Tobacco, Siemens, Microsoft, Rio Tinto, Barrick Gold Corporation, Medtronic, Fiat Chrysler Automobiles, Coca-Cola, Microsoft Corporation, Vodafone* и др.

Према званичним подацима, највећи инвеститори на Западном Балкану данас долазе из Велике Британије, Немачке, Италије, Холандије, Аустрије, Француске, Кине, Јапана, САД и Турске. Највеће иностране компаније које имају највећи значај у региону Западног Балкана су *Fiat Chrysler Automobiles* (Италијанско-америчка мултинационална корпорација), *Philip Morris* (Швајцарско-америчка мултинационална компанија), *Bosch* (Немачка), *Michelin* (Француска), *Deloitte* (Велика Британија), *Siemens* (Немачка), *Panasonic* (Јапан), *Telekom* (Немачка), *NCR* (САД), *Yura* (Јужна Кореја), *Magna* (Канада), *Calzedonia* (Италија), *STADA Arzneimittel* (Немачка), *Yazaki* (Јапан), *FALKE* (Немачка), *Swarovski* (Аустрија), *EVN* (Аустрија) и многе друге (слика 5).

Слика 5. Мултинационалне корпорације у земљама Западног Балкана

Извор: Развојна агенција Србије, Публикација „Why invest in Serbia (September, 2020)“, <https://ras.gov.rs/uploads/2020/10/why-invest-sep2020.pdf>

FIAA – Foreign Investors Association of Albania, <http://fiaalbania.al>

Invest North Macedonia, <https://investnorthmacedonia.gov.mk>

Glassdoor – Top Companies in Bosnia and Herzegovina, https://www.glassdoor.com/Explore/top-companies-bosnia-and-herzegovina_IL14,36_IN29.htm

Ослањајући се на претходну слику (5), у следећој табели (34) је дат преглед најзначајнијих ТНК у економијама Западног Балкана и одговарајуће делатности у којима се сврставају међу светске лидере.

Табела 34. Водеће ТНК које послују на територији земаља Западног Балкана

<i>ТНК</i>	<i>Порекло/Седиште</i>	<i>Браниша</i>
Bosch	Немачка	производња електронике, кућних апарата и делова за аутомобиле
British American Tobacco	Велика Британија	производња цигарета и дувана
Calzedonia	Италија	модна индустрија
Continental AG	САД	производња аутомобилских делова за системе кочења и сигурност аутомобила
Cooper Tire	САД	производња аутомобилских и камионских гума
Daido Metal	Јапан	производи лежајеве за аутомобиле, бродове, грађевинске машине и друге индустријске производе
Deloitte	Велика Британија	професионалне и стручне услуге
Eaton	САД/Ирска	производња електро компоненти; производња и дистрибуција електричне енергије
FALKE Corporation	Немачка	производња одеће
Fiat Chrysler Automobiles	Италија/САД	производња аутомобила
GEOX	Италија	производња одеће и обуће
Gorenje	Словенија	кућни апарати и бела техника
Johnson Controls	САД/Ирска	производи вентилацију и сигурносну опрему за зграде
Johnson Electric	Хонгконг	мотори и пратеће електромеханичке компоненте
Johnson Matthey	Велика Британија	производња хемикалија и лидер у одрживим технологијама
Leoni	Немачка	производња каблова
Linglong Tire	Кина	производња гума
Magna	Канада	произвођач аутомобилских делова
Michelin	Француска	производња гума
Microsoft	САД	производња рачунарских софтвера
Mott MacDonald	Велика Британија	консултантске услуге
NCR	САД	софтверске услуге, производња терминала, аутоматизованих каса, система за обраду чекова и скенера баркодова
Panasonic	Јапан	производња електричних уређаја – телевизори, фотоапарати, Hi-Fi уређаји, слушалице, уређаји за климатизацију и грејање
Philip Morris	Швајцарска/САД	производња цигарета и дувана
Ramstore	Турска	малопродајни супермаркети
Siemens	Немачка	произвођач делова за шинска возила
Sitel	САД	софтверске услуге за подршку пословним процесима
Schneider Electric	Француска	софтверски инжењеринг
STADA Arzneimittel	Немачка	произвођач фармацеутских производа
Staropramen Brewery	Чешка	производња пића
Swarovski	Аустрија	произвођач прецизно сечених кристала
Tarkett	Француска	производња подних и зидних облога
Telekom Group	Немачка	оператер мобилне телефоније
Van Hool	Белгија	произвођач аутобуса, тролејбуса и приколица
Verbund	Аустрија	добављач електричне енергије
Vodafone	Велика Британија	оператер мобилне телефоније
Yazaki	Јапан	електродистрибутивни системи у аутомобилској индустрији
Yura	Јужна Кореја	производња каблова
ZF Friedrichshafen	Немачка	произвођач ауто делова

Извор: Аутор

За привлачење моћних компанија потребан је подстицајан пословни амбијент. Земље региона Западног Балкана су предузеле бројне кораке у спровођењу важних реформи неопходних за привлачење страних инвеститора. Упркос ограниченој успешности реформских корака, инвестициона клима констатно јача. Литература сугерише да је прилив СДИ условљен институцијама у економији домаћина, као и генералним економским и политичким условима. Институционалне, економске и политичке одлике земаља Западног Балкана вероватно су ограничиле и прилив и ефекат преливања СДИ на њихове привреде. Разлози за ограничене ефекте преливања могу се

тражити у околности да је овај регион привукао релативно мале количине СДИ и да је релативно мало СДИ ушло у производњу као сектор најважнији за раст извоза (Estrin & Uvalić, 2003).

Евидентно је да су се државе Западног Балкана у значајној мери ослањале на инострани капитал који је обезбеђивао финансирање неравнотеже између домаће штедње и инвестиција. Нето прилив СДИ допринео је финансирању дефицита текућег рачуна у земљама региона (Ковачевић, 2004). Ипак, остаје нерешено питање да ли је дефицит текућег рачуна присилио земље да привуку значајан ниво СДИ или су СДИ иницирале ескалацију дефицита текућег биланса (Mencinger, 2003).

Наставак прилива СДИ на Западни Балкан могао би да укључује финализацију пројеката покренутих пре почетка глобалне економске и финансијске кризе, као и неке нове *greenfield* инвестиције које и даље привлаче нижи факторски трошкови, пре свих јефтина радна снага, а у неким случајевима и нижи девизни курс који је стимулативан за извозно-оријентисане компаније (Koczan, 2017).

Прилив СДИ представља један од примарних показатеља глобализације. За мерење феномена глобализације, смер протока капитала је мање важан од обима. СДИ подразумевају дугорочно учешће стране фирме у земљи и имају каскадне ефекте на читаву економију. Deher et al. (2013) истичу да инострани капитал излаже локалне компаније високотехнолошким иновацијама, стилловима управљања, техникама и оштријој међународној и локалној конкуренцији.

Иако СДИ могу допринети економском расту и благостању у земљи домаћину, неке анализа указује да релевантни приливи СДИ у првој половини посматраног периода (2005-2012. године) нису имали значајан утицај на производњу, запосленост и извоз прерађивачке индустрије земаља Западног Балкана. Генерално, раст СДИ у Србији поклопио се 2006. године са „бумом“ СДИ у целом региону, пре свега као резултат приватизације оператора мобилне мреже *Mobtel*, коју је норвешка компанија *Telenor* купила за више од 1,5 милијарди ЕУР. Ово је била изузетна година, јер је удео СДИ у БДП-у Србије износио 13,1%. Притом, треба подвући да су гринфилд инвестиције попут *Ball Packaging*, *Vip Mobile* и *Microsoft's Development Center* биле практично једине веће гринфилд инвестиције у Србији остварене у периоду од 2000. до 2011. године (Radenković, 2016).

Србија слови за лидера на подручју Западног Балкана. Ако се посматра тржишна вредност пројеката који се реализују у форми СДИ и које долазе у Републику Србију, немачке компаније имају највећи удео у агрегатном приливу СДИ (24,1%). Следе их кинеске ТНК (20,5%), италијанске (9,5%), јапанске (6,6%), америчке (6,4%), аустријске (3,6%) и француске (3,1%). Ако се као критеријум узме број пројеката, највећи прилив СДИ се остварује из Италије (19,4%), Немачке (16,5%) и САД-а (7,2%).⁵ На следећој слици (6) дат је кратак преглед Развојне агенције Србије (Development Agency of Serbia, 2020) који показује учешће појединих земаља у приливу СДИ у Србији током последњих година, како у погледу тржишне вредности инвестиција, тако и у погледу броја инвестиционих пројеката.

⁵ Development Agency of Serbia. (2020). *Why invest in Serbia?* Belgrade: Development Agency of Serbia (RAS), www.ras.gov.rs, приступ извршен: 18.11.2020.

Слика 6. Структура прилива СДИ из земаља које највише инвестирају у Србију, према укупном броју и према тржишној вредности инвестиционих пројеката

Извор: Развојна агенција Србије, Публикација „Why invest in Serbia (Септембар, 2020)“, <https://ras.gov.rs/uploads/2020/10/why-invest-sep2020.pdf>

У наставку је дат табеларни приказ дистрибуције прилива СДИ у земљама Западног Балкана, 2010-2019. године, према земљама из којих је остварен највећи прилив страног капитала. Махом је реч о државама Европске уније којима су тржишта земаља Западног Балкана атрактивна због географске близине и релативно јефтине и квалификоване радне снаге. Поред европских, у економије Западног Балкана капитал највише улажу и компаније из највећих земаља света – САД, Кине и Русије, а последњих година и један број земаља са Блиског истока, попут Уједињених Арапских Емирата и Саудијске Арабије.

У следећој табели (35) приказана је географска дистрибуција нето прилива СДИ у Србији у односу на земље из којих капитал долази, за период 2010-2019. године.

Табела 35. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Србији према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2010-2019
Аустрија	146,4	156,2	55,3	151,8	119,2	352,5	232,4	248,7	211,3	284,4	1958,2
Велика Британија	54,7	29,9	39,5	80,1	57,6	20,5	39,6	118,0	151,1	-162,1	428,9
Италија	41,7	130,8	81,6	67,4	101,1	144,9	-97,7	195,6	169,1	172,1	1006,8
Кина	2,0	5,0	0,0	-0,4	82,5	24,1	69,5	103,5	191,8	210,1	688,2
Луксембург	7,0	812,8	65,4	102,7	85,5	172,3	232,9	7,6	45,6	114,8	1646,6
Мађарска	15,6	67,5	9,2	34,6	55,8	31,8	33,3	142,2	40,0	472,3	902,3
Немачка	34,2	76,4	44,8	83,5	36,5	72,4	179,6	185,4	263,3	275,8	1251,9
Русија	3,7	50,2	15,1	189,7	73,5	96,4	41,1	170,4	263,0	685,6	1588,7
САД	54,6	24,0	26,2	22,1	8,5	38,5	16,8	37,6	70,4	187,0	485,6
Словенија	96,5	-68,6	75,0	-90,6	30,5	17,6	104,8	59,1	21,5	56,0	301,9

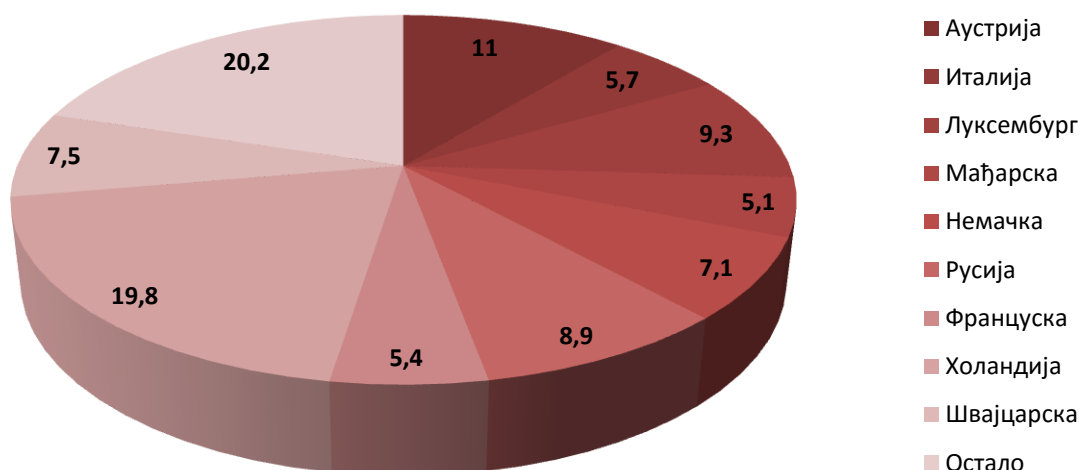
УАЕ	0,6	0,2	0,4	31,5	0,8	120,5	81,1	132,2	201,7	50,4	619,5
Француска	16,5	111,7	13,5	99,3	51,5	76,5	72,4	85,0	716,3	-279,9	963,0
Холандија	206,0	242,0	2,9	379,8	372,7	361,7	341,8	542,8	350,7	707,0	3507,2
Хрватска	42,5	20,8	121,7	-2,0	-26,6	70,3	-16,3	16,6	44,5	34,3	305,9
Хонг Конг	0,2	13,0	2,0	22,6	3,9	42,4	122,2	36,4	457,6	68,3	768,5
Швајцарска	53,2	57,9	75,5	97,9	139,1	96,0	234,6	135,4	-4,6	448,4	1333,3

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by partner, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 13. 03. 2021.

Према званичним подацима Бечког института за међународне економске студије (WIIW – Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), из приказане табеле (35) се уочава да су у Србију у посматраном периоду највише инвестирале компаније са седиштем у Холандији (око 3,5 млрд. ЕУР). Из Аустрије је уложено око 2 млрд. ЕУР у истом периоду, док је из Луксембурга и Русије укупан прилив износио приближно по 1,6 млрд. ЕУР. Значајни приливи остварени су и из Швајцарске (1,33 млрд. ЕУР) и Немачке (1,25 млрд. ЕУР). Највећи годишњи нето приливи СДИ остварени су из Луксембурга 2011. године (813 мил. ЕУР), из Холандије 2019. (707 мил. ЕУР) и из Русије 2019. године (686 мил. ЕУР).

Уочљив је тренд током последњих неколико година да све више СДИ долази из Немачке, Кине и САД-а. Већ четири године (2016-2019.) бележи се континуиран раст прилива из ових земаља. Из Кине је ушло скоро два пута више СДИ у 2018. и 2019. у односу на 2017. годину. Немачка је повећала инвестиције у Србији у форми СДИ за 42% у 2018. у односу на годину раније. САД су забележиле значајан раст СДИ у Србији који је повећан за 166% током последњих 12 месеци посматраног периода. На следећем графикану (17) представљена је географска дисперзија прилива СДИ у Републици Србији током посматраног десетогодишњег периода.

Графикон 17. Учешће земаља у приливу СДИ у Србији, 2010-2019.

Извор: Калкулација аутора

У наредној табели представљена је географска дистрибуција нето прилива СДИ у Албанији за временски период 2013-2019. године (табела 36).

Табела 36. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Албанији према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2013-2019. године

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2013-2019
Аустрија	45,1	-11,9	23,1	23,1	55,0	56,1	73,9	264,4
Велика Британија	-1,1	4,8	11,9	6,5	9,0	7,9	18,0	57,0
Грчка	13,2	118,5	41,0	10,3	27,2	-27,8	4,6	187,0
Италија	82,9	37,8	11,2	45,7	61,6	52,9	120,8	412,9
Немачка	7,8	21,9	7,1	18,7	-20,4	21,2	18,2	74,4
САД	16,1	35,3	3,5	10,2	3,3	13,7	19,7	101,8
Турска	47,6	63,3	85,1	76,2	45,1	97,8	50,8	465,8
Француска	-1,0	-3,7	15,6	19,8	83,0	98,5	65,8	277,9
Холандија	70,4	82,0	64,7	119,8	126,9	169,8	235,9	869,7
Швајцарска	-46,1	73,7	146,0	432,6	338,6	355,0	208,8	1508,6

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by partner, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 13. 03. 2021.

У Албанију је највећи износ СДИ у претходном периоду долазио из Швајцарске (1,5 млрд. ЕУР). Значајно учешће у структури нето прилива СДИ у Албанији имају фирме из Холандије (870 мил. ЕУР), Турске (465 мил. ЕУР) и Италије (413 мил. ЕУР). Највећи годишњи нето прилив оствариле су компаније из Швајцарске 2016. године (433 мил. ЕУР). О доминантном учешћу швајцарских и холандских компанија у приливу СДИ у Албанији говори податак да је он 29% већи у односу на прилив из свих других земаља представљених у претходној табели (36).

У табели 37 приказана је географска дистрибуција нето прилива СДИ у Босни и Херцеговини, 2010-2019. године, према државама из којих је остварен највећи прилив иностраног капитала.

Табела 37. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Босни и Херцеговини према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2010-2019
Аустрија	30,7	70,3	68,3	4,3	87,5	2,7	57,7	43,0	45,4	31,0	440,8
Велика Британија	-3,7	2,9	-0,4	27,5	38,6	19,2	27,3	-5,8	51,1	43,5	200,1
Италија	8,5	2,4	14,6	11,5	12,3	33,9	12,9	24,0	10,6	7,2	137,9
Кувajt	2,2	3,8	6,3	11,1	24,1	16,4	15,7	11,1	4,6	6,0	101,3
Луксембург	4,0	30,8	10,9	33,0	18,0	31,6	22,1	25,3	18,9	14,3	208,9
Немачка	17,5	19,6	19,3	18,8	-3,1	26,7	1,0	29,5	44,6	8,3	182,2
Саудијска Арабија	12,0	-0,1	22,7	14,9	8,5	8,9	17,6	8,8	7,4	11,0	111,7
Србија	20,7	56,2	41,8	53,5	16,9	18,8	-13,2	29,1	0,2	8,5	232,6
Русија	45,6	71,7	75,4	-42,4	100,1	14,6	-22,6	-3,5	72,6	108,4	419,9

Турска	23,7	16,1	-2,7	15,9	9,0	28,7	17,7	-0,2	2,7	-1,9	109,0
УАЕ	3,0	-3,1	-15,9	3,4	12,3	8,4	34,2	27,5	5,9	6,1	81,8
Холандија	24,4	7,4	0,8	16,7	13,3	42,6	29,5	-1,7	49,4	-1,5	181,0
Хрватска	43,5	16,7	44,0	9,5	45,4	82,5	72,9	81,6	58,8	59,9	515,0
Швајцарска	42,8	-3,0	4,4	22,5	4,6	-17,1	5,8	15,6	21,6	-10,0	87,2

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by partner, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 13. 03. 2021.

Највећи износ нето прилива СДИ у Босни и Херцеговини имале су компаније из суседне Хрватске (515 мил. ЕУР), Аустрије (440 мил. ЕУР) и Русије (420 мил. ЕУР). Једино су руске компаније оствариле вредност годишњег нето прилива преко 100 мил. ЕУР током посматраног периода (2010-2019), и то 2014. и 2019. године.

У наредној *табели* (38) је приказана географска дистрибуција нето прилива СДИ у Северној Македонији, према земљи порекла страног капитала, током друге декаде XXI века, који је за око четвртину мањи у односу на прилив СДИ Босне и Херцеговине.

Табела 38. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Северној Македонији према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2010-2019
Аустрија	-10,6	48,1	47,7	56,3	26,2	18,0	35,2	29,5	49,3	31,4	331,0
Белгија	0,1	0,8	14,5	13,4	5,5	16,6	4,4	14,5	6,9	14,2	90,8
Бугарска	31,1	4,7	7,1	-2,9	-8,1	-0,4	17,8	-11,8	11,5	23,5	72,6
Велика Британија	31,6	-59,3	0,5	45,1	39,2	-37,6	50,3	22,7	204,8	-78,7	218,6
Грчка	15,2	14,8	2,1	-0,9	-3,3	43,8	-15,7	27,1	23,6	29,7	136,4
Италија	1,6	9,6	2,1	5,7	11,5	10,4	20,0	4,2	19,3	16,5	100,9
Кина	0,2	0,2	0,0	-0,1	-3,9	6,1	26,3	25,8	23,0	25,3	103,0
Немачка	11,9	10,7	12,1	32,0	45,8	39,3	48,5	47,6	46,6	48,6	343,0
САД	-2,2	2,7	11,3	3,7	-0,4	13,4	17,7	-7,0	3,7	21,1	63,9
Словенија	19,7	19,1	8,8	38,0	-6,6	-7,7	4,6	19,4	37,5	37,5	170,3
Турска	15,5	77,1	23,5	22,8	17,1	27,0	33,0	6,6	33,9	55,5	312,0
Холандија	0,5	136,6	8,1	37,1	40,1	94,4	11,0	-37,6	48,9	-1,8	337,3
Швајцарска	-41,2	-5,8	-15,0	-8,5	131,7	3,5	18,2	25,1	-12,3	-13,5	82,0

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by partner, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 13. 03. 2021.

Посматрајући податке из претходне *табеле* (38), уочава се да су највеће учешће у структури нето прилива СДИ у Северној Македонији бележиле компаније из Немачке, Холандије, Аустрије и Турске. Компаније из ових земаља оствариле су преко 1,3 млрд. ЕУР нето прилива СДИ током посматраног десетогодишњег периода. Највећи годишњи нето прилив оствариле су холандске компаније 2011. године у приближном износу од 137 мил. ЕУР.

У наредној *табели (39)* је представљена географска дистрибуција нето прилива СДИ у Црној Гори према земљама из којих је остварен највећи прилив (2010-2019).

Табела 39. Географска дистрибуција нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) у Црној Гори према земљама из којих је остварен највећи прилив, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2010-2019
<i>Аустрија</i>	57,7	-4,4	4,8	10,8	4,7	252,3	13,1	3,6	-30,6	7,8	319,8
<i>Азербејџан</i>	-	-	-	-	-	17,0	47,2	66,1	-	-	130,2
<i>Босна и Херцеговина</i>	21,7	2,4	1,2	0,9	6,5	11,3	9,4	3,7	4,0	21,6	82,6
<i>Велика Британија</i>	19,6	5,2	12,8	-3,8	12,7	18,5	9,6	8,3	39,0	-18,7	103,4
<i>Италија</i>	4,0	44,9	34,5	1,5	2,3	23,3	49,9	75,3	-70,3	-78,6	86,9
<i>Кипар</i>	24,7	37,0	14,6	3,5	9,9	3,8	5,1	3,7	9,3	7,5	119,0
<i>Луксембург</i>	1,7	20,9	1,9	32,9	9,4	7,2	5,4	7,8	8,0	1,6	96,9
<i>Мађарска</i>	35,9	13,7	20,7	0,2	-1,7	7,7	18,0	-6,3	58,1	53,4	199,7
<i>Немачка</i>	10,8	4,6	12,7	18,7	18,4	7,9	14,1	23,7	2,1	18,8	131,8
<i>Пољска</i>	0,2	37,4	0,8	7,8	5,2	3,5	0,5	5,7	-0,7	3,3	63,8
<i>Русија</i>	89,5	108,2	158,2	131,8	117,4	57,4	37,9	43,6	52,6	48,9	845,5
<i>САД</i>	7,2	5,8	3,0	9,3	6,4	7,9	4,9	9,9	9,2	11,7	75,2
<i>Словенија</i>	21,0	4,4	50,9	14,9	2,8	-10,6	8,9	1,3	0,2	10,2	104,1
<i>Србија</i>	67,7	15,7	14,9	1,6	19,0	31,1	8,8	2,3	24,8	-4,6	181,3
<i>Турска</i>	3,3	0,9	25,0	22,6	14,3	14,7	15,0	22,6	51,2	29,0	198,6
<i>УАЕ</i>	4,7	16,0	12,1	11,6	11,8	21,4	19,6	113,5	23,7	25,3	259,7
<i>Холандија</i>	-3,3	0,3	67,6	-17,5	49,5	64,8	-2,3	1,2	1,5	20,0	181,9
<i>Швајцарска</i>	60,5	26,1	35,0	34,0	49,7	27,8	28,2	36,3	31,9	13,8	343,5

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by partner, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 13. 03. 2021.

Табела 39 показује да се убедљиво највећи нето прилив СДИ односи на Русију (приближно 850 мил. ЕУР). Следе швајцарске компаније са оствареним приливом СДИ од 344 мил. ЕУР и аустријске компаније са 320 мил. ЕУР. Највећи годишњи нето прилив током посматраног периода оствариле су аустријске фирме 2015. године са вредношћу годишњег нето прилива СДИ од преко 250 мил. ЕУР.

Током прве, а посебно у другој деценији XXI века, најатрактивнија дестинација крупног капитала пласираног у форми гринфилд (*greenfield*) инвестиција биле су транзиционе земље. Насупрот њима, у развијеним регионима (пре свих, Западна Европа), доминантна форма СДИ била су мерцери и аквизиције (*M&A, Mergers and Acquisition*). Посматрајући број *greenfield* инвестиција, најдинамичније економије су и најмногљудније земље – Кина и Индија, док је неколицина транзиционих економија – Русија, Румунија, Бугарска и Пољска – међу земаљама који су највећи примаоци СДИ у свету. Сагласно анкети одељења за истраживање и анализу *Economist Intelligence Unit*, спроведена међу транснационалним корпорацијама, гринфилд инвестиције ће и даље

бити главно опредељење за инострано инвестирање у земљама у развоју, укључујући и подручје Западног Балкана (Begović et al., 2008, 13).

Већ на самом почетку друге декаде, долазак великих инвеститора из земаља ЕУ довео је до експанзије прилива СДИ. Закључно са 2015. годином, наводи Раденковић (2016), у Србију је дошло много великих компанија из целог света, усмеравајући властити капитал у различите привредне делатности. Италија је доминантно инвестирала у аутомобилску индустрију, индустрију одеће и производњу текстила, осигурање и банкарство (*Fiat, Golden Lady, Fondiaria SAI, Intesa*). САД улажу у архитектонске услуге, кол центре, фармацевтске производе, производњу лименки и стаклених амбалажа (*LC Comgroup, Ball Corporation, Valeant Pharmaceutical, NCR*). Аустрија инвестира у банкарски сектор, телекомуникације, некретнине, производњу пластичних материјала и осигурање (*VIP Mobile, Erste bank, Uniqa insurance, Raiffeisen bank, Porsche Holding*). Грчка углавном инвестира у банкарски сектор (*Pireus bank, Alpha Bank, EFG Eurobank*), а Норвешка улаже у телекомуникације (*Telenor*). Немачка инвестира у следећим областима: фармацевтски производи, аутомобилска индустрија, комерцијалне банке, робне куће, дуванска индустрија, електрична опрема, мотори и генератори (*Stada Hemopharm, Metro AG, Siemens AG, IGB Holding, DM Drogerie*). Француска улаже у рекламне агенције, прехранбену индустрију, банкарски сектор, аутомобилску индустрију, подове (*Michelin, Tarkett, BSA, Credit Agricole, Societe General, Segur Development*). У наредној табели (40) је представљено 10 највећих страних директних инвеститора у Србији 2005-2015. године.

Табела 40. Десет највећих инвестиција у Републици Србији, 2005-2015. године

Компанија	Земља порекла	Индустрија	Тип инвестиција	Вредност (у мил. ЕУР)
<i>Telenor</i>	Норвешка	телекомуникације	приватизација	1.602
<i>Gazprom Nef</i>	Русија	нафтна индустрија	приватизација	947
<i>Fiat Automobiles</i>	Италија	аутомобилска индустрија	заједничко улагање	940
<i>Delhaize</i>	Белгија	малопродаја	аквизиција	933
<i>Philip Morris</i>	САД	дуванска индустрија	приватизација	733
<i>Stada Hemopharm</i>	Немачка	фармацевтска индустрија	приватизација	650
<i>VIP Mobile</i>	Аустрија	телекомуникације	гринфилд	633
<i>Agrokor</i>	Хрватска	малопродаја	гринфилд	614
<i>Intesa</i>	Италија	банкарство	аквизиција	508
<i>Salford Investment Fund</i>	В. Британија	прехранбена индустрија	аквизиција	500

Извор: Radenković, I. (2016). *Foreign Direct Investments in Serbia. Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.*

Нажалост, најновије прогнозе УНЦТАД-а показују нагли пад глобалних СДИ у 2020. и 2021. години, за око 40% у односу на 2019. годину. Овакав тренд свакако ће погодити све регионе света, укључујући и Западни Балкан. Још пре избијања пандемије изазване вирусом COVID-19, УНЦТАД-ов модел је предвиђао стагнирајући тренд, услед политичких и трговинских тензија, као и свеукупних неизвесних макроекономских перформанси. Оваква пројекција је изложена значајној неизвесности. Шок изазван глобалном пандемијом појачава уобичајене нестабилности у погледу токова СДИ. Прогнозе за СДИ до краја 2020. године предвиђају пад између 30-40%, а за 2021. годину између 30-50%. Сматра се да је главни фактор који ће одредити стопу

економског пада развој здравствене ситуације и предузимање одговарајућих мера које ће утицати на успоравање или елиминисање ширења пандемије. Још један кључни елемент неизвесности биће обим економске штете и ефикасност ванредних превентивних мера које владе широм света предузимају у сврху подршке предузећима и домаћинствима. Специфичне инвестиционе и трговинске политике као одговор на кризу, такође ће критично утицати на поверење инвеститора и инвестиционе одлуке у предстојећем периоду (UNCTAD, 2020, 6).

5. СЕКТОРСКА ДИСТРИБУЦИЈА ПРИЛИВА СДИ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Пораст СДИ последњих година забележен је у готово свим земљама региона Западног Балкана. Србија је 2018. године постала други највећи прималац СДИ међу транзиционим економијама. Стратешки положај Србије у оквиру региона Западног Балкана олакшава улагање у сектор логистике, што је случај са уделом француског *Vinci Airports* у аеродрому Никола Тесла у Београду. Природни ресурси (посебно бакар) такође привлаче компаније које траже ресурсе. На пример, кинеска рударска фирма *Zijin Mining Group* преузела је производњу бакра у РТБ Бор. СДИ имају растући тренд у аутомобилском кластеру у Србији (британски произвођач жице *Essex Europe* и кинески произвођач каблова *Yazaki*) имају користи од квалификоване радне снаге. Коначно, база знања у Србији привлачи сектор истраживања и развоја, попут развојног центра немачке компаније *Continental's* у Новом Саду (UNCTAD, 2019, 57).

Позицију из 2018. године Србија је задржала и током 2019. године, током које је привукла око 4,3 милијарде УСД страних директних инвестиција. Србија је остала други највећи прималац СДИ међу економијама у транзицији. Грађевинарство (28%), транспорт (16%), трговина (8%) и информационо-комуникационе технологије (5%) су делатности које су привукле значајне СДИ. Земља је такође наставила да привлачи извозно-оријентисане пројекте у аутомобилском кластеру. Око 5% прилива оствариле су области производње гуме и пластике и производња возила. Више од половине СДИ у 2019. години потиче из ЕУ (UNCTAD, 2020, 59).

Приливи страног капитала у Северну Македонију су се током 2018. године више него утростручили. Већина СДИ је уложена у извозно-оријентисани инвестициони кластер, претежно аутомобилске производње, смештен у њеним индустријским зонама. У једном од великих послова, Слободна зона Скопље 2 привукла је америчког произвођача ауто делова *Dura Automotive Systems* (UNCTAD, 2019, 57).

Сток СДИ у Албанији је у константном расту последњих година. Највише СДИ привукли су сектори енергетике и рударства. Како су се два велика енергетска пројекта (*Trans-Atlantic Pipeline* и хидроелектрана *Devolli*) ближила крају, страни инвеститори су почели да шире своје присуство у пројектима обновљиве енергије (укључујући учешће аустријске компаније *Verbund* у хидроелектрани *Ashta* и инвестицију турског *Ayem Enerji* у област хидроенергије). Иако је већина прилива долазила из развијених земаља Европе, 2017. године кинеске фирме су такође почеле да улажу у бројне секторе, попут банкарства, ваздухопловства и туризма. Износ кинеских инвестиција могао би додатно да расте када кинеска компанија *Pacific Construction of China* започне изградњу „Плавог коридора“ (Јадранско-јонски аутопут) (UNCTAD, 2018, 58). Трендови који су присутни у Албанији потврђују да интерес кинеских инвеститора стално расте у пројектима изградње путева, стицању приступа природним ресурсима (*Geo-Jade Petroleum* је купио

права на два албанска нафтна поља за 442 милиона УСД), и добијању концесије за Међународни аеродром у Тирани (UNCTAD, 2017, 67).

Током друге деценије XXI века у Босну и Херцеговину се највише улагало у сектор прерађивачке индустрије (преко 20%) и сектор финансија и осигурања (око 23% од укупног нето прилива СДИ). Највећи износ иностраног капитала 2017. године забележен је у сектору финансија и осигурања, док је годину дана касније највише капитала инвестирано у прерађивачки сектор (WIIW, 2021).

Генерално се може тврдити да земље региона Западног Балкана имају прилично разнолику структуру СДИ по привредним делатностима. Највећи удео имају транспорт, складиштење и телекомуникације (Албанија и Србија), индустријска производња (Босна и Херцеговина, Србија и Северна Македонија), финансијско посредовање (Србија и Босна и Херцеговина), грађевинарство, са посебним акцентом на изградњу путне инфраструктуре (Црна Гора, Србија, Албанија) и експлоатација природних ресурса (Албанија и Србија).

У наредној *табели (41)* дат је детаљан приказ прилива СДИ у Србији према привредним делатностима исказан у ЕУР, за временски период 2011-2019. године.

Табела 41. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Република Србија, 2011-2019. године

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
пољопривреда, шумарство и рибарство	9,8	3,9	65,8	-0,3	63,8	43,3	72,0	151,2	154,7
вађење руде и камена	56,8	19,1	179,9	26,0	22,1	-33,0	102,5	415,2	402,3
прерађивачка индустрија	441,1	177,1	679,2	535,2	721,1	749,5	634,3	929,5	924,8
снабдевање ел. енергијом, гасом и паром	12,9	9,2	9,0	9,9	12,8	15,0	52,2	9,4	10,2
водоснабдевање, канализација и управљање отпадом	10,8	0,9	12,1	17,7	17,9	13,6	11,1	20,7	21,6
грађевинарство	93,4	96,7	67,1	162,7	264,5	272,9	406,8	471,5	457,1
трговина на велико и мало и поправка моторних возила и мотоцикала	883,3	243,5	300,0	224,8	208,5	138,2	312,3	323,9	317,8
саобраћај и складиштење	33,7	13,5	70,8	-9,4	68,5	68,6	22,4	654,4	660,1
услуге смештаја и исхране	14,9	-5,5	-3,1	-1,9	7,0	2,9	16,3	7,6	9,4
информације и комуникације	76,1	-534,6	28,5	46,8	108,1	120,7	197,9	-204,4	-212,4
финансијске делатности и делатност осигурања	406,2	130,8	141,5	358,0	484,0	447,0	367,5	425,3	494,8
пословање некретнинама	144,4	51,1	-55,7	24,7	57,6	124,5	221,7	161,2	132,0
стручне, научне и иновационе и техничке делатности	29,9	65,8	4,1	83,6	27,1	141,2	65,0	63,2	61,8
административне и помоћне услужне делатности	19,2	2,6	30,2	-9,6	14,3	11,8	39,4	13,8	21,2
образовање	0,6	0,5	1,1	1,4	0,3	0,1	0,1	0,6	0,7
здравство и социјална заштита	0,0	.	0,1	0,1	-0,1	-0,2	2,1	0,4	0,4
уметност, забава и рекреација	0,4	0,4	-1,4	-14,9	4,2	0,0	16,1	1,1	2,0
остале услужне делатности	1,1	0,4	1,3	1,4	0,3	1,5	0,5	0,8	1,0
нераспоређене СДИ	1,2	8,9	17,3	44,4	32,1	9,3	7,9	19,0	36,4
УКУПНО СДИ	1948,9	284,1	1547,9	1500,5	2114,2	2126,9	2548,1	3464,5	3495,8

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 06. 03. 2021.

У табели 41 се уочава да је највећи прилив СДИ Србија остварила 2019. године, у износу од око 3,5 милијарди ЕУР. Висока вредност прилива СДИ остварена је још 2018. (око 3,46 милијарди ЕУР). Приметно је да од 2014. константно расте прилив СДИ. Најнижи нето прилив Србија је забележила 2012. године у износу од 284 мил. ЕУР-а.

Посматрано по привредним делатностима, најатрактивнији је био производни сектор који је у последње две посматране године забележио прилив СДИ од 930 мил. ЕУР (2019. година), односно 925 мил. ЕУР (2018. година). Изузев индустрије, највећу привлачност за СДИ имали су сектори финансија и осигурања, са рекордним приливом СДИ у 2019. (приближно 900 мил. ЕУР), затим трговина на велико и мало и поправка моторних возила (највећи прилив остварен 2011. године – 883 мил. ЕУР), као и делатности грађевинарства, саобраћаја и складиштења и вађења руде и камена.

Привредне делатности у којима је прилив СДИ током друге деценије XXI века био врло низак су пољопривреда, јавна администрација, образовање, здравство и социјални рад. Последњих неколико година све више на значају добијају активности са некретнинама, активности које се односе на снабдевање електричном енергијом, гасом и паром и информационо-комуникационе делатности.

У предстојећем периоду, у пољопривреду би требало усмерити знатно већи обим инвестиција, како из домаћих, тако и из иностраних извора финансирања. Са изузетком 2018. и 2019. када је прилив СДИ у делатност пољопривреде, шумарства и риболова био нешто више од 150 мил. ЕУР, током читавог посматраног периода прилив није достигао ни 50% у односу на вредност из тих година. Овакав тренд указује на ниску атрактивност пољопривредног сектора Републике Србије за инострана улагања. Разлоге би требало тражити у девастацији сеоских подручја, ниској профитабилности и рентабилности овог сектора, неразвијеној сеоској инфраструктури, ниској еколошкој свести становништва и незадовољавајућем нивоу образовања руралног становништва. У прилог томе говори чињеница да су рурална подручја у Србији и у земљама Западног Балкана, данас више него икада изложена многобројним проблемима и изазовима, који су еколошке, институционалне, финансијске, техничко-технолошке, регионалне и социјалне природе.

Када је у питању индустријски сектор, највећи прилив СДИ у периоду 2010-2019. године остварила је грана прехранбене производње, пића и дуванских производа (1,42 млрд. ЕУР), производи од гуме и пластике (1,17 млрд. ЕУР), производња возила (853 мил. ЕУР) и метала и металних производа (839 мил. ЕУР). Хемијска, текстилна и фармацеутска индустрија су у посматраном периоду такође оствариле запажен прилив страног капитала у облику СДИ. У наредној табели (42) детаљно су презентоване вредности прилива СДИ у производном сектору Србије током друге деценије XXI века.

Табела 42. Структура СДИ (у мил. ЕУР) у производном сектору, Република Србија, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
прехрамбени производи, пића и дувански производи	38,0	249,3	157,8	166,2	108,5	122,9	145,7	93,9	172,0	168,7
текстил и одећа	10,5	26,6	8,0	44,9	67,5	65,1	5,3	27,9	33,1	45,7
дрво, папир, штампа и репродукција	20,1	12,9	9,5	26,8	15,1	22,5	3,5	21,3	28,7	34,5
рафинирани нафтни производи	4,6	0,8	-0,1	2,5	-0,1	0,0	0,0	-0,1	0,3	15,3
хемикалије и хемијски производи	38,2	51,2	31,2	45,8	46,3	66,6	42,7	45,9	50,2	40,3
основни фармацевтски производи и препарати	12,4	-24,7	45,6	41,4	28,2	65,0	32,0	43,6	35,2	18,0
производи од гуме и пластике	67,2	93,2	151,1	186,8	172,6	141,9	40,0	97,5	-54,4	274,2
основни метали и готови метални производи	28,5	18,8	20,7	25,8	2,9	5,9	241,4	86,4	307,2	101,0
рачунарски, електронски и оптички производи	2,2	4,9	4,4	5,5	2,1	2,2	4,0	6,9	13,3	12,0
машине и опрема	4,7	19,4	21,7	20,1	9,6	21,6	22,4	28,3	24,2	45,0
моторна возила, приколице и полуприколице	10,5	70,6	14,9	31,2	37,8	140,5	118,7	107,8	148,5	172,6
преостала транспортна опрема	10,0	1,0	-0,7	8,1	-1,6	1,0	-3,2	1,6	0,6	6,6
ваздушне и свемирске летелице и сродне машине	0,3	0,0	0,0	0,3	0,0	-0,3	0,0	-0,1	0,0	0,0
остали облици производње	82,3	107,1	56,9	73,9	46,2	66,4	97,0	73,4	170,4	167,7

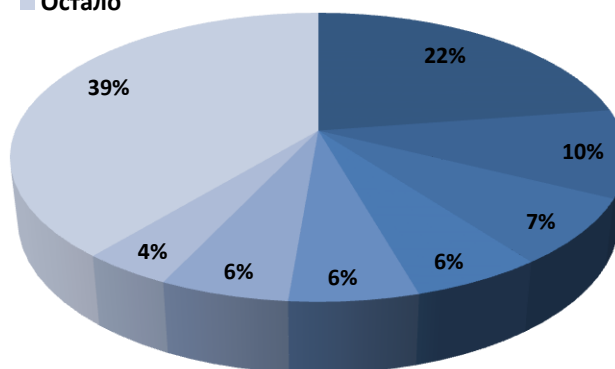
Извор: National Bank of Serbia, Serbian Balance of Payments – Foreign direct investments, net liabilities, by branch of activity, 2010-2019 (BPM6), https://www.nbs.rs/en/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/index.html

Развојна агенција Србије је 2020. објавила публикацију која приказује секторску дистрибуцију СДИ Србије према броју инвестиционих пројеката у водећим привредним делатностима, закључно са 2017. годином. Утврђено је да аутомобилска индустрија, коју репрезентује компанија *Fiat Chrysler Automobiles* (која је у Србији познатија под именом ФАС – Фијат аутомобили Србија, са седиштем у Крагујевцу), обезбеђује највећи прилив СДИ (22,6% инвестиционих пројеката). Доминација аутомобилске индустрије Србије у секторској дистрибуцији СДИ, најјасније се може уочити на следећем *графикону (18)*.

Графикон 18. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ Србије, прерађивачка индустрија, 2011-2019.

Секторска дистрибуција СДИ

- Аутомобилска индустрија
- Текстилна индустрија
- Електротехника и електроника
- Пољопривреда и производња хране и пића
- Дрвна и индустрија намештаја
- Металургија и обрада метала
- Услуге пружања подршке пословним процесима
- Остало

Извор: Аутор, на основу публикација Развојна агенција Србије „Why invest in Serbia“ (Септембар, 2020)

Текстилна индустрија је једна од конкурентнијих српских индустријских грана, а постојећа конкуренција је појачана уласком извесног броја италијанских и турских компанија (са скоро 1/10 укупног прилива СДИ) на српско тржиште. Од осталих сектора, највећу атрактивност су показале електротехника и електроника (7,4% од укупног броја инвестиционих пројеката), производња хране и пића (5,8%), обрада дрвета и производња намештаја (5,7%), металургија (5,7%) и делатности пружања софтверских услуга (4,0%).

За разлику од Србије, остале земље региона оствариле су далеко скромнији прилив СДИ. У наредној табели (43) приказана је структура нето прилива СДИ Босне и Херцеговине у посматраном десетогодишњем периоду.

Табела 43. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Босна и Херцеговина, 2011-2019. године

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
пољопривреда, шумарство и рибарство	0,9	4,2	1,0	-0,7	2,8	3,2	1,1	1,3	-7,6
вађење руде и камена	6,4	12,4	1,1	36,0	10,7	6,6	5,2	14,7	20,3
прерађивачка индустрија	30,1	12,8	-3,2	108,8	62,7	100,0	86,9	228,4	100,4
снабдевање ел. енергијом, гасом и паром	27,7	2,3	14,5	3,1	7,5	16,5	32,2	18,9	38,7
водоснабдевање, канализација и управљање отпадом	0,0	1,4	-0,7	-0,5	-0,4	-1,3	-0,4	1,9	0,8
грађевинарство	4,4	-3,8	0,9	-1,6	1,6	-1,1	16,5	10,8	16,0
трговина на велико и мало и поправка моторних возила и мотоцикала	96,9	94,9	14,5	50,7	28,9	83,1	87,6	48,9	59,3
саобраћај и складиштење	0,6	5,8	-3,6	0,5	0,6	1,7	1,3	1,6	1,4
услуге смештаја и исхране	6,7	2,8	9,4	14,0	-0,5	2,7	-4,1	1,2	0,3
информације и комуникације	6,3	3,5	27,5	5,7	29,8	14,2	11,9	5,9	-1,7
финансијске делатности и делатност осигурања	89,8	85,8	73,0	65,8	72,6	84,1	113,0	71,1	85,9
пословање некретнинама	40,2	6,2	10,1	95,7	45,7	-5,0	21,4	10,1	6,4
стручне, научне и иновационе и техничке делатности	16,2	18,8	2,6	22,4	33,1	-7,4	6,3	7,2	3,9
административне и помоћне услужне делатности	1,1	-0,5	2,5	1,8	3,5	3,4	3,2	10,0	1,2
образовање	-	-	-	-	-	0,2	0,0	-0,2	0,7
здравство и социјална заштита	6,2	0,2	2,5	-1,1	1,5	0,8	-2,0	0,1	-2,1
уметност, забава и рекреација	0,7	0,8	1,7	1,7	-0,3	1,8	4,7	3,3	3,8
остале услужне делатности	-	-	-	-	-	-	0,0	0,0	0,0
нераспоређене СДИ	23,1	59,8	54,6	12,6	25,7	12,7	51,6	51,2	29,6
УКУПНО СДИ	357,2	307,3	208,1	414,7	325,6	316,2	436,4	486,6	357,4

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 06. 03. 2021.

Као и у случају Србије, током посматраног деветогодишњег периода, у Босни и Херцеговини су најатрактивнији били сектор прерађивачке индустрије који је чинио 22,6% оствареног прилива и сектор финансија и осигурања са 23,1% укупно оствареног нето прилива СДИ. Највећи износ иностраног капитала је уложен у прерађивачки сектор 2018. године (приближно 230 мил. ЕУР), док је сектор финансија и осигурања био најатрактивнији 2017. године са оствареним нето приливом од 113 мил. ЕУР. Поред наведених привредних делатности, трговина на велико и мало и поправка моторних возила и мотоцикала, делатности пословања са некретнинама, као и снабдевање електричном енергијом, гасом и паром, представљају привредне делатности у које је ушао највећи износ СДИ од 2011. до 2019. године.

Привредне делатности у којима је прилив СДИ током посматраном периода био скроман су образовање, водоснабдевање, канализација и управљање отпадом, здравство и социјална заштита, пољопривреда, шумарство и рибарство и делатност саобраћаја и складиштења. У свим наведеним привредним делатностима укупан прилив СДИ у посматраном периоду био је приближно 24 мил. ЕУР.

Када је у питању индустријски сектор, највећи прилив СДИ у периоду 2010-2019. године оствариле су производња нафте, прехранбена производња, производња пића и дуванских производа, производња основних метала и готових металних производа, као и производи од гуме и пластике.

У следећој *табели (44)* детаљно је презентован прилив СДИ прерађивачког сектора Босне и Херцеговине 2016-2019. године.

Табела 44. Дистрибуција стока СДИ у сектору прерађивачке индустрије Босне и Херцеговине, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
прехранбени производи, пића и дувански производи	344,5	353,4	363,2	360,5	385,0	431,3	499,1	477,5	480,6	425,5
текстил и одећа	51,4	54,2	57,1	59,7	60,3	71,9	83,4	87,7	108,9	130,7
дрво, папир, штампа и репродукција	164,6	164,7	161,6	165,0	163,9	173,1	163,9	175,5	162,9	162,5
рафинирани нафтни производи	386,0	408,4	467,5	535,2	509,9	488,8	397,6	322,7	331,3	387,5
хемикалије и хемијски производи	92,5	98,4	94,2	109,3	110,9	143,8	172,5	167,1	183,1	197,1
основни фармацеутски производи и препарати	-	-	-	-	-	-	-	71,6	78,9	83,2
производи од гуме и пластике	247,1	244,3	249,3	251,8	251,7	244,8	238,0	225,5	225,1	227,1
основни метали и готови метални производи	168,7	155,7	128,9	325,8	344,6	326,1	323,4	345,8	380,0	374,4
рачунарски, електронски и оптички производи	18,9	17,6	22,2	24,2	26,6	28,4	30,5	31,8	32,7	28,0
машине и опрема	19,9	18,8	17,2	16,5	21,8	23,1	26,2	29,0	32,2	34,4
моторна возила, приколице и полуприколице	82,2	83,5	92,8	90,1	59,9	64,6	72,7	92,2	110,0	113,4
преостала транспортна опрема	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,5
остали облици производње	20,9	23,4	24,7	25,1	12,5	10,3	14,8	25,1	25,3	30,6

Извор: Калкулација аутора, на основу податка: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI inward stock, NACE Rev. 2 (NACE 2-letter/digit - Manufacturing), <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 14. 03. 2021.

На наредном *графикону (19)* је приказана дистрибуција СДИ Босне и Херцеговине током десетогодишњем периода (2010-2019), представљена у претходној *табели (44)*.

Графикон 19. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, прерађивачка индустрија Босне и Херцеговине, 2010-2019. године

Извор: Калкулација аутора, на бази података: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI inward stock, NACE Rev. 2 (NACE 2-letter/digit - Manufacturing), <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 14. 03. 2021.

У наставку је анализирана структура нето прилива СДИ Албаније, посматрано по привредним делатностима у периоду од 2014. до 2019. године (табела 45).

Табела 45. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Албанија, 2014-2019. године

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
пољопривреда, шумарство и рибарство	-2,6	0,0	-0,5	5,1	-0,1	-0,4
вађење руде и камена	504,3	322,9	157,6	216,2	176,8	258,7
прерађивачка индустрија	38,1	20,0	54,2	22,9	34,0	43,4
снабдевање ел. енергијом, гасом и паром	75,0	130,1	565,2	407,5	454,0	333,9
грађевинарство	-24,3	3,6	1,4	20,7	31,0	59,3
трговина на велико и мало и поправка моторних возила и мотоцикала	45,2	23,5	18,7	8,7	28,8	27,8
саобраћај и складиштење	-4,7	96,1	12,3	-14,5	10,9	29,7
услуге смештаја и исхране	-	-	-1,0	-15,0	0,3	0,9
информације и комуникације	83,2	40,8	-15,7	-24,0	-66,1	12,1
финансијске делатности и делатност осигурања	36,3	80,4	72,4	111,8	96,6	117,1
пословање некретнинама	51,3	24,3	33,1	42,1	112,0	110,1

стручне, научне и иновационе и техничке делатности	14,8	4,7	7,2	82,7	93,1	42,8
административне и помоћне услужне делатности	4,3	1,5	6,8	24,8	37,1	20,8
образовање	0,7	1,1	0,2	0,6	0,4	1,5
здравство и социјална заштита	-	-	-4,0	-2,8	7,5	-2,9
уметност, забава и рекреација	7,6	-3,4	11,9	12,7	2,9	17,4
остале услужне делатности	-0,2	0,2	-1,4	0,5	0,2	0,1
делатности екстериторијалних организација и тела	9,0	32,4	24,0	-	-	-
нераспоређене СДИ	31,2	112,2	0,0	0,0	0,0	0,0
УКУПНО СДИ	869,2	890,4	942,5	899,9	1019,6	1072,3

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 06. 03. 2021.

Из табеле 45 се уочава да је пољопривредни сектор Албаније у 2017. години остварио нето прилив, а у осталим годинама је махом бележен нето одлив страног капитала. Највећи прилив СДИ у посматраном шестогодишњем периоду остварен је у делатности снабдевања електричном енергијом, гасом и паром (више од трећине укупног нето прилива 2014-2019), са рекордних 565 мил. ЕУР у 2016. Делатност вађења руде и камена чини приближно 29% укупног нето прилива, односно око 1,6 млрд. ЕУР. Ове две привредне делатности су привукле скоро 2/3 укупног нето прилива СДИ Албаније током посматраног периода. Сектор финансија и осигурања остварио је укупан нето прилив од 515 мил. ЕУР, док је у пословању некретнинама остварен нето прилив од 373 мил. ЕУР (6,55% укупног нето прилива СДИ током посматраног периода).

Најмањи нето прилив у шестогодишњем периоду бележили су пољопривредни сектор и сектор образовања са укупно 6 мил. ЕУР, док су делатности здравства и социјалне заштите, услуге смештаја и још неке услужне делатности забележиле нето одлив СДИ у укупном износу од 17,6 мил. ЕУР.

Посматрано по годинама, највећи приливи остварени су последње две године у укупном износу од приближно 2,1 млрд. ЕУР. У табели (46) и на одговарајућем графикаону (20) представљена је дистрибуција СДИ прерађивачке индустрије Албаније за посматрани петогодишњи периода (2015-2019).

Табела 46. Дистрибуција стока СДИ у сектору прерађивачке индустрије Албаније, 2015-2019. године

БРОЈ	ДЕЛАТНОСТ	Учешће (%)
1.	Неметални минерални производи	49,5
2.	Прехрамбени производи, пиће и дуван	14,1
3.	Основни метали и готови производи од метала	9,1
4.	Текстил и текстилни производи	7,1
5.	Кожа и производи од коже	6,3
6.	Остале делатности	13,9

Извор: Калкулација аутора, на основу податка: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI inward stock, NACE Rev. 2 (NACE 2-digit - Manufacturing), <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 14. 03. 2021.

Графикон 20. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, прерађивачка индустрија
Албаније, 2015-2019. године

Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, сектор прерађивачке индустрије

Извор: Калкулација аутора, на бази података: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI inward stock, NACE Rev. 2 (NACE 2-letter/digit - Manufacturing), <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 14. 03. 2021.

Када се посматра сектор прерађивачке индустрије, уочава се да се половина стока СДИ Албаније у периоду 2015-2019. слила у делатност производње неметалних минералних производа. Производња прехрамбених производа, пића и дувана је забележила око 14% укупног кумулативног прилива СДИ, док је производња основних метала и готових металних производа остварила учешће од око 9% укупног кумулативног прилива СДИ током посматраног петогодишњег периода. Од осталих делатности треба истаћи значај текстилне индустрије и индустрије коже које су заједнички оствариле прилив од 13% од укупног стока СДИ.

У наставку (табела 47) је детаљно презентована дистрибуција нето прилива СДИ по привредним делатностима Северне Македоније, у периоду од 2010. до 2019. године.

Табела 47. Структура нето прилива СДИ (у мил. ЕУР) према привредним делатностима, Северна Македонија, 2010-2019. године

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
пољопривреда, шумарство и рибарство	1,0	2,6	2,9	8,3	10,7	2,8	1,6	-2,9	4,7	31,8
вађење руде и камена	42,1	43,6	-17,2	4,0	27,8	-189,1	6,2	-37,7	70,1	10,5
прерађивачка индустрија	84,6	208,8	49,4	85,2	57,9	58,9	196,9	65,2	342,3	124,7
снабдевање ел. енергијом, гасом и паром	1,3	5,1	21,9	14,9	27,6	-2,9	37,4	17,0	36,8	35,3

водоснабдевање, канализација и управљање отпадом	-0,3	-0,8	-0,7	0,6	-0,2	-1,9	0,5	1,0	0,4	0,8
грађевинарство	19,0	21,5	16,6	42,5	6,3	37,0	83,5	28,0	8,1	36,6
трговина на велико и мало и поправка моторних возила и мотоцикала	23,1	23,6	9,0	38,1	19,6	232,1	-27,3	48,4	21,4	49,7
саобраћај и складиштење	3,5	24,8	-5,6	1,5	0,7	1,3	-5,9	-4,5	4,0	5,6
услуге смештаја и исхране	5,9	0,6	1,1	0,2	-2,5	1,4	-0,5	1,2	0,9	2,1
информације и комуникације	10,3	-79,4	-2,3	6,8	-4,1	15,9	-11,5	3,4	8,1	2,0
финансијске делатности и делатност осигурања	-25,8	75,5	36,4	29,1	52,1	46,3	27,1	39,4	59,7	86,3
пословање некретнинама	-4,9	8,1	-2,1	13,0	2,7	4,2	3,8	22,3	5,3	27,7
стручне, научне и иновационе и техничке делатности	6,0	-3,9	-6,2	-2,3	-1,8	-4,4	1,8	3,7	29,3	-26,2
административне и помоћне услужне делатности	6,4	1,4	5,2	4,5	0,3	8,4	10,8	-5,4	16,7	1,7
образовање	-0,1	0,5	2,4	-0,4	-0,1	-0,4	-0,1	0,9	3,5	-0,5
здравство и социјална заштита	1,7	21,3	0,1	1,1	1,5	2,3	9,3	2,6	1,3	2,1
уметност, забава и рекреација	-13,6	-8,5	0,5	4,9	5,7	4,3	11,3	0,8	0,9	9,2
остале услужне делатности	0,4	-0,1	0,0	0,2	0,7	-0,2	-2,5	-0,1	0,1	0,4
нераспоређене СДИ	-0,1	-0,2	-0,2	0,1	0,2	0,8	-4,2	-1,6	0,5	-0,8
УКУПНО СДИ	160,5	344,4	111,2	252,2	205,1	216,7	338,4	181,7	614,1	398,8

Извор: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI net inflow, <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 06. 03. 2021.

Највећи нето прилив СДИ Северна Македонија је имала 2018. године, у износу од 614 мил. ЕУР. Значајан прилива СДИ остварен је још 2016. (338 мил. ЕУР) и 2019. (399 мил. ЕУР) Најнижи нето прилив Северна Македонија је забележила 2012. године са око 111 мил. ЕУР-а СДИ.

Посматрано по привредним делатностима, најатрактивнији је био производни сектор који је током посматраног десетогодишњег периода забележио прилив СДИ од 1,27 млрд. Највећи годишњи прилив производни сектор је остварио 2018. године када је у Северну Македонију инвестирано 342 мил. ЕУР. Изузев производње, највећу привлачност за СДИ имали су сектор финансија и осигурања, са рекордним приливом СДИ оствареним у 2019. (86,3 мил. ЕУР), затим трговина на велико и мало и поправка моторних возила (највећи прилив остварен 2015. године – 232 мил. ЕУР), као и делатности грађевинарства и снабдевања електричном енергијом, гасом и паром.

Привредне делатности у којима је прилив СДИ током посматраног периода био најскромнији су образовање и услуге смештаја и исхране, док су неке привредне делатности бележиле нето одлив СДИ, пре свих информационо-комуникационе делатности (преко 50 мил. ЕУР) и делатности вађења руде и камена (приближно 40 мил. ЕУР). Сектор рударства је рекордан нето одлив забележио 2015. у вредности од 189 мил. ЕУР. Последњих неколико година све више на значају добијају активности са некретнинама, финансијске услуге и услуге осигурања, снабдевање електричном енергијом, гасом и паром и трговина на велико и мало и поправка моторних возила и мотоцикала. На *графикону 21* је представљена дистрибуција стока СДИ на делатности прерађивачке индустрије у посматраном десетогодишњем периоду (2010-2019).

Графикон 21. Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, прерађивачка индустрија Северне Македоније, 2010-2019. године

Дистрибуција кумулативног прилива СДИ, сектор прерађивачке индустрије

Извор: Калкулација аутора, на бази података: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI inward stock, NACE Rev. 2 (NACE 2-letter/digit - Manufacturing), <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 14. 03. 2021.

На *графикону 21* уочљива је доминација стока СДИ у производњи транспортне опреме са учешћем од 35,4% у укупном приливу. Поред ове гране, значајно учешће у структури прилива СДИ забележиле су делатности производње метала, металних производа, машина и опреме (21,6%), као и делатност производње прехранбених производа, пића и дуванских производа. У *табели 48* је представљена дистрибуција кумулативног прилива СДИ у прерађивачки сектор економије Северне Македоније.

Табела 48. Дистрибуција стока СДИ у сектору прерађивачке индустрије Северне Македоније, 2010-2019. године

БРОЈ	ДЕЛАТНОСТ	Учешће (%)
1.	Транспортна опрема	35,4
2.	Основни метали, метали производи, машине и опрема	21,6
3.	Прехрамбени производи, пиће и дуван	16,5
4.	Остала производња, поправака и уградња машина и опреме	8,7
5.	Текстил, одећа, кожа и сродни производи	6,4
6.	Производња кокса и рафинисаних нафтних производа	4,2
7.	Остале делатности	7,2

Извор: Калкулација аутора, на основу податка: WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche), wiiw FDI Database, FDI by activities, FDI inward stock, NACE Rev. 2 (NACE 2-letter - Manufacturing), <http://wiiw.ac.at/fdi-database.html>, pristup izvršen 14. 03. 2021.

Посматрајући спроведену анализу за Србију, Босну и Херцеговину, Албанију и Северну Македонију по питању дистрибуције нето и кумулативног прилива СДИ по привредним делатностима и гранама, могло би се претпоставити да структура прилива СДИ у Црној Гори не одступа превише од регионалног просека.⁶ Мирковић (2019) наводи да су најатрактивнији сектори за стране инвеститоре у Црној Гори туризам, банкарство, телекомуникације и енергетски сектор. Услед значајних инвестиција у реални и банкарски сектор, учешће ових инвестиционих компоненти у укупном приливу СДИ повећао се током 2018. и 2019. у односу на претходне године, износећи око 40%. У првој половини 2019. године око петине прилива генерише се продајом некретнина у Црној Гори.

Мирковић (2019) закључује, сагласно званичним подацима Народне банке Црне Горе, да је током последњих неколико година забележен највећи прилив инвестиција из Азербејџана и Италије у секторе туризма и енергетике. Прилив СДИ из Русије и Уједињених Арапских Емирата усмерен је углавном у област туризма.

Европска комисија (European Commission, 2018) истиче да Европска унија већ дуго подржава своје партнере на Западном Балкану на њиховом путу европских интеграција и економске конвергенције, наглашавајући значај овог региона као повољне геостратешке инвестиционе дестинације. Компаније из земаља ЕУ су највећи инвеститори на Западном Балкану. Из тог разлога, стратешки фокус региона Западног Балкана у намери да се подстакне економски раст и раст конкурентности између осталог треба да буде ослањање на прилив СДИ из развијених земаља Европе. Приоритет треба дати делатностима које имају најбољу развојну перспективу, и које ће омогућити домаћим предузећима да усвајају технологију, организационе вештине и знања иностраних партнера.

6. КОНТРОВЕРЗЕ О ОДНОСУ СДИ И ЕКОНОМСКОГ РАСТА

Многе емпиријске и теоријске студије покушале су да објасне разлике у стопама економског раста међу земљама. У овим студијама, наводи Чоје (2003), технолошка дифузија и формирање капитала су фактори који имају највећи утицај на економски раст. Дифузија технологије може да се одвија кроз различите канале, а СДИ се сматрају једним од главних канала за приступ напредним технологијама. Претпоставља се да ће СДИ промовисати раст кроз свој утицај на технолошки напредак. Duttaray et al. (2008) наводе да успешна дифузија технологије укључује континуиране и поступне техничке промене ради модификовања позајмљене технологије и стварања њене компатибилности са локалним условима пословања, ради постизања виших стандарда у производњи.

Извесно је да прилив СДИ представља важан импулс у нискоакумулативним економијама како би се одржао или подстакло економски раст. Приватне инвестиције осигуравају проширење основног капитала (машине и опрема), охрабрују иновације, подржавају раст продуктивности, повећавају производњу и генеришу нова радна места у економији. Уколико би дошло до слабљења инвестиционе активности, истовремено

⁶ Бечки институт за међународне економске студије (*WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies*), Народна банка Црне Горе, Министарство финансија Црне Горе и Управа за статистику Црне Горе – *MONSTAT*, као ни водеће међународне финансијске организације, не воде статистику о секторској дистрибуцији СДИ и дистрибуцији СДИ по привредним делатностима и гранама за Црну Гору.

би дошло и до успоравања привредног раста и пада запослености. Европска комисија (2016) је става да се низак ниво инвестиција у дугом року преводи у нижу конкурентност и продуктивност, што доводи до пада друштвеног благостања. Ниска стопа привредног раста и ниска продуктивност чине инвестиције мање атрактивним, а недостатак инвестиција може економију довести у негативну спиралу – низак ниво инвестиционе активности утиче на успоравање економског раста, што има повратне импликације на додатни пад инвестиција.

СДИ представљају потенцијални извор одрживог раста. Mahembe (2016) се слаже са ставом ОЕЦД-а да досадашња пракса указује да СДИ генеришу прилив технологије, подстичу развој људског капитала кроз преношење вештина, помажу земљама домаћинима да се интегришу у глобалну економску трговину, помажу у стварању конкурентнијег пословног окружења и побољшавају развој предузећа.

Прилив СДИ представља макроекономски фактор који утиче на економски раст, директно и индиректно. Sokhanvar (2019) објашњава директне и индиректне утицаје СДИ на економски раст. Директан ефекат на економију се сагледава кроз улазак вредне материјалне и нематеријалне имовине, попут физичке имовине, модерне технологије и иновативних способности. Индиректни ефекат на земљу домаћина се посматра кроз генерисање позитивних екстерних ефеката за различите секторе земље домаћина, захваљујући увођењу нових менаџерских знања и вештина. Последишно се подстиче економски раст новим запошљавањем, повећањем прихода и финансирањем дефицита текућег рачуна.

Улога и значај прилива СДИ, као и њихов утицај на економски раст земаља домаћина, предмет је интензивне анализе бројних макроекономских студија последњих неколико деценија. У макроекономској литератури се наглашава разлика између директних ефеката СДИ на процес раста и развоја (у смислу привлачења капитала из иностранства без увећања јавног дуга), и индиректних ефеката који се испољавају првенствено као дифузија технологије или усвајање менаџерских вештина. Емпиријски докази о утицају СДИ на економски раст су различити. Уколико се на макро нивоу испитује веза између СДИ и раста, инвестиција и продуктивности, генерално се може констатовати да је економски раст позитивно повезан са СДИ, али само под одређеним условима (Estrin & Uvalić, 2013):

- да се тај утицај испитује у земљи која је довољно богата,
- да земља има минимални праг људског капитала, и
- да је анализирана земља финансијски развијена.

Под претпоставком да су наведени услови испуњени, неки аутори (Estrin & Uvalić, 2013; Blömmstrom et al., 1994) пружају емпиријске доказе који потврђују да земље које остварују веће приливе СДИ расту брже. Анализом друге групе емпиријских података, Де Мело (Luiz de Mello, 1999) је утврдио да је прилив СДИ утицао на економски раст у земљи домаћину путем ефеката преливања технологије и знања. У прилог томе истиче став да специфични фактори, попут институција, трговинских режима или политичких ризика, могу допринети уклањању или ублажавању технолошког гепа између технолошких лидера и земаља које усвајају технологију. Сагласно томе би се могло тврдити да институције и економска политика утичу на успех у трансферу технологије и знања.

Прилив СДИ у форми софистициране технологије, знања и идеја, може имати бројне импликације на прогресивни развој производних снага. Дифузија технологије вероватно игра централну улогу у процесу економског раста и развоја. Она се може одвијати кроз различите канале. Увоз високотехнолошких производа, усвајање стране

технологије и унапређење људског капитала свакако су важни путеви међународне дифузије технологије. За разлику од традиционалног оквира раста, савремене теорије раста истичу зависност стопа раста од стања домаће технологије у односу на остатак света. Стога се стопе раста у земљама у развоју делимично објашњавају поступком „сустизања“ на нивоу технологије. У типичном моделу дифузије технологије, стопа економског раста земље која је технолошки инфериорна зависи од степена усвајања и примене нових технологија које се већ користе у водећим, технолошки супериорним земљама (Borensztein et al., 1998).

Данас су највећи промотери СДИ транснационалне корпорације. Посредством СДИ, ТНК утичу на економски раст преко три кључна механизма (Fortanier, 2007):

- 1) ефекти величине,
- 2) ефекти вештина и технологије, и
- 3) структурни ефекти.

Ефекти величине односе се на нето допринос СДИ штедњи и инвестицијама земље домаћина, што утиче на стопу раста производне базе. Већина потенцијалних трошкова и користи страног капитала настаје или преносом вештина и технологија или структурним променама на тржиштима. *Ефекти вештина и технологије* се објашњавају чињеницом да су ТНК углавном сконцентрисане у технолошки интензивним гранама индустрије. Локалне фирме користе нове технологије у сврху повећања властите продуктивности и на тај начин доприносе економском расту. *Структурни ефекти* изазвани уласком ТНК укључују и хоризонталне (конкуренција) и вертикалне (односи са купцима и добављачима) промене. Инвестиције ТНК могу да подстакну конкуренцију и побољшају расподелу ресурса и на тај начин допринесу динамичној иновацији на локалном тржишту, а тиме и економском расту. Међутим, закључује Fortanier (2007), ТНК са својом супериорном технологијом и приступом већим финансијским ресурсима могу истиснути са тржишта локалне, често знатно мање фирме.

Упркос томе што постоји велики број теоријских и емпиријских доказа који потврђују позитивне ефекте СДИ на привредни раст, извршен број студија је открио да СДИ немају статистички значајне ефекте на раст или су, као у неким случајевима, забележени статистички значајни негативни ефекти на економски раст. Притом, треба напоменути да су анализе вршене за различите групе земаља (развијене, неразвијене, земље у транзицији) и за различите временске периоде.

Веза између страних директних инвестиција и економског раста актуелна је тема већ неколико деценија. Креатори макроекономске политике у великом броју земаља ангажовани су на усвајању различитих типова подстицаја (субвенције или порески подстицаји) за привлачење СДИ, јер се претпоставља да позитивно утичу на локални економски развој. Beugelsdijk et al. (2008) наводе да економска литература сугерише да СДИ утичу на економије домаћина кроз различите канале, тј. утичу на промену тржишних структура, конкуренцију, раст запослености и преливање знања.

Највећи део литературе истиче да се СДИ појављују као главни покретач раста у земљама у развоју. Неке емпиријске студије (Basu et al., 2003; Lee & Chang, 2009) сугеришу да, уважавајући одређене предуслове (релативно висок степен развоја финансијског тржишта и одговарајући степен отворености земље домаћина) постоји дугорочан стабилан однос између СДИ и БДП-а. У повезаности краткорочне и дугорочне динамике СДИ и привредног раста, откривено је да су дугорочне импликације СДИ на економски раст углавном карактеристичне за релативно затворене економије. Утицај СДИ на економски раст код релативно отворенијих економија је још

већи и показује двосмерну узрочност и на дужи и на кратки рок. У отвореним економијама, СДИ могу довести до перманентних промена у расту, а не само привремених краткорочних колебања.

Бројни економски аналитичари су се бавили проблематиком утицаја СДИ на извозне перформансе економија које свој раст заснивају на СДИ. Многи економисти су мишљења да уклањање баријера слободном протоку капитала и интензивна финансијска глобализација доприносе да стране директне инвестиције убрзавају економски раст. Анализа утицаја СДИ на економски раст у успешним транзиционим економијама (земље Централне и Источне Европе) показује статистички значајну везу између токова СДИ и економског раста. У истраживању аутора Максимовић и Radosavljević (2015) је потврђено да у земљама са високим нивоом БДП-а по становнику, са добром институционалном инфраструктуром и квалитетним људским капиталом, СДИ имају позитиван утицај на економски раст. Посматрајући државе које се налазе на нижем нивоу БДП-а по становнику (земље Југоисточне Европе), утврђено је да су СДИ важан фактор раста производње. Поред СДИ, како наводи Mehić et al. (2013), трговинска отвореност и макроекономска стабилност су процењене као кључне одреднице економског раста у овим земљама. Међутим, неке студије (Bosworth & Collins, 1999) су откриле да прилив СДИ и трговинска отвореност могу имати негативан утицај на трговински биланс роба и услуга.

Хајат (Haayat, 2018) у својој студији закључује да постоји позитиван и значајан утицај прилива СДИ на економски раст земље домаћина. Притом, он истиче да је у земљама са високим националним дохотком примећено како је раст подстакнут страним директним инвестицијама знатно мањи од оног који је забележен у земљама са средњим и ниским дохоцима. Сагласно томе би се могло констатовати да у земљама са ниским и средњим дохотком постоји простор за постизање високе стопе економског раста кроз интензивније привлачење СДИ.

Група холандских аутора (Beugelsdijk et al., 2008) је дошла до резултата који се подударају са неким претходним студијама у којима је утврђено да у развијеним земљама постоји значајна позитивна веза између СДИ и економског раста. Међутим, они праве разлику између врста СДИ, нарочито између хоризонталних СДИ (оријентисане ка тржиштима) и вертикалних (оријентисане ка расту ефикасности). Andreff (2009) истиче да се ове стратегије међусобно разликују најмање по четири основа:

- док хоризонталне СДИ подразумевају оснивање у иностранству исте врсте производних јединица као у матичној земљи у циљу освајања нових тржишта и проширивања утицаја на локалном тржишту, вертикалне СДИ се заснивају на вертикалној подели рада унутар ТНК (у читавом ланцу вредности), са намером остваривања користи по основу глобалних разлика у производним трошковима;
- ТНК код хоризонталних СДИ оснивају дистрибутивне филијале у земљи у коју инвестирају, док се код вертикалних СДИ успостављају производне филијале у земљи домаћину;
- за разлику од хоризонталних СДИ, вертикалне СДИ имају импликације на пораст међународне трговине инпутима, полупроизводима и компонентама. Код вертикалних СДИ финансије, иновације и R&D сектор се задржавају у матичној земљи, док се производне активности измештају и организују у мање развијеним економијама; и
- хоризонталне СДИ су супститут трговини и предузимају се када су трошкови трговине релативно високи, док вертикалне СДИ смањују трошкове трговине.

Иста група аутора (Beugelsdijk et al., 2008) указује на пресудни значај хоризонталних СДИ и сагласно томе сугерише да нису све врсте СДИ подједнако добре из перспективе раста. Наиме, анализа показује да и хоризонталне и вертикалне СДИ имају позитиван и значајан ефекат на економски раст у развијеним земљама, те да су ефекти хоризонталних СДИ на привредни раст за око 50% већи од вертикалних СДИ у анализираном узорку од 44 земље са различитих континената.

Студије спроведене за земље у транзицији на различитим нивоима економског развоја и у различитим временским раздобљима показале су да се не може тврдити како СДИ увек убрзавају економски раст. Словеначки економиста Јоже Менцингер (Mencinger, 2003) је у свом истраживању које се односило на осам земаља региона Централне и Источне Европе (Чешка, Естонија, Мађарска, Пољске, Летонија, Литванија, Словачка и Словенија) за временски период 1994-2001. године, констатовао статистички негативан утицај СДИ на економски раст. Менцингеров узорак обухвата земље које су биле кандидати за чланство у Европску унију у пост-транзиционом периоду, истичући да је то уједно и период њиховог постепеног приступања ЕУ и значајног ослањања на СДИ. Попут њега, Максимовић (2015), анализирајући период од 2004. до 2013. године, истиче да не постоји статистички значајна корелација између токова СДИ и економског раста, када се посматра регион Западног Балкана.

Група аутора (Herzer et al., 2008) у оквиру своје емпиријске студије у највећем броју анализираних земаља не проналази ни дугорочни ни краткорочни ефекат СДИ на економски раст. Наиме, на бази анализираних узорка се закључује да не постоји земља у којој је утврђен позитиван једносмеран дугорочни ефекат СДИ на БДП. Ова група аутора сматра да постоји читав низ могућих фактора због којих СДИ ограничавају или ометају раст. Фактори се могу разликовати између земаља, типова СДИ или сектора. Тако се ефекти СДИ у пољопривреди могу разликовати од ефеката у индустрији, као што се могу разликовати ефекти СДИ које су намењене производњи усмереној ка извозу или ка домаћем тржишту. Притом, дугорочни ефекти СДИ на економски раст могу зависити од институционалног, политичког и регулаторног окружења земље у којем предузећа послују. Управо из свих наведених разлога, емпиријска студија ових аутора, као и многих других који су се бавили испитивањем ефеката СДИ на привредни раст, ограничена је на истраживање агрегатних односа без разматрања низа могућих фактора који могу утицати на однос СДИ и економског раста.

Чини се да је у теорији у односу на праксу мање контроверзно питање да ли се СДИ могу сматрати фактором раста производње, акумулације капитала и технолошког напретка. Де Мело (Luiz de Mello, 1999) сугерише да ће утицај СДИ на технолошке лидере вероватно бити мањи него код економија у развоју које апсорбују знање и усвајају напредну технологију. Он наводи да је утицај СДИ на раст већи код економија које усвајају знања, вештине и технологију, упркос томе што постоје докази да се већи део СДИ јавља у технолошки напредним економијама.

Дебата о улози СДИ на подстицање привредног раста је увек актуелна и отворена. Док одређене студије истичу позитивне импликације које прилив СДИ има на локални економски раст и развој, друга група студија доводи у питање позитивне ефекте СДИ на економски раст земље домаћина. Већина студија које су констатовале постојање позитивних импликација СДИ на економски раст откриле су да однос СДИ и привредног раста зависи од различитих врста апсорпционих капацитета земље домаћина. Науат (2018) наводи факторе који доприносе одређеном апсорпционом капацитету земље:

- ✓ ниво људског капитала земље домаћина,
- ✓ развој финансијских тржишта,

- ✓ либерализација трговине,
- ✓ ниво економског развоја,
- ✓ економска стабилност и успостављање слободног тржишта,
- ✓ квалитет институционалног амбијента,
- ✓ технолошки јаз између земље домаћина и земље порекла СДИ,
- ✓ заједничко власништво над фирмом која апсорбује СДИ, и
- ✓ нижи ниво корупције.

Известан број аутора (Beugelsdijk et al., 2008; Borensztein et al., 1998; Fortanier, 2007; Mencinger, 2003; Mehić et al., 2013) истиче да је од прворазредне важности, приликом анализе утицаја прилива СДИ на економски раст земље домаћина, уважити разлике у нивоима технолошког развоја међу земљама, карактеристикама матичне земље или врсти СДИ.

Као што је већ истакнуто у трећем сегменту овог дела, постоје различити видови инвестиција (greenfield инвестиције, brownfield инвестиције, мерцери и аквизиције, заједничка улагања и др.) који потенцијално могу допринети економском расту. Током процеса приватизације предузећа, СДИ најчешће не подстичу привредни раст, обзиром да се приходи од приватизације користе за потрошњу, што је потврдила пракса транзиционих економија, нарочито привреда региона Западног Балкана. Само мали постотак СДИ у транзиционим земљама био је у форми greenfield инвестиција (мање од 1/5 укупног прилива), док је највећи прилив СДИ забележио услужни сектор, у првом реду банкарска делатност. Како наводи Максимовић (2020), мултинационалне банкарске и финансијске корпорације биле су вођене мотивом профита а не мотивом финансирања и подстицања привредног раста.

Утицај СДИ на економски раст, као што је већ напоменуто, свакако зависи од нивоа економског развоја земље домаћина, од развоја људског капитала, ефикасности институција, развоја инфраструктуре и сл. Што се тиче транзиционих економија, а пре свега неразвијених као што су привреде Западног Балкана, *a priori* би се могло тврдити да су СДИ продуктивније од домаћих инвестиција. Међутим, домаћа предузећа имају боље знање и приступ домаћим тржиштима; ако се велике компаније одреде за улазак на недовољно развијено тржиште земаља региона Западног Балкана, оне морају надокнадити предности које домаће фирме већ уживају. Највероватније, страна фирма која се одлучи да инвестира у регион Западног Балкана ужива ниже трошкове и већу производну ефикасност од својих домаћих конкурената. Поред тога, страни инвеститори добијају бројне подстицаје и олакшице да би инвестирале у неразвијене транзиционе привреде. У случају транзиционих земаља, вероватно је да би већа ефикасност СДИ произашла из комбинације напредних менаџерских вештина и нове и софистициране технологије. Borensztein et al. (1998) закључују да СДИ могу бити главни канал путем којег се напредна технологија преноси у транзиционе земље.

За међународне финансијске институције и економске експерте, СДИ се јављају као својеврстан лек за било који економски проблем у економијама у развоју. Позитиван утицај СДИ на економски раст стекао је статус конвенционалне чињенице. Економска теорија сугерише да неограничени међународни капитални токови подстичу ефикасну расподелу ресурса, што би требало да промовише привредни раст. Mencinger (2003) наводи да се често истиче двојака економска корист од СДИ. Прво, СДИ могу помоћи земљама у случају да је домаћа акумулација недовољна за финансирање економске експанзије. И друго, присуство компанија из иностранства повезано је са позитивним екстерналијама.

Lall (2003) закључује да СДИ временом добијају све више на значају. То је у сагласности са доказима да улога међународне производње у светској економији расте,

да је пренос технологије путем ТНК од све веће важности и да је извозна активност ТНК врло динамичан елемент конкурентности земаља у развоју. У оквиру такве извозне активности, бележи се раст међународне производње и трговине и стимулише економски раст технолошки инфериорних економија.

За разлику од СДИ, чини се да прилив портфолио инвестиција нема значајан утицај на инвестициону активност у земљи домаћину тих инвестиција (Bosworth & Collins, 1999).

Упркос томе што су бројне емпиријске студије потврдиле испољавање позитивних ефеката СДИ на економски раст, није реално тврдити да је утицај страног капитала пресудан. На убрзање привредног раста могу утицати и бројни други фактори који можда имају значајније ефекте на увећање БДП-а неке економије него прилив СДИ. Тај закључак се односи и на транзиционе економије Западног Балкана. Модел економског раста тих земаља требало би, поред ослањања на СДИ, да се базира на ефикасној мобилизацији домаће штедње, развоју људског капитала (знања), јачању предузетништва, креирању повољног институционалног амбијента за предузетничке подухвате, јачању институција и смањивању корупције у свим сегментима друштва.

IV ДЕО
ЕМПИРИЈСКА АНАЛИЗА УТИЦАЈА ТРАНЗИЦИЈЕ И
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА КОНКУРЕНТНОСТ ЗЕМАЉА
ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

Неповољне друштвене и политичке околности које су задесиле привреде Западног Балкана током последње деценије XX века, представљале су баријеру интензивнијем укључивању земаља региона у међународне економске токове. Услед девастирања, технолошког застаревања и затварања производних капацитета, као и недостатка домаће акумулације, на почетку XXI века јавила се потреба за коренитим променама у политичком и привредном систему. Завршетак транзиционих реформи означен је као приоритет, како би се створили услови за економски развој.

Економије региона Западног Балкана (Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Србија и Црна Гора) су почетком XXI века интензивно наставиле спровођење транзиционих реформи са намером да се привреде оснаже и да се унапреди међународна конкурентност. Ове реформе су имале за циљ да се обезбеди већи економски раст, између осталог и кроз значајно подстицање прилива инвестиција из иностранства. Прилив СДИ у регион Западног Балкана допринео је укључивању овог региона у глобалне трговинске токове. Спроведене реформе и прилив СДИ требале су да доведу до повољнијих извозних перформанси и убрзаног раста економија региона.

Међутим, текуће економске перформансе говоре да регион Западног Балкана значајно заостаје за успешним транзиционим земљама (земље Централне и Источне Европе) које су на време и далеко успешније спровеле радикалне реформе: оствариле макроекономску стабилизацију, спровеле либерализацију и приватизацију, која подразумева процесе власничког и финансијског реструктурирања предузећа у државном или друштвеном власништву. Успешном транзицијом и интензивним укључивањем у процес глобализације, земље Централне и Источне Европе су генерисале позитивне промене у својим привредним структурама у правцу повећања учешћа технолошки интензивнијих сектора у укупној производњи. На тај начин су успеле да остваре већи степен међународне конкурентности и раст својих економија.

У оквиру емпиријске анализе ефеката транзиције и глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана, биће спроведено истраживање које треба да нам пружи реалну слику о ефектима транзиционих реформи на раст конкурентности и привредни раст у посматраном региону. Такође, испитаће се ефекти глобализације на унапређење међународне конкурентности економија Западног Балкана. Након образлагања предмета и циља истраживања, извора података и модела истраживања, у четвртом сегменту IV дела дисертације биће представљени и интерпретирани резултати истраживања.

Добијени резултати треба да пруже основу за процену економских ефеката транзиције сагледаних преко транзиционих индикатора ЕБРД-а, стока СДИ и индекса индустријских перформанси на конкурентност земаља Западног Балкана, која се посматра преко БДП по глави становника. Такође, биће сагледани и ефекти глобализације, који се испитују преко прилива СДИ и КОФ индекса глобализације, на ниво конкурентности земаља Западног Балкана, представљен преко вредности извоза и композитног ГИК-а.

Истраживање треба да оцени ефекат досадашње транзиције и спроведених реформи на конкурентску позицију земаља Западног Балкана. Паралелно, са образлагањем значаја процеса транзиције, биће размотрени начини на које је глобализација, кроз либерализацију и дерегулацију економских токова, утицала на конкурентност анализираних земаља.

Оваква анализа треба да укаже да кашњење у спровођењу транзиционих реформи и неадекватно укључивање у процес глобализације умањују конкурентност земаља Западног Балкана. Добијени резултати могу бити основа за будућа истраживања

и за конципирање ефикаснијих економских мера. Такође, у оквиру овог дела дисертације биће размотрена ограничења и дате препоруке и правци за будућа истраживања.

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

У бројним економским анализама које се баве транзицијом, економским растом, феноменом глобализације и конкурентности земаља, користе се различити композитни индекси (транзициони индикатори ЕБРД-а, Индекс глобалне конкурентности, Индекс глобализације, Индекс индустријских перформанси и сл.), како би се оценили фактори који детерминишу горе поменуте феномене. Разматрање најважнијих детерминанти транзиције, глобализације и конкурентности определило је и предмет истраживања ове дисертације.

Имајући у виду значај процеса транзиције и глобализације за конкурентност земаља Западног Балкана, **предмет спроведеног истраживања јесте емпиријско утврђивање ефеката транзиције и глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана током прве две деценије XXI века.** Овако дефинисан предмет истраживања треба да потврди или демантује налазе наведене у теоријском делу докторске дисертације.

Сагласно дефинисаној теми докторске дисертације, образложеном проблемском подручју и опредељеном предмету истраживања, одређена су два **основна циља** спроведеног **истраживања**:

- **Први основни циљ истраживања** је испитивање ефеката транзиције на конкурентност земаља Западног Балкана.

- **Други основни циљ истраживања** је испитивање ефеката глобализације на конкурентности земаља Западног Балкана.

У складу са утврђеним основним циљевима истраживања дефинисано је више изведених циљева. У односу на **први циљ** истраживања дефинисана су *три изведена циља*. *Први* је валоризација ефеката транзиције, мерених учешћем СДИ у БДП-у, на конкурентност која се сагледава преко стопе економског раста, односно стопе раста БДП-а. *Други* је оцена ефеката транзиције, сагледаних преко ЕБРД-овог транзиционог индикатора, на конкурентност која се утврђује преко стопе раста БДП-а по глави становника. *Трећи* изведени циљ је оцена ефеката транзиције, сагледаних преко индекса индустријских перформанси (CIP – Competitive Industrial Performance Index), на конкурентност која се и у овом случају мери растом БДП по глави становника.

У односу на **други циљ** истраживања, одређени су следећи *изведени циљеви*: *четврти* изведени циљ је валоризација ефеката глобализације, мерене преко кумулативног прилива СДИ, на конкурентност која се мери преко кретања извоза; *пети* изведени циљ је оцена ефеката глобализације, сагледаних преко КОФ индекса глобализације (*Konjunkturforschungsstelle – Economic Cycle Research Institut*), на раст конкурентности земаља Западног Балкана, мерене помоћу Глобалног индекса конкурентности – ГИК-а (GCI – Global Competitiveness Index).

3. ИСТРАЖИВАЧКЕ ХИПОТЕЗЕ, МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

3.1. Истраживачке хипотезе

Конкурентност је постала значајна економска тема чему су допринели, између осталог и феномени транзиција и глобализација. Конкурентност националне економије огледа се у њеној способности да одговори на захтеве међународног тржишта у смислу квантитета и квалитета добара и услуга. Што је привреда међународно конкурентнија то је способнија да обезбеди виши ниво дохотка својим грађанима, а тиме и виши животни стандард.

У складу са формулисаном темом, опредељеним предметом истраживања и постављеним циљевима истраживања, *основне* и *изведене научне хипотезе* у оквиру истраживаног проблемског подручја могу се формулисати на следећи начин. Основне хипотезе истраживања гласе:

X1: Недовршене транзиционе реформе имају негативан утицај на конкурентност земаља Западног Балкана.

X2: Степен интегрисаности привреда земаља Западног Балкана у глобалне економске токове има значајан негативан утицај на ниво конкурентности земаља Западног Балкана.

Из овако формулисаних основних истраживачких хипотеза, могуће је поставити следеће *изведене хипотезе*:

X1.1: Напредак у процесу транзиције, мерен учешћем СДИ у БДП-у, има статистички значајан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана која се мери преко стопе раста БДП-а.

X1.2: Напредак у процесу транзиције који се мери путем транзиционих индикатора ЕБРД-а, има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мерен растом БДП-а по глави становника.

X1.3: Квалитет транзиционог напретка који се мери преко индекса индустријских перформанси (СИР), има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мерен преко раста БДП-а по глави становника.

X2.1: Ниво укључености привреда земаља Западног Балкана у глобалне економске токове, мерен преко укупног прилива СДИ, има статистички значајан утицај на ниво конкурентности тих земаља, мерен преко оствареног извоза тих земаља.

X2.2: Степен укључености у глобалне токове привреда земаља Западног Балкана, мерен преко вредности КОФ индекса глобализације, има статистички значајан утицај на ниво конкурентности тих земаља, мерен преко Глобалног индекса конкурентности (ГИК).

3.2. Методологија истраживања и извори података

У складу са формулисаним истраживачким хипотезама, у оквиру емпиријске анализе биће сагледан утицај транзиције на конкурентност привреда Западног Балкана кроз однос стока СДИ и БДП-а по глави становника, преко односа индекса индустријских перформанси и БДП-а по глави становника и преко односа транзиционих индикатора и БДП-а по глави становника. С друге стране, ефекти глобализације на конкурентност биће испитани кроз однос токова СДИ и њиховог утицаја на кретање извоза. Такође, утицај глобализације на конкурентност испитаће се преко КОФ индекса глобализације и Глобалног индекса конкурентности. Утицај транзиције и глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана биће утврђени помоћу *панел регресионе анализе*. *Панел регресиона анализа* укључује и временску и просторну компоненту анализе података. Како би се истраживање поједноставило и како би подаци који су исказани у различитим мерним системима били упоредиви, било је потребно извршити њихову стандардизацију и тако добијене вредности укључити у панел регресију.

У процесу истраживања коришћени су подаци добијени из секундарних извора података (публикације и базе података водећих међународних институција – Светска Банка, Европска банка за обнову и развој, Међународни монетарни фонд, Eurostat, UNCTAD). Прикупљени подаци биће обрађени помоћу статистичког софтвера STATA.

Техника која се користи за анализу панел података је модел са фиксним ефектима (*fixed-effects*). Заправо, реч је о моделу који се користи увек када је фокус на анализи утицаја варијабли које мењају вредност у одређеном временском интервалу. Модел са фиксним ефектима испитује везу између зависне и независне варијабле. У истраживању ће бити коришћен следећи регресиони модел:

$$Y_{i,t} = \beta_1 X_{i,t} + \alpha_i + u_{i,t} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

при чему је $Y_{i,t}$ је зависна варијабла за државу i у години t , $X_{i,t}$ је независна варијабла у држави i за годину t , β_1 коефицијент испред независне варијабле, α_i је непознати одсечак за сваки ентитет (државу), док је $u_{i,t}$ резидуал, односно статистичка грешка. Временско раздобље испитивања утицаја транзиције на конкурентност обухвата период од 2000. до 2018. године, док је за испитивање утицаја глобализације на конкурентност обухваћен период 2005-2018. године. Узорак држава на којима је извршено истраживање јесу пет држава Западног Балкана (Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Србија и Црна Гора), као и једанаест земаља Централне и Источне Европе, чланица Европске уније (Бугарска, Естонија, Летонија, Литванија, Мађарска, Пољска, Румунија, Словачка, Словенија, Хрватска и Чешка).

Јако балансирано истраживање (*strongly balanced*) подразумева да за све земље постоје подаци за све посматране године. Ако, на пример, за једну државу нема података за одређену годину, подаци су неуравнотежени (небалансирани). Савршено би било имати уравнотежен скуп података. Како то није увек случај, и даље је могуће користити модел.

Међутим, како би се избегло могуће небалансирано истраживање, најчешће се прибегава некој од метода *екстраполације*. Најједноставније речено, екстраполација представља одређивање непознате вредности неке варијабле унутар извесног интервала употребом познатих вредности у том временском интервалу. У истраживању које ће

бити спроведено, екстраполација ће бити примењена само код једног скупа података. Реч је о подацима који се односе на Индекс глобалне конкурентности СЕФ-а. Оригинални подаци су представљени у *табели 49*.

Табела 49. Индекс глобалне конкурентности – оригинални подаци

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	3,07	3,46	3,48	3,55	3,72	3,94	4,06	3,91	3,85	3,84	3,93	4,06	4,18	58,1	57,6
Б и Х	3,17	3,67	3,55	3,56	3,53	3,70	3,83	3,93	4,02	-	3,71	3,80	3,87	54,2	54,7
Бугарска	3,83	3,96	3,93	4,03	4,02	4,13	4,16	4,27	4,31	4,37	4,32	4,44	4,46	63,6	64,9
Естонија	4,95	5,12	4,74	4,67	4,56	4,61	4,62	4,64	4,65	4,71	4,74	4,78	4,85	70,8	70,9
Летонија	4,29	4,57	4,41	4,26	4,06	4,14	4,24	4,35	4,40	4,50	4,45	4,45	4,40	66,2	67,0
Литванија	4,30	4,53	4,49	4,45	4,30	4,38	4,41	4,41	4,41	4,51	4,55	4,60	4,58	67,1	68,4
Мађарска	4,38	4,52	4,35	4,22	4,22	4,33	4,36	4,30	4,25	4,28	4,25	4,20	4,33	64,3	65,1
Пољска	4,00	4,30	4,28	4,28	4,33	4,51	4,46	4,46	4,46	4,48	4,49	4,56	4,59	68,2	68,9
Румунија	3,67	4,02	3,97	4,10	4,11	4,16	4,08	4,07	4,13	4,30	4,32	4,30	4,28	63,5	64,4
С.Македонија	3,26	3,86	3,73	3,87	3,95	4,02	4,05	4,04	4,14	4,26	4,28	4,23	-	56,6	57,3
Словачка	4,31	4,55	4,45	4,40	4,31	4,25	4,19	4,14	4,10	4,15	4,22	4,28	4,33	66,8	66,8
Словенија	4,59	4,64	4,48	4,50	4,55	4,42	4,30	4,34	4,25	4,22	4,28	4,39	4,48	69,6	70,2
Србија	3,38	3,69	3,78	3,90	3,77	3,84	3,88	3,87	3,77	3,90	3,89	3,97	4,14	60,9	60,9
Хрватска	3,74	4,26	4,20	4,22	4,03	4,04	4,08	4,04	4,13	4,13	4,07	4,15	4,19	60,1	61,9
Црна Гора	-	-	3,91	4,11	4,16	4,36	4,27	4,14	4,20	4,23	4,20	4,05	4,15	59,6	60,8
Чешка	4,42	4,74	4,58	4,62	4,67	4,57	4,52	4,51	4,43	4,53	4,69	4,72	4,77	71,2	70,9

Извори: *Global Competitiveness Report, World Economic Forum, Geneva*

**Црна Гора* је била у саставу Заједнице Србије и Црне Горе до 2006. године па су сходно томе подаци за Црну Гору и Србију идентични за 2005. и 2006. годину.

Услед промене методологије СЕФ-а 2018., неопходно је извршити оптимизацију података како би се остварила њихова упоредивост. Како је ГИК узимао вредности од 1 до 7 закључно са 2017. годином, а затим вредности између 0 и 100 након 2018. године, извршена је стандардизација за читав посматрани период и добијени су потпуно нови подаци који за читав период посматрања узимају вредности у распону од 0 до 100 (*табела 50*). Притом, извршена је екстраполација два податка – вредност ГИК за Босну и Херцеговину (2014.) и за С. Македонију (2017.). Екстраполацијом су комплетирани подаци и обезбеђени услови за балансирано истраживање (*табела 50*).

Треба имати у виду да је државна заједница Србије и Црне Горе постојала све до 21. маја 2006. године, када је Црна Гора стекла независност. Из тог разлога, ГИК за Републику Србију и Републику Црну Гору су идентични према Извештајима Светског економског форума за 2005. и 2006. годину.

Табела 50. Индекс глобалне конкурентности – балансирани подаци

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	43.9	49.4	49.7	50.7	53.1	56.3	58.0	55.7	55.0	54.9	56.1	58.0	59.7	58.1	57.6
Б и Х	45.3	52.4	50.7	50.9	50.4	52.9	54.7	56.1	57.4	55.2	53.0	54.3	55.3	54.2	54.7
Бугарска	54.7	56.6	56.1	57.6	57.4	59.0	59.4	61.0	61.6	62.4	61.7	63.4	63.7	63.6	64.9
Естонија	70.7	73.1	67.7	66.7	65.1	65.9	66.0	66.3	66.4	67.3	67.7	68.3	69.3	70.8	70.9
Летонија	61.3	65.3	63.0	60.9	58.0	59.1	60.6	62.1	62.9	64.3	63.6	63.6	62.9	66.2	67.0
Литванија	61.4	64.7	64.1	63.6	61.4	62.6	63.0	63.0	63.0	64.4	65.0	65.7	65.4	67.1	68.4
Мађарска	62.6	64.6	62.1	60.3	60.3	61.9	62.3	61.4	60.7	61.1	60.7	60.0	61.9	64.3	65.1
Пољска	57.1	61.4	61.1	61.1	61.9	64.4	63.7	63.7	63.7	64.0	64.1	65.1	65.6	68.2	68.9
Румунија	52.4	57.4	56.7	58.6	58.7	59.4	58.3	58.1	59.0	61.4	61.7	61.4	61.1	63.5	64.4

<i>С.Македонија</i>	46.6	55.1	53.3	55.3	56.4	57.4	57.9	57.7	59.1	60.9	61.1	60.4	58.9	56.6	57.3
<i>Словачка</i>	61.6	65.0	63.6	62.9	61.6	60.7	59.9	59.1	58.6	59.3	60.3	61.1	61.9	66.8	66.8
<i>Словенија</i>	65.6	66.3	64.0	64.3	65.0	63.1	61.4	62.0	60.7	60.3	61.1	62.7	64.0	69.6	70.2
<i>Србија</i>	48.3	52.7	54.0	55.7	53.9	54.9	55.4	55.3	53.9	55.7	55.6	56.7	59.1	60.9	60.9
<i>Хрватска</i>	53.4	60.9	60.0	60.3	57.6	57.7	58.3	57.7	59.0	59.0	58.1	59.3	59.9	60.1	61.9
<i>Црна Гора</i>	48.3	52.7	55.9	58.7	59.4	62.3	61.0	59.1	60.0	60.4	60.0	57.9	59.3	59.6	60.8
<i>Чешка</i>	63.1	67.7	65.4	66.0	66.7	65.3	64.6	64.4	63.3	64.7	67.0	67.4	68.1	71.2	70.9

Извори: Global Competitiveness Report, World Economic Forum, Geneva

**Црна Гора је била у саставу Заједнице Србије и Црне Горе до 2006. године па су сходно томе подаци за Црну Гору и Србију идентични за 2005. и 2006. годину.*

Показатеље релативног напретка у спровођењу основних транзиционих реформи у својим годишњим Извештајима објављује *Европска банка за обнову и развој (ЕБРД)* од 1989. године. На скали од 1 до 4,3 вреднују се следећи показатељи транзиције националних економија: приватизација малих и великих предузећа, реструктурирање предузећа, либерализација цена, либерализација трговине и политика конкуренције. Показатељи који имају вредност ближу 1 указују на слабе транзиционе резултате, док вредност ближа 4,3 указује на успешност у спровођењу транзиционих реформи. Бројне теоријске анализе и емпиријска истраживања истичу чињеницу да су земље које су успешно прошле кроз транзицију (већина земаља Централне и Источне Европе) данас конкурентније и економски развијеније у односу на земље у којима тај процес (земље Западног Балкана) и даље траје. У сврху тестирања утицаја транзиције, мерене транзиционим индикаторима ЕБРД-а, на конкурентност привреда Западног Балкана, потребно је комплетирати податке за читав период посматрања 2000-2018. године. Како ЕБРД не води статистику након 2014. године, а обзиром да се вредности нису мењале у последњим годинама Извештаја ЕБРД-а, за период 2015-2018. године се узимају вредности индикатора које су биле актуелне када се престало са њиховим израчунавањем.

Након извршене оптимизације података који ће бити обрађени у статистичком софтверу STATA, приступа се самом истраживању. У оквиру статистичког модела са фиксним ефектима врши се анализа панел података тако што се испитује утицај независних варијабли на зависне променљиве. Најпре ће се тестирати утицај процеса транзиције на конкурентност, тако што ће се испитивати ефекти прилива СДИ, ЕБРД транзиционих индикатора и УНИДО-вог индекса индустријских перформанси (СИР индекс) на кретање БДП-а по глави становника. Након тога, регресиона анализа треба да валоризује ефекте процеса глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана, као и одабраних економија Централне и Источне Европе. У овом случају тестираће се утицај кумулативног прилива СДИ на кретање извоза земаља региона, као и однос између КОФ индекса глобализације (независна варијабла) и Индекса глобалне конкурентности СЕФ-а (зависна варијабла).

4. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА

У циљу утврђивања везе између зависних (*outcome, dependent – y*) и независних (*explanatory, predictor, independent – x*) варијабли приликом испитивања утицаја транзиције и глобализације на конкурентност привреда Западног Балкана, спроведена је панел регресиона анализа. Сваки модел садржи одређени број опсервација који је детерминисан бројем посматраних земаља и дужином временске серије. Приликом анализе ефеката транзиције на конкурентност, период посматрања је 2000-2018. Анализа ефеката глобализације на конкурентност се врши за краће временско раздобље, како би истраживање било балансирано, а тај период је 2005-2018. године.

Приликом интерпретације добијених резултата, неопходно је утврдити статистичку значајност коефицијента независне варијабле $P(t)$, репрезентативност модела која се посматра преко F теста ($probability > F$) и коефицијент детерминације који се означава са R^2 . Притом, коефицијент детерминације узима три вредности. За анализу добијених резултата истраживања као релевантни се узимају коефицијенти детерминације *within* и *between*.

Презентацијом дескриптивне статистике, обрадом прикупљених података у статистичком софтверу и образлагањем добијених вредности посматраних параметара, могуће је утврдити стварне ефекте транзиције и глобализације на ниво достигнуте макроекономске конкурентности анализираних група земаља. У оквиру овог сегмента, најпре ће се истраживати утицај транзиције на конкурентност економија Западног Балкана и одабраних земаља Централне и Источне Европе, кроз испитивање ефеката кумулативног прилива СДИ, ЕБРД транзиционих индикатора и индекса индустријских перформанси на БДП по глави становника (4.1, 4.2 и 4.3). Након тога, извршиће се процена ефеката глобализације на конкурентност обе групе анализираних земаља, испитивањем утицаја стока СДИ на извоз (4.4) и КОФ индекса глобализације на ГИК (4.5).

4.1. Испитивање утицаја стока СДИ на БДП-а по глави становника

Економије региона Западног Балкана на почетку XXI века су помоћу мера економске политике настојале да поправе конкурентску позицију на међународном тржишту и обезбеде континуиран и одржив привредни раст. Међутим, ниска акумулативност економија региона довела је до све већег ослањања на стране директне инвестиције које су у појединим гранама и секторима постале носиоци привредног раста. Бројни аутори (*Веселиновић, 2004; Дугалић, 2017; Ковачевић, 2006; Ковачевић, 2016; Максимовић, 2015; Маџар, 2016; Alfaro et al., 2004; Botrić, 2010; Estrin & Uvalić, 2015; Froot, 1993; Gugler & Dunning, 2008; Hlavacek & Bal-Domanska, 2016; Javorcik, 2004; Jirasavetakul & Rahman, 2018; Kalotay, 2010; Lall & Narula, 2004; Melnyk et al., 2014; Mencinger, 2003; Paul & Singh, 2017; Petrović-Randelović et al., 2017; Stanišić, 2008; Svetličić & Kunčić, 2013; Vadlamannati & Tamazian, 2009*) сматрају да услед недостатка домаће штедне треба привлачити стране директне инвестиције (СДИ). Такође, према овим ауторима, СДИ могу бити важан фактор за смањење спољнотрговинске неравнотеже и унапређења конкурентности тако што ће бити усмерене ка извозно-оријентисаним секторима. У наредној *табели (51)* је представљен

кумулятивни прилив СДИ у региону Западног Балкана, током временског периода 2000-2019. године.

Табела 51. Кумулативни прилив СДИ (у милионима USD) у региону Западног Балкана, 2000-2019.

	<i>Албанија</i>	<i>Б и Х</i>	<i>С.Македонија</i>	<i>Србија</i>	<i>Црна Гора</i>
2000	247	450	540	1174	145
2001	327	544	916	1321	163
2002	360	942	1217	1744	215
2003	483	1561	1632	2954	365
2004	837	2287	2193	3513	434
2005	1020	2302	2087	4831	597
2006	1392	3203	2764	10094	1291
2007	2693	5397	3747	13204	1361
2008	2869	6103	4132	19333	1801
2009	3258	6936	4526	20870	2290
2010	3256	6709	4351	22299	2634
2011	4399	7127	4678	24675	3010
2012	4303	7564	4863	26014	3331
2013	3931	8503	5489	31490	3884
2014	4295	7507	4885	29569	3595
2015	4337	7161	4790	29073	3543
2016	4985	7140	4909	30369	3590
2017	6742	8489	5634	37788	4222
2018	7833	8372	6077	40295	4276
2019	8811	8755	6350	43964	4501

Извор: UNCTAD – United Nations Conference of Trade and Development, World Investment Report: Annex Tables, <https://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
 World Investment Report 2003 : FDI Policies for Development: National and International Perspectives, https://unctad.org/en/Docs/wir2003_en.pdf
 World Investment Report 2004 : The Shift Towards Services, https://unctad.org/en/Docs/wir2004_en.pdf
 World Investment Report 2004 : Transnational Corporations and the Internationalization of R&D, https://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf
 World Investment Report 2006 : FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf
 World Investment Report 2007 : Transnational Corporations, Extractive Industries and Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf

Посматрајући *табелу 51* могло би се констатовати да је на почетку посматраног периода прилив страног капитала у економије региона Западног Балкана био јако скроман. Међутим, државе су убрзо увиделе потребу за већим стоком капитала због ниске стопе домаће штедње. Најзначајнији прилив СДИ остваривала је Србија која је до 2006. године привукла рекордних 10 милијарди USD у облику страних директних инвестиција. На крају посматраног периода, у Србију је уложено око 44 милијарде USD страних директних инвестиција, што је за око 15 милијарду USD више у односу на сток СДИ у свим осталим земљама региона заједно у 2018. Највећи кумулативни прилив СДИ иза Србије остварила је Албанија. Она је почетком глобалне рецесије, односно од

2009. године, бележила одлив страног капитала из своје земље. Међутим, већ 2014. године започео је прогресивни кумулативни прилив СДИ. Босна и Херцеговина је бележила нето одлив СДИ у периоду од 2013. до 2016. године. На крају посматраног периода, БиХ је остварила рекордан сток СДИ који је достигао вредност од приближно 8,8 милијарди USD. У Северној Македонији и Црној Гори прилив СДИ био је најнижи у региону. Оно што је уочљиво код свих земаља региона је стагнација прилива СДИ у годинама након економске кризе. Међутим, током 2017., поново је интензиван прилив СДИ у целом региону.

У следећој *табели* (52) је приказан сток СДИ у одабраним земљама Централне и Источне Европе.

Табела 52. Кумулативни прилив СДИ (у милионима USD) у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2000-2019.

	Бугарска	Естонија	Летонија	Литванија	Мађарска	Пољска	Румунија	Словачка	Словенија	Хрватска	Чешка
2000	2704	2645	1691	2334	22870	33477	6953	6970	2389	2664	21644
2001	2945	3149	1863	2666	27407	40395	8339	8125	2522	3406	27092
2002	4118	4231	2438	3981	36224	47295	7846	12437	3973	5507	38669
2003	6371	7014	3185	4960	48340	56110	12203	21773	6151	7665	45287
2004	10108	10045	4529	6553	61567	84102	20486	28185	7213	11435	57259
2005	13869	11192	4906	8450	61110	86346	25384	29595	7056	13614	60662
2006	23483	12119	7510	11620	80153	115792	44517	38567	8856	24734	79841
2007	37936	15671	10991	15656	95469	164370	61610	47713	10939	42137	112408
2008	44059	15449	11309	13268	88080	148417	64759	50416	11966	28301	113174
2009	49225	15841	11519	14712	98902	167399	70340	52537	11277	33306	125827
2010	44970	15551	10869	15339	91015	187602	68699	50328	10667	32215	128504
2011	45680	16350	12062	16028	85615	164424	69513	51980	11490	29019	120569
2012	48615	18937	13488	17576	104408	198953	76329	55124	12203	30090	136493
2013	50302	22016	15904	19323	109150	232014	83629	58020	12269	30405	134085
2014	45462	20901	15119	16700	100411	211484	75273	49741	12386	29486	121512
2015	43501	18917	14729	15846	86254	185986	70398	46014	12642	24364	116628
2016	42962	19667	14317	16048	82701	188734	74569	47593	13672	24654	121855
2017	50960	23927	17543	19555	93619	238483	90968	59509	16738	28721	155994
2018	50382	24835	17406	19501	95787	228501	92887	57109	17349	27885	164225
2019	51856	27476	17948	20411	97841	236506	97095	59750	18135	29866	170682

Извор: UNCTAD – United Nations Conference of Trade and Development, *World Investment Report: Annex Tables*, <https://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
World Investment Report 2003 : FDI Policies for Development: National and International Perspectives, https://unctad.org/en/Docs/wir2003_en.pdf
World Investment Report 2004 : The Shift Towards Services, https://unctad.org/en/Docs/wir2004_en.pdf
World Investment Report 2004 : Transnational Corporations and the Internationalization of R&D, https://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf
World Investment Report 2006 : FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf
World Investment Report 2007 : Transnational Corporations, Extractive Industries and Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf

Од посматраних економија региона, у прве две деценије XXI века рекордан сток СДИ имале су Пољска (236,5 милијарди USD) и Чешка (170,7 милијарди USD). У

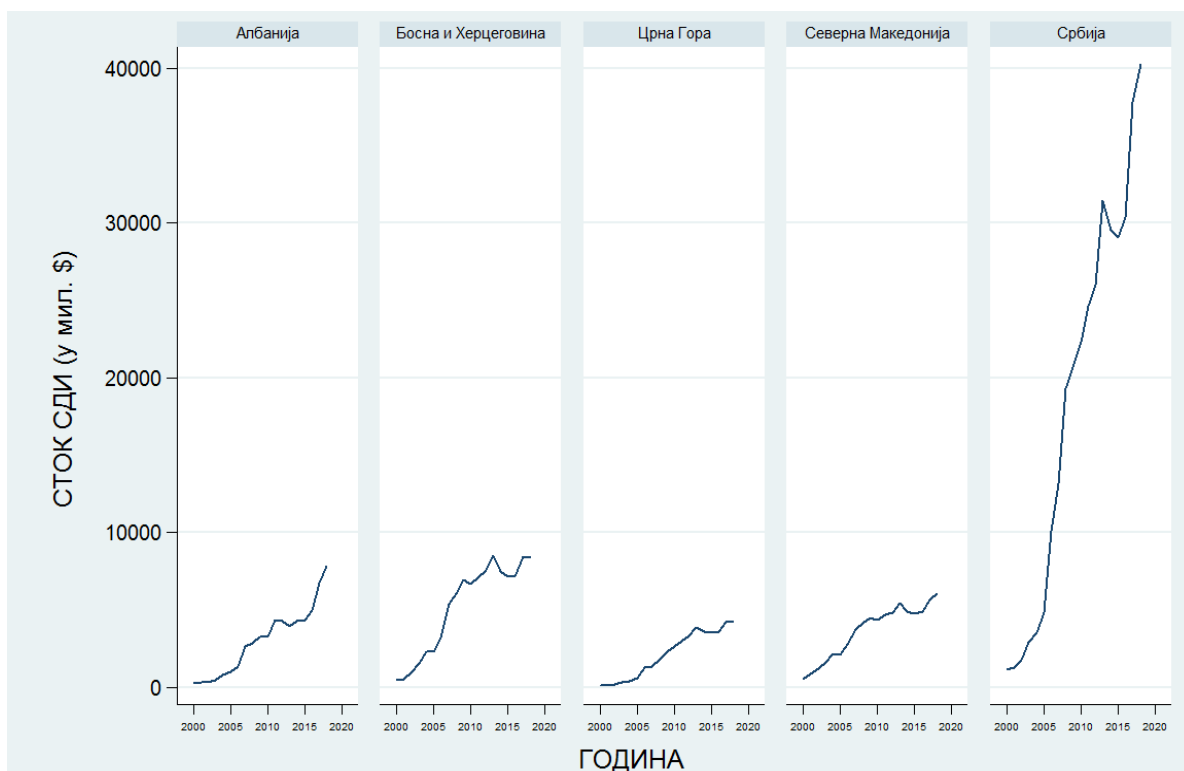
неким земљама (као што је Мађарска) учешће СДИ у БДП-у је 2008. године износило чак 47,4% (*World Bank Group – World Bank Open Data, 2020*). Мађарска је последњих година значајно редуковала и ограничила прилив капитала великих мултинационалних корпорација. Запажа се да је остварила нето одлив СДИ након 2013. године, да би на крају посматраног периода Мађарска забележила нето одлив СДИ за преко 11 милијарди USD.

Највећи кумулативни прилив СДИ у балтичким земљама остварила је Естонија која је 2018. године достигла око 27,5 милијарде USD, док је током две године (2014. и 2015.) забележен нето одлив СДИ. Исти тренд био је забележен и у преосталим земљама Балтика – Литванији и Летонији (*табела 52*).

Земља која је у овој групи имала најмањи прилив СДИ је Словенија, чији је кумулативни прилив до 2016. године био скроман, скоро на нивоу већине земаља Западног Балкана. Тек је током последње три посматране године остварила додатни прилив од око 4,5 милијарде USD.

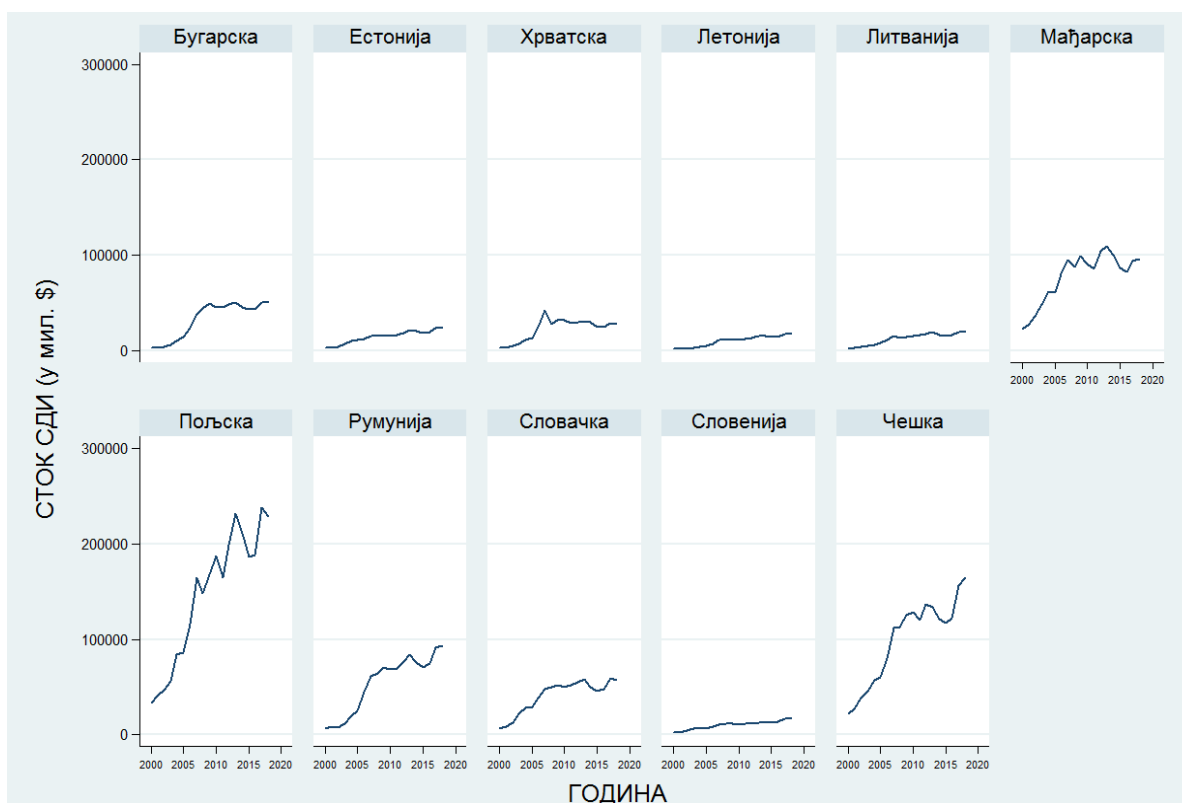
Тренд кумулативног прилива СДИ у анализираним земљама региона Западног Балкана и региона Централне и Источне Европе могуће је представити *графиконима 22 и 23*.

Графикон 22. Кумулативни прилив СДИ у региону Западног Балкана

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Графикон 23. Кумулативни прилив СДИ у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Сагледавајући графичке приказе који показују кумулативни прилив СДИ у једанаест одабраних земаља региона Централне и Источне Европе и пет држава региона Западног Балкана, уочава се изразита неуравнотеженост географске дистрибуције СДИ. Већина од једанаест одабраних земаља Централне и Источне Европе је имала већи сток СДИ, на супрот групи земаља које чине регион Западног Балкана. Словенија и Балтичке земље (Естонија, Летонија и Литванија) су имале скромнији прилив страног капитала који је мањи и у односу на Србију, а већи у односу на преостале земље Западног Балкана (*графикон 22*). С друге стране, Пољска је током прве две деценије XXI века остварила највећи кумулативни прилив страног капитала у облику СДИ, док су значајне приливе у периоду од 2000. до 2019. године остваривале још и Чешка, Мађарска и Румунија (*графикон 23*).

За разлику од њих, четири земље Западног Балкана (са изузетком Србије), три балтичке земље, Словенија и Хрватска, оствариле су најмањи кумулативни прилив СДИ у посматраном временском раздобљу. Ово се посебно односи на четири економије региона Западног Балкана, које су у читавом посматраном периоду оствариле мање од 10 милијарди USD кумулативног прилива СДИ (*графикон 22*).

Имајући у виду да су земље са најбољим транзиционим резултатима оствариле највећи прилив страног капитала у последње две деценије и достигле високе стопе економског раста и раста конкурентности, могло би се тврдити да се СДИ јављају као својеврсно решење за потенцијалне економске проблеме у економијама у транзицији (Mencinger, 2003). Међутим, приликом процене ефеката кумулативног прилива СДИ на раст конкурентности (мерен висином БДП-а по глави становника) треба бити обазрив. Поједине економије (Естонија, Летонија и Литванија) су биле изузетно успешне у

спровођењу транзиције, упркос томе што су имале релативно скроман кумулативни прилив СДИ.

Како би се на одговарајући начин испитао утицај транзиције, мерен стоком СДИ, на конкурентност привреда Западног Балкана, неопходно је одредити одговарајући показатељ којим може да се процени ниво конкурентности националне економије. У савременим условима, конкурентност се схвата као резултат државних активности усмерених ка достизању одрживе и високе стопе раста БДП по глави становника. Сагласно томе, *Flachenecker (2018)* истиче да је висина БДП-а *per capita* релевантан показатељ макроекономске конкурентности. Наиме, *БДП* по глави становника представља вредност произведених добара и услуга у односу на популацију једне земље. У следећој *табели (53)* приказана је вредност БДП-а по глави становника у земљама Западног Балкана.

Табела 53. БДП по глави становника у економијама Западног Балкана (2000-2018.) – вредност у USD

	<i>Албанија</i>	<i>Б и Х</i>	<i>С.Македонија</i>	<i>Србија</i>	<i>Црна Гора</i>
2000	1127	1468	1854	870	1627
2001	1282	1531	1816	1635	1910
2002	1425	1769	1961	2150	2107
2003	1846	2225	2409	2832	2789
2004	2374	2815	2763	3331	3380
2005	2674	2981	3038	3720	3675
2006	2973	3417	3326	4383	4426
2007	3595	4193	4036	5848	5976
2008	4371	5091	4793	7101	7368
2009	4114	4715	4544	6169	6727
2010	4094	4636	4543	5735	6682
2011	4437	5093	5064	6809	7319
2012	4248	4779	4698	6016	6587
2013	4413	5131	5211	6755	7186
2014	4579	5330	5468	6600	7378
2015	3953	4727	4840	5585	6514
2016	4124	4995	5129	5756	7029
2017	4533	5395	5418	6284	7784
2018	5269	6066	6084	7246	8846

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Посматрајући базу података Светске банке о кретању БДП-а по глави становника у привредама Западног Балкана, уочава се да је до почетка економске кризе 2009. године овај индикатор имао узлазни тренд у свим земљама, да је у периоду кризе дошло до пада овог показатеља, који након 2009. године наставља са узлазним трендом (*табела 53* и *графикон 24*).

У *табели 54* је приказана вредност БДП *per capita* одабраних земљама које припадају региону Централне и Источне Европе.

Табела 54. БДП по глави становника у одабраним економијама Централне и Источне Европе (2000-2018.) – вредност у USD

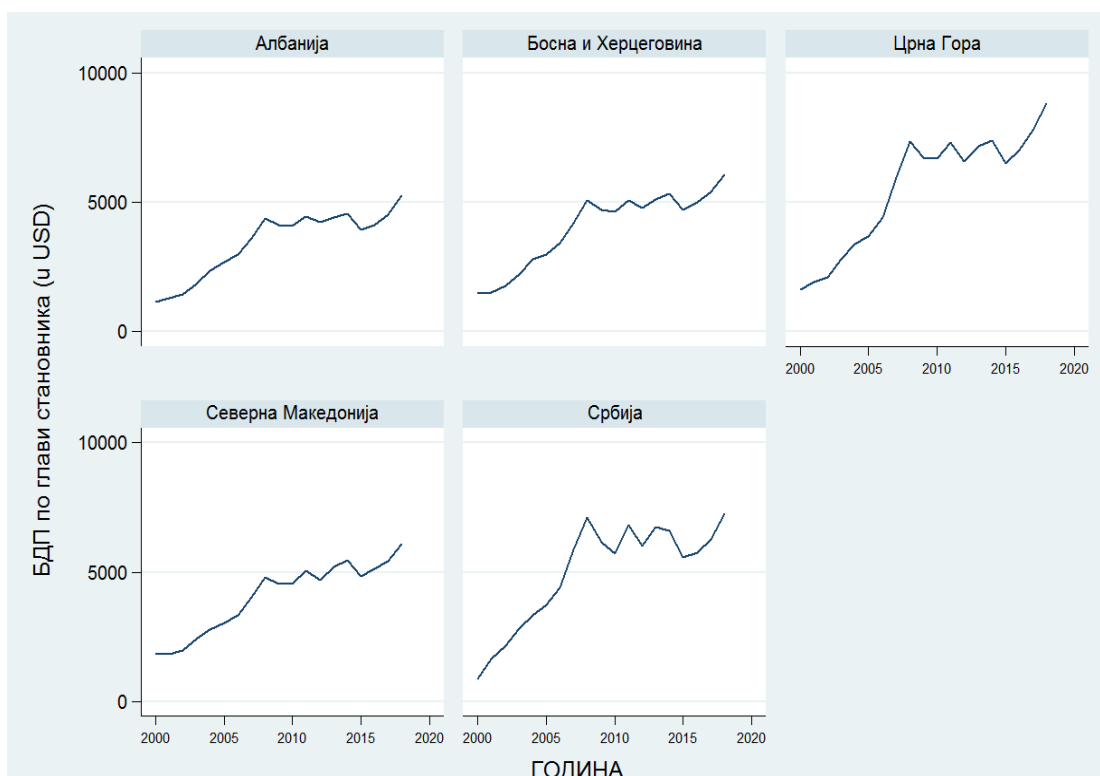
	Бугарска	Естонија	Летонија	Литванија	Мађарска	Пољска	Румунија	Словачка	Словенија	Хрватска	Чешка
2000	1610	4076	3351	3297	4624	4493	1660	5413	10201	4850	6012
2001	1757	4509	3566	3530	5276	4981	1825	5717	10480	5391	6609
2002	2077	5345	4125	4147	6655	5197	2120	6534	11777	6233	8033
2003	2699	7206	5128	5506	8421	5693	2679	8713	14849	8060	9773
2004	3364	8913	6343	6707	10286	6681	3495	10672	17233	9663	11686
2005	3870	10406	7553	7863	11201	8021	4618	11686	18099	10530	13346
2006	4490	12632	9663	9241	11476	9039	5757	13160	19673	11703	15184
2007	5886	16742	14042	12298	13919	11255	8360	16086	23788	13963	18374
2008	7262	18227	16377	14962	15753	14001	10435	18677	27483	16309	22699
2009	6970	14795	12257	11837	13046	11528	8548	16532	24694	14556	19742
2010	6843	14784	11345	11954	13114	12600	8210	16727	23510	13924	19808
2011	7814	17624	13714	14339	14151	13894	9105	18338	25095	14567	21717
2012	7378	17534	13848	14334	12918	13146	8535	17460	22643	13238	19730
2013	7647	19174	15043	15705	13687	13781	9555	18237	23497	13642	19916
2014	7865	20367	15740	16534	14246	14348	10027	18671	24215	13600	19745
2015	6994	17522	13699	14249	12652	12572	8977	16309	20882	11783	17716
2016	7469	18237	14153	14999	12992	12432	9567	16506	21623	12360	18463
2017	8228	20338	15548	16841	14458	13857	10808	17510	23443	13412	20380
2018	9272	23247	17855	19071	16151	15422	12306	19444	26042	14915	23069

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Код посматране групе земаља посебно треба истаћи Словенију, Естонију и Чешку које бележе највиши ниво БДП-а по глави становника у посматраном периоду. На основу тога би се могло закључити да је реч о најконкурентнијим земљама из посматране групе земаља. Земље које имају најниже нивое БДП по глави становника од одабраних једанаест економија Централне и Источне Европе су Хрватска, Румунија и Бугарска (табела 54).

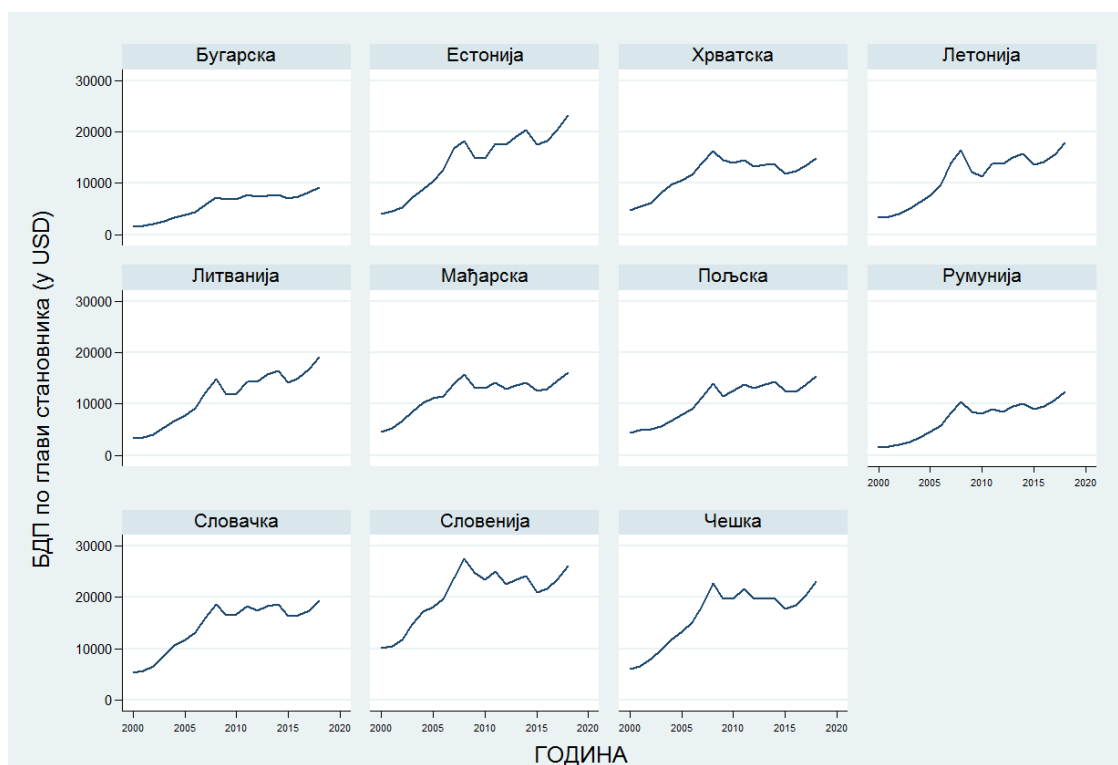
На *графиконима 24* и *25* може се сагледати кретање БДП-а по глави становника обе групе анализираних земаља. Када се направи паралела између земаља Централне и Источне Европе и земаља Западног Балкана, уочава се да су одабране земље Централне и Источне Европе оствариле далеко веће износе БДП-а *per capita* у посматраном временском раздобљу у односу на државе Западног Балкана (*графикон 24*).

Графикон 24. БДП по глави становника региона Западног Балкана

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Графикон 25. БДП по глави становника одабраних земаља региона Централне и Источне Европе

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

У циљу валоризације транзиционих ефеката на конкурентност привреда Западног Балкана, али и одабраних земаља Централне и Источне Европе, спроведена је панел регресиона анализа. Хипотеза која је том приликом тестирана гласи: *Недовршене транзиционе реформе имају негативан утицај на конкурентност земаља Западног Балкана*. Из овако формулисане хипотезе, могуће је формулисати и тестирати три изведене хипотезе. Прва изведена хипотеза која се тестира гласи:

Напредак у процесу транзиције, мерен учешћем СДИ у БДП-у, има статистички значајан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана која се мери преко стопе раста БДП-а. Међутим, услед чињенице да овако постављени статистички модел не показује велику статистичку значајност (F-тест има вредност 0,12), потребно је извршити његову модификацију укључивањем варијабли које ће бити примереније за истраживање.

Како варијабле од којих се кренуло нису одговарајуће постављеном моделу, утврђено је да је много прикладније испитивати утицај *кумулятивног прилива СДИ* на кретање БДП-а по глави становника, изражено у америчким доларима. Према томе, прилагођавање прве изведене хипотезе (X1.1.) извршено је на следећи начин: *Напредак у процесу транзиције, мерен кумулативним приливом СДИ, има статистички значајан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана, која се мери преко вредности БДП-а по глави становника*.

Формула преко које ће се проверавати релевантност постављеног модела је облика:

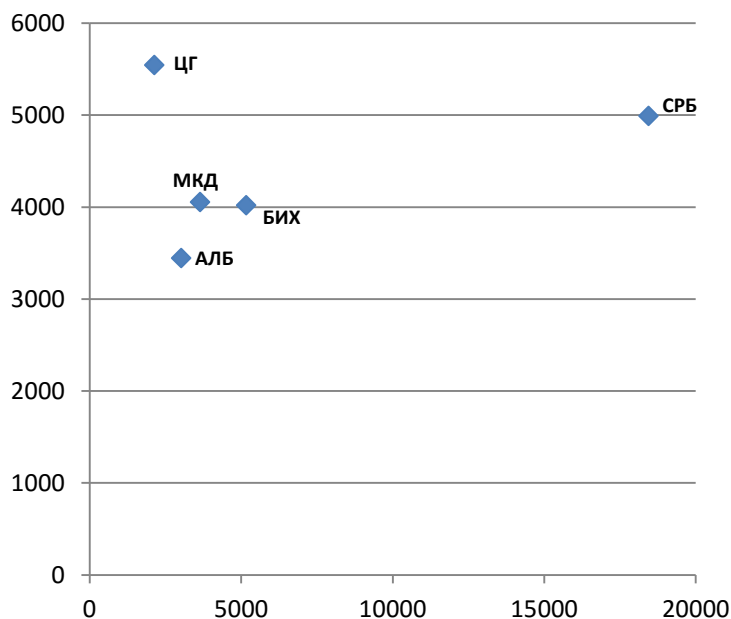
$$BDP\ per\ capita_{i,t} = \beta_1 FDI_{i,t} + \alpha_i + u_{i,t}, i = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

где је $BDP\ per\ capita_{i,t}$ вредност БДП-а по глави становника за државу i у години t , $FDI_{i,t}$ је кумулативни прилив СДИ-а у држави i за годину t , β_1 коефицијент независне варијабле, α_i је непознати одсечак за сваку анализирану државу, док је $u_{i,t}$ резидуал, односно статистичка грешка.

Модел ће бити примењен на две групе земаља. Један узорак се односи на пет земаља Западног Балкана које карактерише нижи степен економске развијености, док други узорак представља земље Централне и Источне Европе (11 земаља).

На *графикону 26* је приказано упоредно кретање посматраних варијабли у економијама Западног Балкана, за период 2000-2018. године. На хоризонталну осу се наносе вредности кумулативног прилива СДИ, док су на вертикалној оси вредности БДП-а по глави становника.

Графикон 26. Упоредна анализа кретања стока СДИ и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Западног Балкана, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

Кроз истраживање утицаја кумулативног прилива СДИ на величину БДП-а по становнику, проверена је поузданост модела и представљени резултати за привреде Западног Балкана, за временски период 2000-2018. године (табела 55).

Табела 55. Утицај кумулативног прилива СДИ на БДП по глави становника у анализираним земљама Западног Балкана, 2000-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	95
β_1 – коефицијент независне варијабле	0,18
R^2 within	0,43
R^2 between	0,09
R^2 overall	0,26
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

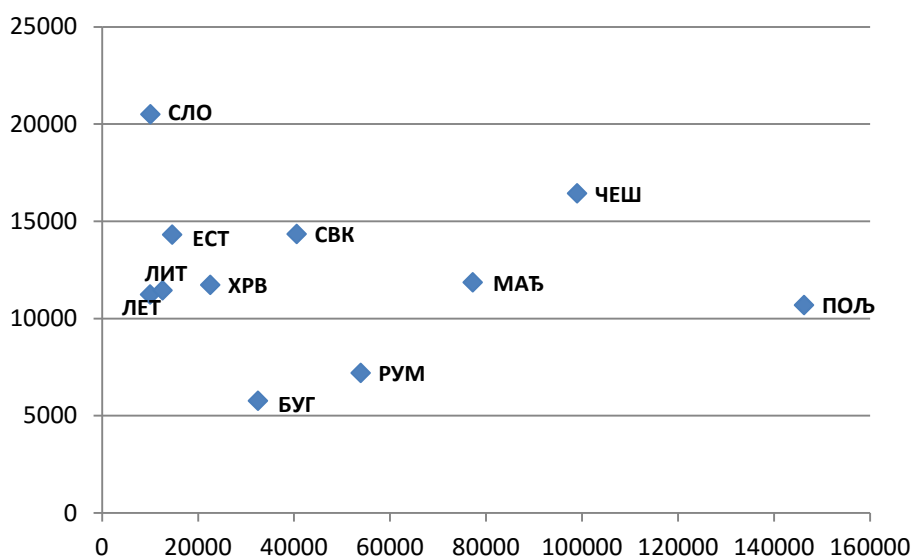
Посматрајући табелу 55, може се констатовати да су резултати статистички значајни. Статистичка значајност коефицијента независне варијабле $P(t)$ једнака је нули. Међутим, коефицијент независне варијабле износи свега 0,18, што наводи на закључак да свако повећање стока СДИ од 1 USD има утицај на раст БДП-а по глави становника од 18 центи USD. Коефицијент детерминације који описује колики је утицај независне варијабле на варијабилност зависне варијабле у земљама Западног Балкана је

43%. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан позитиван утицај стока СДИ на раст БДП по глави становника у свим земљама посматраног региона (табела 55).

Када се посматра вредност коефицијента детерминације *between*, утицај СДИ на варијацију БДП по становнику унутар посматране групе земаља описује свега 9% појаве. Сагласно томе би се могло констатовати да је реч о земљама које карактерише хетерогеност, како у погледу обима и структуре стока СДИ, тако и у погледу достигнутог нивоа конкурентности, исказаног преко БДП-а по глави становника.

На следећем *графикону* (27) приказано је упоредно кретање посматраних варијабли у економијама Централне и Источне Европе, за временски период 2000-2018. године. На хоризонталној оси налази се сток СДИ, док је на вертикалној вредност БДП-а по глави становника.

Графикон 27. Упоредна анализа кретања стока СДИ и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

Насупрот привредама Западног Балкана, код земаља региона Централне и Источне Европе добијени резултати су мање значајнији за истраживање услед мање статистичке значајности и слабијег утицаја прилива СДИ на величину БДП-а по глави становника (табела 56).

Табела 56. Утицај кумулативног прилива СДИ на БДП по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	209
<i>β_1 – коефицијент независне варијабле</i>	0,1
<i>R^2 within</i>	0,43
<i>R^2 between</i>	0,01

$R^2_{overall}$	0,05
$P > (t)$	0
$Probability > F$	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Ипак, као и у случају земаља Западног Балкана, може се тврдити да су добијени резултати за регион Централне и Источне Европе статистички значајни. Статистичка значајност коефицијента независне варијабле $P(t)$ једнака је нули. Како је параметар $probability > F$ мањи од 0,05, истраживачки модел је статистички значајан. Међутим, коефицијент независне варијабле износи свега 0,1, што говори да свако повећање стока СДИ од 1 USD има утицај на раст БДП-а по глави становника за 10 центи USD. Коефицијент детерминације који описује степен утицаја независне варијабле на варијабилност зависне варијабле у анализираним земљама говори да утицај стока СДИ на БДП по глави становника описује 43% појаве, идентично као и код групе земаља Западног Балкана. Преостали утицај на *БДП per capita* се односи на варијабле које нису укључене у овај модел. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан позитиван утицај стока СДИ на раст БДП по становнику у свим анализираним земљама.

У случају да се посматра коефицијент детерминације који узима вредност *between*, утицај СДИ на варијацију БДП по глави становника одабраних земаља Централне и Источне Европе описује свега 1% појаве. Оваква вредност коефицијента детерминације говори да је реч о узорку који је изразито хетероген јер не указује на постојање релевантног утицаја СДИ на кретање БДП-а *per capita*. Хетерогеност је већа у односу на претходну групу земаља (Западног Балкана). Генерално се може тврдити да је у одабраним привредама Централне и Источне Европе далеко пресуднији утицај неких других варијабли на кретање БДП-а него што је то сток СДИ.

Сходно свему наведеном, може се рећи да напредак у процесу транзиције, мерен кретањем стока СДИ у анализираним земљама има недовољно јак, али ипак статистички значајан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана, која се мери преко БДП-а по глави становника. Тиме је само делимично потврђена хипотеза јер је утицај неких других варијабли на конкурентност, мерену преко БДП-а по глави становника, већи од утицаја СДИ. Статистички гледано, утицај стока СДИ на БДП по глави становника земаља Западног Балкана је незнатно већи од утицаја стока СДИ на БДП по глави становника држава Централне и Источне Европе у анализираном периоду.

4.2. Испитивање односа транзиционих индикатора ЕБРД-а и раста БДП-а по глави становника

Економска транзиција која је спровођена у реалсоцијалистичким земљама крајем XX и почетком XXI века, требало је да осигура успостављање тржишне економије, доминацију приватне својине, корпоративно управљање, успостављање правне државе, изградњу институционалне инфраструктуре, заштиту људских права и парламентарну демократију. Као значајан показатељ релативног напретка у спровођењу основних економских реформи служе стандардни показатељи транзиције које од 1989. године у својим годишњим Извештајима објављује *Европска банка за обнову и развој* – ЕБРД

(The European Bank for Reconstruction and Development). На скали од 1 до 4,3 вреднују се следећи *транзициони индикатори*:

- (1) приватизација малих предузећа,
- (2) приватизација великих предузећа,
- (3) реструктурирање предузећа,
- (4) либерализација цена,
- (5) либерализација трговине, и
- (6) политика конкуренције.

Многи аутори су се бавили феноменом транзиције (Вујовић, 2006; Ковачевић, 2002; Bastič, 2004; Hartwell, 2017; Nellis, 1999; Stojčić, et al., 2013). Земље које су успешно и на време спровеле економску транзицију (већина земаља Централне и Источне Европе), данас су развијеније и конкурентније у односу на земље код којих се осећају последице закаснеле и недовршене транзиције (земље Западног Балкана). У *табели 57* представљене су просечне вредности транзиционих индикатора за економије региона Западног Балкана.

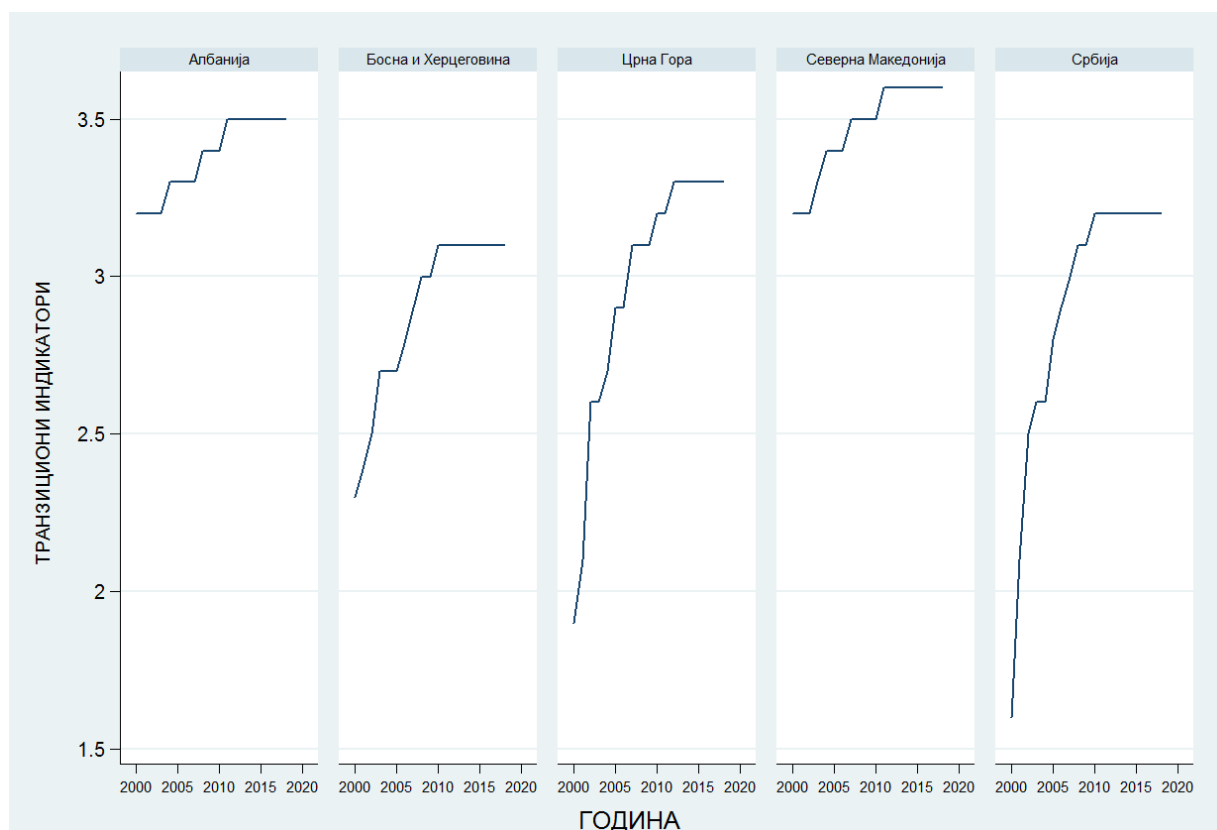
Табела 57. ЕБРД транзициони индикатори за земље Западног Балкана, 2000-2014.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	3.2	3.2	3.2	3.2	3.3	3.3	3.3	3.3	3.4	3.4	3.4	3.5	3.5	3.5	3.5
Б и Х	2.3	2.4	2.5	2.7	2.7	2.7	2.8	2.9	3.0	3.0	3.1	3.1	3.1	3.1	3.1
С.Македонија	3.2	3.2	3.2	3.3	3.4	3.4	3.4	3.5	3.5	3.5	3.5	3.6	3.6	3.6	3.6
Србија	1.6	2.1	2.5	2.6	2.6	2.8	2.9	3.0	3.1	3.1	3.2	3.2	3.2	3.2	3.2
Црна Гора	1.9	2.1	2.6	2.6	2.7	2.9	2.9	3.1	3.1	3.1	3.2	3.2	3.3	3.3	3.3

Извор: EBRD – European Bank for Reconstruction and Development; tic – transition indicators;
<https://www.ebrd.com/economic-research-and-data/transition-qualities-asses.html>

Посматрајући *табелу 57*, уочава се континуиран напредак у процесу економских реформи у земљама региона Западног Балкана. Вредности индикатора указују на то да су најбоље транзиционе резултате бележиле Северна Македонија и Албанија, док су Црна Гора и Србија након извесног кашњења на почетку посматраног периода, убрзале процес транзиције. Босна и Херцеговина је у овој групи земаља остварила најслабије транзиционе резултате. Тренд у кретању транзиционих индикатора у пет земаља региона Западног Балкана може се представити и *графиконом 28*.

Графикон 28. Транзициони индикатори у региону Западног Балкана, 2000-2018.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Табела 58 приказује оцене свих транзиционих индикатора појединачно за сваку земљу региона Западног Балкана за временски пеириод 2000-2014. године.

Табела 58. Транзициони индикатори ЕБРД-а, регион Западног Балкана, 2000-2014.

ДРЖАВА / ТРАНЗИЦИОНИ ИНДИКАТОРИ / ГОДИНА		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Албанија	Приватизација великих предузећа	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
	Приватизација малих предузећа	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Реструктурирање предузећа	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
	Либерализација цена	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
	Либерализација трговине	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
	Политика конкуренције	1,7	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3
Босна и Херцеговина	Приватизација великих предузећа	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
	Приватизација малих предузећа	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
	Реструктурирање предузећа	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
	Либерализација цена	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Либерализација трговине	3,0	3,0	3,0	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Политика конкуренције	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3
Северна Македонија	Приватизација великих предузећа	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
	Приватизација малих предузећа	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Реструктурирање предузећа	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
	Либерализација цена	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
	Либерализација трговине	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
	Политика конкуренције	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7

Србија	Приватизација великих предузећа	1,0	1,0	2,0	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
	Приватизација малих предузећа	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
	Реструктурирање предузећа	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
	Либерализација цена	2,3	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Либерализација трговине	1,0	2,7	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Политика конкуренције	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Црна Гора	Приватизација великих предузећа	1,7	1,7	2,7	2,7	2,7	3,3	3,3	3,3	3,3	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
	Приватизација малих предузећа	2,0	2,0	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
	Реструктурирање предузећа	1,0	1,0	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3
	Либерализација цена	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	Либерализација трговине	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0	3,7	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3
	Политика конкуренције	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3

Извор: EBRD – European Bank for Reconstruction and Development; tic – transition indicators, <https://www.ebrd.com/transition-indicators-history>

Табела 58 указује да земље региона имају највише проблема са политиком конкуренције и тај индикатор у свим посматраним земљама има најнижу вредност. Неповољан резултат је остварен и у домену реструктурирања предузећа, где највише слабости показује Босна и Херцеговина. Највећи успех током транзиције земље региона су оствариле на пољу либерализације цена и трговине. То се нарочито односи на Албанију и Северну Македонију које су достигле максимум у погледу унапређења та два индикатора, према методологије ЕБРД-а.

У табели 59 представљени су транзициони резултати земаља Централне и Источне Европе.

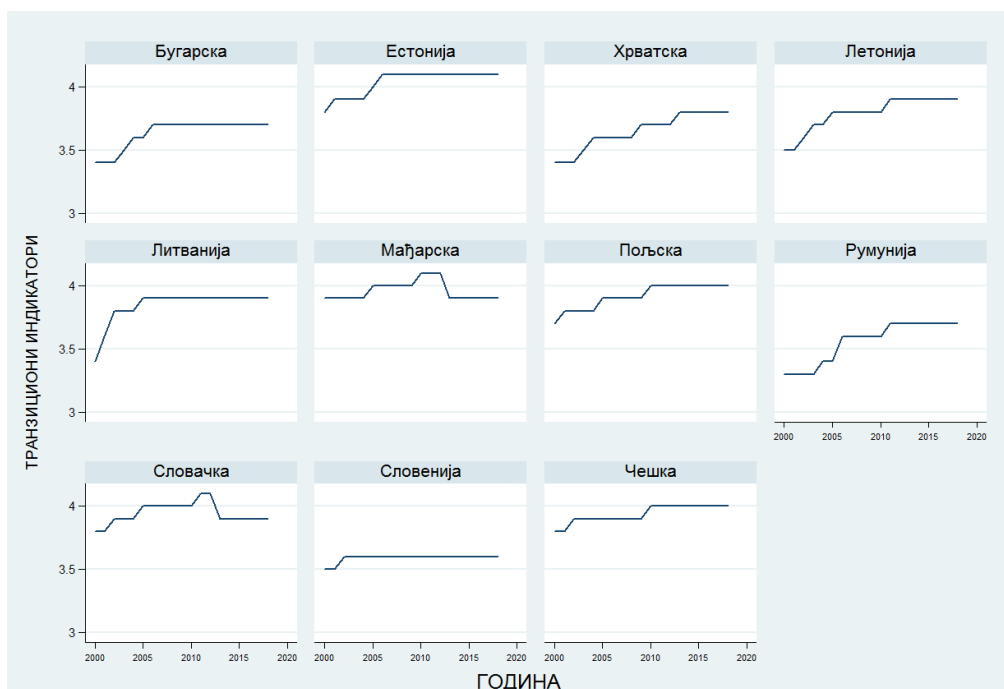
Табела 59. ЕБРД транзициони индикатори одабраних економија региона Централне и Источне Европе, 2000-2014.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Бугарска	3.4	3.4	3.4	3.5	3.6	3.6	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7
Естонија	3.8	3.9	3.9	3.9	3.9	4.0	4.1	4.1	4.1	4.1	4.1	4.1	4.1	4.1	4.1
Летонија	3.5	3.5	3.6	3.7	3.7	3.8	3.8	3.8	3.8	3.8	3.8	3.9	3.9	3.9	3.9
Литванија	3.4	3.6	3.8	3.8	3.8	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9
Мађарска	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.1	4.1	4.1	3.9	3.9
Пољска	3.7	3.8	3.8	3.8	3.8	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0
Румунија	3.3	3.3	3.3	3.3	3.4	3.4	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.7	3.7	3.7	3.7
Словачка	3.8	3.8	3.9	3.9	3.9	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.1	4.1	3.9	3.9
Словенија	3.5	3.5	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6
Хрватска	3.4	3.4	3.4	3.5	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.7	3.7	3.7	3.7	3.8	3.8
Чешка	3.8	3.8	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	3.9	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0

Извор: EBRD – European Bank for Reconstruction and Development; tic – transition indicators; <https://www.ebrd.com/economic-research-and-data/transition-qualities-asses.html>

Подаци из табеле 59 потврђују бројне теоријске и емпиријске тврдње да су земље Централне и Источне Европе далеко успешније прошле кроз процес транзиције и оствариле много боље резултате него земље које су у овом процесу касиле (економије Западног Балкана). Транзициони индикатори показују да су земље које су оствариле најбоље транзиционе резултате Естонија, Пољска, Чешка, Мађарска и Словачка. Кретање транзиционих индикатора у 11 анализираних земаља региона Централне и Источне Европе може се представити и графиком 29.

Графикон 29. Транзициони индикатори у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2000-2018.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Испитивање утицаја транзиције на конкурентност привреда Западног Балкана и одабраних земаља Централне и Источне Европе применом панел регресионе анализе могуће је извршити преко различитих индикатора. Сагласно другој изведеној хипотези, у моделу се тестира утицај транзиције, мерен преко транзиционих индикатора ЕБРД-а, на конкурентност привреда, мерене преко БДП-а по глави становника, израженог у USD.

Основна хипотеза која се тестира гласи: *Недовршене транзиционе реформе имају негативан утицај на конкурентност земаља Западног Балкана.* Сагласно формулисаној хипотези, у овом делу се тестира изведена хипотеза која је формулисана на следећи начин:

Напредак у процесу транзиције који се мери путем транзиционих индикатора ЕБРД-а, има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мереној преко раста БДП-а по глави становника.

Формула преко које се мери утицај процеса транзиције на конкурентност привреда Западног Балкана, је следећег облика:

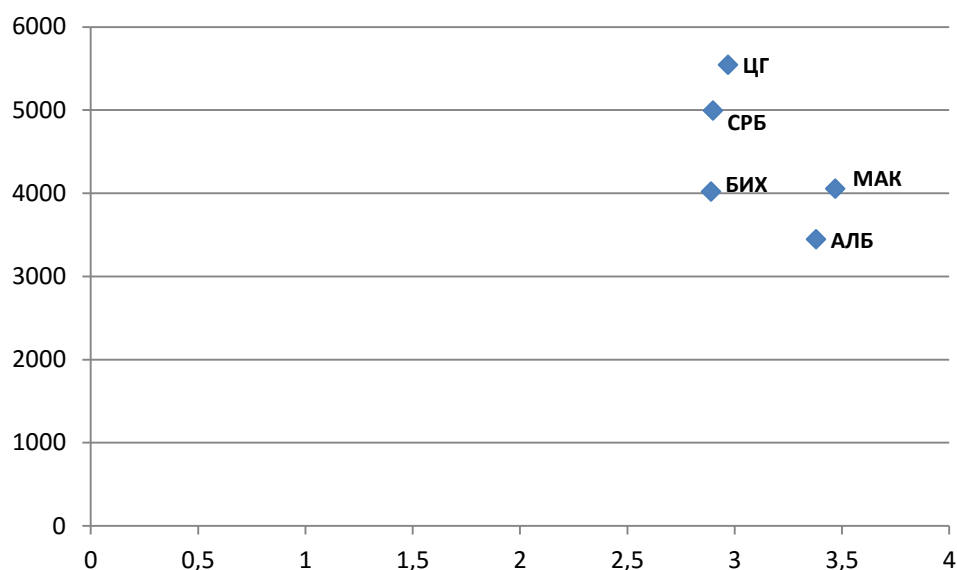
$$BDP\ per\ capita_{i,t} = \beta_1 EBRDt_{i,t} + \alpha_i + u_{i,t}, i = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

где је $BDP\ per\ capita_{i,t}$ вредност БДП-а по глави становника за државу i у години t , $EBRDt_{i,t}$ је просечна вредност транзиционих индикатора у држави i за годину t , β_1 коефицијент независне варијабле, α_i је непознати одсечак за сваку анализирану државу, док је $u_{i,t}$ резидуал, односно статистичка грешка.

Као и у првом случају, једно истраживање обухвата земље Западног Балкана, док се у другом истраживању посматрају привреде Централне и Источне Европе, чланице Европске уније.

На *графикону 30* је приказано кретање анализираних варијабли у временском периоду 2000-2018. На хоризонталној оси се налазе вредности ЕБРД транзиционих индикатора, док су на вертикалној оси вредности БДП-а по глави становника.

Графикон 30. Упоредна анализа кретања транзиционих индикатора ЕБРД-а и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Западног Балкана, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

За разлику од земаља Централне и Источне Европе које су углавном успешно и на време спровеле процес економске транзиције, у привредама Западног Балкана добијени резултати указују да су транзиционе реформе извршиле утицај на раст конкурентности, сагледан преко раста БДП-а по глави становника (*табела 60*).

Истраживање потврђује да недовршене транзиционе реформе имају негативан утицај на конкурентност земаља Западног Балкана. У наредној табели су представљени резултати утицаја економске транзиције, сагледане преко транзиционих индикатора, на конкурентност, која се посматра преко индикатора БДП по становнику, у привредама Западног Балкана.

Табела 60. Утицај економске транзиције (транзициони индикатори ЕБРД-а) на БДП по глави становника у одабраним земљама Западног Балкана, 2000-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	95
β_1 – <i>коэффициент независне варијабле</i>	4.976
R^2 <i>within</i>	0,81
R^2 <i>between</i>	0,38

$R^2_{overall}$	0,22
$P > (t)$	0
$Probability > F$	0

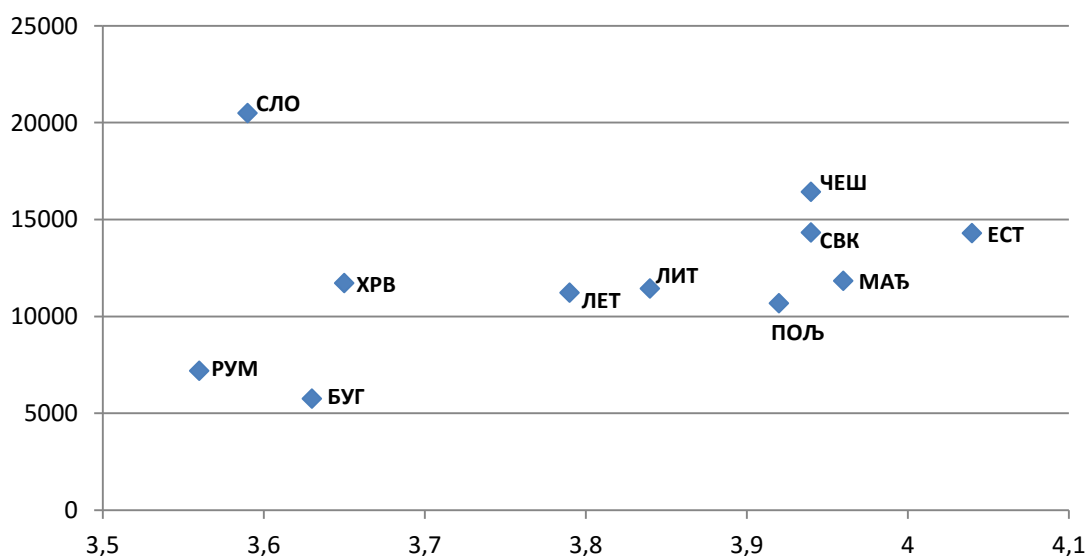
Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Резултати до којих се дошло указују да је модел статистички значајан, док је истовремено и статистичка значајност коефицијента независне варијабле $P(t)$ једнака нули. Коефицијент независне варијабле је код ове групе земаља мањи него код одабраних земаља ЕУ, што говори да је и ефекат транзиције на конкурентност мањи, преваходно због одсуства доследности у спровођењу транзиционих реформи у региону Западног Балкана. Без обзира на то, транзициони напредак свакако је утицао на раст конкурентности исказан растом БДП-а по глави становника. Коефицијент детерминације указује да утицај транзиционих индикатора на БДП по глави становника описује 81% појаве. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан позитиван утицај транзиције на раст конкурентности у свим анализираним држави Западног Балкана, као и да тај утицај описује значајан део варирања БДП-а по глави становника, као показатеља конкурентности, на нивоу целокупног узорка земаља.

У случају када се посматра вредност коефицијента детерминације *between*, утицај ЕБРД транзиционих индикатора на варијацију БДП-а по становнику унутар посматране групе земаља описује 38% појаве. Овакав резултат указује да је реч о привредама које карактерише изванредан степен хомогености по питању напретка у процесу транзиције и његовог утицаја на конкурентност региона.

На наредном *графикону* (31) приказано је упоредно кретање анализираних варијабли у временском периоду 2000-2018. године, за земље Централне и Источне Европе. На хоризонталној оси налази се вредност транзиционих индикатора, док је на вертикалној вредност БДП-а по глави становника.

Графикон 31. Упоредна анализа кретања транзиционих индикатора ЕБРД-а и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

У табели 61 су представљени резултати утицаја транзиције, сагледане преко транзиционих индикатора, на конкурентност, која се посматра преко БДП-а по глави становника, у одабраним привредама Централне и Источне Европе, за временски период 2000-2018. године.

Табела 61. Утицај економске транзиције вреднован путем транзиционих индикатора на БДП по глави становника у одабраним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	209
β_1 – коефицијент независне варијабле	28.187
R^2 within	0,49
R^2 between	0,06
R^2 overall	0,18
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Као и у случају привреда Западног Балкана, тако се и код земаља Централне и Источне Европе може рећи да су добијени резултати статистички значајни. Ово указује на то да промена вредности транзиционих индикатора има значајан утицај на БДП по глави становника. Коефицијент независне варијабле је изузетно висок, што потврђује да напредак у процесу транзиције има снажан утицај на раст конкурентности, посматран кроз вредност БДП-а по глави становника. Коефицијент детерминације говори да утицај ЕБРД транзиционих индикатора на БДП по глави становника описује 49% појаве, те да се преосталих 51% односи на варијабле које нису укључене у модел. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан позитиван утицај економске транзиције на раст БДП по глави становника у свим анализираним земљама.

У случају да се посматра коефицијент детерминације који узима вредност *between*, утицај транзиције на варијацију БДП по становнику унутар посматране групе земаља описује свега 6% појаве. То би значило да је група земаља Централне и Источне Европе врло хетерогена и да су ефекти процеса транзиције на конкурентност међу овим земљама неуједначени. Хетерогеност је много већа у односу на ону која је везана за државе Западног Балкана. Један од разлога ниског коефицијента детерминације треба тражити и у чињеници да је већина земаља Централне и Источне Европе у посматраном периоду већ окончала транзициони процес. Претпоставља се да би варијабилност транзиционих индикатора у далеко већем проценту имала ефекте на раст БДП-а *per capita* уколико би се период посматрања проширио на последњу деценију XX века када је процес транзиције у овом региону био у замаху.

Сходно свему напред наведеном, може се рећи да напредак у процесу транзиције у земљама Западног Балкана, мерен преко транзиционих индикатора, има позитиван, јак и статистички значајан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана која се мери преко стопе раста БДП-а по глави становника. Уколико би се направила паралела са одабраним привредама Централне и Источне Европе које су релативно успешно и на време окончале процес транзиције, утицај транзиције на конкурентност у посматраном периоду (2000-2018) је знатно мањи него у случају економија Западног

Балкана. Приказани модел указује на то да је варирање конкурентности због спровођења транзиционих реформи много веће код земаља Западног Балкана у односу на земље Централне и Источне Европе. Разлог је између осталог и у чињеница да је транзиција у земљама Централне и Источне Европе завршена и да је у истраживаном периоду утицај других фактора пресуднији за конкурентност од успешности транзиције. Произилази да код земаља Западног Балкана успешност у спровођењу транзиције још увек у значајној мери утиче на кретање БДП-а по глави становника и самим тим на конкурентност ових земаља.

4.3. Испитивање односа индекса индустријских перформанси и раста БДП-а по глави становника

Покушај валоризације ефеката транзиције на конкурентност могуће је извести и стављањем у однос УНИДО-овог Индекса индустријских перформанси (CIP) и БДП-а по глави становника. У оквиру овог дела тестира се следећа изведена хипотеза:

Квалитет транзиционог напретка који се мери преко индекса индустријских перформанси (CIP), има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мерену преко раста БДП-а по глави становника.

Пре него што се испита утицај транзиционог напретка у конкретним групама земаља, биће представљени и интерпретирани оригинални резултати за временски период 2000-2018. године, које објављује УНИДО.

Наиме, CIP индекс који израчунава УНИДО се фокусира на националну способност да се произведу конкурентни производи и да се у складу с тим економије што равноправније такмиче на међународном тржишту. Вредност овог индекса је стандардизована и креће се од 0 (најлошије перформансе) до 1 (најбоље перформансе). Поједине земље у развоју су оствариле добре резултате брзом индустријализацијом, док је знатно већи број земаља, укључујући и све привреде Западног Балкана, доживео деиндустријализацију.

У наредним табелама представљен је CIP индекс индустријских перформанси за земље региона Западног Балкана (табела 62) и за одабране земље региона Централне и Источне Европе (табела 63).

Табела 62. Индекс индустријских перформанси – CIP индекс (Competitive Industrial Performance Index), регион Западног Балкана, 2000-2018. године

	<i>Албанија</i>	<i>Б и Х</i>	<i>С.Македонија</i>	<i>Србија</i>	<i>Црна Гора</i>
2000	0,01	0,02	0,02	0,03	0,01
2001	0,01	0,02	0,02	0,03	0,01
2002	0,01	0,02	0,02	0,03	0,01
2003	0,01	0,02	0,02	0,03	0,01
2004	0,01	0,02	0,02	0,03	0,01
2005	0,01	0,02	0,02	0,03	0,01
2006	0,01	0,02	0,02	0,04	0,01
2007	0,01	0,03	0,02	0,04	0,01
2008	0,01	0,03	0,02	0,04	0,01
2009	0,01	0,03	0,02	0,04	0,01

2010	0,01	0,03	0,02	0,04	0,01
2011	0,01	0,03	0,03	0,04	0,01
2012	0,01	0,02	0,03	0,04	0,01
2013	0,01	0,03	0,03	0,04	0,01
2014	0,01	0,03	0,03	0,04	0,01
2015	0,01	0,02	0,03	0,04	0,01
2016	0,01	0,03	0,03	0,04	0,01
2017	0,01	0,03	0,03	0,04	0,01
2018	0,01	0,03	0,03	0,04	0,01

Извор: UNIDO (United Nations –Industrial Development Organization), Statistical databases,
<https://stat.unido.org/database/CIP%202020>

Табела 63. Индекс индустријских перформанси – СР индекс, регион Централне и Источне Европе, 2000-2018. године

	Бугарска	Естонија	Летонија	Литванија	Мађарска	Пољска	Румунија	Словачка	Словенија	Хрватска	Чешка
2000	0,04	0,05	0,04	0,05	0,13	0,09	0,07	0,08	0,10	0,06	0,14
2001	0,04	0,05	0,04	0,05	0,13	0,10	0,07	0,09	0,11	0,06	0,15
2002	0,04	0,06	0,04	0,06	0,14	0,10	0,08	0,09	0,11	0,06	0,16
2003	0,05	0,06	0,04	0,06	0,15	0,11	0,09	0,11	0,12	0,06	0,16
2004	0,05	0,06	0,05	0,07	0,16	0,12	0,09	0,11	0,12	0,06	0,17
2005	0,05	0,07	0,05	0,07	0,16	0,13	0,10	0,12	0,12	0,06	0,18
2006	0,05	0,07	0,05	0,08	0,16	0,14	0,10	0,13	0,12	0,06	0,20
2007	0,05	0,07	0,05	0,08	0,17	0,15	0,10	0,14	0,13	0,06	0,21
2008	0,06	0,07	0,05	0,09	0,17	0,16	0,11	0,15	0,13	0,07	0,22
2009	0,05	0,06	0,05	0,08	0,16	0,17	0,11	0,14	0,12	0,07	0,21
2010	0,05	0,07	0,05	0,08	0,16	0,16	0,11	0,15	0,12	0,06	0,21
2011	0,05	0,07	0,05	0,09	0,15	0,16	0,11	0,15	0,12	0,06	0,22
2012	0,05	0,07	0,05	0,09	0,15	0,16	0,10	0,15	0,11	0,06	0,21
2013	0,05	0,07	0,05	0,09	0,14	0,16	0,11	0,15	0,11	0,05	0,20
2014	0,05	0,07	0,05	0,09	0,15	0,17	0,11	0,16	0,11	0,05	0,21
2015	0,05	0,06	0,05	0,08	0,14	0,16	0,10	0,15	0,10	0,05	0,20
2016	0,05	0,06	0,05	0,08	0,14	0,16	0,11	0,16	0,10	0,05	0,21
2017	0,05	0,06	0,05	0,08	0,15	0,16	0,11	0,16	0,11	0,06	0,22
2018	0,05	0,06	0,05	0,08	0,15	0,17	0,11	0,16	0,11	0,06	0,22

Извор: UNIDO (United Nations –Industrial Development Organization), Statistical databases,
<https://stat.unido.org/database/CIP%202020>

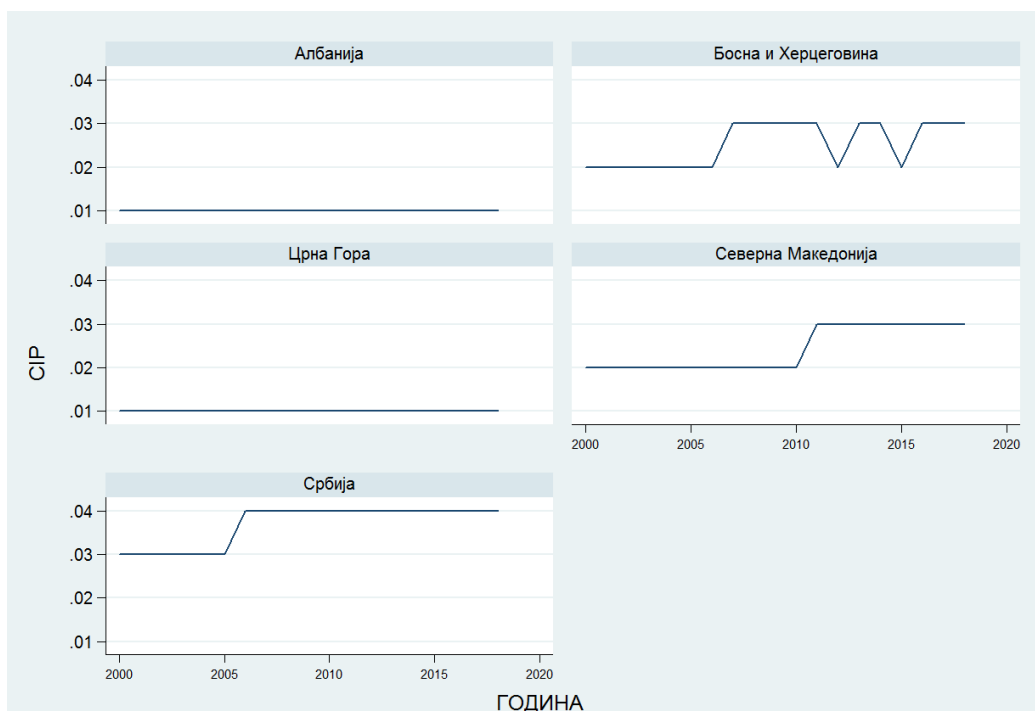
Подаци из УНИДО-ве базе података показују значајне разлике које постоје у степену достигнутог индустријског развоја између две анализиране групе земаља. Одређени број земаља Централне и Источне Европе (Чешка, Пољска, Словачка и делимично Мађарска) је у великој мери користио инострану технологију, истовремено градећи снажне технолошке могућности у својим предузећима. Ипак, већина земаља Централне и Источне Европе ослањала се на привлачење мултинационалних корпорација, постајући добављачи радно-интензивних делова и производа. Неке од ових економија успеле су да направе *trade-off* између интензивног прилива СДИ и

успешне индустријске политике засноване на јачању технолошког нивоа предузећа. На другој страни, економије Западног Балкана су доживеле значајно девастирање индустрије током процеса транзиције, па је подизање технолошког нивоа и опоравак њихових привреда недовољан, што се огледа у ниским оценама индустријских перформанси.

Подаци из табела показују да са изузетком Бугарске, Хрватске, Летоније и Естоније, регион Западног Балкана драстично заостаје у погледу индустријских перформанси за развијенијим европским државама. То указује на одсуство капацитета за спровођење транзиционог програма у тим земљама, пре свега приватизације и реструктурирања, као и на одсуство адекватне политике привлачења СДИ у првим годинама транзиције.

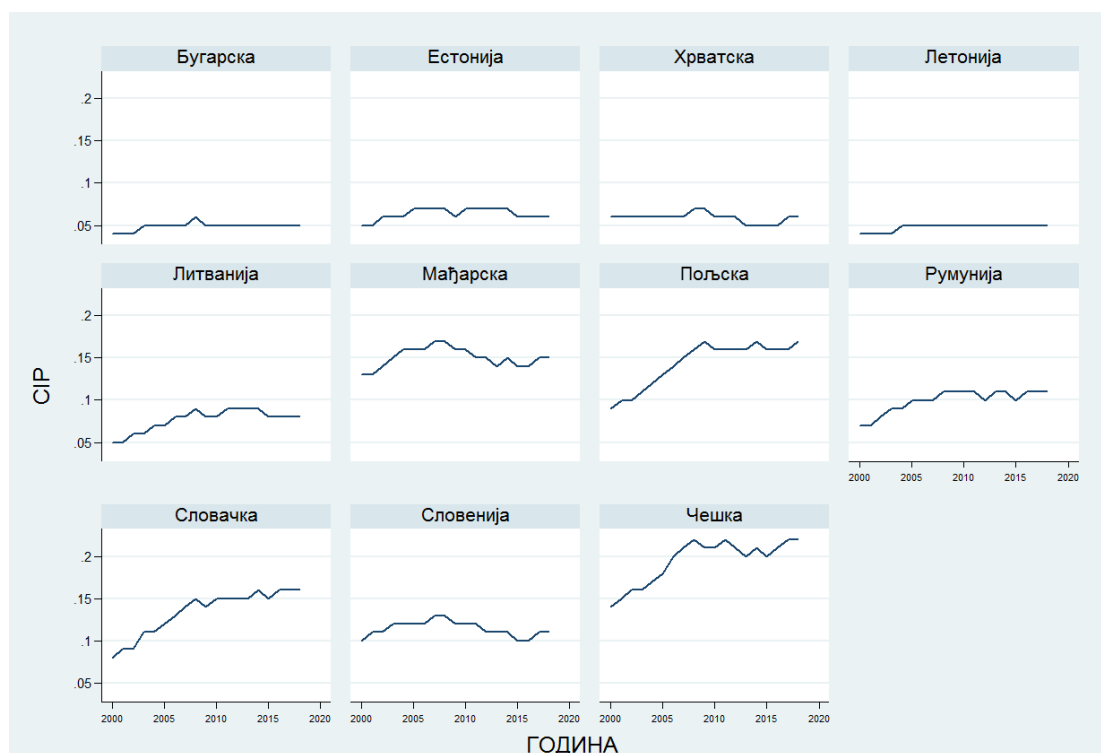
Мићић (2011) истиче да су очекивања од приватизације у погледу унапређења кључних перформанси привреде остала у великој мери неостварена. За успостављање адекватне привредне структуре и побољшање конкурентности и перформанси предузећа и привреде, највећи значај требало је да имају приватизација и структурне промене индустрије, као и њена технолошка модернизација. Међутим, досадашњи резултати у погледу ефеката извршених приватизација и реструктурирања предузећа у привредама Западног Балкана су незадовољавајући. Процес приватизације у великој мери је утицао на девастирање индустрије. Мићић (2011) закључује да приватизацијом није повећана ефикасност и продуктивност индустрије, као ни њено технолошко реструктурирање, у прилог чему говоре подаци у *табели 62*. Графички приказ интерпретираних резултата представљен је на *графиконима 32 и 33*.

Графикон 32. СР индекс индустријских перформанси у економијама региона Западног Балкана, 2000-2018.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Графикон 33. CIP индекс индустријских перформанси у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2000-2018.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

У наставку ће бити спроведено емпиријско истраживање. Хипотеза која ће бити тестирана гласи: *Квалитет транзиционог напретка који се мери преко индекса индустријских перформанси (CIP), има статистички значајан утицај на конкурентност економија Западног Балкана, мерену преко раста БДП-а по глави становника.*

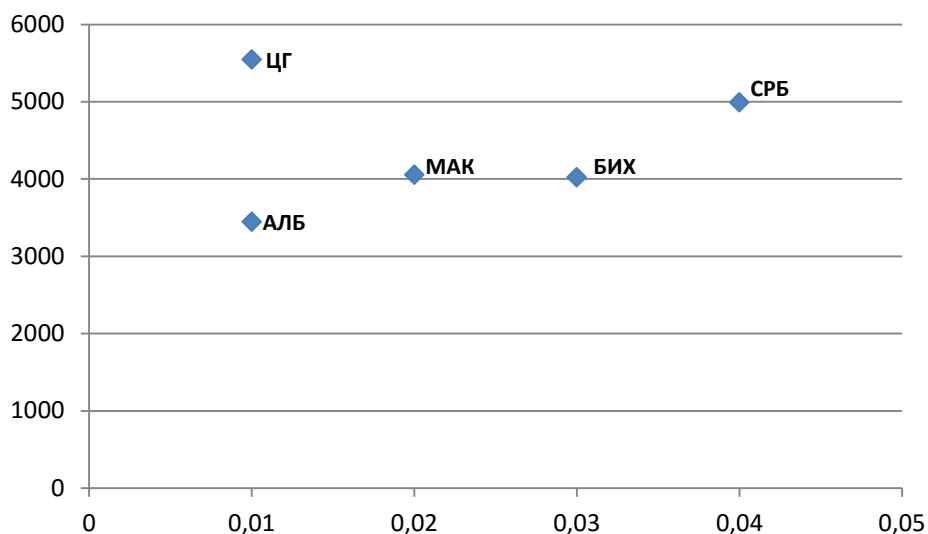
Једначина преко које се тестира утицај транзиције на степен конкурентност 11 одабраних земаља Централне и Источне Европе и пет економија Западног Балкана је следећег облика:

$$BDP \text{ per capita}_{i,t} = \beta_1 CIP_{i,t} + \alpha_i + u_{i,t} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

где је $BDP \text{ per capita}_{i,t}$ вредност БДП-а по глави становника за државу i у години t , $CIP_{i,t}$ представља вредност индекса индустријских перформанси у држави i за годину t , β_1 коефицијент независне варијабле, α_i је непознати одсечак за сваку анализирану државу, док је $u_{i,t}$ резидуал, односно статистичка грешка.

Као и у претходна два случаја, у моделу ће се тестирати однос наведених варијабли у две групе земаља: прву групу сачињавају привреде Западног Балкана, док се у другој групи налази 11 одабраних земаља региона Централне и Источне Европе. На *графикону 34* приказано је упоредно кретање анализираних варијабли за периоду 2000-2018. године.

Графикон 34. Упоредна анализа кретања СІР индекса и БДП-а по глави становника у земљама региона Западног Балкана, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

У табели 64 су резултати који осликавају ефекат транзиције, сагледан преко индекса индустријских перформанси, на конкурентност земаља Западног Балкана, која се посматра преко индикатора БДП по глави становника.

Табела 64. Утицај индекса индустријских перформанси (СІР) на БДП по глави становника у одабраним земљама Западног Балкана, 2000-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	95
β_1 – коефицијент независне варијабле	262.414
R^2 within	0,35
R^2 between	0,01
R^2 overall	0,05
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

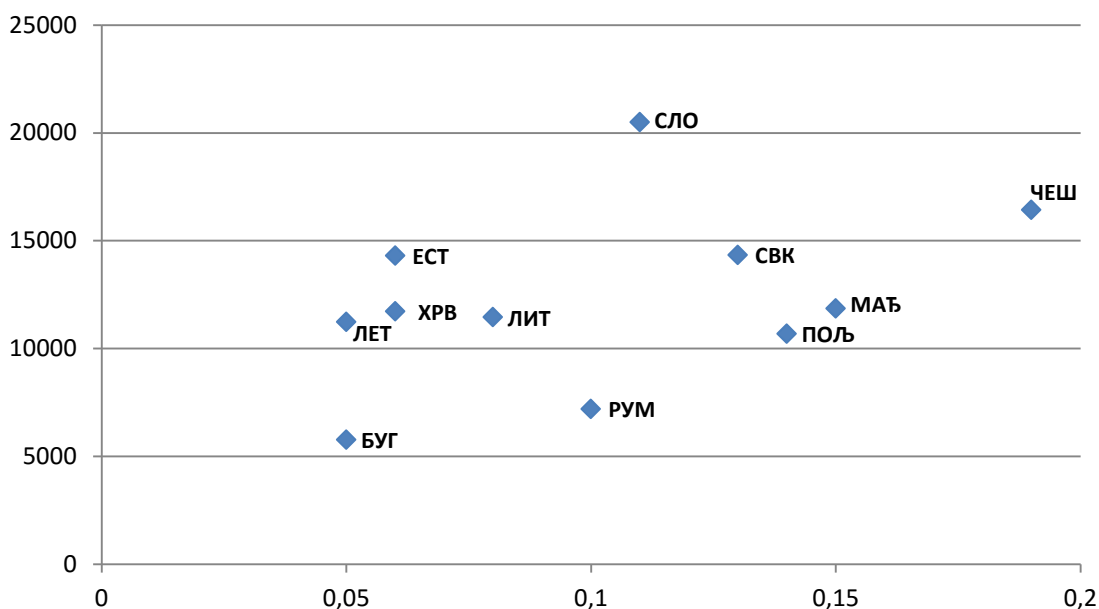
Из табеле 64 се види да су добијени резултати статистички значајни. Коефицијент независне варијабле је већи код ове групе земаља него код напреднијих транзиционих економија, што говори да је и ефекат индустријских перформанси на БДП по глави становника већи. Наиме, свако повећање СІР индекса од 0,01, доводи до увећања БДП-а по становнику за 2.624 USD. Овакав резултат би се могао објаснити лошијом полазном основом која се огледа у технолошки застарелим и уништеним производним капацитетима привреда Западног Балкана у предтранзиционом периоду (Estrin & Uvalic, 2015; Mencinger, 2003). Без обзира на то, транзициони напредак

свакако је утицао на раст конкурентности исказан растом БДП-а по глави становника. Коефицијент детерминације у земаља Западног Балкана је 0,35, што значи да варијабилност СР индекса утиче на варијабилност БДП-а *per capita* са 35%. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан и позитиван утицај транзиције на раст конкурентности, односно раст БДП-а по глави становника.

У случају да се посматра коефицијент детерминације који узима вредност *between*, утицај СР-а на варијацију БДП по глави становника унутар посматране групе земаља описује свега 1% појаве. Односно, група земаља Западног Балкана је хетерогена и транзициони напредак није био подједнако важан за унапређење конкурентности у свим земљама посматране групе.

На *графикону 35* приказано је упоредно кретање СР индекса и БДП-а по глави становника за земље Централне и Источне Европе у периоду 2000-2018. године. На вертикалној оси се налази БДП по глави становника, док је на хоризонталној вредност СР индекса.

Графикон 35. Упоредна анализа кретања СР индекса и БДП-а по глави становника у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

Резултати који су представљени у наредној *табели (65)* говоре у прилог тези да су одабране земље Централне и Источне Европе конкурентније и на вишем нивоу економске развијености у односу на западнобалканске земље које нису до краја и на време завршиле процес транзиције. У *табели 65* представљени су резултати утицаја економске транзиције, исказане преко индекса индустријских перформанси (СР), на конкурентност, исказану преко БДП-а по глави становника, у одабраним привредама Централне и Источне Европе, за период 2000-2018. године.

Табела 65. Утицај индекса индустријских перформанси (CIP) на БДП по глави становника у одабраним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	154
β_1 – коефицијент независне варијабле	194.956
R^2 within	0,49
R^2 between	0,18
R^2 overall	0,19
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Као и у случају региона Западног Балкана, резултати представљени у *табели 65* су статистички значајни. Коефицијент независне варијабле је висок, што говори да напредак у процесу транзиције има снажан утицај на раст конкурентности, посматран кроз вредност БДП-а по глави становника. Наиме, свако повећање CIP индекса од 0,01, доводи до увећања БДП-а по становнику за 1.950 USD. Коефицијент детерминације указује да утицај индекса индустријских перформанси на БДП по глави становника описује 49% појаве у анализираним земљама. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан позитиван утицај економске транзиције на раст БДП-а по глави становнику у земљама Централне и Источне Европе, током дефинисаног периода 2000-2018. године.

У случају да се посматра коефицијент детерминације који узима вредност *between*, ефекат CIP-а на варијацију БДП по глави становника унутар посматране групе земаља описује 18% појаве. То би значило да је група земаља Централне и Источне Европе хетерогена и да транзициони напредак није био подједнако важан за унапређење конкурентности у посматраној групи земаља. Могло би се констатовати да је у одабраним привредама региона Централне и Источне Европе далеко пресуднији утицај неких других варијабли на раст БДП-а по глави становника него што је унапређење индустријских перформанси, вероватно из разлога што су те земље достигле висок технолошки ниво производње.

Уколико би се направила паралела са одабраним привредама Централне и Источне Европе које су релативно успешно прошле кроз процес транзиције, могло би се закључити да недовршене транзиционе реформе имају негативан утицај на раст конкурентности земаља Западног Балкана. Оно што треба нагласити јесте да је утицај CIP индекса на БДП по глави становника већи код држава Централне и Источне Европе и да модел много боље описује варирање конкурентности под утицајем CIP индекса код ове групе земаља у односу на земље Западног Балкана. Разлог за овакву ситуацију у земљама Западног Балкана је кашњење у спровођењу важних транзиционих реформи и одсуство позитивних структурних промена које су требале да повећају значај прерађивачке индустрије кроз технолошку модернизацију и повећање учешћа технолошки интензивнијих сектора у укупној производњи.

4.4. Испитивање утицаја прилива СДИ на кретање извоза у земљама Западног Балкана

У оквиру овог сегмента дисертације испитује се утицај процеса глобализације на конкурентност привреда Западног Балкана, али и одабраних земаља Централне и Источне Европе. Глобализација као процес који руши баријере протоку робе, капитала, људи, знања и технологије, нуди велике могућности за развој. Међутим, њени ефекти на привредни раст су врло неуједначени и зависе од бројних фактора (*Alderson, 1997; Dunning, 1994; Kollmeyer, 2009; Nuti, 2009; Pearce, 2006; Sachs, 1998; Sheffield et al., 2013; Sliburyte, 2011; Stiglitz, 2004; Villaverde & Maza, 2011*). Научници који се баве глобализацијом емпиријски доказују да она богате земље чини још богатијим, а недовољно развијене земље још сиромашнијим. У случају бивших реалсоцијалистичких привреда глобализација иницира све већи јаз између успешнијих (земље Централне и Источне Европе) и мање успешних економија (привреда Западног Балкана). Сагласно томе, у наставку докторске дисертације биће тестирана друга постављена хипотеза, која гласи: *Степен интегрисаности привреда земаља Западног Балкана у глобалне економске токове има значајан негативан утицај на ниво конкурентности земаља Западног Балкана.*

Већ је истакнуто да бројни домаћи и инострани аутори (*Антевски, 2009; Ковачевић, 2006; Максимовић, 2015; Мућућ, 2011; Botrić, 2010; Estrin & Uvalić, 2015; Flachenecker, 2018; Froot, 1993; Gugler & Dunning, 2008; Hlavacek & Bal-Domanska, 2016; Lall & Narula, 2004; Melnyk, et al., 2014; Mencinger, 2003; Petrović-Randelović, et al., 2017*) сматрају да је прилив СДИ значајан за привредни развој, али да је од посебне важности за подстицање домаћих инвестиција. Још током 80-их и 90-их година XX века СДИ су драстично порасле и готово да су већ тада постале доминантан облик међународног кретања капитала (Froot, 1993). Међутим, емпиријска истраживања су показала да је погрешна премиса да су СДИ финансијски и технолошки доминантан иницијатор развојне динамике. Досадашње анализе су потврдиле да развој који се ослања искључиво на иностране инвестиције, није одржив на дуги рок (Антевски, 2009). Менцингер (*Mencinger, 2003*) сматра да су СДИ замишљене само као допуна домаћем капиталу земље примаоца иностраног капитала.

Полазећи од овако постављених констатација везаних за СДИ произилази да је циљ истраживања да се испита да ли постоји и какав је утицај СДИ на извоз економија Западног Балкана. Према ОЕЦД-у, *конкурентност* се схвата као способност државе да произведе добра и услуге које могу да задовоље тест међународног тржишта. Бројни аутори су се бавили феноменом конкурентности (*Barrios et al., 2005; Brown, 2002; Farole et al., 2010; Fagerberg, 1988; Freeman & Nelson, 2003; Nurbel, 2007; Sorin-George & Paul, 2008; Zinnes et al., 2001*). Према Портеру (*Porter, 1990*) конкурентска предност се мери или присуством значајног и континуираног извоза добара и услуга широком спектру других економија и (или) значајним страним улагањима на основу вештина и капитала створених у матичној земљи.

Извоз представља категорију која на репрезентативан начин објашњава достигнути степен конкурентности неке привреде (*Savić, 2010; Stewart & McAuley, 1999*). У том смислу, утицај феномена глобализације на конкурентност националних економија биће испитан преко односа стока СДИ и величине извоза. У наредној *табели (66)* предсатвљено је кретање извоза за анализиране земаље Западног Балкана.

Табела 66. Извоз добара и услуга (у милионима USD) привреда региона Западног Балкана, 2000-2018.

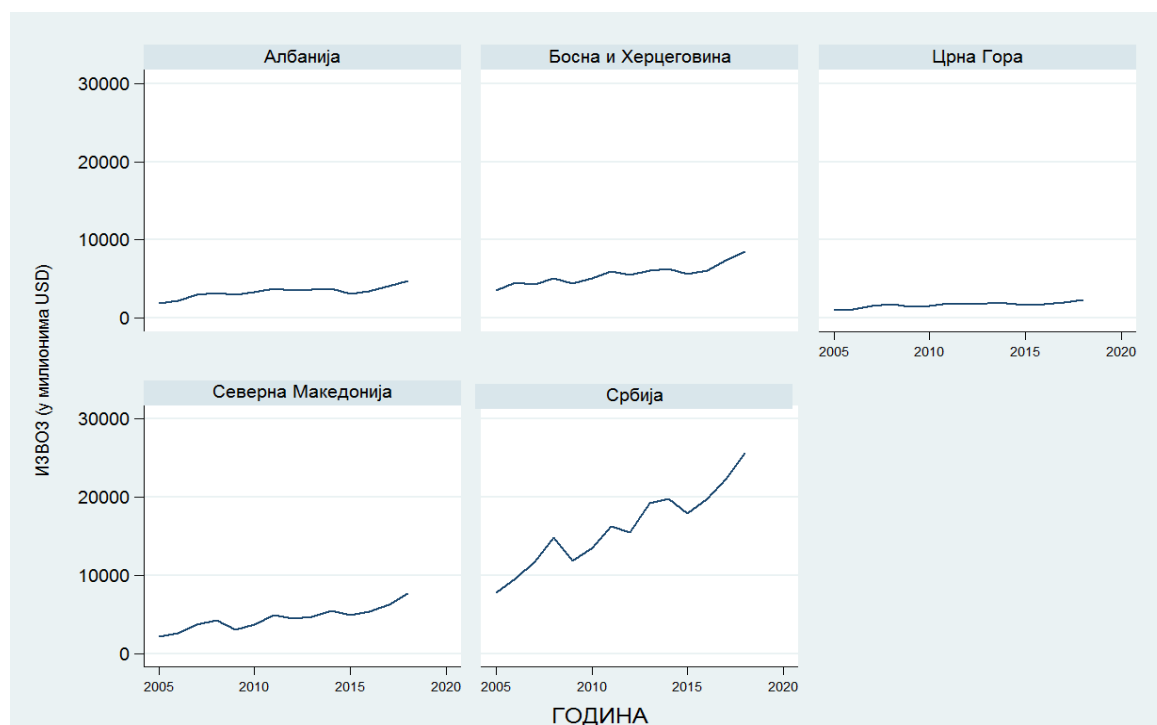
	<i>Албанија</i>	<i>Б и Х</i>	<i>С.Македонија</i>	<i>Србија</i>	<i>Црна Гора</i>
2000	700	1580	1243	604	362
2001	837	1632	1083	2681	446
2002	911	1619	1057	3440	454
2003	1170	2535	1368	5204	523
2004	1596	2947	1745	6571	871
2005	1853	3550	2178	7742	983
2006	2243	4505	2593	9563	1104
2007	3016	4276	3678	11781	1583
2008	3259	5131	4283	14846	1796
2009	3040	4405	3084	11899	1428
2010	3337	5101	3743	13489	1533
2011	3769	5973	4946	16256	1922
2012	3565	5573	4422	15524	1785
2013	3694	6134	4695	19286	1846
2014	3732	6306	5416	19803	1844
2015	3105	5653	4905	17941	1708
2016	3437	6029	5407	19753	1777
2017	4110	7382	6235	22299	1994
2018	4777	8502	7650	25691	2361

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Из табеле 66 се види да је Република Србија остварила највећу вредност извоза у групи земаља Западног Балкана. Рекордну вредност забележила је 2018. године када је извоз износио око 25,7 милијарди USD, што чини око 50% вредности БДП-а Србије за 2018. годину. У прилог чињеници да је привреда Србије највећа привреда региона, говори податак да је укупна вредност извоза преостале четири земље региона заједно била мања у 2018. години у односу на извоз Републике Србије. Земља региона која је остварила највећи извоз након Србије је Босна и Херцеговина. Њена вредност извоза је три пута мања (8,5 милијарди USD) у односу на Републику Србију.

У наставку је представљен графички приказ (*графикон 36*) кретања извоза у економијама региона Западног Балкана.

Графикон 36. Извоз економија региона Западног Балкана, 2005-2018.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Након презентованих података за земаље региона Западног Балкана, у *табели 67* је приказан извоз одабраних земаља Централне и Источне Европе.

Табела 67. Извоз добара и услуга (у милионима USD) одабраних привреда региона Централне и Источне Европе, 2000-2018.

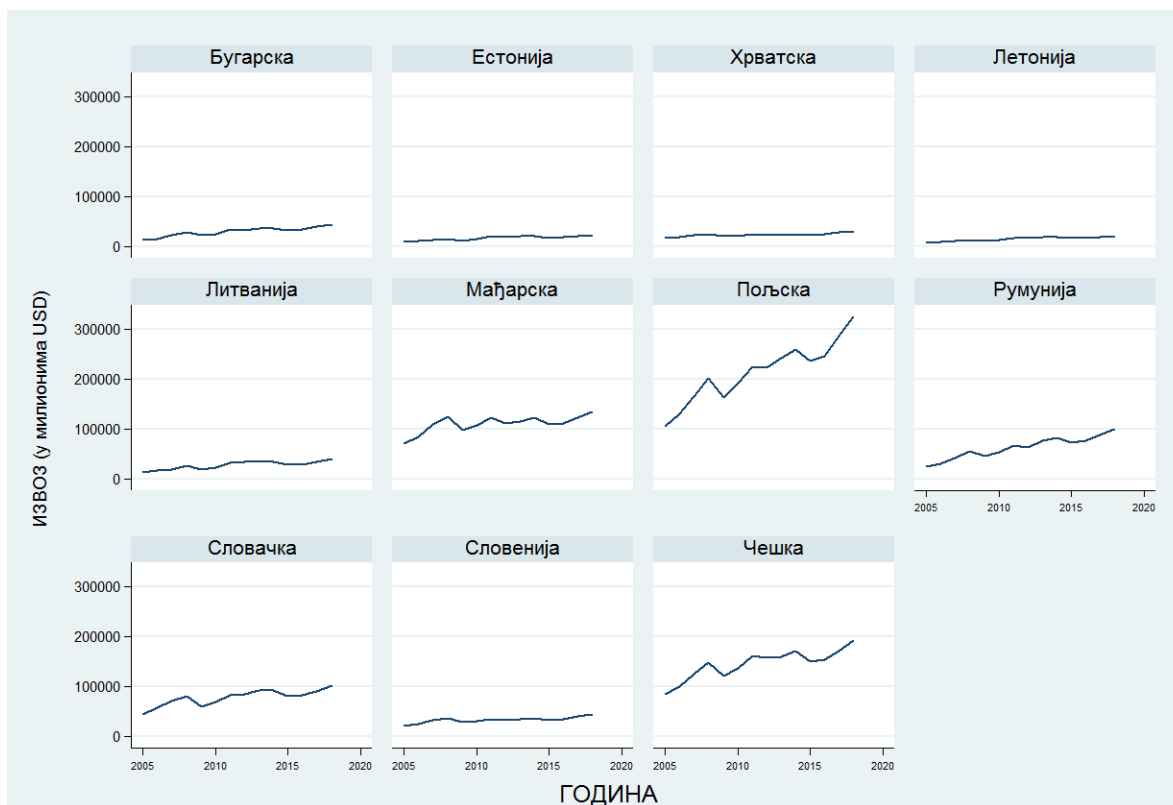
	Бугарска	Естонија	Летонија	Литванија	Мађарска	Пољска	Румунија	Словачка	Словенија	Хрватска	Чешка
2000	4797	3504	2928	4448	31569	46803	8043	15520	10172	7638	29710
2001	4947	3831	3178	5396	34872	51879	8930	17565	10803	8631	33105
2002	5519	4270	3492	6760	39306	57137	11062	20014	12290	9710	36962
2003	7277	5644	4243	8681	48053	72630	13997	29183	15115	12448	46732
2004	10713	7419	5617	10724	62017	87410	19301	39586	18947	15348	68328
2005	12703	9231	7306	14067	70774	105949	24156	45395	21656	16670	84742
2006	16151	10770	8573	16806	85376	130536	30227	57443	25611	19130	101341
2007	23263	14053	11882	20011	109093	165467	43141	72086	32596	22766	125664
2008	28591	16161	14075	27341	125364	202087	56054	80524	36839	25586	149036
2009	21964	11950	11149	19446	97285	163536	45308	60584	28843	20469	120995
2010	25396	14661	12752	23747	107204	191993	53855	69728	30956	21636	136997
2011	33917	20078	16459	31763	122181	225088	67932	84163	36189	24234	162543
2012	32773	19845	17244	33593	110625	222378	64043	85953	33953	22329	157959
2013	36043	21234	18242	36592	115889	242824	76138	92421	35922	23475	160970

2014	36875	21775	19207	35105	122874	259436	82175	92590	38023	24960	171545
2015	32399	17718	16449	28487	109561	236391	72968	81401	33243	22972	151424
2016	34461	18586	16752	29074	111125	246373	77632	84018	34815	24577	155025
2017	39676	20450	18808	35147	123317	286020	87790	90871	40289	27676	172139
2018	43600	22832	21105	40423	134104	325573	100484	101816	45804	30801	192230

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Када се анализира регион који обухвата постсоцијалистичке земље чланице ЕУ, примећује се да Пољска остварује највишу вредност извоза. То је резултат превасходно величине економије, успешне интернационализације и технолошке модернизације индустрије. Извоз Пољске је већ 2005. године прешао 100 милијарди USD, да би у наредних 13 година био утростручен и у 2018. години износио 325,5 милијарди USD. Поред Пољске, највеће извознице региона су Чешка, Мађарска, Словачка и Румунија. Ове четири земље су на крају 2018. године достигле преко 100 милијарди USD извоза појединачно. Најмање економије региона (балтичке земље, Хрватска и Словенија) су такође оствариле запажене извозне резултате. На крају посматраног периода, једино су Естонија и Летонија имале мању вредност извоза у односу на Србију, која се издваја у региону Западног Балкана. На наредном *графикону (37)* је приказано кретање извоза одабраних земаља Централне и Источне Европе за период 2005-2018. године.

Графикон 37. Извоз једанаест одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2005-2018.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

У оквиру овог поглавља, у моделу ће бити тестирана следећа хипотеза: *Ниво укључености привреда региона Западног Балкана у глобалне економске токове, мерен преко укупног прилива СДИ, има статистички значајан утицај на ниво конкурентности тих земаља, мерен преко оствареног извоза.*

Модел помоћу којег ће се испитивати ефекти глобализације на конкурентност земаља Централне и Источне Европе и привреда Западног Балкана има следећи облик:

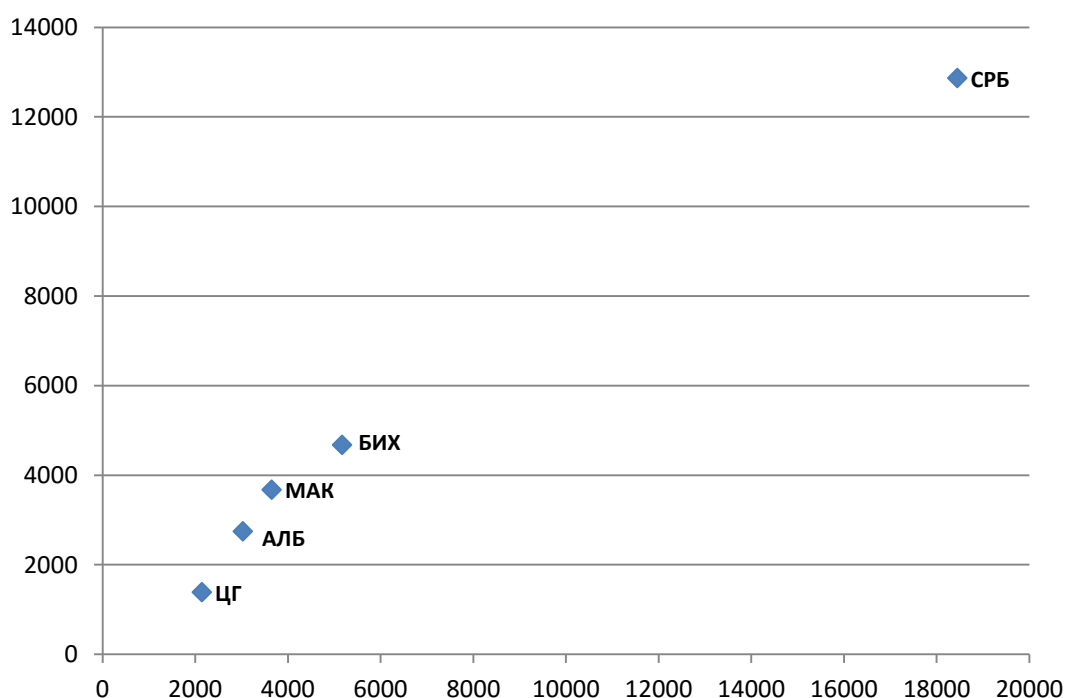
$$EXP (mil \$)_{i,t} = \beta_1 FDI_{i,t} + \alpha_i + u_{i,t} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

где је $EXP (mil \$)_{i,t}$ извоз државе i у години t , $FDI_{i,t}$ је кумулативни прилив СДИ а у држави i током године t , β_1 коефицијент независне варијабле, α_i је непознати одсечак за сваку анализирану државу, док је $u_{i,t}$ резидуал, односно статистичка грешка.

Као и у претходним случајевима када се испитивао утицај програма транзиције на конкурентност, тако ће и процена утицаја глобализације на конкурентност бити тестирана за две групе земаља: прву групу сачињава 5 привреда Западног Балкана, док се у другој групи налази 11 одабраних земаља региона Централне и Источне Европе.

На следећем *графикону (38)* је приказано кретање анализираних варијабли у временском интервалу 2000-2018. године.

Графикон 38. Упоредна анализа кретања стока СДИ и извоза у земљама Западног Балкана, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

Резултати представљени у наредној *табели (68)* приказују ефекте глобализације на међународну конкурентност земаља Западног Балкана.

Табела 68. Утицај кумулативног прилива СДИ на извоз региона Западног Балкана, 2005-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	70
β_1 – коефицијент независне варијабле	0,49
R^2 within	0,88
R^2 between	0,99
R^2 overall	0,96
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

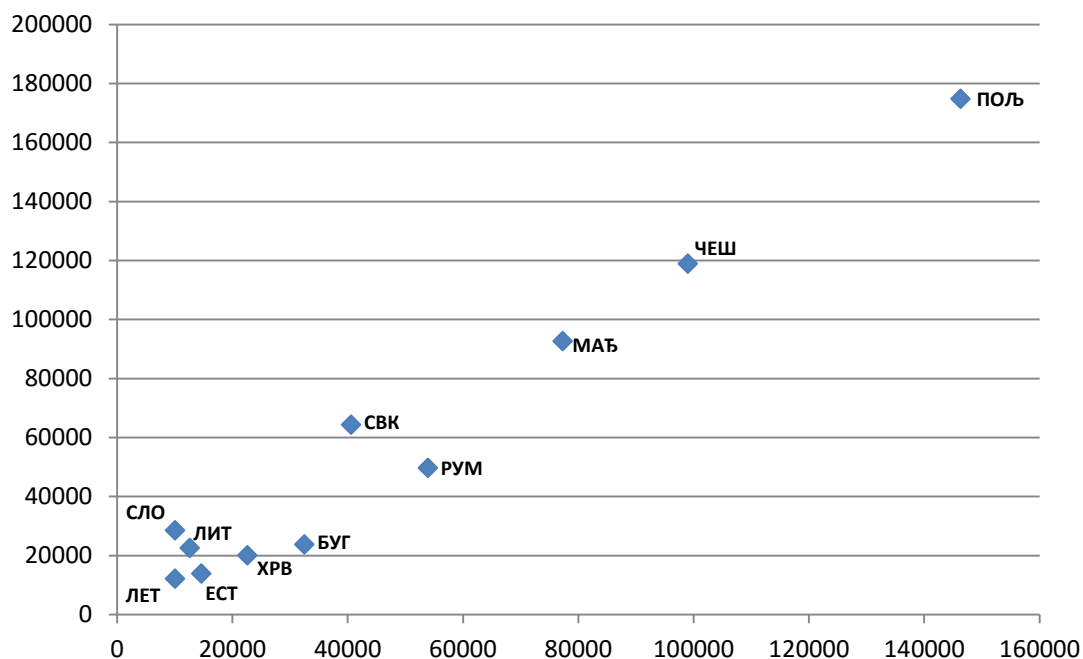
Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Посматрајући добијене резултате из *табеле 68*, може се констатовати да је статистичка значајност коефицијента независне варијабле једнака нули, што указује на релевантност добијених резултата. Такође, F тест потврђује статистичку значајност модела. Коефицијент независне варијабле износи 0,49, што значи да сваки долар (USD) нових инвестиција доприноси повећању извоза у вредности од скоро 0,49 USD. Утицај кумулативног прилива СДИ на варијабилност извоза у земљама Западног Балкана износи 88%. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан и јак утицај глобализације на раст конкурентности, тј. јак и позитиван утицај кумулативног прилива СДИ на раст извоза. Чак 88% промена у кретању извоза може да се објасни кретањем СДИ. Ово истраживање је потврдило емпиријске налазе о великом утицају стока СДИ на извоз региона и значају страног капитала у јачању међународне конкурентске позиције ових земаља.

Утицај кумулативног прилива СДИ на варијацију извоза унутар посматране групе земаља описује 99% појаве. То практично значи да групу земаља Западног Балкана карактерише изузетно висока хомогеност.

На *графикону 39* је приказано кретање анализираних варијабли за земље Централне и Источне Европе у временском периоду 2000-2018. године. Као и у пратходном случају, на хоризонталној оси је приказан кумулативни прилив СДИ, док је на вертикалној оси представљена вредност извоза.

Графикон 39. Упоредна анализа кретања стока СДИ и извоза у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2000-2018.

Извор: Прорачун аутора

У случају да се посматра утицај кумулативног прилива СДИ на кретање извоза у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, добијају се резултати који су представљени у оквиру *табеле 69*.

Табела 69. Утицај кумулативног прилива СДИ на извоз региона Централне и Источне Европе, 2005-2018.

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	154
β_1 – коефицијент независне варијабле	1,12
R^2 within	0,74
R^2 between	0,96
R^2 overall	0,93
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Статистичка значајност добијених резултата потврђена је за групу привреда региона Централне и Источне Европе (*табела 69*). Коефицијент независне варијабле износи 1,12, што значи да свако повећање прилива СДИ има јак и позитиван утицај на раст извоза земаља региона, те да укљученост у процес глобализације има снажан

утицај на раст конкурентности. Другим речима, сваки долар (USD) нових инвестиција доприноси повећању извоза од 1,12 USD. Репрезентативност модела изражена кроз коефицијент детерминације *within* указује на то да се 74% кретања извоза може објаснити приливом СДИ. Остатак од 26% је деловање других фактора. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан и јак позитиван утицај глобализације на раст конкурентности, тј. јак и позитиван утицај кумулативног прилива СДИ на раст извоза у земљама Централне и Источне Европе.

Утицај прилива СДИ на варијацију извоза између земаља овог региона описује 96% појаве. То практично значи да је група земаља Централне и Источне Европе врло хомогена и да кумулативни прилив СДИ у свим посматраним земљама региона доводи до пораста извоза.

Сагласно свему што је наведено у овом поглављу, могло би се тврдити да укључивање у глобалне економске токове, мерено кумулативним приливом СДИ, има изузетно јак и позитиван утицај на конкурентност привреда Западног Балкана, исказану преко оствареног извоза. Као и у случају одабраних земаља напреднијег региона Централне и Источне Европе, истраживање је потврдило емпиријске налазе о снажном доприносу СДИ расту извоза региона и сагласно томе, значају страног капитала за јачање међународне конкурентске позиције ових земаља. Утицај кумулативног прилива СДИ на БДП по глави становника је већи код држава Централне и Источне Европе, обзиром да сваки долар инвестиран у овај регион има снажнији ефекат на раст извоза у односу на регион Западног Балкана. Међутим, модел много боље описује варирање конкурентности извоза под утицајем стока СДИ код групе земаља Западног Балкана у односу на земље региона Централне и Источне Европе.

4.5. Валоризација ефеката глобализације мерених помоћу КОФ Индекса глобализације на конкурентност привреда Западног Балкана мерену помоћу Глобалног индекса конкурентности (ГИК)

Испитивање утицаја глобализације на конкурентност земаља Западног Балкана биће извршено преко индекса глобализације швајцарског економског института (КОФ) и индекса глобалне конкурентности Светског економског форума (ГИК). Заправо, у овом поглављу ће се тестирати следећа хипотеза: *Степен укључености у глобалне токове привреда Западног Балкана, мерен преко вредности КОФ индекса глобализације, има статистички значајан утицај на ниво конкурентности тих земаља, мерен преко Глобалног индекса конкурентности (ГИК).*

Глобализација је вишедимензионалан феномен који утиче на све аспекте живота – економске, социјалне, политичке, еколошке, културне и др. Композитни индикатори, попут КОФ индекса глобализације, обухватају и мере различите аспекте глобализације, који су укључени у композитни индекс (*Bhandari & Heshmati, 2005; Gozgor, 2017; Gygli et al., 2018*).

Швајцарски економски институт (KOF Swiss Economic Institute) понудио је КОФ Индекс глобализације као сложен композитни индекс који мери економску, социјалну и политичку димензију глобализације. Економска глобализација посматра токове роба, капитала, услуга и информација, пратећи тржишну производњу, расподелу, размену и потрошњу. У средишту социјалне глобализације налазе се људи који шире идеје и информације, док политичку глобализацију карактерише имплементирање и ширење владиних политика усмерених на подстицање процеса глобализације (*Gygli et al., 2018*).

КОФ Индекс глобализације фокусиран је на мерење феномена глобализације земаља са међународног аспекта. Почев од 1970. године, КОФ Индекс глобализације мери степен глобализације привреда широм света, сагледавајући кретање „*de facto*“ и „*de jure*“ глобализације, кроз призму економије, политике и друштва. Оптимизацијом података свака променљива се трансформише у Индекс који узима вредност на скали од 1 до 100, где је 1 додељена земљи која је остварила најнижу вредност и најнижи ниво укључености у глобалне токове, а 100 земљи с највишом вредношћу у целом узорку земаља у току једне година. То је уједно земља која је највише укључена у глобалне токове.

У *табели 70* представљени су подаци о КОФ (Konjunkturforschungsstelle) индексу глобализације региона Западног Балкана.

Табела 70. КОФ индекс глобализације привреда Западног Балкана (2000-2017.)

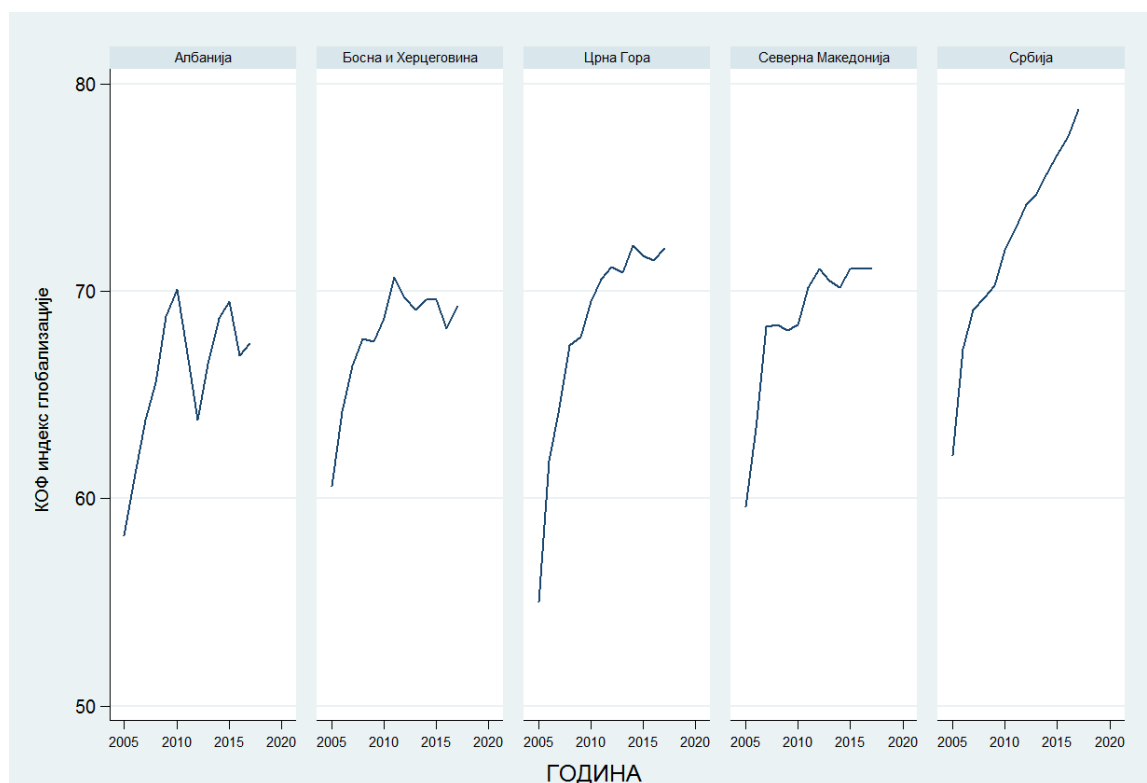
	<i>Албанија</i>	<i>Б и Х</i>	<i>С.Македонија</i>	<i>Србија</i>	<i>Црна Гора</i>
2000	49,2	50,8	50,3	50,1	51,8
2001	53,4	55,3	51,6	51,1	52,1
2002	56,9	56,2	55,3	55,3	52,3
2003	56,5	57,2	55,2	58	52,3
2004	57,6	59,9	57	60,6	54,1
2005	58,2	60,6	59,6	62,1	55
2006	61,2	64,2	63,4	67,2	61,8
2007	63,8	66,4	68,3	69,1	64,4
2008	65,6	67,7	68,4	69,7	67,4
2009	68,8	67,6	68,1	70,3	67,8
2010	70,1	68,7	68,4	72	69,5
2011	67	70,7	70,2	73	70,6
2012	63,8	69,7	71,1	74,2	71,2
2013	66,5	69,1	70,5	74,7	70,9
2014	68,7	69,6	70,2	75,7	72,2
2015	69,5	69,6	71,1	76,6	71,7
2016	66,9	68,2	71,1	77,5	71,5
2017	67,5	69,3	71,1	78,8	72,1

Извор: ETH Zürich KOF – KOF Swiss Economic Institute – Data ; <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

У представљеној *табели 70* може се уочити да је највећи степен глобализације међу земљама Западног Балкана остварила Србија, бележећи константан прогрес од почетка посматраног периода. Такође, приметно је да су преостале земље региона остваривале слабије резултате КОФ индекса. Када је у питању индекс економске глобализације, најбољи резултат остварује Црна Гора (*табела 79, у прилогу*). Исто важи и када се посматра социјални аспект (*табела 80, у прилогу*). У погледу политичке глобализације, највећу вредност остварује Србија (*табела 81, у прилогу*).

На следећем *графикону (40)* је приказан КОФ индекс глобализације за свих пет земаља Западног Балкана, за тринаестогодишњи период (2005-2017. године).

Графикон 40. Индекс глобализације привреда Западног Балкана, 2005-2017.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

У табели 71 се налазе резултати за 11 анализираних земаља региона Централне и Источне Европе.

Табела 71. КОФ индекс глобализације одабраних привреда Централне и Источне Европе (2000-2017.)

	Бугарска	Естонија	Летонија	Литванија	Мађарска	Пољска	Румунија	Словачка	Словенија	Хрватска	Чешка
2000	69,9	72,7	61,6	65,6	77,8	68,9	63,9	68,3	69,4	64,5	76,6
2001	70,2	74	62,9	67	79,6	69	65	71	70,2	65,9	78,3
2002	69,3	73,7	63	67,1	79,2	71,2	66,8	71,4	71	67,6	78,6
2003	71,7	74,8	64,3	69,4	80,2	72,5	67,3	74,3	72,8	70,6	78,7
2004	72,4	77,3	68,8	72,2	82,8	76,7	69,2	79	75,2	73,9	80,4
2005	72,4	77,4	70,1	73,5	83	76,1	72,3	79,9	75,8	75,2	80,9
2006	75,4	78,3	72,1	75	84,2	77	73,2	80,7	77	75,9	81,6
2007	78,4	79,7	73,4	76,7	85,1	78,6	76,7	82,2	79	78,1	83,1
2008	78,9	80,4	73,2	76,8	85,3	78,7	77	81,9	79,6	78,4	83
2009	77,5	80,1	72,4	75,5	85,8	78,8	76,4	82	78,9	77,6	82,4
2010	77,1	80,7	73,5	76,8	85,6	78,5	76,7	82	79,3	77,3	82,8
2011	77,4	82,1	74,3	77,5	85	78,7	76,8	82,2	79,7	77,3	82,8
2012	78,7	82,6	75,2	77,7	84,9	79,6	77,4	81,9	79,4	78	83,6
2013	79,6	82,7	75,8	78,9	84,9	80	77,9	81,9	79,7	78,1	83,5

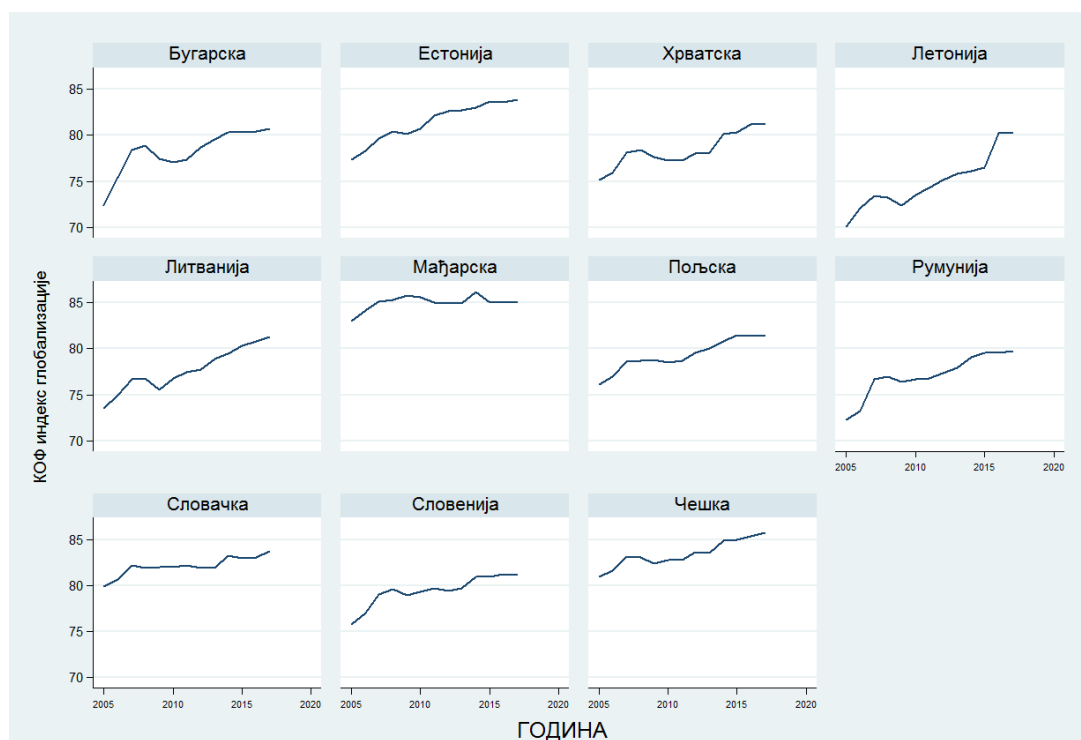
2014	80,3	83	76,1	79,5	86,2	80,8	79,1	83,2	80,9	80,1	84,9
2015	80,3	83,7	76,5	80,3	85	81,5	79,6	82,9	80,9	80,3	85
2016	80,4	83,6	80,2	80,8	85	81,4	79,6	83	81,2	81,2	85,3
2017	80,7	83,9	80,3	81,3	85,1	81,5	79,8	83,7	81,1	81,3	85,7

Извор: ETH Zürich KOF – KOF Swiss Economic Institute – Data ; <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

Када се анализира *табела 71*, уочава се издвајање Чешке и Мађарске које су бележиле најбоље резултате на почетку XXI века. Највећи степен глобализације у посматраној групи земаља остварила је управо Мађарска 2014. године (86,2). Поред ове две земље, запажен резултат остваривале су и Естонија и Словачка. Најнижи индекс глобализације бележиле су Румунија, Летонија и Бугарска. Такође се увиђа да је након економске кризе која је наступила средином посматраног периода, дошло до раста индекса глобализације, који се стабилизовао у последњих неколико година. Естонија, Чешка, Словачка и Мађарска су достигле највећи степен економске глобализације (*табела 79, у прилогу*). Највећи степен социјалне глобализације су оствариле балтичке земље, односно Естонија и Литванија (*табела 80, у прилогу*), док највећи индекс политичке глобализације бележе Мађарска, Пољска, Румунија и Чешка (*табела 81, у прилогу*).

На следећем *графикону (41)* је приказан композитни индекс глобализације за 11 одабраних земаља Централне и Источне Европе.

Графикон 41. Индекс глобализације одабраних економија Централне и Источне Европе, 2005-2017.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Светски економски форум је међународна институција која објављује годишње Извештаје о конкурентности са намером да утврди каква је способност светских економија да се укључе у међународне трговинске токове. Насупрот земљама Западног Балкана које бележе релативно низак ранг конкурентности, државе Централне и Источне Европе су током посматраног периода остваривале значајно боље резултате са аспекта глобалне конкурентности. Најуспешније земље овог региона су Естонија, Чешка, Пољска, Литванија и Словенија.

Анализирајући податке из *табеле 72*, може се констатовати да земље региона Западног Балкана и један број привреда Централне и Источне Европе (Хрватска, Румунија и Бугарска) заостају у погледу глобалне конкурентности за развијеним земљама.

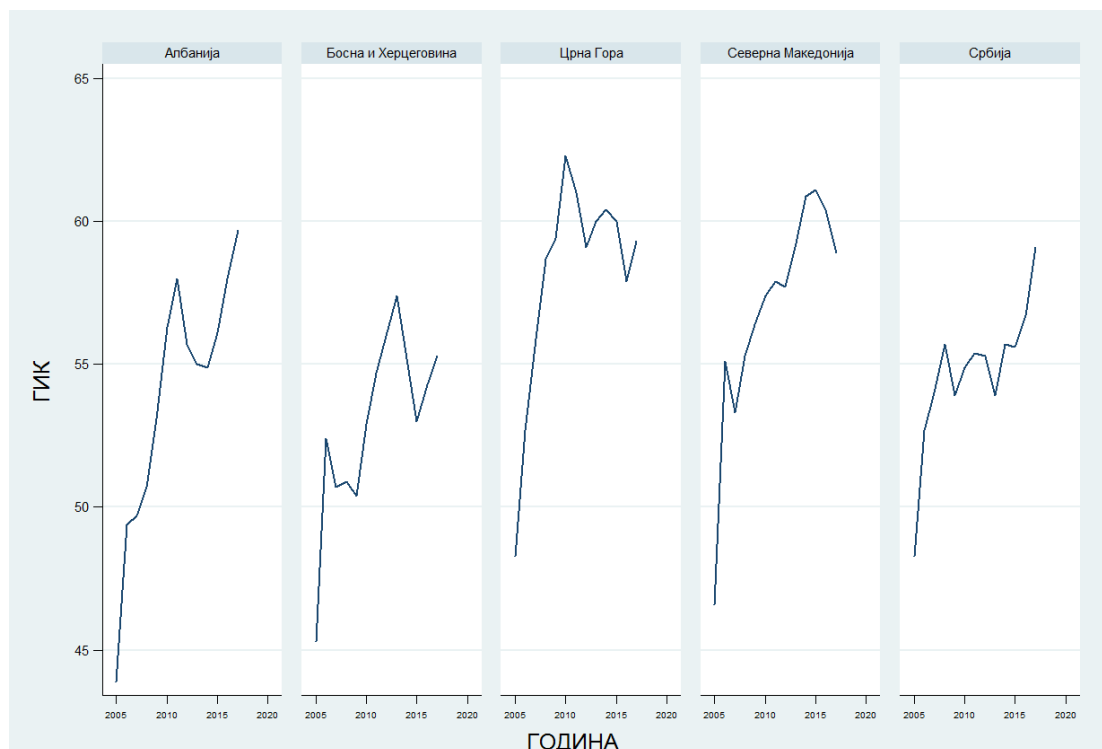
Табела 72. Индекс глобалне конкурентности (ГИК) привреда Западног Балкана и одабраних привреда Централне и Источне Европе, 2005-2019. године

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Албанија	3,07	3,46	3,48	3,55	3,72	3,94	4,06	3,91	3,85	3,84	3,93	4,06	4,18	58.1	57.6
Б и Х	3,17	3,67	3,55	3,56	3,53	3,70	3,83	3,93	4,02	-	3,71	3,80	3,87	54.2	54.7
Бугарска	3,83	3,96	3,93	4,03	4,02	4,13	4,16	4,27	4,31	4,37	4,32	4,44	4,46	63.6	64.9
Естонија	4,95	5,12	4,74	4,67	4,56	4,61	4,62	4,64	4,65	4,71	4,74	4,78	4,85	70.8	70.9
Летонија	4,29	4,57	4,41	4,26	4,06	4,14	4,24	4,35	4,40	4,50	4,45	4,45	4,40	66.2	67.0
Литванија	4,30	4,53	4,49	4,45	4,30	4,38	4,41	4,41	4,41	4,51	4,55	4,60	4,58	67.1	68.4
Мађарска	4,38	4,52	4,35	4,22	4,22	4,33	4,36	4,30	4,25	4,28	4,25	4,20	4,33	64.3	65.1
Пољска	4,00	4,30	4,28	4,28	4,33	4,51	4,46	4,46	4,46	4,48	4,49	4,56	4,59	68.2	68.9
Румунија	3,67	4,02	3,97	4,10	4,11	4,16	4,08	4,07	4,13	4,30	4,32	4,30	4,28	63.5	64.4
С.Македонија	3,26	3,86	3,73	3,87	3,95	4,02	4,05	4,04	4,14	4,26	4,28	4,23	-	56.6	57.3
Словачка	4,31	4,55	4,45	4,40	4,31	4,25	4,19	4,14	4,10	4,15	4,22	4,28	4,33	66.8	66.8
Словенија	4,59	4,64	4,48	4,50	4,55	4,42	4,30	4,34	4,25	4,22	4,28	4,39	4,48	69.6	70.2
Србија	3,38	3,69	3,78	3,90	3,77	3,84	3,88	3,87	3,77	3,90	3,89	3,97	4,14	60.9	60.9
Хрватска	3,74	4,26	4,20	4,22	4,03	4,04	4,08	4,04	4,13	4,13	4,07	4,15	4,19	60.1	61.9
Црна Гора	-	-	3,91	4,11	4,16	4,36	4,27	4,14	4,20	4,23	4,20	4,05	4,15	59.6	60.8
Чешка	4,42	4,74	4,58	4,62	4,67	4,57	4,52	4,51	4,43	4,53	4,69	4,72	4,77	71.2	70.9

Извор: WEF, *The Global Competitiveness Report 2005/2006 – 2019.*

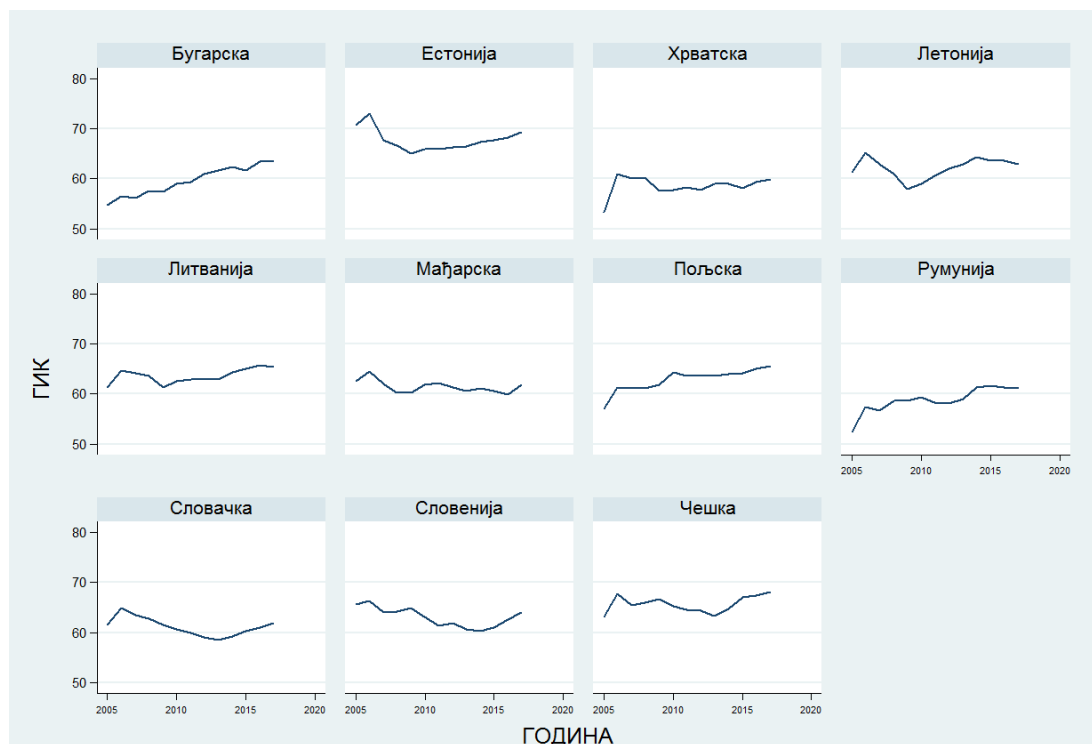
На крају ове кратке презентације Индекса глобалне конкурентности који је детаљније образложен у првом делу докторске дисертације, биће графички представљен тренд кретања ГИК-а у обе групе земаља, за период 2005-2017. године (*графици 42 и 43*).

Графикон 42. Индекс глобалне конкурентности (ГИК) привреда региона Западног Балкана, 2005-2017.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Графикон 43. Индекс глобалне конкурентности (ГИК) одабраних економија региона Централне и Источне Европе, 2005-2017.

Извор: Аутор (употребом статистичког софтвера STATA)

Након представљања и детаљне анализе кретања КОФ индекса глобализације и Индекса глобалне конкурентности (ГИК), биће испитан утицај КОФ индекса на ГИК индекс преко следеће једначине:

$$GCI_{i,t} = \beta_1 KOF_{i,t} + \alpha_i + u_{i,t} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

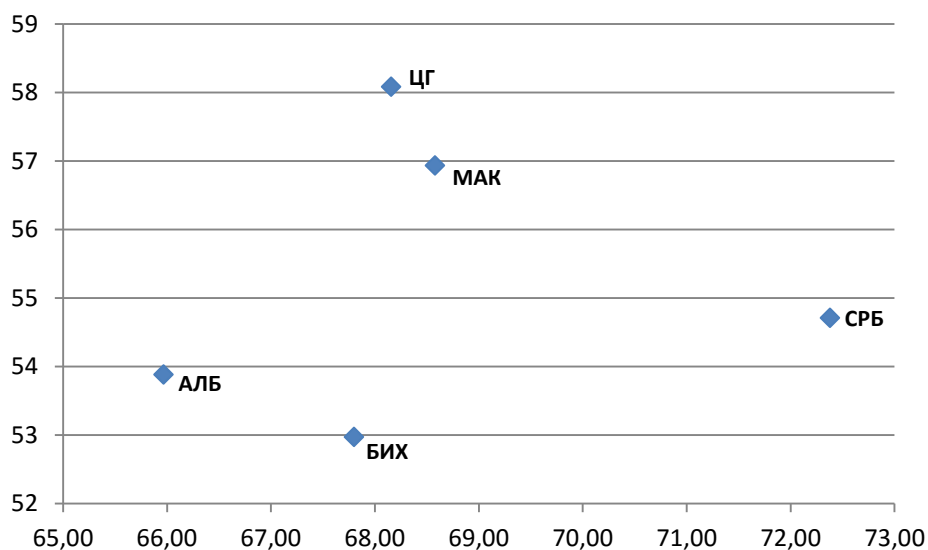
где је $GCI_{i,t}$ вредност Индекса глобалне конкурентности за државу i у години t , $KOF_{i,t}$ представља вредност КОФ индекса глобализације у држави i за годину t , β_1 коефицијент независне варијабле, α_i је непознати одсечак за сваку анализирану државу, док је $u_{i,t}$ резидуал, односно статистичка грешка.

Валоризација ефеката глобализације на конкурентност биће извршена за обе групе земаља, као и у претходним случајевима: групу коју сачињавају привреде региона Западног Балкана (5 земаља) и групу у којој се налазе одабране земље региона Централне и Источне Европе (11 земаља).

Пошто је претходно утврђено да глобализација, исказана кумулативним приливом СДИ, значајно утиче на унапређење конкурентности земаља Западног Балкана која се мери растом извоза, биће проверена још једна изведена истраживачка хипотеза са циљем да се процени ефекат глобализације, мерен преко КОФ индекса, на конкурентност обе групе привреда, мерене преко Глобалног индекса конкурентности, применом панел регресионе анализе.

На *графикону 44* приказано је кретање анализираних варијабли за земље региона Западног Балкана у временском интервалу 2005-2017. На хоризонталној оси се налазе вредности ГИК-а, док је на вертикалној представљена вредност КОФ индекса глобализације.

Графикон 44. Упоредна анализа кретања КОФ индекса глобализације и ГИК-а у региону Западног Балкана, 2005-2018.

Извор: Прорачун аутора

Резултати представљени у *табели 73* приказују ефекте глобализације која се посматра преко КОФ индекса, на међународну конкурентност земаља Западног Балкана, сагледану преко ГИК-а.

Табела 73. Процена утицаја КОФ индекса глобализације на Индекс глобалне конкурентности региона Западног Балкана, 2005-2018. године

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	70
β_1 – коефицијент независне варијабле	0,75
R^2 within	0,67
R^2 between	0,01
R^2 overall	0,43
$P > (t)$	0
<i>Probability > F</i>	0

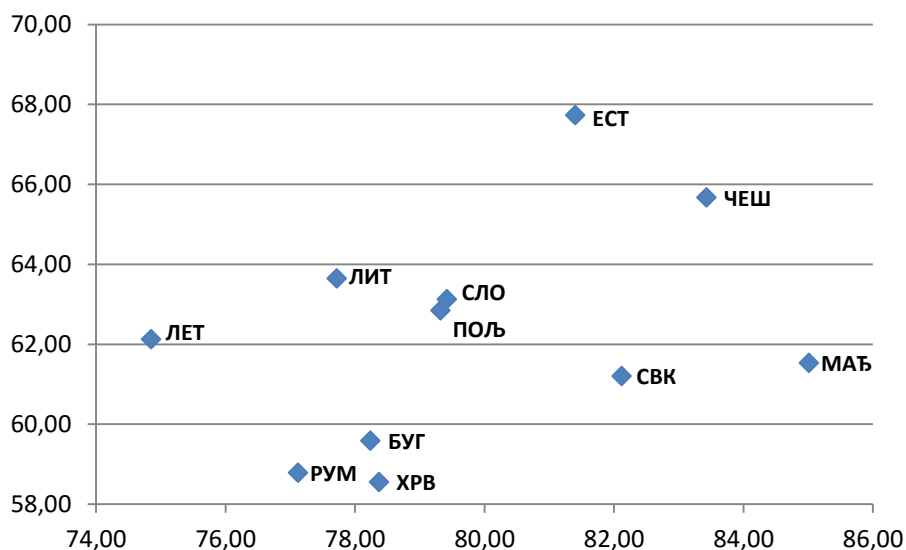
Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Из *табеле 73* се уочава да је коефицијент независне варијабле статистички значајан јер је вредност $P(t)$ једнака нули. Такође, потврђена је и статистичка значајност самог модела. Пошто је извршена оптимизација ГИК-а и за регион Западног Балкана, тако да се вредности крећу у распону 0-100 током посматраног периода, добијени резултат указује да раст КОФ-а за једну јединицу утиче на раст ГИК-а за 0,75, односно да укљученост у глобалне економске токове има значајан утицај на раст конкурентности. Утицај КОФ индекса на варијабилност ГИК-а у посматраним земаљама износи 67%. Сагласно томе се може тврдити да постоји статистички значајан и снажан утицај глобализације на раст конкурентности.

Међутим, утицај глобализације на конкурентску позицију између различитих земаља унутар посматране групе описује свега 1% појаве. То практично значи да групу земаља Западног Балкана карактерише врло висока хетерогеност у смислу утицаја укључености у глобалне економске токове на конкурентност ових земаља.

Насупрот земљама Западног Балкана, групу земаља Централне и Источне Европе карактерише нижи степен хетерогености. Сагласно наведеном, на следећем *графикону (45)* је приказано кретање посматраних варијабли у временском интервалу 2005-2017. године. На хоризонталној оси налазе се вредности ГИК-а, док су на вертикалној оси вредности КОФ индекса глобализације.

Графикон 45. Упоредна анализа кретања КОФ индекса глобализације и ГИК-а у анализираним земљама Централне и Источне Европе, 2005-2018.

Извор: Прорачун аутора

У случају када се посматра утицај КОФ индекса глобализације на кретање вредности ГИК-а у земљама Централне и Источне Европе, добијају се резултати који су представљени у оквиру *табеле 74*.

Табела 74. Процена утицаја КОФ индекса глобализације на Индекс глобалне конкурентности у одабраним земљама региона Централне и Источне Европе, 2005-2018. године

ВАРИЈАБЛЕ	ВРЕДНОСТИ
<i>Број опсервација</i>	143
<i>β_1 – коефицијент независне варијабле</i>	0,39
<i>R^2 within</i>	0,14
<i>R^2 between</i>	0,14
<i>R^2 overall</i>	0,14
<i>$P > (t)$</i>	0
<i>Probability > F</i>	0

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Као и у случају претходних анализа, потврђено је да су добијени резултати статистички значајни, као и модел за одабрене привреде Централне и Источне Европе (*табела 74*). Коефицијент независне варијабле износи 0,39. Пошто је извршена оптимизација ГИК-а тако да се вредности крећу у распону 0-100 током целокупног посматраног периода, добијени резултат указује да раст КОФ-а за једну јединицу утиче на раст ГИК-а за 0,39 јединица, односно да укљученост у глобалне економске токове

има значајан утицај на раст конкурентности. Коефицијент детерминације износи 0,14. То би заправо значило да утицај КОФ индекса глобализације на кретање ГИК-а описује 14% појаве. Преостали утицај на зависну променљиву се односи на варијабле које нису укључене у модел. Сагласно томе би се могло сматрати да постоји позитиван утицај КОФ-а на раст ГИК-а који је статистички значајан, али деловање других варијабли које нису укључене у модел је пресудније за кретање Глобалног индекса конкурентности.

На основу приказаних резултата истраживања у претходним *табелама* (73 и 74) и *графиконима* (44 и 45) може се констатовати да је утицај глобализације, мерене преко КОФ индекса, на конкурентност, исказану преко ГИК-а, већи уколико се посматрају земље Западног Балкана. Притом, ако се изврши анализа група, уочава се да је група земаља које припадају региону Западног Балкана више хетерогена у односу на групу земаља које сачињавају регион Централне и Источне Европе. Наиме, не може се оспорити постојање позитивног и статистички значајаног утицаја КОФ-а на кретање ГИК-а, али не би требало занемарити деловање других варијабли које нису укључене у разматрани модел. Статистички гледано, утицај КОФ-а на раст ГИК-а земаља региона Западног Балкана је скоро дупло већи у посматраном периоду од утицаја КОФ-а на раст ГИК-а региона Централне и Источне Европе. Генерално се може закључити да укључивање у глобалне економске токове има позитиван утицај на раст конкурентности свих економија Западног Балкана.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ИСТРАЖИВАЊА

Сумирајући укупне ефекте транзиције, сагледане преко стока СДИ, ЕБРД транзиционих индикатора и УНИДО-вог СР индексa, на конкурентност мерену преко БДП-а по глави становника, могу се запазити извесне разлике у добијеним резултатима за две разматране групе земаља.

У односу на *прву изведену хипотезу*, приметни су врло слични резултати у оба анализирана региона. Раст прилива СДИ има позитиван, али недовољно јак утицај на висину БДП-а *per capita* у одабраним земљама Централне и Источне Европе. Јачи утицај се бележи у другој групи земаља где резултати истраживања показују да свако повећање прилива СДИ у регион Западног Балкана има импликације на раст БДП-а по глави становника за 0,2 (*табела 75*). Поред потврђене статистичке значајности и модела и опредељених индикатора, у спроведеном истраживању је потврђено да постоји статистички значајан позитиван утицај стока СДИ на раст БДП по становнику у свакој земљи која је укључена у истраживање. Међутим, висину БДП-а *per capita* као меру конкурентности више детерминишу показатељи који нису везани за транзицију. Међутим, када се сагледавају ефекти прилива СДИ на БДП по глави становника унутар анализираних региона уочава се висок степен хетерогености, што се посебно односи на регион Централне и Источне Европе. То указује да су ефекти процеса транзиције на конкурентност међу земљама Западног Балкана, као и међу привредама региона Централне и Источне Европе, неуједначени.

Сагласно *другој изведеној хипотези*, регион Западног Балкана показује боље резултате (*табела 75*). Разлоге за то треба тражити у чињеници да је један број земаља Централне и Источне Европе до 2004. године већ окончао транзициони процес. Сматра се да би транзициони индикатори код ове групе земаља имали знатно већи утицај на пораст БДП-а *per capita* када би се период посматрања проширио на последњу деценију ХХ века, јер је тада процес транзиције у овом региону био најинтензивнији. За разлику од региона Централне и Источне Европе који је изразито хетероген, регион Западног

Балкана карактерише извештан степен хомогености по питању напретка у процесу транзиције и његовог утицаја на конкурентност региона. Иако су ефекти неуједначени када се посматра регион Централне и Источне Европе, може се тврдити да постоји статистички значајан позитиван утицај транзиције на раст БДП по глави становника у свим анализираним земљама. Када се у разматрање узму земље Западног Балкана, примећује се да постоји статистички значајан позитиван и изузетно јак утицај транзиције на раст конкурентности у свим анализираним државама. Код ове групе земаља, успешност у спровођењу транзиције још увек у значајној мери утиче на раст БДП-а по глави становника. Генерално, анализирани утицај је већи код земаља региона Западног Балкана.

У односу на *трећу изведену хипотезу*, боље резултате бележи регион Централне и Источне Европе. Код обе групе земаља је потврђена статистичка значајност модела и одређених варијабли (*табела 75*). Напредак у процесу транзиције, сагледан преко СР индекса, има снажан утицај на раст конкурентности, посматран кроз вредност БДП-а по глави становника. Пораст СР индекса од 0,01, доводи до увећања БДП-а по глави становника за 1.950 USD у региону Централне и Источне Европе, док идентично повећање СР индекса доприноси увећању БДП-а по глави становника за 2.624 USD на Западном Балкану. Овакав резултат се објашњава неповољнијом полазном основом привреда Западног Балкана у предтранзиционом периоду која се огледа у технолошки застарелим и девастираним производним капацитетима. Сматра се да модернизација индустријских капацитета и веће учешће технолошки интензивнијих производа у структури агрегатне производње у овој групи земаља омогућавају знатно брже поправљање вредности СР индекса. Без обзира на неповољне трендове, транзициони напредак свакако је утицао на раст конкурентности економија региона Западног Балкана, исказан растом БДП-а по глави становника. Ипак, варијабилност СР индекса у анализираним земљама Централне и Источне Европе више утиче на варијабилност БДП-а *per capita* у односу на случај економија Западног Балкана. Притом, хетерогеност утицаја индустријских перформанси на раст конкурентности је далеко већа код региона Западног Балкана него код региона Централне и Источне Европе. То значи да су ефекти транзиције сагледане преко СР индекса, на конкурентност, врло неуједначени међу земљама Западном Балкану.

Табела 75. Сумарни приказ ефеката транзиције и глобализације на конкурентност привреда региона Централне и Источне Европе и Западног Балкана

Хипотеза	Земље Западног Балкана					Земље Централне и Источне Европе				
	$P > (t)$	$F test$	β_1	R^2 <i>within</i>	R^2 <i>between</i>	$P > (t)$	$F test$	β_1	R^2 <i>within</i>	R^2 <i>between</i>
СДИ → БДП	0	0	0,18	0,43	0,09	0	0	0,1	0,43	0,01
ЕБРД tr → БДП	0	0	4.976	0,81	0,38	0	0	28.187	0,49	0,06
СР → БДП	0	0	262.414	0,35	0,01	0	0	194.956	0,49	0,18
СДИ → X	0	0	0,49	0,88	0,99	0	0	1,12	0,74	0,96
КОФ → ГИК	0	0	0,75	0,67	0,01	0	0	0,39	0,14	0,14

Извор: Прорачун аутора применом софтверског програма STATA

Најрелевантнији резултати су добијени у односу на *четврту изведену хипотезу*. Повећање прилива СДИ има јак и позитиван утицај на раст извоза земаља региона Централне и Источне Европе, односно укљученост у процес глобализације има снажан ефекат на раст конкурентности. Сваки долар нових инвестиција у регион Централне и Источне Европе доприноси повећању извоза од 1,12 USD. С друге стране, исти ниво инвестиција у регион Западног Балкана повећава извоз за приближно 0,50 USD. Утицај кумулативног прилива СДИ на варијабилност извоза земаља из обе анализиране групе је висок. У сагласности са овим се може тврдити да постоји статистички значајани јак позитиван утицај глобализације на раст конкурентности, тј. јак и позитиван утицај кумулативног прилива СДИ на раст извоза у свим земљама анализираних региона (*табела 75*). То практично значи да је сток СДИ можда и најзначајнији фактор раста извоза и конкурентности. Групу земаља Централне и Источне Европе, али и групу земаља Западног Балкана, карактерише изузетно висока хомогеност везана за утицај кумулативног прилива СДИ на извоз, што се приписује разликама у економској развијености земаља.

Варијабле које су искоришћене за тестирање *пете изведене хипотезе* су такође статистички значајне, што се може рећи и за постављени модел. Добијени резултат показују да је утицај КОФ-а на раст ГИК-а скоро двоструко већи у региону Западног Балкана у односу на регион Централне и Источне Европе (*табела 75*). Утицај варијације КОФ индекса глобализације на промену вредности ГИК-а у знатно већем проценту је потврђен код земаља које припадају региону Западног Балкана у односу на земље региона Централне и Источне Европе. Код земаља Централне и Источне Европе утицај КОФ-а на раст ГИК-а је статистички значајан али мањи у односу на земље Западног Балкана, што говори да је утицај неких других фактора далеко већи. Такав резултат се може приписати и чињеници да су земље Централне и Источне Европе већ постигле висок степен интеграције у међународне економске токове. Када се у разматрање узму регионалне разлике, уочљива је већа хетерогеност у утицају КОФ-а на раст ГИК-а код региона Западног Балкана него код развијенијег региона Централне и Источне Европе.

6. ОГРАНИЧЕЊА ИСТРАЖИВАЊА

Ограничења истраживања могу се наћи у мањкавостима економских категорија које су укључене као варијабле у истраживачки модел: БДП по глави становника, СДИ, извоз, ГИК, КОФ индекс глобализације, ЕБРД транзициони индикатори и СР индекс.

Најчешће коришћени индикатор националне конкурентности је бруто домаћи производ по глави становника (*GDP – Gross Domestic Product per capita*). Међутим, овај индикатор конкурентности не укључује бројне ставке које се сматрају важним за животни стандард становништва. Бруто домаћи производ не пружа фундаменталне информације о аспектима који утичу на стандард живота грађана, попут квалитета животне средине, личне сигурности, образовања, здравствене заштите и сл.

Упркос чињеници да је бруто домаћи производ, укупан и по глави становника, укључен у званичне статистике светских организација и статистике свих земаља широм света, неминовно има и изванредан број недостатака. Категорија БДП-а обухвата искључиво производе и услуге који се тржишно размењују и реализују, али истовремено, како истичу Миленковић и Бошковић (2011), занемарује многе параметре економског и друштвеног благостања (ниво образовања, степен здравствене заштите, социјалне сигурности, деградације животне средине, истрошености ресурсног потенцијала земље и сл).

Глобални индекс конкурентности (ГИК) је званична мера глобалне конкурентности Светског економског форума (СЕФ). Поред несумњивих предности, овај индекс показује и извесне недостатке који могу представљати ограничење самог истраживања. Обзиром да се *soft* подаци добијају из стандардизованих анкета где су одговори производ субјективне перцепције челних људи унутар предузећа, могућа је извесна пристрасност у оцени подиндикатора који преко 12 стубова конкурентности опредељују композитну вредност ГИК-а. Бројни економски стручњаци су мишљења да подаци анкете нису добра основа за поређење земаља и процену која је држава мање или више конкурентна. Krugman (1994) и Lall (2001) сматрају да је ГИК свакако користан индикатор националне конкурентности, али да није толико моћан као неке друге стабилне мере, попут извоза или БДП-а по глави становника.

Услед промене методологије СЕФ-а, било је потребно извршити оптимизацију података како би они били упоредиви. Како је ГИК узимао вредности од 1 до 7 до 2017. годином, а након тога вредности у распону 0–100, извршена је стандардизација за читав посматрани период и добијени су потпуно нови подаци, што је детаљно образложено у другом сегменту овог дела дисертације. Услед одсуства вредности ГИК-а за две године, извршена је екстраполација како би се комплетирали подаци и створили услови за спровођење балансираног истраживања. На тај начин је превазиђено ограничење које се односи на овај индикатор.

Сличан недостатак показују и транзициони индикатори. Наиме, ЕБРД је пратио кретање индикатора у својим годишњим Извештајима 1989-2014. године. Како спроведено истраживање покрива период 2000-2018. године, у сврху процене утицаја транзиције на конкурентност привреда Западног Балкана и одабраних привреда региона Централне и Источне Европе, било је потребно комплетирали податке за читав посматрани период. Обзиром да ЕБРД не води статистику о успеху земаља током процеса транзиције након 2014. године, а сагласно чињеници да се вредности нису мењале у последњим годинама објављивања званичних статистичких извештаја ЕБРД-а, за период 2015-2018. године се узимају вредности које су биле актуелне када се престало са вођењем статистике.

Стране директне инвестиције (СДИ) могу се посматрати као фактор који се може везати и за процес транзиције и за процес глобализације. СДИ су истовремено укључене и у процес транзиције (приватизација, гринфилд инвестиције) и у процес глобализације (путем извоза), чиме повећавају конкурентност земаља у које улазе. Веома је тешко, скоро неизводљиво, да се измери утицај СДИ само на транзицију и само на глобализацију анализираних земаља. Процена је била да се ефекти СДИ на транзиционе реформе и конкурентност мере БДП-ом *per capita*, а да се ефекти СДИ на глобализацију мере преко извоза земље примаоца. Међутим, основно ограничење везано је за одсуство релевантне базе података која прати секторску дисперзију СДИ, како би се на одговарајући начин извршила анализа и утврдио секторски и грански размештај страног капитала. Притом, учешће СДИ у БДП није одговарајући показатељ. Далеко прикладнији за валоризацију ефеката транзиције и глобализације на конкурентност јесте вредност кумулативног прилива СДИ, што је образложено у делу 4.1.

Поред величине стока СДИ и транзиционих индикатора, ефекти транзиције се могу сагледати и преко УНИДО-вог индекса индустријских перформанси (СIP). СIP је мера транзиције која се фокусира на националну способност да се производу конкурентни производи за међународно тржиште. Индустријски просперитет је подстакнут интензивним инвестицијама и технолошком надоградњом. Поједине земље су у одсуству домаће акумулације отвореније за стране инвестиције, остварујући на тај начин приступ новим технологијама. С друге стране, земље које се примарно ослањају

на СДИ охрабрују мултинационалне корпорације да унапреде технолошку активност у индустријском сектору. Базично ограничење овог индекса је одсуство праћења гранске дифузије технологије од стране УНИДО-а, како би се на тај начин утврдило које индустријске гране остварују најбржи раст и сагласно томе, дају највећи допринос расту конкурентности.

Глобализацију је изузетно тешко мерити услед њене вишедимензионалности. КОФ индекс глобализације као композитни индекс који мери економску, политичку и социјалну димензију глобализације, пружа податке који су доступни за анализирани временски периода (2000-2017). КОФ индекс глобализације садржи 42 појединачне променљиве, које се агрегирају у *de facto* и *de jure* индекс од пет димензија другог степена (финансијска, трговинска, међуљудска, информациона и културна), три димензије првог степена (економска, социјална и политичка) и композитног индекса. Тако се може разликовати осамнаест различитих индекса уколико се задржи разлика између глобализације *de facto* и *de jure*. Оваква вишедимензионалност КОФ индекса може изазвати конфузију приликом селектирања одговарајуће димензије која на најбољи начин репрезентује феномен глобализације. Из тог разлога, одабрана је само једна димензија која је непосредно укључена у истраживање. Приликом тестирања, утврђено је да је репрезентативност модела већа уколико се процењује ефекат глобализације преко композитног индекса, у односу на било коју другу димензију. Сагласно томе, испитиван је утицај глобализације преко композитне вредности КОФ-а на композитну вредност ГИК-а.

Композитним индексима, попут КОФ индекса глобализације и ГИК-а, својствена је опасност превеликог поједностављивања, што би могло резултирати погрешним тумачењем глобализације и конкурентности. Ови индекси омогућавају флексибилно агрегирање различитих димензија и карактеристика глобализације и конкурентности нације.

7. ПРЕПОРУКЕ И ПРАВЦИ БУДУЋЕГ ИСТРАЖИВАЊА

Основна препорука за будућа истраживања је спровођење анализе секторске структуре СДИ. У односу на изведену хипотезу која се тиче утицаја прилива СДИ на извозне перформансе анализираних привреда, као и на хипотезу о односу кумулативног прилива СДИ и БДП-а по глави становника, препоручује се утврђивање извозне структуре, као и гранске структуре кумулативног прилива СДИ у обе анализирание групе земаља. У сагласности са таквим препорукама, пожељно би било утврдити учешће појединих индустријских грана у укупном извозу и сагласно томе, утврдити која делатност у највећем степену доприноси конкурентности привреда које су обухваћене анализом. Такође, на овај начин се може доћи до података о гранској дисперзији СДИ, односно до закључка које су то индустрије најатрактивније за стране инвеститоре.

Будућа истраживања која мере утицај процеса глобализације и транзиције на конкурентност могу бити усмерена ка проширивању модела већим бројем варијабли и применом вишеструке линеарне регресије од које се очекује пружање поузданијих резултата у погледу утицаја већег броја фактора на конкурентност земаља Западног Балкана.

Имајући у виду претходну констатацију, будућа истраживања могу бити усмерена ка генерисању неког новог композитног индекса који би укључио још неке димензије конкурентности, као што су еколошка одрживост, ниво образовања, степен

здравствене заштите и сл. На тај начин би показатељ БДП по глави становника био употпуњен и обезбедио би већу поузданост.

У контексту испитивања ефеката различитих феномена и фактора на промену конкурентске позиције привреда Западног Балкана, потребно је испитати да ли вредности Глобалног индекса конкурентности у развијеним и земљама у развоју, могу послужити као показатељ будућег економског раста. Поред тога, пожељно је испитати да ли ГИК може бити релевантан показатељ веће или мање отпорности економија на потенцијалне кризе. На тај начин би се потпомогло креирању конзистентне економске политике и повећао би се капацитет економског и политичког естаблишмента да правовремено реагује и отклони системске поремећаје.

ЗАКЉУЧАК

Макроекономске перформансе економија Западног Балкана су се током друге деценије XXI века значајно побољшале, чему у прилог говори остварени економски опоравак праћен привредним растом, стабилном инфлацијом, фискалном консолидацијом, смањењем стопе незапослености и дефицита текућих трансакција. Међутим, упркос позитивним макроекономским трендовима, економски просперитет земаља региона има значајна ограничења која су последица незавршене транзиције, деиндустријализације, структурних неусклађености и слабе институционалне изграђености. Пролонгирање завршетка процеса транзиције и одсуство интензивнијег укључивања у процес глобализације додатно оптерећује нова криза проузрокована вирусом COVID 19, која је утицала на генерисање нових фискалних дефицита, пораст незапослености, ограничен прилив СДИ, значајне проблеме са јавним финансијама. Притом, додатни проблем представља чињеница да економском расту и расту конкурентности земаља региона Западног Балкана умногоме доприноси инострани капитал, као и да је вођење фискалне политике под строгим надзором међународне заједнице – ММФ-а, Светске банке и Европске Уније. Међу економистима у региону Западног Балкана све више добија на значају став да земља која привредни развој доминантно базира на иностраним инвестицијама и која економску политику делимично или потпуно заснива на препорукама међународних организација, не може обезбедити одрживи економски раст и раст конкурентности на дужи рок. Искуство и емпиријски докази потврђују да се динамичан и стабилан економски раст и развој и унапређење конкурентности може постићи сувереном економском политиком и подстицањем домаћих инвестиција, финансираних из домаће штедње, а не искључиво привлачењем СДИ.

Паралелно са процесом транзиције текао је процес глобализације који омогућава слободан проток робе, капитала, технологије, људи, знања, идеја и информација. Интензивно укључивање у процес глобализације требало је да омогући земљама Западног Балкана спровођење структурних промена у правцу повећања учешћа у БДП-у сектора и грана које карактерише већи степен технолошке интензивности. На тај начин би било могуће остварити динамичнији привредни раст и знатно већи степен конкурентности на глобалном тржишту.

У данашње време, развојне могућности националне економије заснивају се на структурним променама у индустрији, односно на повећању учешћа нових и технолошки интензивних делатности у генерисању БДП-а. Обимна теоријска и емпиријска литература потврђује да је прерађивачка индустрија носилац структурних промена, економског раста и раста конкурентности. У односу на пољопривредни и услужни сектор, прерађивачка индустрија је промотер технолошког прогреса и раста додате вредности, што се позитивно одражава на макроекономске перформансе читаве привреде. Економије земаља Западног Балкана одликује нижи степен конкурентности у односу на земље Централне и Источне Европе, обзиром да у структури производње и извоза земаља региона Западног Балкана доминирају нискотехнолошки производи који се одликују нижом додатом вредношћу.

Извозне перформансе националне економије указују на способност индустрије да иде у корак са техничко-технолошким променама у производњи добара која су намењена извозу. Из тог разлога, економије Западног Балкана треба да се фокусирају на привлачење СДИ које ће бити извозно-оријентисане и које ће трансформисати структуру извоза националне економије у корист производа средње и високе технолошке интензивности. Уколико регион Западног Балкана буде генерисао производну структуру која ће бити технолошки сложенија и извозну структуру у којој

ће доминирати производи који имају већу додату вредност, то ће индустријске перформансе бити повољније, а привреде региона значајно конкурентније.

Позивајући се на теоријске и емпиријске студије о значају иностраног капитала у промовисању економског раста и развоја, у дисертацији је више пута истакнуто да прилив СДИ на Западни Балкан прате бројни позитивни трендови: трансфер технологије, примена напредних управљачких метода и модернизација сектора производње. СДИ на тај начин подстичу конкурентност привреда Западног Балкана, олакшавају приступ развијенијим тржиштима Западне Европе, истовремено подстичући привредни раст. У одсуству продуктивних домаћих инвестиција, прилив СДИ је означен као пресудан фактор за процес сустизања напреднијих европских економија и за убрзање процеса интеграције у ЕУ, што представља стратешко опредељење земаља региона Западног Балкана.

Либерализација трговинских токова и несметан проток капитала интензивирао је прилив СДИ и у мање развијене транзиционе земље ЗБ крајем XX и почетком XXI века. Многи економисти су покушали да валоризују ефекте прилива иностраног капитала на извозне перформансе, привредни раст и раст конкурентности земаља како Централне и Источне Европе, тако и земаља Западног Балкана. Велики број аутора је у својим истраживањима утврдио постојање позитивних ефеката СДИ на привредни раст и раст конкурентности (*Basu et al., 2003; Beugelsdijk, et al., 2008; Estrin&Uvalić, 2013; Hayat, 2018; Lee & Chang, 2009; Luiz de Mello, 1999; Sokhanvar, 2019*).

Ипак, одређени број истраживања је показао извесне контрадикторности по питању утицај прилива СДИ на економски раст и раст конкурентности. Максимовић (2015) је посматрајући земље региона Западног Балкана у периоду од 2004. до 2013. године закључила да не постоји значајан утицај прилива СДИ на економски раст анализираних земаља. Mencinger (2003) је истраживао однос између СДИ и економског раста у осам земаља Централне и Источне Европе у периоду од 1994. до 2001. и том приликом уочио постојање статистички значајног негативног утицаја СДИ на економски раст. Herzer et al. (2008) у оквиру своје емпиријске студије у највећем броју анализираних земаља не проналазе ни дугорочне ни краткорочне позитивне ефекат СДИ на економски раст.

У емпиријском делу докторске дисертације истраживан је утицај процеса транзиције и глобализације на конкурентност економија Западног Балкана посредством различитих варијабли.

Добијени емпиријски резултати пружају основу за валоризацију економских ефеката транзиције, мерених преко транзиционих индикатора ЕБРД-а, кумулативног прилива СДИ и индекса индустријских перформанси, на конкурентност земаља Западног Балкана, која се посматра преко БДП по глави становника. Поред ефеката транзиције на конкурентност, испитани су и ефекти глобализације, мерени кумулативним приливом СДИ и КОФ индексом глобализације, на степен конкурентности земаља Западног Балкана, сагледан преко вредности извоза и ГИК-а.

У односу на *прву хипотезу*, а сагласно добијеним резултатима испитивањем прве три изведене хипотезе, доказано је да недовршене транзиционе реформе имају негативне ефекте на конкурентност земаља Западног Балкана. Насупрот њима, земље Централне и Источне Европе су правовремено и ефикасно спровеле транзиционе реформе што им је омогућило већи ниво конкурентности на међународном тржишту. Економије Западног Балкана остварују низак ниво конкурентности привреде јер нису ефикасно завршиле процес приватизације и реструктурирања привреде, либерализацију трговине и подизање технолошког нивоа производње.

У односу на *другу хипотезу*, а сагласно добијеним резултатима испитивањем четврте и пете изведене хипотезе, делимично је доказано да нижи степен

интегрисаности земаља Западног Балкана у глобалне економске токове има значајан негативан утицај на ниво конкурентности ових земаља. У поређењу са развијенијим економијама Централне и Источне Европе које су у знатно већем степену интегрисане у међународне економске токове и које су оствариле већи ниво конкурентности, државе региона Западног Балкана заостају за њима и по степену глобализације и по конкурентности. Услед неповољне секторске структуре прилива СДИ, укључивање земаља Западног Балкана у процес глобализације, мерено стоком СДИ, није имало снажан утицај на раст конкурентности, сагледан преко кретања извоза, као у земљама Централне и Источне Европе.

Сагласно *првој* изведеној хипотези, потврђено је да постоји статистички значајан и позитиван, али недовољно јак ефекат кумулативног прилива СДИ на раст БДП-а *per capita* у свим земљама које су укључене у истраживање. Може се закључити да повећање прилива СДИ у регион Западног Балкана има јаче импликације на раст БДП-а по глави становника у односу на одабране земље Централне и Источне Европе.

Сагласно *другој* изведеној хипотези, потврђено је да постоји статистички позитиван и јак утицај транзиције, сагледан преко транзиционих индикатора, на раст конкурентности у свим анализираним државама Западног Балкана. Код ове групе земаља, успешност у спровођењу транзиције још увек у великој мери утиче на раст БДП-а по глави становника. Бољи резултати земаља региона Западног Балкана се објашњавају чињеници да је највећи број земаља Централне и Источне Европе 2004. године окончао процес транзиције. Сматра се да би транзициони индикатори код ове групе земаља имали знатно већи ефекат на кретање БДП-а по глави становника када би се посматрала последња деценија XX века, с обзиром да је тада процес транзиције био најинтензивнији у Централној и Источној Европи.

У односу на *трећу* изведену хипотезу, закључено је да напредак у процесу транзиције, који се посматра преко СР индекса, има значајан али недовољно јак утицај на раст конкурентности обе групе анализираних земаља, посматран кроз вредност БДП-а по глави становника. Тај ефекат је нешто већи код економија Западног Балкана, што се објашњава чињеницом да модернизација индустријских капацитета и благо повећање учешћа технолошки интензивнијих производа у структури БДП-а омогућавају бржи раст вредности СР индекса. Међутим, варијабилност СР индекса у анализираним земаљама Централне и Источне Европе више утиче на варијабилност БДП-а по глави становника.

Насупрот скромним ефекатима транзиције на раст конкурентности привреда региона Западног Балкана, ефекти глобализације на раст конкурентности су знатно већи.

Сагласно *четвртој* изведеној хипотези, закључено је да кумулативни прилива СДИ има јак и позитиван утицај на раст извоза анализираних група земаља, односно интензивније укључивање у процес глобализације има снажан и позитиван ефекат на раст конкурентности. Потврђено је да сваки долар нових инвестиција из иностранства у регион Централне и Источне Европе има већи ефекат на раст извоза и конкурентности у односу на исти ниво инвестиција у регион Западног Балкана, што се објашњава ефикаснијим структурним прилагођавањем и технолошком модернизацијом тих земаља.

У односу на *пету* изведену хипотезу, добијени резултати су показали да је ефекат КОФ-а на раст ГИК-а приближно два пута већи у региону Западног Балкана у односу на регион Централне и Источне Европе, што се објашњава чињеницом да су развијене транзиционе привреде већ достигле висок степен укључености у глобалне привредне и трговинске токове.

Из претходног излагања се може видети да се кумулативни прилив СДИ користи и као показатељ процеса транзиције и процеса глобализације. Сагласно томе, може се

закључити да су ефекти глобализације на раст конкурентности држава региона Западног Балкана већи, сагледани преко односа стока СДИ и изоза, у односу на ефекте транзиције, исказане преко односа стока СДИ и БДП-а по глави становника. Другим речима, сток СДИ има веће ефекте на раст извоза него на раст БДП-а по глави становника у региону Западног Балкана.

Спроведена анализа и резултати до којих се дошло у емпиријском делу дисертације требало би да омогуће конципирање одређених препорука које се односе на окончање транзиције и ефикасније укључивање земаља региона Западног Балкана у процесе глобализације, како би се повећала конкурентност националних економија.

Политика привлачења СДИ треба да буде формулисана на такав начин да капитал који долази из иностранства подржи структурне реформе економија Западног Балкана кроз веће учешће високотехнолошких и извозно оријентисаних индустријских делатности. Доследно спровођење политике привлачења СДИ у индустријске гране у којима се може остварити конкурентска предност и боља позиција на глобалном тржишту, омогућило би државама региона Западног Балкана да максимизирају позитивне и минимизирају негативне ефекте глобализације и транзиције.

У теоријском погледу, спроведено истраживање у оквиру докторске дисертације треба да укаже на чињеницу да земље које су успешно окончале транзицију данас имају далеко развијенију и конкурентнију привреду у односу на земље које су још увек у транзицији. Посебан допринос се огледа у анализи ефеката глобализације на конкурентност кроз призму прилива извозно оријентисаних СДИ. Емпиријски и теоријски резултати су указали на потребу за интензивнијим укључивањем у глобалне производне и трговинске токове у циљу динамичнијег развоја конкурентских предности привреда Западног Балкана. Дисертација је поставила теоријско – методолошки оквир за даља истраживања у области мерења конкурентности националних економија и фактора који утичу на њу.

ЛИТЕРАТУРА

Учбеници, монографије, чланци, зборници, публикације:

1. Антевски, М. (2009). Развојни потенцијал страних директних инвестиција: компаративна међународна искуства. *Међународни проблеми*, 61(1-2), стр. 48-73.
2. Ацић, С., Стојић, Д. (2013). Теоријски и емпиријски аспекти конкурентности. Конференција *Перформансе и развојне могућности аграрне индустрије у АП Војводина: Прилог регионалној стратегији унапређења аграрног бизниса*, DOI: 10.2298/PRMAIV2013067A, стр. 67-89.
3. Божић, М. (2009). Деиндустријализација земаља у транзицији и њене економске последице. *Ниш: Теме*, 33(2), стр. 423-442.
4. Веселиновић, П. (1999). Макроекономска политика у условима транзиције југословенске привреде. *Економски хоризонти*, 1-2, Крагујевац: Економски факултет Универзитета, стр. 85-98.
5. Веселиновић, П. (2004). Утицај страних директних инвестиција на развој националне економије. *Економски хоризонти*, 6(1), стр. 29-43.
6. Веселиновић, П. (2013). *Национална економија*. Крагујевац: Економски факултет Универзитета.
7. Вујовић, Д. (2006). Одрживост раста и развоја током транзиције. *Економика предузећа*, 54(5-6), стр. 224-233.
8. Вујовић, Д. (2007). Изазови интегрисања пословних и националних (глобалних) аспеката конкурентности. *Милочерски економски развојни форум „Транзиција и после у региону некадашње Југославије“*, Београд: ФЕФА, Универзитет Сингидунум, стр. 449-463.
9. Дугалић, В. (2017). Стране директне инвестиције – трендови и очекивања. *Банкарство*, 46(3).
10. Ковачевић, Р. (2002). Транзиција земаља Централне и Источне Европе у тржишну привреду. *Привредна изградња*, 45(3-4), стр. 149-178.
11. Ковачевић, Р. (2004). Стране директне инвестиције у Евро зони и њихов утицај на привредни раст. *Економска мисао*, 37(1-2), 28-55.
12. Ковачевић, Р. (2016). Стране директне инвестиције (СДИ) као фактор стабилизације платног биланса Србије. *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*. Београд: Научно друштво економиста Србије и Економски факултет Универзитета.
13. Максимовић, Љ. (2009). Концепт о односу страних директних инвестиција и развоја земаља у транзицији. У: С. Малинић, *Инострани капитал као фактор развоја земаља у транзицији*. Крагујевац: Економски факултет Универзитета, стр. 58-71.
14. Максимовић, Љ. (2015). Утицај страних директних инвестиција на економски раст земаља Западног Балкана. *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет, Крагујевац.

15. Максимовић, Љ. (2020). Ограничења конкурентности земаља у региону Балкана. *Зборник радова – Јахорински послони форум 2020, Пале: Економски факултет*, стр. 11-18.
16. Маџар, Љ. (2016). Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији. *Стране инвестиције у економској политици Србије, Београд: Научно друштво економиста Србије, Академија економских наука и Економски факултет Универзитета*.
17. Миленковић, С., Бошковић, Н. (2011). *Ресурси у економској садашњости и будућности*. Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац: Економски факултет.
18. Миловановић, Г., Веселиновић, П. (2009). *Глобализација и транзиција*. Крагујевац: Економски факултет Универзитета.
19. Митровић, Б. (2008). Меркантилисти и њихова концепција економске политике. *Економика, година LIV, I-IV, број 3-4*, стр. 15-21.
20. Мићић, В. (2011). *Ефекти својинске трансформације на конкурентност привреде Србије*. Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
21. Мићић, В. (2011). Узроци и начин решавања економске кризе у Србији. *Нови Сад: Школа бизниса, бр. 3*, стр. 11-23.
22. Мићић, В., Зеремски, А. (2011). Деиндустријализација и реиндустријализација привреде Србије. *Индустрија 2/2011, 39(2)*, Београд: Економски институт Београд, стр. 51-68.
23. Портер, М. (2008). *О конкуренцији*. Београд: Факултет за економију, финансије и администрацију.
24. Ристић, Б., Танасковић, С. (2011). Колико смо стварно (не)конкурентни: Проблеми мерења глобалног индекса конкурентности на примеру Србије. *СЕФ*, стр. 147-163.
25. Савић, Љ. (2010). Реиндустријализација као основа новог модела развоја. *Економско-социјална структура Србије – учинак прве деценије транзиције, Београд: НАУЧНО ДРУШТВО ЕКОНОМИСТА, Академија економских наука и Економски факултет Универзитета*, стр. 187-206.
26. Стојадиновић-Јовановић, С. (2007). *Транснационализација међународне трговине*. Земун: Прометеј.
27. Унковић, М. (2014). *Конкурентност привреде*. Београд: ХЕРА еду.
28. Шошкић, Б. (1972). *Развој економске мисли*. Београд: Савремена администрација.
29. Ahen, F. (2019). Globalisolationism and its Implications for TNCs' Global Responsibility. *Humanistic Management Journal 4*, p. 33-54.
30. Aiginger, K. (2006). Competitiveness: from a dangerous obsession to a welfare creating ability with positive externalities. *Journal of Industry, Competition and Trade 6*, p. 161–177.
31. Alderson, A. (1997). Globalization and Deindustrialization: Direct Investment and the Decline of Manufacturing Employment in 17 OECD Nations. *Journal of World Systems Research 3*, p. 1-34.
32. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of International Economics, 64(1)*, p. 89-112.

33. Andreff, W. (2009). Outsourcing in the new strategy of multinational companies: Foreign investment, international subcontracting and production relocation. Conference on *International Outsourcing and the European Union: Impact on the domestic market, scenarios and strategies*. Madrid: *Papeles del Este*, 18, p. 5-34.
34. Avelino, F., Grin, J., Pel, B., Jhagroe, S. (2016). The politics of sustainability transitions. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 18(5), p. 557-567.
35. Bajec, J. (2010). Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020. *Beograd: Fondacija za razvoj ekonomske nauke, Ekonomski fakultet Univerziteta & USAid*.
36. Bali, A. et. al. (2020). Productivity and Innovation in SMEs: Creating Competitive Advantage in Singapore and South East Asia – Book Reviews. *Journal of Southeast Asian Economies*, 37(1), p. 93-98.
37. Bamberger, I. (1989). Developing Competitive Advantage in Small and Medium-size Firms. *Long Range Planning*, 22(5), p. 80-88.
38. Barrios, S., Görg, H., Strobl, E. (2005). Foreign direct investment, competition and industrial development in the host country. *European Economic Review*, 49, p. 1761–1784.
39. Bartlett, W. (2009). Economic development in the European super-periphery: Evidence from the Western Balkans. *Economic Annals, Volume 54(181)*, p. 21-44.
40. Bastič, M. (2004). Success factors in transition countries. *European Journal of Innovation Management*, 7(1), p. 65-79.
41. Basu, P., Chakraborty, C. & Reagle, D. (2003). Liberalization, FDI, and growth in developing countries: A panel cointegration approach. *Economic Inquiry* 41(3), p. 510-516.
42. Begović, B., Mijatović, B., Paunović, M., Popović, D. (2008). Greenfield foreign direct investment in Serbia. *Center for Liberal-Democratic Studies*.
43. Bernard, A. B., Smeets, V., Warzynski, F. (2017). Rethinking deindustrialization. *Economic Policy*, 32(89), p. 5-38.
44. Beugelsdijk, S., Smeets, R., Zwinkels, R. (2008). The impact of horizontal and vertical FDI on host's country economic growth. *International Business Review* 17, p. 452-472.
45. Bevan, A.A., Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European transition economies. *Journal of Comparative Economics*, 32(4), p. 775-787.
46. Bevan, A.A., Estrin, S., Meyer, K. (2004). Foreign investment location and institutional development in transition economies. *International Business Review*, 13(1), p. 43-64.
47. Bhandari, K. A., Heshmati, A. (2005). Measurement of globalization and its variations among countries regions and over time. *Discussion Paper Series, No. 1578*, p. 1-16.
48. Bjelić, P., Jaćimović, D., Tašić, I. (2013). Effects of the world economic crisis on exports in the CEEC: Focus on the Western Balkans. *Economic annals*, 58(196), p. 71-98.
49. Blecker, R. A. (1997). The 'Unnatural and Retrograde Order': Adam Smith's Theories of Trade and Development Reconsidered. *Economica* 64, p. 527–537.
50. Blömstrom, M., Lipsey, R. E., and Zejan, M. (1994). What explains developing country growth? National Bureau of Economic Research, no. w4132.

51. Boltho, A. (1996). The assessment: International competitiveness. *Oxford Review of Economic Policy*, 12(3), INTERNATIONAL COMPETITIVENESS, p. 1-16.
52. Borensztein, E., Gregorio, J., Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics* 45, p. 115-135.
53. Bosworth, B., Collins, S. M. (1999). Capital Flows to Developing Economies: Implications for Saving and Investment. *Brookings Paper on Economic Activity*, 30(1).
54. Botrić, V. (2010). Foreign direct investment in the Western Balkans: Privatization, Institutional Change and Banking Sector Dominance. *Economic Annals*, 15(187), p. 7-30.
55. Botrić, V. (2012). Intra-industry Trade between the European Union and Western Balkans: A Close-up. *Zagreb: Ekonomski institute*.
56. Bowen, H. P., Moesen, W. (2011). Composite competitiveness indicators with endogenous versus predetermined weights – An application to the World Economic Forum’s global competitiveness index. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 21(2), p. 129-151.
57. Brown, W. B. (2002). Market segmentation and international competitiveness: Trade theory and practice reexamined. *Nebraska Journal of Economics and Business*, Summer 72, 11(3), p. 33-48.
58. Cass, F. (2007). Attracting FDI to transition countries: the use of incentives and promotion agencies. *Transnational Corporations* 16(2), p. 77-122.
59. Choe, J. I. (2003). Do foreign direct investment and gross domestic investment promote economic growth? *Review of Development Economics*, 7(1), p. 44-57.
60. Copenhagen Economics (CE). (2016). *Towards an FDI Attractiveness Scoreboard*. European Commission, B-1049 Brussels, Ref. Ares 2611797.
61. Cvetanović, S., Despotović, D., Milovanović, G. (2018). Foreign direct investments as a source of financing of economic development of Western Balkans countries. *Ekonomika*, 64(4), p. 17-28.
62. Čulahović, B. (2007). Globalisation, Global Business and Transnational Corporations. *Economic analysis*, 40(1-2), p. 47-59.
63. Dechezleprêtre, A., Sato, M. (2014). *The impacts of environmental regulations on competitiveness*. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, Global Green Growth Institute.
64. Deher, A., Gaston, N., Martens, P., Van Boxem, L. (2013). Chapter 8: Measuring Globalization – Opening the Black Box: A Critical Analysis of Globalization Indices, p. 154-155. In: *Sheffield, J., Korotayev, A., Grinin, L. (2013). Globalization – Yesterday, Today and Tomorrow. Emergent Publications*. USA: 3810 N 188th Ave, Litchfield Park, AZ 85340.
65. Delgado, M., Ketels, C., Porter, M. E., Stern, S. (2012). The determination of national competitiveness. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 18249.
66. de Mello, L. R. (1999). Foreign direct investments-led growth: evidence from time series and panel data. *Oxford University Press: Oxford Economic Papers* 51, p. 133-151.
67. Development Agency of Serbia. (2020). *Why invest in Serbia?* Belgrade: Development Agency of Serbia (RAS), www.ras.gov.rs.

68. Dobb, M. (1973). *Theories of Value and Distribution since Adam Smith – Ideology and Economic Theory. Chapter 5 – John Stuart Mill*. Cambridge University Press, p. 121-136.
69. Dunn, R., Mutti, J. (2004). *International Economics. Sixth Edition*. London [UK] : Routledge, Taylor & Francis Group.
70. Dunning, J. H. (1992). A review article: The competitive advantage of countries and the activities of transnational corporations. *Transnational Corporations*, 1(1), p. 135-168.
71. Dunning, J. H. (1994). Multinational Enterprises and the Globalization of Innovatory Capacity. *Research Policy*, 23(1), p. 67-88.
72. Dunning, J. H. (1995). Commentary/point, Think Again Professor Krugman: competitiveness does matter. *International Executive*, 37(4), p. 315-324.
73. Duttaray, M., Dutt, A. K., Mukhopadhyay, K. (2008). Foreign direct investment and economic growth in less developed countries: An empirical study of causality and mechanisms. *Applied Economics* 40, p. 1927–1939.
74. Đogo, M., Stanišić, N. (2016). Is the Global Competitiveness Report the right measure of macroeconomic competitiveness. *Rijeka: Ekonomski fakultet*, 34(1), p. 91-117.
75. European Bank for Reconstruction and Development. (2017). Transition Report 2016-17. *Transition for all: Equal opportunities in an unequal world, Chapter 2 : The impact of transition on well-being*. EBRD: UK, London.
76. European Commission. (2009). The Western Balkans in Transition. *European Economy, Occasional Papers 46, May 2009*. Belgium, Brussels: Directorate-General for Economic and Financial Affairs.
77. European Commission. (2018). *EU - Western Balkans: Economic relations – Investing in people, infrastructures and reforms*. EC, May 2018.
78. Estrin, S., Uvalić, M. (2013). Foreign Direct Investment in the Western Balkan: What role has it played during transition? *Comparative Economic Studies*, 58(3), p. 455-483.
79. Fagerberg J. (1988). International Competitiveness. *The Economic Journal*, 98, p. 355-374.
80. Fagerberg, J., Srholec, M., Knell, M. (2007). The competitiveness of nations: Why Some Countries Prosper While Others Fall Behind. *World Development*, 35(10), p. 1595–1620.
81. Farole, T., Guliherme Reis, J., Wagle, S. (2010). Analyzing Trade Competitiveness – A Diagnostics Approach. The World Bank: Poverty Reduction and Economic Management Network – International Trade Department, *Policy Research Working Paper 5329*.
82. Flachenecker, F. (2018). The causal impact of material productivity on macroeconomic competitiveness in the European Union – Research Article. *Environment Economics and Policy Studies* 20, p. 17-46.
83. Fortanier, F. (2007). Foreign Direct Investment and Host Country Economic Growth: Does the Investor's Country of Origin Play a Role? *Transnational Corporations* 16(2), p. 41-76.
84. Freeman, M., Nelson, S. (2003). Economic Competitiveness is Vital in the 21th Century. *International City-County Management Association: Public Management*, 85(1), p. 22-27.
85. Friesenbichler, K., Böheim, M., Laster, D. (2014). Market Competition in Transition Economies: A Literature Review. *WIFO Working Papers*, 477/2014.

86. Froot, K. A. (1993). Introduction to "Foreign Direct Investment". *University of Chicago Press*, ISBN: 0-226-26621-4, p. 1-12.
87. Garelli, S. (2002). Competitiveness of nations: the fundamentals. *International Institute for Management Development IMD, World Competitiveness Yearbook*, Lausanne, Switzerland.
88. Gehrke, C. (2017). Foreign trade, international values, and gains from trade: Ricardo, Pennington, Whewell, and John Stuart Mill. *Taylor and Francis Inc*, p. 139-163.
89. Giri, R. (2011). *The Heckscher-Ohlin Model*. International Trade.
90. Gozgor, G. (2017). Robustness of the KOF index of economic globalization. *The World Economy*, 41(2), p. 1-17.
91. Grant, R. M. (1991). Porter's Competitive Advantage of Nations: an assessment. *Strategic Management Journal*, 12(7), p. 535-549.
92. Grinin, L., Korotayev, A. (2013). Chapter 1: The Origins of Globalization. In: *Sheffield, J., Korotayev, A., Grinin, L. (2013). Globalization – Yesterday, Today and Tomorrow. Emergent Publications*, p. 14. USA: 3810 N 188th Ave, Litchfield Park, AZ 85340.
93. Grujić, M. (2018). Endogenous and exogenous factors of failure of the process of transition in the Western Balkans. *Business Studies*, 10(19-20), p. 209-218.
94. Gygli, S., Haelg, F., Sturm, J-E. (2018). The KOF Globalisation Index – Revisited. *KOF Swiss Economic Institute, ETH Zurich: KOF Working Papers, No. 439*.
95. Hanafi, M., Wibisono, D., Mangkusubroto, K., Siallagan, M., Jamilah, M., Badriyah, K. (2017). Modelling competitive advantage of nation: a literature review. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 27(4), p. 335-365.
96. Hartwell, A. C. (2017). If You're Going Through Hell, Keep Going: Nonlinear Effects of Financial Liberalization in Transition Economies. *Emerging Markets Finance & Trade*, 53(1), p. 250-275.
97. Havrylyshyn, O., Wolf, T. (1999). Determinants of Growth in Transition Countries. *Finance & Development – A Quarterly Magazine, International Monetary Fund*, 36(2).
98. Hayat, A. (2018). FDI and economic growth: the role of natural resources? *Journal of Economic Studies*, 45(2), p. 283-295.
99. Herlitz, L. (1964). The concept of mercantilism. *Scandinavian Economic History Review* 12:2, p. 101-120.
100. Herzer, D., Klasen, S., Nowak-Lehmann D, F. (2008). In search of FDI-led growth in developing countries: the way forward. *Economic Modelling* 25(5), p. 793-810.
101. Hess, D. J. (2014). Sustainability transitions: A political coalition perspective. *Research policy* 43, p. 278-283.
102. High, S. (2013). "The Wounds of Class": A Historiographical Reflection on the Study of Deindustrialization, 1973–2013. *History Compass* 11(11), p. 994–1007.
103. Hlavacek, P., Bal-Domanska, B. (2016). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Central and Eastern European Countries. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 27 (3), p. 294–303.
104. Host, A., Zaninović, V. (2018). *Razvoj teorija međunarodne trgovine od Smitha do Melitza*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet.

105. Huggins, R., Izushi, H. (2015). The Competitive Advantage of Nations: origins and journey. *Competitiveness Review*, 25(5), p. 458-470.
106. Javorcik, S. B. (2004). Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through Backward Linkages. *American Economic Review*, 94(3), p. 605-27.
107. Jhingan, M. L. (2004). *International Economies*. Delhi, 2004.
108. Jirasavetakul, F. L-B., Rahman, J. (2018). Foreign Direct Investment in New Member States of the EU and Western Balkans: Taking Stock and Assessing Prospects. *IMF Working Paper, European Department, WP/18/187*.
109. Kalotay, K. (2010). Patterns of inward FDI in economies in transition. *Eastern Journal of European Studies*, 1(2), p. 55-76.
110. Kempe, R., Loorbach, D. (2003). Governance for Sustainability Through Transition Management. *EAEPE 2003 Conference, November 7-10, 2003, Netherlands: Maastricht*.
111. Kiliç, R. (2002). *Absolute and Comparative Advantage: Ricardian Model*. Michigan State University, East Lansing, MI, 48824.
112. Koczan, Z. (2017). Late to the Game? Capital Flows to the Western Balkans. [IMF Working Paper](#), WP/17/92. Washington, D.C. : INTERNATIONAL MONETARY FUND.
113. Kollmeyer, C. (2009). Explaining Deindustrialization: How Affluence, Productivity Growth and Globalization Diminish Manufacturing Employment. *American Journal of Sociology*, 114(6), p. 1644-1674.
114. Kordos, M., Vojtović, S. (2016). Transnational corporations in the global world economic environment. *3rd International Conference on New Challenges in Management and Organization: Organization and Leadership, 2 May 2016, Dubai, UAE. Procedia - Social and Behavioral Sciences 230*, p. 150-158.
115. Krugman, P. R. (1994a). Competitiveness: a dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73(2), p. 28-44.
116. Krugman, P. R. (1994b). Competitiveness: Does it matter?. *Fortune*, 129(5), p. 109-115.
117. Krugman, P. R. (1996). Making sense of the competitiveness debate. *Oxford Review of Economic Policy*, 12(3), p. 17-25.
118. Kumral, N., Değer, Ç., Türkcan, B. (2008). Competitive Industrial Performance Index and It's Drivers: Case of Turkey and Selected Countries. *Izmir: International Conference on Emerging Economic Issues in a Globalizing World*, p. 208-229.
119. Lall, S. (1995). Employment and Foreign Investment: Policy Options for Developing Countries. *International Labour Review* 134(4-5), p. 521-540.
120. Lall, S. (2001). Competitiveness Indices and Developing Countries: An Economic Evaluation of the Global Competitiveness Report. *World Development*, 29(29), p. 1501-1525.
121. Lall, S. (2003). Industrial success and failure in a globalizing world. *The Southeast European Journal of Economics and development, Working Paper Number 102*, p. 93-117.

122. Lall, S., Narula, R. (2004). Foreign direct investment and its role in economic development: Do we need a new agenda? *The European Journal of Development Research*, 16(3), p. 447-464.
123. Lee, C., Chang, C. (2009). FDI, financial development, and economic growth: International evidence. *Journal of Applied Economics*, 12(2), p. 249-271.
124. Leamer, E. E. (1995). The Heckscher-Ohlin model in theory and practice. *Princeton Studies in International Finance*, No. 77.
125. Lošonc, A., Ivanišević, A. (2014). Deindustrialization: Why Would Anyone Consider It Is a Myth. *International Journal of Industrial Engineering and Management (IJIEM)*, 5(1), p. 29-38.
126. Majocchi, A., Strange, R. (2007). The FDI location decision: does liberalization matter? *Transnational Corporations* 16(2), p. 1-40.
127. Mahembe, E. E. (2016). Does foreign direct investment cause economic growth? A dynamic panel data analysis for SADC countries. *International Journal of Emerging Markets*, 11(3).
128. Maksimović, Lj., Radosavljević, G. (2015). The Impact of Foreign Direct Investments on the Economic Growth of Advanced Transition Countries. *Cracow University of Economics*.
129. Maksimović, Lj., Radosavljević, G., Marjanović, G. (2012). Strategies of transnational corporations in the economy of the Republic of Serbia. *Actual Problems of Economics*, 1, p. 395-406.
130. Malizia, E. E. (1996). Two strategic paths of competitiveness. *Economic Development Review*, Spring 1996, p. 7-9.
131. Mehić, E., Silajdžić S., Babić-Hodović, V. (2013). The Impact of FDI on Economic Growth: Some Evidence from Southeast Europe. *Emerging Markets Finance & Trade*, 49(1), p. 5-20.
132. Melnyk, L., Kubatko, O., Pysarenko, S. (2014). The impact of foreign direct investment on economic growth: case of post communism transition economies. *Problems and Perspectives in Management*, 12(1), p. 17-24.
133. Mencinger, J. (2003). Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth? *Kyklos*, 56(4), p. 491-508.
134. Mirković, M. (2019). Montenegro economy briefing: Overview of Foreign Direct Investment Trends in Montenegro. *China – CEE Institute*, 20(2), Weekly Briefing, p. 1-4.
135. Murgasova, Z., Ilahi, N., Miniane, J., Scott, A., Vladkova-Hollar, I. (2015). The Western Balkans: 15 Years of Economic Transition. *Regional Economic Issues – Special Report*. Washington, D.C. : *International Monetary Fund*.
136. National Bank of Serbia, Serbian Balance of Payments – Foreign direct investments, net liabilities, by branch of activity, 2010-2019 (BPM6).
137. Negishi, T. (2001). Chapter 5, J. S. Mill and Reciprocal Demand. *Developments of International Trade Theory, Research Monographs in Japan-U.S. Business & Economics book series (JUSB, 6)*, p. 53-71.
138. Nellis J. (1999). Time to rethinking privatization in transition economies. *Finance and Development*, 36(2), p. 16-19.

139. Nurbel, A. (2007). The Global Competitiveness of The Nation: A Conceptual Discussion. *Journal of Business & Economics Research*, 5(10), p. 63-72.
140. Nuti, M. (2009). The Impact of The Global Crisis On Transition Economies. *Economic Annals*, 181, p. 7-20.
141. OECD. (2019). Global South East Europe – UNLEASHING THE TRANSFORMATION POTENTIAL FOR GROWTH IN THE WESTERN BALKANS. Global relations – Policy insights.
142. Öz, Ö. (2002). Assessing Porter's framework for national advantage: the case of Turkey. *Journal of Business Research* 55, p. 509-515.
143. Paul, J., Singh, G. (2017). The 45 years of foreign direct investment research: Approaches, advances and analytical areas. *The World Economy – Wiley online library. Special Issue: Global Trade Policy*, 40(11), p. 2512-2527.
144. Paul, S., Mote, V. L. (1970). Competitiveness of Export: A Micro-level Approach. *The Economic Journal*, 80(320), p. 895-909.
145. Pearce, R. (2006). Globalization and development: an international business strategy approach. *Transnational Corporations*, 15(1), p. 39-74.
146. Petrakos, G. (2002). The Balkans in the New European Economic Space. *Eastern European Economics*, 40(4), p. 6-30.
147. Petrović-Ranđelović, M., Janković-Milić, V., Kostadinović, I. (2017). Market Size as a Determinant of the Foreign Direct Investment Inflows in the Western Balkans Countries. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 14(2), p. 93-104.
148. Petrović-Ranđelović, M., Radukić, S., Kostić, Z. (2018). Foreign direct investment, economic sovereignty and technology transfer in the context of sustainable development. *Economics of Sustainable Development*, 2(2), p. 1-10.
149. Petryle, V. (2016). Does the Global competitiveness index demonstrate the resilience of countries to economic crises?. *Ekonomika*, 95(3), p. 28-36.
150. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage – Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press, London: Collier Macmillan.
151. Porter, M. E. (1990). *Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
152. Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations – With a new introduction*. New York: The Free Press, A Division of Simon & Schuster Inc.
153. Porter, M.E. (2003). The economic performance of regions. *Regional Studies* 37, p. 549–578.
154. Porter, M. E., Delgado, M., Ketels, C., Stern, S. (2008). Chapter 1.2. Moving to a New Global Competitiveness Index. *The Global Competitiveness Report 2008-2009, World Economic Forum*, p. 43-63.
155. Porter M. E., Sachs, J. D., McArthur, J. W. (2001). Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development. *The Global Competitiveness Report. World Economic Forum, Switzerland: Geneva*.
156. Potrafke, N. (2015). The evidence on globalization. *The World Economy*, 38(3), p. 509-552.

157. Prasch, R. E. (1996). Reassessing the Theory of Comparative Advantage. *Review of Political Economy* 8:1, p. 37-56.
158. Radenković, I. (2016). Foreign Direct Investments in Serbia. *Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, No. 6.*
159. Radukić, S., Petrović-Ranđelović, M., Kostić, Z. (2019). Sustainability-based goals and achieved results in Western Balkan Countries. *Economics of Sustainable Development, 3(1)*, p. 9-18.
160. Rapacki, R. (2014). Implementing structural reforms in the Western Balkan countries. *Aspen Conference on "Economic Development in the Western Balkans: on the Road to Competitive Market Economies?"*, Hamburg: Kiel, Alt Madlitz, 24-26 June 2014, ZBW - Leibniz Information Centre for Economics.
161. Resmini, L. (2000). The determinants of foreign direct investment in the CEECs: new evidence from sectoral patterns. *The Economics of Transition, 8(3)*, p. 665-690.
162. Riad, A. A., Jason, G.G. (2015). *International Business: Theory and Practice. Third Edition.* London : Routledge , Taylor & Francis Group.
163. Sachs, J. (1998). International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalization. *Foreign Policy*, p. 97-111.
164. Samuelson, P. A. (1969). *Ekonomija: uvodna analiza – Sedmo izdanje.* Beograd: Savremena administracija.
165. Samuelson, P. A. (2004). Where Ricardo and Mill Rebut and Confirm Arguments of Mainstream Economists Supporting Globalization. *Journal of Economic Perspectives, 18(3)*, p. 135-146.
166. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. (2010). *Economics - Nineteenth Edition.* The McGraw-Hill series economic.
167. Sanfey, P., Milatović, J. (2018). The Western Balkans in transition: diagnosing the constraints on the path to a sustainable market economy – Background paper for the Western Balkans Investment Summit. *European Bank for Reconstruction and Development.*
168. Sanfey, P., Milatović, J., Krešić, A. (2016). How the Western Balkans can catch up? *Working Paper No. 186, European Bank for Reconstruction and Development.*
169. Savić, Lj. (2010). Export-oriented Industrialization as the Base of the New Model of Development. *Economic Themes, 48(2)*, p. 315-330.
170. Schlaile, M.P., Urmetzer, S. (2019). Transitions to sustainable development. In: W. Leal Filho, A.M. Azul, L. Bandli, P.G. Özuyar, T. Wall (Eds.), *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals: Decent Work and Economic Growth.* Cham: Springer.
171. Scholte, J. A. (2008). Defining globalization. *The World Economy, 13(11)*, p. 1471-1502.
172. Schuller, B-J., Lidbom, M. (2009). Competitiveness of Nations in the Global Economy. Is Europe Internationally Competitive?. *Economics & Management 14*, p. 934-939.
173. Schumacher, R. (2012). Adam Smith's theory of absolute advantage and the use of doxography in the history of economics. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics, 5(2)*, p. 54-80.

174. Schumacher, R. (2013). Deconstructing the Theory of Comparative Advantage. *World Economic Review* 2, p. 83-105.
175. Schumacher, R. (2020). Altering the pattern of trade in the wealth of nations: Adam Smith and the historiography of international trade theory. *Journal of the History of Economic Thought*, 42(1), p. 1-24.
176. Schwab, K. (2017). The Global Competitiveness Report 2017-2018. *World Economic Forum, Switzerland: Geneva*.
177. Schwab, K. (2018). The Global Competitiveness Report 2018. *World Economic Forum, Switzerland: Geneva*.
178. Sen, S. (2010). International Trade Theory and Policy: A Review of the Literature. *Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 635*.
179. Sertić, M. B., Harc, M., Beg, M. (2019). Industrial Performance in the European Union and Croatia: 1990-2016. In: *Tipurić, D. & Hruška, D. (Ed.): 7th International OFEL Conference on Governance, Management and Entrepreneurship: Embracing Diversity in Organisations. April 5th - 6th, 2019, Dubrovnik, Croatia, Governance Research and Development Centre (CIRU), Zagreb*, p. 370-387.
180. Shapoval, A. (2018). The current state of the transnationalization of the economy and aspects of the transnational corporation's growth. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*, 2(8), p.121-129.
181. Sheffield, J., Korotayev, A., Grinin, L. (2013). *Globalization – Yesterday, Today and Tomorrow*. Emergent Publications. USA: 3810 N 188th Ave, Litchfield Park, AZ 85340.
182. Sillasi, G., Duda-Daianu, C., Boldea, M., Puscas, G. (2011). Stages of the Economic Integration and the Level of International Competitiveness. Optimization Model. The EU Case. *Collection of works: The 6th edition of the international conference European Integration – Realities and Perspectives*.
183. Sliburyte, L. (2011). Adaptation to globalization process in european transition economies. *Kaunas University of technology, Ekonomika IR Vadyba, Economics and Management, No. 16*, p. 404-410.
184. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Wealth of Nations – Book II)*. Edwin Cannan, University of Chicago Press, 1976.
185. Smith, J. A. (2010). The competitive advantage of nations: Is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?. *Southern African Business Review* 14(1), p. 105-130.
186. Sokhanvar, A. (2019). Does foreign direct investment accelerate tourism and economic growth within Europe? *Tourism Management Perspectives* 29, p. 86-96.
187. Sorin-George, T., Paul, M. (2008). Competitiveness in the age of globalization. The case of Romania. *Annals of the University of Oradea: Economic Science*, 2(1), p. 507-511.
188. Stalk, G. (1988). Time – The Next Source of Competitive Advantage. *Harvard Business Review*, 66(4), p. 41-52.
189. Stanišić, N. (2008). Do foreign direct investments increase the economic growth of Southeastern European transition economies? *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, p. 29-38.

190. Stevanović, S., Milanović, M., Milačić, S. (2013). Problems of the deindustrialization of the Serbian economy. *Economics of Agriculture, Institute of Agricultural Economics*, 60(3), p. 465-477.
191. Stewart, B. D., McAuley, A. (1999). The Effects of Export Stimulation: Implications for Export Performance. *Journal of Marketing Management*, 15(6), p. 505-518.
192. Stiglitz, J. E. (2004). Globalization and Growth in Emerging Markets. *Journal of Policy Modeling*, 26(4), p. 465-484.
193. Stojčić, N., Hashi, I., Telhaj, S. (2013). Restructuring and Competitiveness: Empirical Evidence on Firm Behaviour in Transition. *Eastern European Economics*, 51(4), p. 84-107.
194. Stonehouse, G., Snowdon, B. (2007). Competitive Advantage Revisited: Michael Porter on Strategy and Competitiveness. *Journal of Management Inquiry*, 16(3), p. 256-273.
195. Strandskov, J. (2006). Sources of competitive advantages and business performance. *Journal of Business Economics and Management*, 7(3), p. 119-129.
196. Subochev, A., Zakhlebin, I. (2014). *Alternative versions of the global competitive industrial performance ranking constructed by methods from social choice theory*. National Research University Higher School of Economics Working Papers No. Working paper WP7/2014/06, p. 1-28.
197. Suranovic, S. (2010). International Trade: Theory and Policy. Chapter 5 – The Heckscher-Ohlin (Factor Proportions) Model. *Saylor Foundation*, p. 176-267.
198. Svetličić, M., Kunčić, A. (2013). FDI, the Crisis and Competitiveness of Transition Economies. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 15(3), p. 260-279.
199. Škuflić, L. (2010). Transition Process in the Western Balkans: How Much Successful Is This Story? *Intelligent Information Management*, 2, p. 243-252.
200. Štrbac, D. (2016). Technology status and competitiveness of Serbian manufacturing industry. *Symorg – XV International symposium: Reshaping the future through sustainable business development and entrepreneurship*. Belgrade: Faculty of Organizational Sciences, p. 1415-1421.
201. Tanwer, R. (2013). Porter's generic competitive strategies. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 15(1), p. 11-17.
202. Todaro, P. M., Smith, C. S. (2006). *Ekonomski razvoj – deveto izdanje*. TKD Šahinpašić, Sarajevo.
203. Tomljanović, M., Grubišić, Z., Huđek, I. (2018). Process of Deindustrialization in Montenegro. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 7(2), p. 99-121.
204. Trabold, H. (1995). Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Voppswirtschaft. *Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung. Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung 2/1995* (Schwerpunktheft Internationale Wettbewerbsfähigkeit), Dunker&Humblot: Berlin, p. 169-183.
205. United Nations Industrial Development Organization. (2019). *Competitive industrial performance report 2018. Biennial CIP Report – Edition 2018, Vienna: UNIDO*.

206. United Nations Industrial Development Organization. (2020). *Competitive industrial performance report 2020. CIP Index, edition 2020: Country and Economy Profiles*, Vienna: UNIDO.
207. UNCTAD. (2016). *World Investment Report 2016 – Investor Nationality: Policy Challenges*. New York and Geneva: UN.
208. UNCTAD. (2017). *World Investment Report 2017 – Investment and The Digital Economy*. New York and Geneva: UN.
209. UNCTAD. (2018). *World Investment Report 2018 – Investment and New Industrial Policies*. New York and Geneva: UN.
210. UNCTAD. (2019). *World Investment Report 2019 – Special Economic Zones*. New York and Geneva: UN.
211. UNCTAD. (2020). *World Investment Report 2020 – International production beyond the pandemic*. New York and Geneva: UN.
212. Upadhyaya, S. (2019). Composite measure of industrial performance for cross-country analysis. *Vienna: UN Industrial Development Organization (UNIDO). Voprosy statistiki*, 26(1), p. 35-43.
213. Uvalić, M. (2014). Structural weaknesses of the Western Balkan economies. *Balkans in Europe Policy Blog*.
214. Uvalic, M., Cvijanovic, V. (2018). Towards a Sustainable Economic Growth and Development in the Western Balkans. *Project: Economic development and growth in the Western Balkans, Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung*.
215. Vadlamannati, K. C., Tamazian, A. (2009). Growth effects of FDI in 80 developing economies: the role of policy reforms and institutional constraints. *Journal of Economic Policy Reform*, 12(4), p. 299-322.
216. Van Den Bosh, F. A. J., van Prooijen, A. A. (1992). The competitive advantage of European nations: The impact of national culture – a missing element in Porter's analysis? *European Management Journal*, 10(2), p. 173-177.
217. Velloso, J.P.R. (1991). International Competitiveness and Creation of an Enabling Environme. *Interaction of Public and Private Sectors, World Bank, Washington*, p. 29-36.
218. Villaverde, J., Maza, A. (2011). Globalization, Growth and Convergence. *The World Economy*, 34(6), p. 952–971.
219. Voinescu, R., Voinescu, C. (2015). Competitiveness, Theoretical and Policy Approaches. Towards a more competitive EU. 2nd International Conference “Economic Scientific Research - Theoretical, Empirical and Practical Approaches”, ESPERA 2014, 13-14 November 2014, Romania: Bucharest. *Procedia Economics and Finance*, 22, p. 512-521.
220. Vyshnevskaya, O., Kaliuzhna, O., Banyeva, I. (2018). Globalization processes and transnationalization of the economy. *32nd International Scientific Conference on Economic and Social Development – Odessa, 21-22 June 2018. Economic & Social Development: Book of Proceedings*, p. 237-246.
221. World Bank Group – World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org>.
222. World Bank Group. (2020). An Uncertain Recovery. *Western Balkans Regular Economic Report No.18, F`all 2020. WB – Macroeconomics, Trade & Investment*.

223. World Economic Forum (WEF, 2000). *The Global Competitiveness Report 2000*. Switzerland: Geneva, New York: Oxford University Press 2000.
224. World Economic Forum. (2010). *The Global Competitiveness Report 2009-2010*. WEF. Switzerland, Geneva.
225. World Economic Forum. (2011). *The Global Competitiveness Report 2010-2011*. WEF. Switzerland, Geneva.
226. World Economic Forum. (2012). *The Global Competitiveness Report 2011-2012*. WEF. Switzerland, Geneva.
227. World Economic Forum. (2013). *The Global Competitiveness Report 2012-2013*. WEF. Switzerland, Geneva.
228. World Economic Forum. (2014). *The Global Competitiveness Report 2013- 2014*. WEF. Switzerland, Geneva.
229. World Economic Forum. (2015). *The Global Competitiveness Report 2014-2015*. WEF. Switzerland, Geneva.
230. World Economic Forum. (2016). *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. WEF. Switzerland, Geneva.
231. World Economic Forum. (2018). *The Global Competitiveness Report 2018*. WEF. Switzerland, Geneva.
232. World Economic Forum. (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. WEF. Switzerland, Geneva.
233. World Investment Report 2004 : Transnational Corporations and the Internationalization of R&D, https://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf.
234. World Investment Report 2006 : FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf.
235. World Investment Report 2006 : Transnational Corporations, Extractive Industries and Development, https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf.
236. Xia, R., Liang, T., Zhang, Y., Wu, S. (2012). Is global competitive index a good standard to measure economic growth? A suggestion for improvement. *International Journal of Services and Standards*, 8(1), p. 45-57.
237. Xie, S. (2019). Why comparative advantage is a problematic guide to practical policy. *Economic Affairs*, 39(2), p. 243-250.
238. Yoshihara, N., Kurose, K. (2016). The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model and the Cambridge Capital Controversies. *Economics Department Working Paper Series 2016-05: 204*, Amherst: University of Massachusetts.
239. Zinnes, C., Eilat, Y., Sachs, J. (2001). Benchmarking competitiveness in transition economies. *Oxford: Blackwell Publishers. Economics of Transition*, 9(2), p. 315-353.

Допунска литература:

240. Бонић, Љ., Станковић, Н. (2011). Страна улагања као детерминанта стабилног привредног раста и развоја Србије. *Економске теме*, 49(3(8)), стр. 467-481.
241. Глигорић, М. (2016). Допринос СДИ извозу Центеално-источних земаља ЕУ у контексту привредног развоја и извозних могућности Србије. *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет, стр. 69-83.
242. Дробњак, Ј. (2013). *Стране директне инвестиције–инструменти експлоатације*. Макроекономија – Економске анализе, Србија, окружење и међународна економија.
243. Ђуричин, Д. (2006). Може ли привреда да оствари одрживи развој 2012. године? *Економика предузећа*, 54(5-6), стр. 209-223.
244. Јанковић, Н., Станишић, Н. (2013). Дефицит текућег биланса као ограничавајући фактор привредног развоја Републике Србије. *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*. Крагујевац: Економски факултет Универзитета, стр. 225-242.
245. Ковачевић, Р. (2006). Могућности и ограничења пораста извоза као фактор платног биланса Србије. *Београд: Институт за међународну политику и привреду, Међународни проблеми*, 58(4), стр. 492-512.
246. Максимовић, Љ. (2012). Системска ограничења конкурентности привреде Србије. *Економски хоризонти*, 14(2), стр. 99-109.
247. Маринковић, С., Љумовић, И., Живковић, А. (2011). Стране директне инвестиције у банкарству Републике Србије: истраживање мотива. *Међународни проблеми*, 63(4), стр. 505-535.
248. Маџар, Љ. (2010). Пустоловине помереног раста: стари и нови модел – ка још једној макроекономској химери. *Економско-социјална структура Србије – учинак прве деценије транзиције*. Београд: Економски факултет Универзитета, стр. 11-72.
249. Мићић, В. (2017). Економски развој Републике Србије детерминисан секторском структуром привреде. *Економски хоризонти*, 19(1), стр. 31-43.
250. Мићић, В., Јанковић, Н. (2017). Инвестиције у прерађивачкој индустрији Србије. *Банкарство*, 46(4), стр. 52-73.
251. Стаменковић, С., Ковачевић, М. (2016). Динамика БДП, инвестиција и страних директних инвестиција (СДИ) у Србији по избијању светске економске кризе. *Стране инвестиције у економској политици Србије*, Београд: Научно друштво економиста Србије, Академија економских наука и Економски факултет Универзитета.
252. Aitken, B. J., Harrison, A. E. (1999). Do domestic firms benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela. *American Economic Review*, 89(3), p. 605-618.
253. Bargstrand, J. H. (1990). The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, The Linder Hypothesis and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade. *Oxford University Press on behalf of the Royal Economic Society, The Economic Journal*, 100(403), p. 1216-1229.
254. Bhering, G., Serrano, F. (2019). There is no room: The Role of Reciprocal Effectual Demands in Ricardo's Theory of Foreign Trade. *IE-UFRJ Instituto de Economia. Discussion Paper 021/2019*.

255. Blaug, M. (1996). *Economic theory in retrospect – Fifth edition*. Cambridge University Press.
256. Blömstrom M., Kokko A. (1998). Multinational Corporations and Spillovers. *Journal of Economic Surveys*, 12, p. 247-277.
257. Botrić, V., Broz, T. (2016). Competitiveness, trade with EU and labor markets: challenges for the Western Balkan. *South East European Journal of Economics and Business*, 11(1), p. 20-32.
258. Bruns, S. B., Ioannidis, J. P. A. (2019). Determinants of economic growth: Different time different answer? *Journal of Macroeconomics*, 63:103185, p. 1-14.
259. Buckley, P. J., Pass, C. L., Prescott, K. (1988). Measures of International Competitiveness: A critical survey. *Journal of Marketing Management*, 4(2), p. 175-200.
260. Carković, M., Levine, R. (2002). Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth? *University of Minnesota Department of Finance Working Paper*.
261. Chowdury, A., Mavrotas, G. (2006). FDI and growth: What causes what? *World Economy*, 29(1), p. 9-19.
262. Cooper, R. A., Hartley, K. (1971). Competitiveness of Exports: A Micro-Level Approach – A Comment. *Oxford University Press, The Economic Journal*, 81(324), p. 925-927.
263. Damiani, M., Uvalić, M. (2014). Industrial Development in the EU: What Lessons for the Future Member States? *Croatian Economic Survey*, 16(1), p. 5-48.
264. Davies, H., Ellis, P. (2000). Porter's competitive advantage of nations: time for the final judgement?. *Journal of Management Studies*, 37(8), p. 1189-1213.
265. Driffield, L., Love, J. H. (2007). Linking FDI motivation and host economy productivity effects: Conceptual and empirical analysis. *Journal of International Business Studies*, 38(3), p. 460-473.
266. Dunning, J. H. (2006). Towards a new paradigm of development: implications for the determinants of international business activity. *Transnational Corporations*, 15(1), p. 173-228.
267. Đuričin, D., Vuksanović, I. (2013). Reindustrialization strategy of Serbia: How to get it and how to use it. *Ekonomika preduzeća*, 61(5-6), p. 289-308.
268. Edlin, A., Farrell, J. (2011). Freedom to Trade and the Competitive Process. *Berkeley Program in Law and Economics, NBER Working Paper Series, Working Paper No. 16818*.
269. Faux, J. (1997). Is there a good measure of competitiveness? *Chapter 7: Institute for International Economics*, p. 95-113.
270. Gerni, C., Kabadayı, B., Yurttaçıkırmaz, Z. Ç., Emsen, Ö. S. (2013). The Analysis of Competitiveness and Economic Growth: A Case Study of Transition Countries. *International Business Research*, 6(5), p. 117-122.
271. Görg, H., Strobl, E. (2001). Multinational Companies and Productivity Spillovers: A Meta Analysis. USA: Blackwell Publishers, *Economic Journal*, 111(475), p. 723-739.

272. Grossman, G. M., Helpman, E. (2015). Globalization and growth. *American Economic Review*, 105(5), p. 100-104.
273. Haan, J., Lundstrom, S., Sturm, J. E. (2006). Market-oriented institutions and policies and economic growth: a critical survey. *Journal of Economic Surveys*, 20(2), p. 157-191.
274. Havranek, T., Irsova, Z. (2011). Estimating Vertical Spillovers from FDI: Why Results Vary and What the True Effect Is? *Journal of International Economics*, 85(2), p. 234-244.
275. Henisz, W. J. (2000). The institutional environment for multinational investment. *Journal of Law, Economics and Organization*, 16(2), p. 334-364.
276. International Monetary Fund. *IMF Annual Report 2018 – Building a Shared Future*. USA: Washington, DC.
277. Ivanović, V., Kufenko, V., Begović, B., Stanišić, N., Geloso, V. (2016). *Continuity under a different name: The outcome of privatisation in Serbia*. University of Hohenheim: Hohenheim Discussion Papers in Business, Economics and Social Sciences, Institute of Economics, Discussion Paper 10-2016.
278. Jakopin, E., Bajec, J. (2009). Challenges of Industrial Development of Serbia. *Panoeconomicus*, 4, p. 507-525.
279. Kapler, K. J. (2007). The Theory of the Firm, the Theory of Competition and the Transnational Corporation. *Competition & Change*, 11(4), p. 287-306.
280. Krajnyák, K., Zettelmeyer, J. (1998). Competitiveness in Transition Economies: What Scope for Real Appreciation? *International Monetary Fund Staff Papers*, 45(2), p. 309-362.
281. Lall, S. (2001). *Competitiveness, Technology and Skills*. Cheltenham: Edgar Elgar.
282. Laudicina, A. P., Peterson, R. E., McCaffrey, C. R. (2019). Facing a Growing Paradox. *The 2019 A.T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index®*, ATKearney – Global Business Policy Council.
283. Levitt, T. (1983). The globalization of markets. *Harvard Business Review*, May-June 1983, p. 92-102.
284. Makojević, N., Kostić, M., Purić, J. (2016). Can the State Influence FDI Regional Distribution - The Case of Czech Republic, Hungary, Poland and Serbia. *Industrija*, 44(2), p. 43-53.
285. Markusen, J. (1995). The boundaries of the multinational enterprise and theory of international trade. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), p. 169-189.
286. Meyer, K. (2004). Perspectives on multinational enterprises in emerging economies. *Journal of International Business Studies*, 35, p. 259-276.
287. Mickiewicz, T., Zalewska, A. (2001). Deindustrialisation and Structural Change During the Post-Communist Transition. William Davidson Institute, *Working Paper No. 383*.
288. Moran, T. H. (2014). Foreign Investment and Supply Chains in Emerging Markets: Recurring Problems and Demonstrate Solutions. Washington D.C.: Peterson Institute for International Economics, *Working Paper Series, WP 14-12*.
289. Mussa, M. (1978). Dynamic Adjustment in the Heckscher-Ohlin-Samuelson Model. *The University of Chicago Press, Journal of Political Economy*, 86(5), p. 775-791.

290. Ohmae, K. (1990). *The Borderless World*. Harper and Row, New York, 1990.
291. Özdemir, D. (2014). Economic growth and financial liberalization in the EU accession countries. *Applied Economics Letters*, 21(15), p. 1036-1044.
292. Pieper, U. (2000). Deindustrialisation and Social and Economy Sustainability Nexus in Developing Countries: Cross-Country Evidence of Productivity and Employment. *The Journal of Development Studies*, 36(4), p. 66-99.
293. Porter, M. E., Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review* 84(12), p. 78-92.
294. Rusu, V. D., Roman, A. (2018). An empirical analysis of factors affecting competitiveness of C.E.E. countries. *Economic Research* 31(1), p. 2044-2059.
295. Samuels, W. J., Biddle, J. E., Davis, J. B. (2003). *A Companion to the History of Economic Thought*. USA: Blackwell Publishing Ltd.
296. Savić, Lj., Bošković, G., Mičić, V. (2012). Orientation of the Serbian industry to innovation and quality competitiveness. *Facta Universitatis, Economics and Organization* 9(1), p. 27-38.
297. Screpanti, E., Zamagni, S. (2005). *An Outline of the History of Economic Thought – Second Edition Revised and Expanded*. New York: Oxford University Press Inc.
298. Sommers, J., Bērziņš, J. (2011). From the Baltic to the Balkans: Market Reform and Economic Crisis, Within: Dale, G. (editor), *First the Transition, Then the Crash: Eastern Europe in the 2000s*.
299. Stojčić, N., Aralica, Z. (2015). Regional Patterns of Deindustrialization and Prospects for Reindustrialization in South and Central East European Countries. The wiiw Balkan Observatory, *Working Papers* 118.
300. Taner, B., Öncü, S., Çivi, E. (2006). The relationship between international trade and national competitiveness. *Manisa: Faculty of Economics and Business Administration*, p. 371-383.
301. United Nations Industrial Development Organization. (2011). Industrial energy efficiency and competitiveness. Austria: Vienna, *Working paper* 05/2011.
302. UNCTAD. (2011). *World Investment Report 2011 – Non-Equity Modes of International Production and Development*. New York and Geneva: UN.
303. UNCTAD. (2013). *World Investment Report 2013 – Global Value chains: Investment and Trade for Development*. New York and Geneva: UN.
304. UNCTAD. (2014). *World Investment Report 2014 – Investing in the SDGs: An Action Plan*. New York and Geneva: UN.
305. UsAid. (2016). *Why did we invest in Serbia*. Belgrade: Development Agency of Serbia (RAS).
306. Van Pottelsberghe de la Potterie, B., Lichtenberg, F. (2001). Does Foreign Direct Investment transfer technology across borders? *The Review of Economics and Statistics*, 83(3), p. 490-497.
307. Watkins, R. D., Granoff, B. (1992). Introduction to Environmentally Conscious Manufacturing. *Materials and the Environment, MRS Bulletin*, 17(3), p. 34-38. Published online by Cambridge University Press: November, 29th, 2013.

308. Zadek, S., McGillivray, A. (2008). Responsible Competitiveness: Making Sustainability Count in Global Markets. *Spotlight – Harvard International Review*, p. 72-77.
309. Zeković, S., Vujošević, M. (2015). Development of South-Eastern Europe: the role of industrial policy. *American Journal of Economics, Finance and Management*, 1(5), p. 445-459.

Web сајтови:

310. Народна банка Србије, подаци доступни на:
https://www.nbs.rs/en/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/index.html ;
311. Economy Watch – follow the money. Available at: <http://www.economywatch.com> ;
312. EUROSTAT – European Commission. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat> ;
313. FIAA – Foreign Investors Association of Albania. Available at: <http://fiaalbania.al> ;
314. Glassdoor – Top Companies in Bosnia and Herzegovina. Available at:
https://www.glassdoor.com/Explore/top-companies-bosnia-and-herzegovina_IL.14,36_IN29.htm ;
315. International Monetary Fund. Available at: <https://www.imf.org/external/index.htm> ;
316. Invest North Macedonia. Available at: <https://investnorthmacedonia.gov.mk> ;
317. OECD data site. Available at: <https://unctadstat.unctad.org/EN/> ;
318. Statista – The Statistics Portal for Market Data. Available at: <https://www.statista.com> ;
319. The Heritage Foundation, data site. Available at: <https://www.heritage.org/index/> ;
320. Trading Economics data site. Available at: <https://tradingeconomics.com> ;
321. UNCTAD data site. Available at: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/annex-tables/>
322. UNIDO data site. Available at: <https://stat.unido.org/database/CIP%202020> ;
323. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. Available at:
<http://wiiw.ac.at/fdi-database.html> ;
324. World Bank. Available at: <https://www.worldbank.org> ;
325. World Bank – Data bank. Available at:
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> ;
326. World Economic Forum data site. Available at: <https://www.weforum.org> ;
327. <https://www.makroekonomija.org/strane-direktne-investicije/strane-direktne-investicije-instrumenti-eksplatacije/> ;

Табела 76. Класификација привредних делатности

<i>сектор</i>	<i>назив сектора</i>	<i>област</i>
A	ПОЉОПРИВРЕДА, ШУМАРСТВО И РИБАРСТВО	1-4
B	РУДАРСТВО – вађење руде и камена	5-9
C	ПРЕРАЂИВАЧКА ИНДУСТРИЈА	10-34
D	СНАБДЕВАЊЕ ЕЛ. ЕНЕРГИЈОМ, ГАСОМ, ПАРОМ И КЛИМАТИЗАЦИЈА	35
E	ВОДОСНАБДЕВАЊЕ, КАНАЛИЗАЦИЈА И УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ	36-40
F	ГРАЂЕВИНАРСТВО	41-44
G	ТРГОВИНА НА ВЕЛИКО И МАЛО И ПОПРАВКА МОТОРНИХ ВОЗИЛА И МОТОЦИКАЛА	45-48
H	САОБРАЋАЈ И СКЛАДИШТЕЊЕ	49-54
I	УСЛУГЕ СМЕШТАЈА И ИСХРАНЕ	55-57
J	ИНФОРМИСАЊЕ И КОМУНИКАЦИЈЕ	58-63
K	ФИНАНСИЈСКЕ ДЕЛАТНОСТИ И ДЕЛАТНОСТ ОСИГУРАЊА	64-67
L	ПОСЛОВАЊЕ НЕКРЕТНИНАМА	68
M	СТРУЧНЕ, НАУЧНЕ, ИНОВАЦИОНЕ И ТЕХНИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ	69-76
N	АДМИНИСТРАТИВНЕ И ПОМОЋНЕ УСЛУЖНЕ ДЕЛАТНОСТИ	77-83
O	ДРЖАВНА УПРАВА И ОДБРАНА И ОБАВЕЗНО СОЦИЈАЛНО ОСИГУРАЊЕ	84
P	ОБРАЗОВАЊЕ	85
Q	ЗДРАВСТВЕНА И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА	86-89
R	УМЕТНОСТ, ЗАБАВА И РЕКРЕАЦИЈА	90-93
S	ОСТАЛЕ УСЛУЖНЕ ДЕЛАТНОСТИ	94-96
T	ДЕЛАТНОСТ ДОМАЋИНСТВА КАО ПОСЛОДАВЦА И ДЕЛАТНОСТ ДОМАЋИНСТАВА КОЈА ПРОИЗВОДЕ РОБУ И УСЛУГЕ ЗА СОПСТВЕНЕ ПОТРЕБЕ	97-98
U	ДЕЛАТНОСТ ЕКСТЕРИТОРИЈАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕЛА	99

Извор: United Nations: Classifications, Economic statistics – ISIC

Табела 77. Нето прилив СДИ у милионима УСД, 2005-2019. године

	Албанија	Б и Х	С.Македонија	Србија	Црна Гора
2005	262	624	145	1.609	482
2006	325	846	427	4.499	628
2007	652	1.842	733	4.423	937
2008	1.247	1.005	612	4.056	975
2009	1.345	139	260	2.929	1.550
2010	1.090	444	301	1.693	758
2011	1.049	472	508	4.931	557
2012	918	392	338	1.275	618
2013	1.254	313	402	2.059	446
2014	1.150	545	61	2.000	497
2015	990	383	297	2.343	700
2016	1.044	313	549	2.355	227
2017	1.023	464	381	2.895	561
2018	1.204	489	649	4.072	486
2019	1.209	516	477	4.282	454

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
 World Investment Report 2006 : FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development,
https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf
 World Investment Report 2006 : Transnational Corporations, Extractive Industries and Development,
https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf

Табела 78. БДП у милионима УСД, 2005-2019. године

	Албанија	Б и Х	С.Македонија	Србија	Црна Гора
2005	8.052	11.223	6.259	27.683	2.257
2006	8.896	12.865	6.861	32.482	2.722
2007	10.677	15.779	8.336	43.171	3.681
2008	12.881	19.113	9.910	52.194	4.546
2009	12.044	17.614	9.402	45.163	4.159
2010	11.927	17.177	9.407	41.819	4.143
2011	12.891	18.645	10.495	49.258	4.546
2012	12.320	17.227	9.745	43.309	4.088
2013	12.776	18.179	10.818	48.394	4.465
2014	13.228	18.558	11.362	47.062	4.588
2015	11.387	16.115	10.065	39.656	4.053
2016	11.861	16.913	10.672	40.693	4.374
2017	13.020	18.080	11.307	44.179	4.845
2018	15.147	20.184	12.683	50.641	5.504
2019	15.279	20.164	12.547	51.475	5.543

Извор: World Bank Group – World Bank Open Data; World Development Indicators;
 GDP (current US\$),
<https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1f4a498/Popular-Indicators#>

Табела 79. КОФ индекс економске глобализације, 2000-2017.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Албанија	39.9	42.9	47.7	48.2	48.7	49.3	51.6	54.2	57.4	60.1	64.7	63.0	61.9	61.4	66.6	66.6	68.2	69.9
Б и Х	46.7	53.1	52.9	52.8	56.5	54.9	62.3	66.3	67.3	64.9	65.6	65.8	63.8	61.3	64.4	62.5	59.1	61.0
Бугарска	66.0	64.4	58.8	64.2	66.6	65.9	72.0	77.1	75.4	72.5	72.5	71.9	72.4	74.5	76.9	77.0	77.4	77.8
Естонија	82.9	84.1	82.1	83.0	86.4	85.9	86.2	86.0	85.5	84.5	85.4	85.6	86.0	85.6	85.9	85.9	86.1	86.3
Летонија	68.3	70.5	68.9	71.5	77.6	77.4	78.5	79.1	77.6	74.7	77.9	79.2	80.6	80.6	80.8	81.4	81.5	82.1
Литванија	69.0	71.1	69.3	71.2	74.2	73.4	75.3	76.0	74.8	71.7	75.2	75.5	75.1	74.8	74.9	77.9	78.2	79.4
Мађарска	74.4	76.5	74.9	75.2	81.8	81.7	84.2	84.6	84.3	85.7	85.3	83.4	82.6	82.4	85.6	82.3	82.5	82.7
Пољска	50.8	49.6	55.0	57.4	66.8	62.9	65.3	67.7	66.9	66.7	67.4	66.7	68.7	69.5	71.7	72.5	73.0	73.5
Румунија	49.4	51.0	52.0	52.3	55.9	64.1	64.0	67.3	66.4	65.2	65.4	65.0	66.2	67.8	70.4	70.7	70.4	71.0
С.Македонија	50.6	52.2	56.5	55.8	58.5	62.9	62.8	70.4	67.4	64.6	65.1	68.8	70.3	70.2	69.4	71.2	71.2	71.3
Словачка	58.8	61.7	60.1	66.6	78.8	79.6	79.9	80.3	78.8	78.8	78.9	78.5	77.7	78.2	82.3	81.0	81.6	83.1
Словенија	62.4	63.3	61.5	65.7	70.1	71.3	73.1	75.4	76.0	73.5	72.8	73.1	71.8	71.7	76.1	75.9	76.9	77.3
Србија	51.7	51.4	49.7	50.1	55.6	57.4	60.2	62.1	61.9	61.2	63.9	64.2	66.8	67.1	70.4	71.3	72.5	73.4
Хрватска	56.8	55.2	57.5	62.0	66.2	68.5	70.1	71.5	69.6	67.7	67.2	67.1	68.6	69.3	73.1	73.0	75.0	75.7
Црна Гора	58.6	59.0	59.4	59.5	64.8	66.1	70.9	74.3	77.9	76.7	76.3	76.2	76.6	75.1	81.2	76.9	77.9	78.1
Чешка	73.9	75.6	74.5	74.1	78.2	78.7	78.7	79.5	78.1	77.8	78.4	78.1	79.1	78.7	82.7	82.6	82.7	84.0

Извор: ETH Zürich KOF – KOF Swiss Economic Institute – Data ; <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

Табела 80. КОФ индекс социјалне глобализације, 2000-2017.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Албанија	47.7	52.9	53.9	57.7	59.9	60.8	64.7	66.1	65.7	69.6	70.5	68.9	68.4	68.8	68.4	68.8	68.6	68.4
Б и Х	51.8	54.6	55.9	57.2	59.9	61.2	62.0	62.2	64.4	64.9	66.6	69.9	70.1	70.7	70.2	70.0	69.6	70.4
Бугарска	58.4	60.5	63.2	64.5	64.9	65.8	67.4	70.9	72.9	73.6	73.9	74.7	77.2	77.5	77.9	77.2	77.0	77.3
Естонија	73.5	74.4	74.7	76.2	77.1	76.7	78.0	81.0	81.6	81.4	82.2	84.3	84.8	85.5	85.4	85.9	84.9	85.3
Летонија	64.0	65.6	66.4	66.8	70.8	73.9	75.0	76.8	77.2	76.7	76.8	78.0	78.4	79.9	79.9	79.7	81.0	80.5
Литванија	64.4	65.2	66.7	68.7	69.7	73.7	75.2	77.1	77.8	77.2	78.2	79.8	80.9	84.3	84.8	84.2	85.3	85.3
Мађарска	70.3	72.8	73.5	74.5	76.3	77.3	77.4	79.5	79.9	79.7	80.3	79.9	80.4	80.9	81.3	80.8	80.8	80.6
Пољска	64.6	65.5	66.9	67.5	71.0	72.5	72.0	74.3	75.0	75.4	76.8	78.0	79.1	79.3	79.7	80.4	79.5	79.4
Румунија	55.6	56.2	59.9	60.7	62.4	63.1	65.2	71.5	72.9	73.1	74.0	75.0	75.3	75.4	76.3	76.8	77.0	77.2
С.Македонија	55.6	55.5	60.5	58.6	60.8	62.8	62.8	67.4	70.1	71.0	71.7	72.5	72.4	70.5	70.3	69.9	69.6	69.6
Словачка	70.9	73.6	75.1	75.9	76.3	78.2	78.7	82.0	81.9	81.9	81.8	82.4	82.3	81.9	82.5	82.5	82.0	82.8
Словенија	74.6	74.1	75.9	76.3	77.1	77.0	77.5	79.6	79.9	80.2	81.7	82.6	82.3	83.3	83.4	83.5	83.5	82.6
Србија	61.8	63.0	62.9	63.8	64.6	66.3	69.2	70.1	71.9	71.0	72.0	73.2	73.0	73.4	72.7	72.5	72.8	75.3
Хрватска	68.4	71.1	72.5	73.9	75.9	76.9	76.2	79.0	80.0	79.4	78.8	79.1	79.4	79.9	82.3	82.6	83.2	82.9
Црна Гора	68.8	68.8	68.8	68.9	68.8	70.0	72.4	74.0	78.0	78.0	79.3	81.0	80.9	81.0	80.6	79.0	78.4	79.1
Чешка	72.5	73.3	74.8	75.3	76.0	76.4	77.8	80.3	80.9	80.4	81.6	82.0	83.0	83.1	82.9	82.8	82.8	82.8

Извор: ETH Zürich KOF – KOF Swiss Economic Institute – Data ; <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

Табела 81. КОФ индекс политичке глобализације, 2000-2017.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Албанија</i>	60.0	64.5	69.2	63.7	64.1	64.4	67.3	71.2	73.7	76.7	75.1	69.0	61.2	69.3	71.2	73.0	63.9	64.1
<i>Б и Х</i>	54.1	58.1	59.8	61.5	63.3	65.7	68.1	70.2	71.1	72.7	73.7	74.4	75.1	75.5	74.4	76.4	76.2	76.6
<i>Бугарска</i>	85.3	85.8	86.0	86.5	85.8	85.6	86.9	87.1	88.4	86.4	85.0	85.6	86.5	86.7	86.2	86.7	86.9	87.0
<i>Естонија</i>	61.7	63.5	64.2	65.3	68.6	69.5	70.9	72.1	74.2	74.5	74.5	76.4	76.9	77.2	77.7	79.3	79.9	80.0
<i>Летонија</i>	52.6	52.7	53.8	54.6	57.9	59.1	62.7	64.2	65.0	65.8	65.9	65.6	66.7	67.0	67.6	68.4	78.0	78.3
<i>Литванија</i>	63.4	64.7	65.4	68.2	72.7	73.2	74.6	76.8	77.7	77.5	76.9	77.3	77.4	77.7	78.6	78.9	78.8	79.2
<i>Мађарска</i>	88.7	89.4	89.2	90.9	90.2	90.1	90.9	91.2	91.6	91.9	91.3	91.6	91.7	91.5	91.5	91.8	91.9	91.9
<i>Пољска</i>	91.3	91.9	91.6	92.7	92.1	92.8	93.5	93.9	94.1	94.2	91.4	91.3	91.0	91.4	91.1	91.6	91.7	91.6
<i>Румунија</i>	86.2	87.2	88.2	88.5	88.9	89.1	90.0	91.2	91.4	90.6	90.6	90.5	90.5	90.5	90.5	91.2	91.2	91.1
<i>С.Македонија</i>	45.0	47.2	49.4	51.3	52.0	53.3	64.7	66.9	67.7	68.8	68.8	69.4	70.6	70.8	70.9	72.0	72.5	72.2
<i>Словачка</i>	75.1	77.6	78.9	80.5	81.9	82.0	83.5	84.3	85.1	85.2	85.4	85.7	85.7	85.7	84.7	85.2	85.2	85.2
<i>Словенија</i>	71.2	73.1	75.5	76.5	78.6	79.1	80.3	82.0	82.8	83.1	83.3	83.6	84.0	84.0	83.3	83.3	83.3	83.4
<i>Србија</i>	37.0	38.9	52.7	59.2	61.1	62.2	71.5	74.5	74.6	77.8	79.3	80.6	82.1	82.9	83.7	85.4	86.9	87.0
<i>Хрватска</i>	68.3	71.4	72.9	75.9	79.4	80.3	81.5	83.9	85.3	85.8	85.8	85.6	85.9	85.2	84.8	85.3	85.3	85.5
<i>Црна Гора</i>	30.2	30.5	30.7	30.8	31.3	31.7	44.2	47.0	48.6	50.6	54.6	56.1	57.4	57.9	56.9	59.0	59.8	60.6
<i>Чешка</i>	83.5	86.1	86.5	86.8	86.9	87.7	88.4	89.4	89.8	89.0	88.3	88.3	88.7	88.7	89.0	89.7	90.2	90.2

Извор: ETH Zürich KOF – KOF Swiss Economic Institute – Data ; <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

Биографија

Марко Савићевић је рођен 22. јула 1990. године у Ивањици. Основну школу и гимназију завршио је у Ивањици са одличним успехом. Дипломирао је на Економском факултету у Крагујевцу 2013. године (просечном оценом 8,88), док је мастер академске студије завршио 2015. године (просечном оценом 9,40). Докторанд је на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу.

Током две школске године био је ангажован као сарадник (демонстратор) на матичном факултету, изводећи вежбе на наставним предметима *Теорија и анализа економске политике* и *Национална економија*. Од школске 2019/2020. године биран је у истраживачко звање истраживач-приправник и ангажован је на два наставна предмета: *Национална економија* и *Економика природних и привредних ресурса*. Новембра 2021. изабран је у истраживачко звање истраживач-сарадник.

Након завршетка мастер академских студија стицао је искуство радом у приватном сектору. У предузећу ТРИЕМ из Ивањице био је запослен као асистент директора и административни референт, а у фирми СЦГМ из Крагујевца на позицији референт продаје и анализе пословања. Служи се енглеским и немачким језиком.

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Марко Савићевић
број уписа 2015/3

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом
ВАЛОРИЗАЦИЈА ЕФЕКТА ТРАНЗИЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА
КОНКУРЕНТНОСТ ПРИВРЕДА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Крагујевцу, 16.04.2021.

Потпис аутора

Galutele Mepico

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора МАРКО САВИКЕВИЋ
Број уписа 2015 / 3
Студијски програм МАКРОЕКОНОМИЈА
Наслов рада Валоризација ефеката транзиције и глобализације на конкурентност привреда Западног Балкана
Ментор ЉИЉАНА МАКСИМОВИЋ

Потписани МАРКО САВИКЕВИЋ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

Потпис аутора

У Крагујевцу, 16. 04. 2021.

Salutebit Marko

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ВАЛОРИЗАЦИЈА ЕФЕКТА ТРАНЗИЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА
КОНКУРЕНТНОСТ ПРИКРЕДА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат је на обрасцу број 4.).

Потпис аутора

У Крагујевцу, 16.04.2021.

Caluteint Mepko